

Āṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Pañcamādinipātānaṃ Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtattherena katā

Sāratthamañjūsā nāma

Āṅguttaraṭṭikā

(Tatiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 20

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ဥ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
ကက kka	ဇ cca	က န္ဓha	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓha	ဇ nta	ဠ bbha	ဣ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓha	န ntva	ဈ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဣ sta
က kva	ည ñña	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ဉ ñha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဣ sna
ဇ khva	ဉ ñca	ကျ tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဠ mbha	ဣ ssa
ဠ ggha	ဉ ñja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဣ sma
ဈ gya	ဉ ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	ဣ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဣ hma
က ṅka	ဉ ttha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဣ hva
န ṅkha	ဉ dda	ဠ dva	ဈ pya	ဣ yha	ဠ lha
န ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Aṅguttaraṭṭikā

Tatīyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Pañcakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sekhabalavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā	...	...	1
2. Vitthatasuttādivaṇṇanā	...	...	1
7. Kāmasuttavaṇṇanā	...	...	2
8. Cavaṇasuttavaṇṇanā	...	...	3
9. Paṭhama-agāraṇasuttavaṇṇanā	...	...	3
10. Duttiya-agāraṇasuttavaṇṇanā	...	...	3

2. Balavagga

1. Ananussutasuttavaṇṇanā	...	...	4
3. Saṁkhittasuttavaṇṇanā	...	...	4
4. Vitthatasuttavaṇṇanā	...	...	5
5. Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā	...	...	5

3. Pañcaṅgikavagga

1. Paṭhama-agāraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	7
3. Upakkilesasuttādivaṇṇanā	...	...	7
5. Anuggahitasuttavaṇṇanā	...	...	7
6. Vimuttāyatanaṇasuttavaṇṇanā	...	...	10
7. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	11
8. Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā	...	...	12
10. Nāgitasuttavaṇṇanā	...	...	14

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Sumanavagga

1. Sumanasuttavaṇṇanā	...	...	15
2. Cundīsuttavaṇṇanā	...	...	15
3. Uggahasuttavaṇṇanā	...	...	16
4. Sīhasenāpatīsuttādivaṇṇanā	...	...	16
6. Kāladānasuttādivaṇṇanā	...	...	17
8. Saddhasuttavaṇṇanā	...	...	18
9. Puttasuttādivaṇṇanā	...	...	18

5. Muṇḍarājavagga

1. Ādiyasuttādivaṇṇanā		...	19
3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	19
4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā	...	...	20
5. Puññābhisandasuttādivaṇṇanā	...	...	20
7. Dhanasuttādivaṇṇanā	...	...	21
9. Kosalasuttavaṇṇanā	...	...	21
10. Nāradasuttavaṇṇanā	...	...	21

2. Dutiyapaṇṇāsaka**(6) 1. Nīvaraṇavagga**

1. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	22
3. Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā	...	...	23
5. Mātāputtasuttavaṇṇanā	...	...	24
6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā	...	...	25
7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	25
8. Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā	...	...	26

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(7) 2. Saññāvagga

1. Saññāsuttādivaṇṇanā	...	...	26
6. Sājīvasuttādivaṇṇanā	...	...	27

(8) 3. Yodhājīvavagga

1. Paṭhamacetovimuttiṭṭhalasuttādivaṇṇanā	...	...	27
3. Paṭhamadhammavīhārīsuttādivaṇṇanā	...	...	28
5. Paṭhamayodhājīvasuttādivaṇṇanā	...	...	29
6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā	...	...	29
7. Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā	...	...	30
9. Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā	...	...	31
10. Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā	...	...	31

(9) 4. Theravagga

1. Rajanīyasuttādivaṇṇanā	...	...	34
3. Kuhakasuttavaṇṇanā	...	...	34
6. Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā	...	...	35
8. Therasuttavaṇṇanā	...	...	35
9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā	...	...	36
10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā	...	...	37

(10) 5. Kakudhavagga

1. Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā	...	...	38
---------------------------------	-----	-----	----

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Phāsuvihāravagga

1. Sārajjāsuttādivaṇṇanā	...	...	39
5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā	...	...	39
6. Ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	41

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(12) 2. Andhakavindavagga

1. Kulūpakasuttādivaṇṇanā	...	...	41
5. Maccharinīsuttādivaṇṇanā	...	...	42

(13) 3. Gilānavagga	...	...	43
---------------------	-----	-----	----

(14) 4. Rājavagga

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā	...	...	43
2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā	...	...	44
4. Yassaṁdisaṁsuttavaṇṇanā	...	...	44
5. Pattanāsuttādivaṇṇanā	...	...	46
10. Sotasuttavaṇṇanā	...	...	46

(15) 5. Tikaṇḍakīvagga

1. Avajānātisuttavaṇṇanā	...	...	47
2. Ārabhatisuttādivaṇṇanā	...	...	48
4. Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā	...	...	49
7. Asappurisadānasuttādivaṇṇanā	...	...	50

4. Catutthapaṇṇāsaka	(16) 1. Asaddhammavagga	...	51
----------------------	-------------------------	-----	----

(17) 2. Āghātavagga

1. Paṭhama-āghātaṭṭhapaṇṇāsaka	...	...	51
6. Nirodhasuttavaṇṇanā	...	...	52
7. Codanāsuttādivaṇṇanā	...	...	52
10. Bhaddajīsuttavaṇṇanā	...	...	52

(18) 3. Upāsakavagga

1. Sārajjāsuttādivaṇṇanā	...	...	53
7. Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā	...	...	53

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Gihisuttavaṇṇanā	...	...	54
10. Gavesīsuttavaṇṇanā	...	...	54

(19) 4. Araññavagga

1. Āraññikasuttavaṇṇanā	...	...	56
-------------------------	-----	-----	----

(20) 5. Brāhmaṇavagga

1. Soṇasuttavaṇṇanā	...	...	56
2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	57
3. Saṅgāravasuttavaṇṇanā	...	...	58
4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā	...	...	59
5. Piṇḍiyānīsuttavaṇṇanā	...	...	60
6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā	...	...	61
7. Vassasuttavaṇṇanā	...	...	71
8. Vācāsuttādivaṇṇanā	...	...	72
10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā	...	...	74

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Kimilavagga

1. Kimilasuttādivaṇṇanā	...	...	76
5. Cetokhilasuttavaṇṇanā	...	...	76
6. Vinibandhasuttādivaṇṇanā	...	...	77
9. Gītassarasuttādivaṇṇanā	...	...	77

(22) 2. Akkosakavagga

1. Akkosakasuttādivaṇṇanā	...	...	78
3. Sīlasuttādivaṇṇanā	...	...	78

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(23) 3. Dīghacārikavagga

1. Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā	...	...	79
-------------------------------------	-----	-----	----

Chakkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Āhuneyyavagga

1. Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā	...	...	81
2. Dutiya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā	...	...	82
8. Anuttariyasuttavaṇṇanā	...	...	88
9. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	88
10. Mahānāmasuttavaṇṇanā	...	...	88

2. Sāraṇīyavagga

1. Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā	...	...	89
2. Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā	...	...	95
3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā	...	...	95
4. Bhaddakasuttādivaṇṇanā	...	...	96
6. Nakulapitusuttavaṇṇanā	...	...	97
7. Soppasuttavaṇṇanā	...	...	97
8. Macchabandhasuttavaṇṇanā	...	...	98
9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā	...	...	98
10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā	...	...	99

3. Anuttariyavagga

1. Sāmakasuttādivaṇṇanā	...	...	99
3. Bhayasuttavaṇṇanā	...	...	100
4. Himavantasuttavaṇṇanā	...	...	100
5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	101

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā	...	...	101
7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā	...	...	102
8. Dutīyasamayasuttavaṇṇanā	...	...	103
9. Udāyīsuttavaṇṇanā	...	...	103
10. Anuttariyasuttavaṇṇanā	...	...	105

4. Devatāvagga

1. Sekhasuttādivaṇṇanā	...	...	105
5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā	...	...	106
6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā	...	...	106
7. Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā	...	...	107
8. Attakārīsuttādivaṇṇanā	...	...	108
12. Nāgitasuttavaṇṇanā	...	...	108

5. Dhammikavagga

1. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	109
2. Migasālāsuttavaṇṇanā	...	...	113
3. Iṇasuttādivaṇṇanā	...	...	114
7. Khemasuttavaṇṇanā	...	...	115
8. Indriyasamvarasuttavaṇṇanā	...	...	116
9. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	116
10. Khattiyasuttavaṇṇanā	...	...	117
11. Appamādasuttavaṇṇanā	...	...	117
12. Dhammikasuttavaṇṇanā	...	...	118

2. Dutīyapaṇṇāsaka

6. Mahāvagga

1. Soṇasuttavaṇṇanā	...	...	120
2. Phaggunasuttavaṇṇanā	...	...	121

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Chaḷabhijāṭisuttavaṇṇanā	...	...	122
4. Āsavasuttavaṇṇanā	...	...	124
5. Dārūkammikasuttavaṇṇanā	...	...	132
6. Hatthisārīputtasuttavaṇṇanā	...	...	133
7. Majjhesuttavaṇṇanā	...	...	134
8. Purisindriyāñāṇasuttavaṇṇanā	...	...	135
9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā	...	...	138
10. Sīhanādasuttavaṇṇanā	...	...	140

7. Devatāvagga

1. Anāgāmīphalasuttādivaṇṇanā	...	...	142
4. Saṅgaṇīkārāmasuttādivaṇṇanā	...	...	142
6. Samādhīsuttavaṇṇanā	...	...	142
7. Sakkehihabbasuttādivaṇṇanā	...	...	143

8. Arahattavagga

1. Dukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	144
4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā	...	...	145
5. Adhigamasuttavaṇṇanā	...	...	145
6. Mahantattasuttādivaṇṇanā	...	...	145
8. Dutīyanīrayasuttādivaṇṇanā	...	...	146

9. Sītivagga

1. Sītībhāvasuttavaṇṇanā	...	...	146
2. Āravaraṇasuttādivaṇṇanā	...	...	146

10. Ānisaṃsavagga

1. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā	...	...	147
----------------------------	-----	-----	-----

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Sattakanipāta**Paṇṇāsaka**

1. Dhanavaggavaṇṇanā	...	...	149
-----------------------------	-----	-----	-----

2. Anusayavagga

4. Puggalasuttavaṇṇanā	...	...	149
5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā	...	...	154
6. Aniccānupassīsutādivaṇṇanā	...	...	155
10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā	...	...	158

3. Vajjisattakavagga

1. Sārandadasuttavaṇṇanā	...	...	159
2. Vassakārasuttavaṇṇanā	...	...	161
3. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā	...	...	163
4. Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā	...	...	165
7. Saññāsuttādivaṇṇanā	...	...	166

4. Devatāvagga

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā	...	...	166
6. Dutiyamittasuttādivaṇṇanā	...	...	166

5. Mahāyaññavagga

1. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā	...	...	167
2. Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā	...	...	169
3. Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā	...	...	170
4. Dutiya-aggisuttādivaṇṇanā	...	...	172

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā	...	...	173
7. Methunasuttādivaṇṇanā	...	...	173
9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā	...	...	174
10. Nandamātāsuttavaṇṇanā	...	...	175

6. Abyākatavagga

1. Abyākatasuttādivaṇṇanā	...	...	176
3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā	...	...	177
4. Sīhasenāpatīsuttādivaṇṇanā	...	...	177
8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā	...	...	177
9. Mettasuttavaṇṇanā	...	...	180
10. Bhariyāsuttavaṇṇanā	...	...	185
11. Kodhanasuttavaṇṇanā	...	...	186

7. Mahāvagga

1. Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā	...	...	187
3. Nagaropamasuttavaṇṇanā	...	...	189
4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā	...	...	191
5. Pāricchattakasuttādivaṇṇanā	...	...	192
7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā	...	...	194
8. Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā	...	...	195
10. Arakasuttavaṇṇanā	...	...	196

8. Vinayavagga

1. Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā	...	...	198
9. Satthusāsanasuttavaṇṇanā	...	...	199
10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā	...	...	199

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Atthakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Mettāvagga

1. Mettāsuttavaṇṇanā	...	...	203
2. Paññāsuttādivaṇṇanā	...	...	205
5. Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā	...	...	206
6. Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā	...	...	206
9. Nandasuttavaṇṇanā	...	...	206
10. Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā	...	...	207

2. Mahāvagga

1. Verañjasuttavaṇṇanā	...	...	208
2. Sīhasuttavaṇṇanā	...	...	220
3. Assājānīyasuttādivaṇṇanā	...	...	226
5. Malasuttādivaṇṇanā	...	...	226
9. Pahārādasuttavaṇṇanā	...	...	227
10. Uposathasuttavaṇṇanā	...	...	231

3. Gahapativagga

1. Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā	...	...	233
8. Dutiyabalasuttavaṇṇanā	...	...	234
9. Akkhaṇasuttavaṇṇanā	...	...	234
10. Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā		...	235

4. Dānavagga

1. Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā	...	...	236
5. Dānūpapattisuttavaṇṇanā	...	...	237

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā	...	...	237
7. Sappurisdānasuttādivaṇṇanā	...	...	239
9. Abhisandasuttādivaṇṇanā	...	...	239

5. Uposathavagga

1. Saṁkhittūposathasuttādivaṇṇanā	...	...	240
9. Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā	...	...	241

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Gotamīvagga

1. Gotamīsuttādivaṇṇanā	...	...	242
4. Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā	...	...	244
6. Bhayasuttādivaṇṇanā	...	...	245
9. Puggalasuttādivaṇṇanā	...	...	245

(7) 2. Bhūmicālavagga

1. Icchāsuttādivaṇṇanā	...	...	245
6. Vimokkhasuttavaṇṇanā	...	...	248
7. Anariyavohārasuttavaṇṇanā	...	...	250
9. Parisāsuttavaṇṇanā	...	...	250
10. Bhūmicālasuttavaṇṇanā	...	...	251

(8) 2. Yamakavagga

1. Saddhāsuttādivaṇṇanā	...	...	264
-------------------------	-----	-----	-----

Navakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sambodhivagga

1. Sambodhisuttādivaṇṇanā	...	...	267
3. Meghiyasuttavaṇṇanā	...	...	267

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Nandakasuttādivaṇṇanā	...	...	283
6. Sevanāsuttavaṇṇanā	...	...	284
7. Sutavāsuttādivaṇṇanā	...	...	284

2. Sīhanādavagga

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā	...	...	285
2. Sa-upādisesasuttavaṇṇanā	...	...	286
3. Koṭṭhikasuttavaṇṇanā	...	...	286
4. Samiddhisuttavaṇṇanā	...	...	286
5. Gaṇḍasuttādivaṇṇanā	...	...	287
10. Velāmasuttavaṇṇanā	...	...	287

3. Sattāvāsavagga

1. Tiṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	...	289
3. Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā	...	...	291
4. Sattāvāsasuttādivaṇṇanā	...	...	293
6. Silāyūpasuttavaṇṇanā	...	...	294
7. Paṭhamaverasuttavaṇṇanā	...	...	294
9. Āghātavatthusuttavaṇṇanā	...	...	296
10. Āghātapaṭivīnayasuttavaṇṇanā	...	...	296
11. Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā	...	...	296

4. Mahāvagga

1. Anupubbavihārasuttavaṇṇanā	...	...	297
2. Anupubbavihārasamāpattisuttādivaṇṇanā	...	...	297
4. Gāvī-upamāsuttavaṇṇanā	...	...	297
5. Jhānasuttavaṇṇanā	...	...	298
6. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	299

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
7. Lokāyatikasuttavaṇṇanā	...	...	300
8. Devāsurasāṅgāmasuttādivaṇṇanā	...	...	301
10. Tapussasuttavaṇṇanā	...	...	304

5. Sāmaññaṇavagga

1. Sambādhasuttādivaṇṇanā	...	...	304
---------------------------	-----	-----	-----

Dasakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Ānisaṃsavagga

1. Kimitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	305
2. Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā	...	...	305
6. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	305

2. Nāthavagga

1. Senāsanasuttādivaṇṇanā	...	...	306
5. Appamādasuttādivaṇṇanā	...	...	307
7. Paṭhamanāthasuttādivaṇṇanā	...	...	307
9. Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā	...	...	309
10. Duttiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā	...	...	309

3. Mahāvagga

1. Sihanādasuttavaṇṇanā	...	...	312
2. Adhivuttipadasuttādivaṇṇanā	...	...	319
5. Kasināsuttavaṇṇanā	...	...	320
6. Kālīsuttavaṇṇanā	...	...	321
7. Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā	...	...	322

Mātikā		Piṭṭhaṅka
8. Dutiyamahāpāṇhasuttādivaṇṇanā	...	326
10. Dutiyakosalasuttavaṇṇanā	...	327
4. Upālivagga		
1. Upālisuttavaṇṇanā	...	329
5. Akkosavagga		
1. Vivādasuttādivaṇṇanā	...	331
9. Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā	...	332
2. Dutiyapaṇṇāsaka		
(6) 1. Sacittavagga		
1. Sacittasuttādivaṇṇanā	...	333
(7) 2. Yamakavagga		
1. Avijjāsuttādivaṇṇanā	...	333
9. Paṭhamakathāvatthusuttādivaṇṇanā	...	338
(8) 3. Ākaṅkhavagga		
1. Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā	...	339
5. Migasālāsuttādivaṇṇanā	...	345
(9) 4. Theravagga		
1. Vāhanasuttādivaṇṇanā	...	346
9. Kokālikasuttādivaṇṇanā	...	347
(10) 5. Upālivagga		
1. Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā	...	349
5. Uttiyasuttavaṇṇanā	...	350
6. Kokanudasuttādivaṇṇanā	...	350
9. Upālisuttādivaṇṇanā	...	352

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Tatiyapaṇṇāsaka**(11) 1. Samaṇasaññāvagga**

1. Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā	...	...	353
------------------------------	-----	-----	-----

(12) 2. Paccorohaṇivagga

1. Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā	...	...	353
5. Saṅgāravasuttādivaṇṇanā	...	...	355

4. Catutthapaṇṇāsaka

1. Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā	...	...	356
--------------------------------------	-----	-----	-----

(21) 1. Karajakāyavagga

1. Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā	...	...	356
-------------------------------------	-----	-----	-----

Ekādasakanipāta**1. Nissaggiyavagga**

1. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā	...	...	357
-----------------------------	-----	-----	-----

2. Anussativagga

1. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā	...	...	357
5. Mettāsuttavaṇṇanā	...	...	358
6. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā	...	...	361
7. Gopālasuttavaṇṇanā	...	...	363
Nigamanakathāvaṇṇanā	...	...	370

Aṅuttaraṭṭikāya tatiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Pañcakādinipāta

Aṅguttaraṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Pañcakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sekhabalavagga

1. Saṁkhittasuttavaṇṇanā

1. Pañcakanipātassa paṭhame kāmāṁ sampayuttadhammesu
thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyattaṁ sātisayaṁ
balaṭṭhoti vuttaṁ “assaddhiye na kampatī”ti.

Saṁkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthatasuttādivaṇṇanā

2-6. Dutiye **hirīyatīti** lajjati virajjati. Yasmā hirī
pāpajigucchanalakkaṇā, tasmā “**jigucchatīti attho**”ti vuttaṁ. **Ottappatīti**
utrasati. Pāputrāsalakkaṇaṁ hi ottappaṁ.

Paggahitavīriyoti saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha “**anosakkitamānaso**”ti. **Pahānatthāyāti** samucchinnatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā nāma samadhigamo evāti āha “**paṭilābhatthāyā**”ti.

Gati-atthā dhātusaddā buddhi-atthā hontīti āha “**udayañca vayañca paṭivijjhitum samatthāyā**”ti. Missakanayenāyaṃ desanā gatāti āha “**vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā**”ti. Tenāha “**vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya cā**”ti. Vipassanāpaññāya vikkhambhanakiriyato sā ca kho padesikāti nippadesikaṃ katvā dassetuṃ “**maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato**”ti vuttaṃ. Dukkhaḥkhaḥyagāminibhāvepi eśeva nayo. **Sammāti** yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññāya khepitaṃ khepitameva, nāssa puna khepanakiccaṃ atthīti upāyena ñāyena sā pavattatīti āha “**hetunā nāyena**”ti. Tatiyādīsu natthi vattabbaṃ.

Vitthatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kāmasuttavaṇṇanā

7. Sattame asanti lūnanti tenāti **asitaṃ**, dātaṃ. Vividhā ābhañjanti bhāraṃ olambenti tenāti **byābhaṅgī**, vidhaṃ. **Kulaputtoti** ettha duvidho kulaputto jātikulaputto ācārakulaputto ca. Tattha “tena kho pana samayena raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṃyeva thullakoṭṭhike aggakulikassa putto”ti¹ evaṃ āgato uccakulappasuto **jātikulaputto** nāma. “Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā”ti² evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācārakulaputto** nāma. Idha pana ācārakulaputto adhippeto. Tenāha “**kulaputtoti ācārakulaputto**”ti. **Yuttanti** anucchavikaṃ, evaṃ vattabbataṃ arahatīti attho. Sesamettha uttānameva.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 245 piṭṭhe.

2. Ma 1. 20 piṭṭhe.

8. Cavanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **saddhāyā**ti iminā adhigamasaddhā dassitā. Catubbidhā hi saddhā āgamanīyasaddhā adhigamasaddhā pasādasaddhā okappanasaddhāti. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānaṃ pavattā hoti. Āgamanīyappaṭipadāya āgatā hi saddhā sātisayā mahābodhisattānaṃ paropadesena vinā saddheyyavattum aviparītato gahetvā adhimuccanato. Saccappaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** suppbuddhādīnaṃ viya. “Sammāsambuddho bhagavā”ti-ādīnā buddhādīsu uppajjanakappasādo **pasādasaddhā** mahākappinarājādīnaṃ viya. “Evametan”ti okkanditvā pakkhanditvā saddahanavasena kappanaṃ okappanaṃ, tadeva saddhāti **okappanasaddhā**. Tattha pasādasaddhā paraneyyarūpā hoti savanamattenapi pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyaṃ vatthum ogāhitvā anupavisitvā “evametan”ti paccakkhaṃ karontī viya pavattati.

Cavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhama-agāraṇasuttavaṇṇanā

9. Navame **appatissayoti** appatissavo va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutto gāravavasena patissavanaṃ patissavo, patissavabhūtaṃ taṃsabhāvañca yaṃ kiñci gāravaṃ. Natthi etasmim patissavoti **appatissavo**, gāravavirahito. Tenāha “**ajettṭhako anīcavutti**”ti.

Paṭhama-agāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Duttiya-agāraṇasuttavaṇṇanā

10. Dasame **vuddhinti**-ādīsu sīlena **vuddhiṃ**, maggena **virūḷhiṃ**, nibbānena **vepullaṃ**. Sīlasamādhīhi vā **vuddhiṃ**, vipassanāmaggehi **virūḷhiṃ**, phalanibbānehi **vepullaṃ**. Ettha ca yassa catubbidhaṃ sīlaṃ akhaṇḍādibhāvappavattiyā supārisuddhaṃ viśesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṃ saṃgharakkhitattherassa viya, so tādīsena sīlena imasmim dhammavinaye

vuddhim āpajjissati. Tena vuttam “sīlena vuddhin”ti. Yassa pana ariyamaggo uppanno, so virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhitattā sāsane virūḷhim āpanno nāma hoti. Tena vuttam “maggena virūḷhin”ti. Yo sabbakilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakhandhapāripūriyā sati vepullappatto hoti. Tena vuttam “nibbānena vepullan”ti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Dutiya-agārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekhabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Balavagga

1. Ananussutasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaassa paṭhame **abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena nāṇena jānitvā. **Aṭṭhahi kāraṇehi tathāgatassā**ti “kathā āgatoti tathāgato. Tathā gatoti tathāgato. Tathalakkhaṇam āgatoti tathāgato. Tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato. Tathadassitāya tathāgato. Tathāvāditāya tathāgato. Tathākāritāya tathāgato. Abhibhavanaṭṭhena tathāgato”ti evam vuttehi aṭṭhahi kāraṇehi. Usabhassa idanti **āsabham**, seṭṭhaṭṭhānam. Tenāha **“āsabham ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānan”**ti. Parato dassitabalayogena “dasabalohan”ti **abhītanādam nadati. Brahmacakkanti** ettha seṭṭhapariyāyo **brahmasaddoti āha “seṭṭhacakkan”**ti. Cakkañcetaṃ dhammacakkaṃ adhippetam.

Ananussutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

13. Tatiye kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyattaṃ sātisaṃ balaṭṭhoti vuttam **“mutṭhassacce na kampatī”**ti.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vitthatasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **satinepakkenā**ti satiyā nepakkena, tikkhavisadasūrabhāvenāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena “nepakkaṃ vuccati paññā”ti vuttaṃ. Evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimā**ti ca iminā savisesā sati gahitāti paratopi “cirakatampi cirabhāsitaṃ saritā anussaritā”ti satikiccameva niddiṭṭhaṃ, na paññākiccaṃ, tasmā **satinepakkenā**ti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṃ labbhateva. Paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi sajjhāyanasammasanāni sambhavanti.

Cirakatampīti attanā vā parena vā kāyena cirakataṃ cetiyaṅgaṇa vattādimahāvattappaṭipattipūraṇaṃ. **Cirabhāsitaṃ**ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ sakkaccaṃ uddisana-uddisāpanadhammosāraṇadhammadesanā-upanisinna-kaparikathā-anumodanīyādivasena pavattitaṃ vacīkammaṃ. **Saritā anussaritā**ti tasmīṃ kāyena cirakate kāyo nāma kāyaviññāti, cirabhāsite vācā nāma vacīviññāti, tadubhayampi rūpaṃ, taṃsamutṭhāpakā cittacetasi-kā arūpaṃ. Iti ime rūpārūpadhammā evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddhāti sarati ceva anussarati ca, satisambojjhaṅgaṃ samutṭhāpetīti attho. Bojjhaṅgasamutṭhāpikā hi sati idha adhippetā. Tāya satiyā esa sakiṃ saraṇena saritā, punappunaṃ saraṇena anussaritāti veditabbā.

Vitthatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā

15-20. Pañcame **savisayasmimī**evāti attano attano visaye eva. **Lokiyalokuttaradhamme** kathetunti lokiyadhamme lokuttaradhamme ca tena tena pavattivisesena kathetuṃ. **Catūsu sotāpattiyaṅgesū**ti sappurisasamsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimagga-kāraṇesu. Kāmañca tesu sati-ādayopi dhammā icchitabbāva tehi vinā tesam

asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddho eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṃ suṇāti, yoniso ca aniccādito manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṃ paṭipajjati, tasmā vuttaṃ “**ettha saddhābalaṃ daṭṭhabban**”ti. Iminā nayena sesabalesupi attho daṭṭhabbo.

Catūsu sammappadhānesūti catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesūti**-ādīsupi eseva nayo. Ettha ca sotāpatti-aṅgesu saddhā viya, sammappadhānabhāvanāya vīriyaṃ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya yasmā “vineyya loke abhijjhādomanassan”ti¹ vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā, evaṃ samādhikammikassa samādhi, “ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā”ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho. Adhigamakkhaṇe pana samādhipaññānaṃ viya sabbesampi balānaṃ saddhādīnaṃ samatāva icchitabbā. Tathā hi “ettha saddhābalan”ti-ādīnaṃ tattha tattha etthaggaṇaṃ kataṃ.

Idāni saddhādīnaṃ tattha tattha atirekakiccataṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādī vuttaṃ. Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ—rājapañcamasahāyā viya vimutti-paripācākāni pañca balāni, nesaṃ kīḷanatthaṃ ekajjhaṃ vīthi-otaraṇaṃ viya balānaṃ ekajjhaṃ vipassanāvīthi-otaraṇaṃ, sahāyesu paṭhamādīnaṃ yathāsakaṃ geheva vicāraṇā viya saddhādīnaṃ sotāpatti-aṅgādīni patvā pubbaṅgamatā, sahāyesu itaresaṃ tattha tattha tuṇhībhaṃ viya sesabalānaṃ tattha tattha tadanvayatā, tassa pubbaṅgamassa balassa kiccānugatā. Na hi tadā tesāṃ sasambhārapathavī-ādīsu āpādīnaṃ viya kiccaṃ pākaṭaṃ hoti, saddhādīnaṃyeva pana kiccaṃ vibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati puretaraṃ tathāpaccayehi cittasantānassa abhisankhatattā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanatthaṃ rājānaṃ nidassanaṃ katvā paññindriyaṃ vuttaṃ. Chaṭṭhādīni suviññeyyāni.

Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Balavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Pañcaṅgikavagga

1. Paṭhama-agāraṇasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **ābhisamācārikanti** abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṃ. Kiṃ pana tanti āha “**vattavasena paññattasīlan**”ti. Sesam suviññeyyameva. Duttiye natthi vattabbaṃ.

Paṭhama-agāraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

23-24. Tatiye **na ca pabhāvantanti** na ca pabhāsampannaṃ. **Pabhijjanasabhāvanti** tāpetvā tālakajjanapabhaṅguraṃ. **Avasesam lohanti** vuttāvasesaṃ sajātilohaṃ vijātilohaṃ pisācalohaṃ kittimalohanti evaṃpabhedaṃ sabbampi lohaṃ. **Uppajjitum appadānenāti** ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassapi¹ uppajjitum appadānena upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmim pana santāne nīvaraṇāni laddhappatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa. Parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjamānaṃ nīvaraṇehi upahate santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hontaṃ upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti aparisuddhadīpakapallikavaṭṭitelādisannissayo paḍīpo viya. Apica nippariyāyato uppajjitum apadānena tesam upakkilesatāti dassento “**yadaggena hī**”ti-ādimāha. Ārammaṇe vikkhattappavattivasena cuṇṇavicuṇṇatā veditabbā. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Upakkilesasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anuggahitasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sammādiṭṭhīti vipassanāsammādiṭṭhīti**-ādinā aṅguttarabhāṇakānaṃ matena ayaṃ atthavaṇṇanā āradhā, majjhimaṇṇakā panettha aññathā atthaṃ vadanti. Vuttaṃ hetam **majjhimaṭṭhakathāyaṃ**²—

1. Suvisadassāpi (Ka)

2. Ma-Ṭṭha 2. 246 piṭṭhe.

“**Anuggahitā**ti laddhūpakārā. **Sammādiṭṭhī**ti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalaṃ assāti **cetovimutti phalā**. Tadeva cetovimuttisaṅkhātāṃ phalaṃ ānisaṃso assāti **cetovimutti phalānisaṃsā**. Dutiyapadepe eseva nayo. Ettha catutthaphalapaññā **paññāvimutti** nāma, avasesā dhammā **cetovimuttī**ti veditabbā. “**Sīlānuggahitā**”ti-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Sutanti** sappāyadhammassavanaṃ. **Sākacchā**ti kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanacchedanakathā. **Samatho**ti vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanā**ti sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlaṃ hi pūrentassa, sappāyadhammassavanaṃ suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanaṃ chindantassa vipassanāpādikāsu aṭṭhasu samāpattīsu kammaṃ karontassa, sattavidhaṃ anupassanaṃ bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalaṃ deti.

Yathā hi madhuraṃ ambapakkaṃ paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakaṃ thiraṃ katvā bandhati, ghaṭaṃ gahetvā kālena kālaṃ udakaṃ āsiṅcati, udakassa anikkhamanattamaṃ mariyādaṃ thiraṃ karoti. Yā hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkaṭakajālaṃ vā, taṃ apaneti, khaṇittim gahetvā kālena kālaṃ mūlāni parikhaṇati, evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṃ deti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Rukkhasa samantato koṭṭhakabandhanaṃ viya hi sīlaṃ daṭṭhabbaṃ, kālena kālaṃ udakasiṅcanaṃ viya dhammassavanaṃ, mariyādāya thirabhāvakaraṇaṃ viya samatho, samīpe valli-ādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanacchedanaṃ, kālena kālaṃ khaṇittim gahetvā mūlakhaṇanaṃ viya sattannaṃ anupassanaṃ bhāvanā, tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhasa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṃ veditabbaṃ”ti.

Ettha ca **laddhūpakārā**ti yathārahaṃ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhisu ca

arahattamaggasammādiṭṭhi. Anantarassa hi vidhi paṭisedho vā, aggaphalasamādhimhi tapparikkhāraddhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇeti** anantaram kālantare cāti duvidhepi phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṅkilesehi ceto vimuccati etāyāti **cetovimutti**, aggaphalapaññaṃ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha “**cetovimutti phalaṃ assāti, cetovimuttisaṅkhātāṃ phalaṃ ānisaṃso**”ti. Sabbakilesehi cetaso vimuccanasāṅkhātāṃ paṭippassambhanasaññitāṃ pahānaṃ phalaṃ ānisaṃso cāti yojanā. Idha cetovimuttisaddena pahānamattaṃ gahitaṃ, pubbe pahāyakkadhammā. Aññathā phaladhammā eva ānisaṃsoti gayhamāne punavacanaṃ niratthakaṃ siyā. **Paññāvimutti phalānisaṃsāti** etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākammantā jīvāsīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so “appanā”ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha “**avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā**”ti.

Catupārisuddhisīlanti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Sutā**disupi eseva nayo. Attano cittappavatti-ārocanavasena saha kathanāṃ saṅkathā, saṅkathāva **sā kacchā**. Idha pana kammaṭṭhānappaṭibaddhāti āha “**kammaṭṭhāne -pa- kathā**”ti. Tassa kammaṭṭhānassa ekavāraṃ vidhiyā appaṭipajjanaṃ khalanaṃ, anekavāraṃ pakkhalanaṃ, tadubhayassa vicchedanī apanayanī kathā **khalanapakkkhalanacchedanakathā. Pūrentassāti** vivaṭṭasannissitaṃ katvā pārentassa brūhentassa ca. **Ṣaṇṭantassāti** “yathā-uggahitakammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissati”ti evaṃ ṣaṇṭantassa. Teneva hi “**sappāyadhammassavanan**”ti vuttaṃ. **Kammaṃ karontassāti** bhāvanānuyogakammaṃ karontassa. Pañcasupi ṭhānesu anta-saddo hetu-atthajotano daṭṭhabbo. Evaṃ hi “yathā hī”ti-ādinā vuccamānā ambūpamā yujjeyya.

Udakakoṭṭhakanti jalāvāṭaṃ¹. **Thiraṃ katvā bandhatīti** asithilaṃ daḷhaṃ nātimahantaṃ nātikhuḍdakaṃ katvā yojeti. **Thiraṃ karotīti** udakasiṅcanakāle tato tato pavattitvā udakassa anikkhamanattamaṃ jalāvāṭapālīṃ thirataṃ karoti. **Sukkhadaṇḍakoti** tasseva ambagacchassa sukkhako

1. Ālavālaṃ (Mūlapaṇṇāsake mahāvedallasuttaṭṭhikāyaṃ)

sākhāsīsako. **Kipillikapuṭoti** tambakipillikapuṭo. **Khaṇittinti** kudālaṃ. **Koṭṭhakabandhanam** viya **sīlaṃ** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanūpāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanam** viya **dhammassavanam** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakaranaṃ** viya **samatho** yathāvuttāya bhāvanādiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhībhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlaṃ thiratarāṃ hoti. **Samīpe valli-ādīnaṃ haraṇaṃ** viya **kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanaṃ** icchi tabbabhāvanāya vibandhanāpanayanato. **Mūlakhaṇanaṃ** viya **sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā** tassā vibandhassa mūlabhūtānaṃ taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ palikhaṇanato. Ettha ca yasmā supārisuddhasīlassa kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantassa sappāyadhammassavanam icchitabbaṃ, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanaṃ, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanibbatti, tato samāhitassa āradhāvipassakassa vipassanāpāripūri, paripuñṇā vipassanā maggasammādiṭṭhiṃ brūhetīti evametesam aṅgānaṃ paramparāya sammukhā anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbaṃ.

Anuggahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānī**ti āha “**vimuccanakāraṇānī**”ti. **Pāḷi-attham jānantassā**ti “idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhi, idha paññā”ti-ādīnā taṃtaṃpāḷi-attham yāthāvato jānantassa. **Pāḷim jānantassā**ti tadatthabodhiniṃ pāḷim yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapīṭī**ti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitaṃ dhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavācāmanosamācāraṃ pariggaṇhantassa somanassaṃ pattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapīṭī**ti purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathassa passambhanasamatthatāya passaddhiyā paccayo bhavituṃ samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyepi passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo passambhati”ccea vuttaṃ.

Sukhaṃ paṭilabhatīti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavitum samatthaṃ cetasiṃ nirāmisasukhaṃ paṭilabhati vindati. **Samādhiyatī**ti ettha pana na yo koci samādhi adhippeto, aha kho anuttarasamādhīti dassento “**arahatta -pa- samādhiyatī**”ti āha. “**Ayaṃ hī**”ti-ādi tassaṃ desanāyaṃ tādissa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanāṃ, yaṃ tathā vimuttāyatanabhāvo. **Osakkī**tuntī dassitum. **Samādhiyeva samādhinimittanti** kammaṭṭhānapāḷiyā āruḷho samādhi eva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittāṃ. Tenāha “**ācariyassa santike**”ti-ādi.

Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samādhisuttavaṇṇanā

27. Sattame sabbaso kilesadukkhadarathapariḷāhānaṃ vigatattā sātisayamettha sukhanti vuttaṃ “**appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho**”ti. Purimassa purimassa vasena pacchimaṃ pacchimaṃ laddhāsevanatāya santapaṇītatarabhāvappattaṃ hotīti āha “**purimo -pa- sukhavipāko**”ti. **Kilesappaṭippassaddhiyā**ti kilesānaṃ paṭippassambhanaena laddhattā. **Kilesappaṭippassaddhibhāvanti** kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccanikāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggaḥetabbāni, aññe kilesā vāretabbā. Imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggaḥetabbāṃ vāretabbāṇa atthīti maggānantaraṃ samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā appitattā ca aparihānivasena vā appitattā **na sasaṅkhāraniggayhavārītagato**. **Sativepullappattattā**ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **Yathāparicchinna-kālavasenā**ti etena paricchinna-satiyā satoti dasseti. **Sesesūti** ñāṇesu.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame karo vuccati pupphasambhavaṃ “gabbhāsaye kiriyatī”ti katvā. Karato jāto kāyo **karajakāyo**, tadupanissayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladhūpakāro, “abhisandeti”ti-ādivacanato pana rūpakāyo idha adhippetoti āha “**imaṃ karajakāyaṃ**”ti. **Abhisandeti**ti abhisandanam karoti. Taṃ pana abhisandanam jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanam sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha “**temeti**”ti-ādi. Tayidaṃ abhisandanam atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi pañitarūpehi kāyassa parippharaṇam datṭhabbam. **Parisandeti**ti-ādīsupi eseva nayo. Sabbam etassa atthīti sabbāvā, tassa **sabbāvato**. Avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti avayavavisayo **sabba-**saddo, tasmā vuttam “**sabbakoṭṭhāsavato**”ti. **Aphuṭam nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassa abhiyāpanato. Tenāha “**upādinnakasantakī**”ti-ādi.

Chekoti kusalo. Taṃ panassa kosallam nahānīyacuṇṇānam karaṇe piṇḍikaraṇe ca samatthatāvasena veditabbanti āha “**paṭibalo**”ti-ādi. **Kaṃsa-**saddo “mahatīyā kamsapātiyā”ti-ādīsu¹ suvaṇṇe āgato. “Kaṃso upahato yathā ti”ādīsu² kittimalohe. Katthaci paṇṇattimatte “upakaṃso nāma rājāsi, mahākamsassa atrajo”ti-ādī³. Idha pana yattha katthaci loheti āha “**yena kenaci lohena katabhājane**”ti. **Snehānugatā**ti udakasinehena anuppavisanavasena gatā upagatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena parito gatā samantato phuṭā. Tato eva **santarabāhirā phuṭā snehena**. Etena sabbaso udakena temitabhāvamāha. **Na ca pagghariṇī**ti etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha “**na bindu bindū**”ti-ādi.

Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ etassāti **ubbhidodako**. **Ubbhinna-udakoti** nadītiṇe khatakūpako viya ubbhijjanaka-udako. **Uggacchana-udakoti** dhārāvasena uṭṭhahana-udako. Kasmā panettha

1. Ma 1. 36 piṭṭhe. 2. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade. 3. Jātaka-Ṭṭha 4. 80 piṭṭhe.

ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha “**heṭṭhā uggacchana-udakañhī**”ti-ādi. **Dhārānipātabubbulakehī**ti dhārānipātehi ca udakabubbulēhi ca. “Phēṇapaṭalehi cā”ti vattabbaṃ, **sannisinna**eva aparikkhobhatāya niccalameva, suppasanna¹mevāti adhippāyo. **Sesanti** “abhisandeti”ti-ādikam.

Uppalānīti uppalagacchāni. **Setarattanī**lesūti uppalesu, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yam kiñci uppalam uppalameva** sāmāññaggahaṇato. **Satapattanti** ettha **sata**-saddo bahupariyāyo “satagghī”ti-ādīsu viya. Tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana rattam padumaṃ, setaṃ puṇḍarikanti vuccati. Yāva aggā yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanattam¹ **udakānuggataggahaṇam**. Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhaṃ.

Yasmā **parisuddhena cetasā**ti catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādi-upakkilesamalāpagamato nirupakkilesaṃ nimmalaṃ, tasmā āha “**nirupakkilesaṭṭhena parisuddhan**”ti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātātā sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viya, tasmā āha “**pabhassaratṭhena pariyodātam veditabban**”ti. **Idanti** odātavacanam. **Utupharaṇatthanti** utuno pharaṇadassanattam. **Utupharaṇam na hoti** sesanti² adhippāyo. Tenāha “**taṅkhaṇa -pa- balavaṃ hoti**”ti. **Vattham viya karajakāyoti** yogino karajakāyo vattham viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbattā. Purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha ca “**parisuddhena cetasā**”ti cetogahaṇena jhānasukhaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**utupharaṇam viya catutthajjhānasukhan**”ti. Nanu ca catutthajjhāne sukhameva natthīti? Saccam natthi, sātālakkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā “sukhan”ti adhippetā. Tena vuttam **sammohavinodaniyam**³ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti.

1. Abhisandanādisambhāradassanattam (Ka) Dī-Ṭī 1. 264 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Savisesanti (Dī-Ṭī 1. 264 piṭṭhe.)

3. Abhi-Ṭīha 2. 171 piṭṭhe.

Tassa tassa samādhissa sarūpadassanassa paccayattā
paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇanimittaṃ**. **Samabharitoti** samapuṇṇo.

Maṇḍabhūmīti papāvaṇṇabhūmi. Yattha salilasiñcanena vināva sassāni
ṭhitāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesāṃ ācariyo **yoggācariyo**.
Tesaṃ sikkhāpanato hatthi-ādayopi “yoggā”ti vuccantīti āha pāliyaṃ
“assadammasārathī”ti. **Yena yenāti** catūsu maggesu yena yena maggena.
Yaṃ yaṃ gatinti javasamajavādibhedāsu gatīsu yaṃ yaṃ gatim. Navame
natthi vattabbaṃ.

Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nāgitasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uccāsaddamahāsaddāti** uddhaṃ uggatattā ucco patthaṭṭo
mahanto vinibbhijjivā gahetuṃ asakkuṇeyyo saddo etesanti
uccāsaddamahāsaddā. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṃ pavattito atthato
saddato ca duravabodho kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā
sotapathamāgacchati. **Macchavilopeti** macchānaṃ vilumpitvā viya gahaṇe,
macchānaṃ vā vilumpane. Kevaṭṭānaṃ hi macchapacchiṭṭhapitaṭṭhāne
mahājano sannipatitvā “idha aññaṃ ekaṃ macchari dehi, ekaṃ
macchaphālaṃ dehi”ti, “etassa te mahā dinno, mayhaṃ khuddako”ti evaṃ
uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karonti. Macchaggahaṇatthaṃ jāle pakkhittepi
tasmim ṭhāne kevaṭṭā ceva añña ca “paviṭṭho gahito”ti mahāsaddaṃ karonti.
Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Asucisukhanti** kāyāsucisannissitattā
kilesāsucisannissitattā ca asucisannissitasukhaṃ. **Nekkhammasukhassāti**
kāmato nikkhamantassa sukhassa. **Pavivekasukhassāti** gaṇasaṅgaṇikato
kilesasaṅgaṇikato ca vigatassa sukhassa. **upasamasukhassāti**
rāgādivūpasamāvahassa sukhassa. **Sambodhasukhanti** maggasaṅkhātassa
sambodhassa niṭṭhappattatthāya sukhaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcaṅgikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sumanavagga

1. Sumanasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **satakkakū**ti satasikharo, anekakūṭoti attho. Idam tassa mahāmeghabhāvadassanam. So hi mahāvassam vassati. Tenevāha “**ito cito ca uṭṭhiteṇa valāhakakūṭasatena samannāgatoti attho**”ti. **Dassanasampannoti** ettha dassanam nāma sotāpattimaggo. So hi paṭhamam nibbānadassanato “dassanam”ti vuccati. Yadi pi tam gotrabhu paṭhamataram passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na tam “dassanam”ti vuccati. Āvajjanaṭṭhānīyam hi tam nāṇam. Maggassa nibbānārammaṇatāsāmaññena cetam vuttam, na nibbānapaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhum punappunam nibbattanena bhāvanam appattam dassanam, dhammacakkhuṇca pariññādikiccakaraṇena catusaccadhammadassanam tadabhisamayoti natthettha gotrabhussa dassanabhāvāpatti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sumanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cundīsuttavaṇṇanā

32. Dutiye “ariyakantehi silehi samannāgato”ti-ādīsu¹ ariyakantānīti pañcasīlāni āgatāni. Ariyakantāni hi pañcasīlāni ariyānam kantāni piyāni, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti. Idha pana “yāvatā Cunda sīlāni ariyakantāni sīlāni, tesam aggamakkhāyati -pa- agge te paripūrakārino”ti vuttattā maggaphalāni sīlāni adhippetānīti āha “**ariyakantāni sīlānīti maggaphalasampayuttāni sīlānī**”ti.

Cundīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 2. 187 piṭṭhe.

3. Uggahasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sabbapaṭhamam uṭṭhānasīlā**ti rattiya vibhāyanavelāya sāmike parijane seyyāya avuṭṭhite sabbapaṭhamam uṭṭhānasīlā. Sāmikam disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva vuṭṭhahantīti vā **pubbuṭṭhāyiniyo. Kimkāraṇti** kimkaraṇīyam, kimkaraṇabhāvena pucchitvā kātābbaveyyāvaccanti attho. Tam paṭissuṇantā vicarantīti **kimkārappaṭissāviniyo.** Manāpaṃyeva kiriyaṃ karonti sīlenāti **manāpacāriniyo.** Piyameva vadanti sīlenāti **piyavāḍiniyo.**

Tatrupāyāyāti tatra kamme sādhetabba-upāyabhūtāya vīmaṃsāya. Tenāha “**tasmim uṇṇākappā sasaṃvidhāne**”ti-ādi. **Alaṃ kātunti** kātum samatthā. **Alaṃ saṃvidhātunti** vicāretum samatthā. Tenāha “**alaṃ kātum alaṃ saṃvidhātunti attanā kātumpi parehi kārāpetumpi**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sīhasenāpatissuttādivaṇṇanā

34-35. Catutthe **sandiṭṭhikanti** asaṃparāyikatāya sāmam daṭṭhabbam, sayam anubhavitabbam attapaccakkham diṭṭhadhammikanti attho. **Na saddhāmattakeneva tiṭṭhatīti** “dānam nāma sādhu sundaram, buddhādīhi paṇḍitehi pasatthan”ti evam saddhāmattakeneva na tiṭṭhati. **Yaṃ dānam detīti** yaṃ deyyadhammam parassa deti. **Tassa pati hutvāti** tabbisayam lobham suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti. Tena anadhibhavanīyattā **na dāso na sahāyoti.** Tattha tadubhayam anvayato byatirekato ca dassetum “**yo hī**”ti-ādi vuttam. **Dāso hutvā deti** taṇhādāsabyassa upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvāvissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānam mocetvā abhibhuyya pavattanato. Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso, dānasahāyo, dānapatīti tippakāro hoti. Tadassa tippakārataṃ vibhajitvā dassetum “**yo hī**”ti-ādi vuttam. Dātabbaṭṭhena **dānam**, annapānādi.

Tattha yaṃ attanā paribhuñjati, taṇhādhīpannatāya tassa vasena vattanato dāso viya hoti. Yaṃ paresaṃ dīyati, tatthāpi annapānasāmaññena idaṃ vuttaṃ “**dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā**”ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṃ dātābassa ca samasamaṃ ṭhapanato. **Pati hutvā deti** sayāṃ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato. Aparo nayo—yo attanā paṇītaṃ paribhuñjitvā paresaṃ nihīnaṃ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanihīnabhāvāpattito. Yo yādisaṃ attanā paribhuñjati, tādisameva paresaṃ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittahīnādhikabhāvavivajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṃ paribhuñjitvā paresaṃ paṇītaṃ deti, so **dānapati** nāma tannimittaseṭṭhabhāvāpattito.

Nittejabhūto tejahānippattiyā. Saha byati gacchatīti saha byo, sahapavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ ekibhāvaṃ gatā**”ti. **Asitassāti** vā abandhassa, taṇhābandhanena abandhassāti attho. Pañcamaṃ uttānameva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kāladānasuttādivaṇṇanā

36-37. Chaṭṭhe **ārāmatoti** phalārāmato. **Paṭhamuppannānīti** sabbapaṭhamamāṃ sujātāni. **Bhāsitaññūti** bhikkhū gharadvāre ṭhitā kiñcāpi tuṇhī honti, atthato pana “bhikkham dethā”ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttaṃ hetamā “uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā”ti. Tatra ye “mayam pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissantī”ti deyyadhammamāṃ samvibhajanti, te **bhāsitaññū** nāma ña tvā kattābassa karaṇato. **Yuttappattakāleti** dātum yuttappattakāle. **Appaṭivānacittoti** anivattanacitto. Sattamaṃ uttānameva.

Kāladānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saddhasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **anukampantī**ti “sabbe sattā sukhī hontu averā abyāpajjā”ti evaṃ hitapharaṇena anuggaṇhanti. Apica upaṭṭhākānaṃ gehaṃ aññe sīlavante sabrahmacārino gahetvā pavisantāpi **anuggaṇhanti** nāma. **Nīcavuttinti** paṇipātasīlaṃ. **Kodhamānathaddhatāya rahitanti** kodhamānavasena uppanno yo thaddhabhāvo cittassa uddhumātalakkhaṇo, tena virahitanti attho. **Soraccenā**ti “tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbopi sīlasaṃvaro soraccan”ti¹ evamāgatena sīlasaṃvarasaṅkhātena soratabhāvena. **Sakhilanti** “tattha katamaṃ sakhalyaṃ? yā sā vācā thaddhakā kakkassa pharusā kaṭukā abhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemaṇiyā hadayaṅgamā porī bahujaṇakantā bahujaṇamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsītā hoti. Yā tattha saṇhāvācatā sakhilavācatā aphaṇsavācatā, idaṃ vuccati sakhalyaṃ”ti¹ evaṃ vuttena sammodakamudubhāvena samannāgataṃ. Tenāha **“sakhilanti sammodakan”**ti.

Saddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Puttasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **bhatoti** posito. Taṃ pana bharaṇaṃ jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca pavattitanti dassetuṃ **“amhehi”**ti-ādi vuttaṃ. **Hatthapādavaḍḍhanādīhīti ādi**-saddena mukhena siṅghānikāpanayananaḥāpanamaṇḍanādīṇca saṅgaṇhāti. Mātāpitūnaṃ santakaṃ khetṭādīṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesāṃ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṃ hotīti āha **“amhākaṃ santakaṃ -pa- kulavaṃso ciraṃ ṭhassati”**ti. **Salākabhaddhādīni anupacchinditvā**ti salākabhaddhādīni avicchinditvā. Yasmā dāyajjappaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyassa paṭipajjissati, na itaroti āha **“kulavaṃsānurūpāya**

1. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

paṭipattiya”ti-ādi. **Attanā dāyajjārahaṃ karontoti** attānaṃ dāyajjārahaṃ karonto. Mātāpitaro hi attano ovāde avattamāne micchāpaṭipanne dārake vinicchayaṃ gantvā¹ aputte karonti, te dāyajjārahā na honti. Ovāde vattamāne pana kulasantakassa sāmike karonti. **Tatīyadivasato paṭṭhāyāti** matadivasato tatīyadivasato paṭṭhāya. Sesam suviññeyyameva. Dasamaṃ uttānameva.

Puttasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sumanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Muṇḍarājavagga

1. Ādiyasuttādivaṇṇanā

41-42. Pañcamassa paṭhame **uṭṭhānavīriyādhigatehī**ti vā uṭṭhānena ca vīriyena ca adhigatehī. Tattha **uṭṭhānanti** kāyikaṃ vīriyaṃ. **Vīriyanti** cetasikanti vadanti. **Uṭṭhānanti** vā bhoguppādane yuttappayuttatā. **Vīriyaṃ** tajjo ussāho. **Piṇṭanti** dhātāṃ sutittāṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **“thūlaṃ karoti”**ti vuttaṃ. Dutīyaṃ uttānameva.

Ādiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **appamādaṃ pasaṃsantī**ti “etāni āyu-ādīni patthayantena appamādo kātabbo”ti appamādameva pasaṃsanti paṇḍitā. Yasmā vā puññakiriyāsu paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, tasmā āyu-ādīni patthayantena appamādova kātabboti attho. Purimasmiṃ atthavikappe “puññakiriyāsū”ti padassa “appamatto”ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhigato hoti, tasmā āyu-ādīni patthayantena

appamādova kātabbo. Dutiyasmiṃ atthavikappe paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti. Katthāti? Puñṇakiriyāsu. Kasmāti ce? Yasmā appamatto ubho atthe adhiggaṇhāti paṇḍito, tasmāti attho. **Atthappaṭilābhenāti** diṭṭhadhammikādihitappaṭilābhena.

Iṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā

44. Catutthe jhānamanena nibbattaṃ **manomayanti** āha “**suddhāvāsesu ekaṃ jhānamanena nibbattaṃ devakāyaṇ**”ti. Satipi hi sabbasattānaṃ abhisāṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā “**manomayā**”ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṃ kāmabhāve opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjati ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsaṅkāya eva abhāvato “manasāva nibbattā”ti avadhāraṇāsambhavato. Nirulho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi “annamayo pāṇamayo manomayo ānandamayo viññānamayo”ti¹ pañcadhā attānaṃ vedavādinopi vadanti ucchedavādinopi vadanti “dibbo rūpī manomayo”ti². **Tīsu vā kulasampattīsūti** brāhmaṇakhattiyavessasaṅkhātesu sampannakulesu. **Chasu vā kāmasaggesūti** chasu kāmāvacaradevesu.

Manāpadāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Puñṇābhisandasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame **asaṅkheyyoti** ālḥakagaṇanāya asaṅkheyyo. Yojanavasena panassa saṅkhā atthi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāseṇa parisamantato cakkavālapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitakehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā jānantena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti katvā. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ balavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena

1. Tittirīya-upanisaganthe 2 valliyaṃ 1, 2, 3, 4, 5 anuvāsesu.

2. Dī 1. 31 piṭṭhe.

bahubheravaṃ. Puthūti bahū. Savantīti sandamānā. Upayantīti upagacchanti.
Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Puññābhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhanasuttādivaṇṇanā

47-48. Sattame **saddhāti** maggenāgatā saddhā. **Sīlañca yassa kalyāṇanti** kalyāṇasīlaṃ nāma ariyasāvakassa ariyakantaṃ sīlaṃ vuccati. Tattha kiñcāpi ariyasāvakassa ekasīlampi akantaṃ nāma natthi, imasmim̐ panatthe bhavantarepi appahīnaṃ pañcasīlaṃ adhippetam̐. Aṭṭhamam̐ uttānameva.

Dhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kosalasuttavaṇṇanā

49. Navame **patitakkhandhoti** sammukhā kiñci oloketum̐ asamatthatāya adhomukho. **Nippaṭibhānoti** sahadhammikaṃ kiñci vattum̐ avisahanato nippaṭibhāno paṭibhānarahito.

Kosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nāradasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ajjhomucchitoti** adhimattāya taṇhāmucchāya mucchito, mucchaṃ moham̐ pamādaṃ āpanno. Tenāha “**gilitvā -pa- atirekamucchāya taṇhāya samannāgato**”ti. **Mahaccāti** mahatiyā. Liṅgavipallāsena cetam̐ vuttaṃ. Tenāha “**mahatā rājānubhāvenā**”ti.

Nāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Muṇḍarājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Nīvaraṇavagga

1. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

51-52. Dutiyassa paṭhame āvarantīti **āvaraṇā**, nīvārayantīti **nīvaraṇā**. Ettha ca **āvarantīti** kusalaḍḍhammupattim ādito parivārenti, **nīvārayantīti** niravasesato vārayantīti attho, tasmā **āvaraṇavāsenā**ti ādito kusalupattivāraṇavasena, **nīvaraṇavāsenā**ti niravasesato vāraṇavāsenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na denti, uppannāpi aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā upacchinditvā pārenti, tasmā **“paññāya dubbalīkaraṇā”**ti vuccanti. Upacchindanaṃ pātanañcettha tāsāṃ paññānaṃ anuppannānaṃ uppajjitum appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānaṃ ekaccāya ca parittapaññāya anupattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāsāṃ samatthataṃ vihanantiyevāti paññāya dubbalīkaraṇā vuttā. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatiyā manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo**, manussattabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo**, anulāraṃ parittakusalaṃ. Yaṃ asatipi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha “hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati”ti¹. Alam ariyāya ariyabhāvāyāti alamariyo ariyabhāvāya samatthoti vuttaṃ hoti. Ñāṇadassanameva ñāṇadassanaviseso, alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso**.

Ñāṇadassananti ca dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. “Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādheti”ti² hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. “Ñāṇadassanāya cittāṃ abhinīharati abhininnāmeti”ti³ ettha vipassanāñāṇaṃ. “Abhabbā te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāyā”ti⁴ ettha maggo.

1. Khu 5. 183 piṭṭhe. 2. Ma 1. 257 piṭṭhe. 3. Dī 1. 72 piṭṭhe. 4. Am 1. 521 piṭṭhe.

“Ayamañño uttarimanussadhammā alamariyaññāḍadassanaviseso adhigato phāsuvihāro”¹ti¹ ettha phalaṃ. “Ñāṇaṇca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”²ti² ettha paccavekkhaṇaṇāṇaṃ. “Ñāṇaṇca pana me dassanaṃ udapādi ‘sattāhakālakato ālāro kālāmo’³ti³ ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana lokuttaradhammo adhippeto. Ettha ca rūpāyatanāṃ jānāti cakkhuviññāṇaṃ viya passati cāti **ñāḍadassanaṃ**, dibbacakkhu. Sammasanūpacāre ca dhammalakkhaṇattayaṇca tathā jānāti passati cāti **ñāḍadassanaṃ**, vipassanā. Nibbānaṃ cattāri vā saccāni asammohappaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāḍadassanaṃ**, maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa sabbaso jotanaṭṭhena **ñāḍadassanaṃ**. Sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāḍadassanaṃ**. **Byādiṇṇakālo**ti pariyaḍinnakālo. Dutiyaṃ uttānameva.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye padahatīti padahano, bhāvanamanuyutto yovī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo**. Padhānamassa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā “**padhāniyo**”ti vuttaṃ. “Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā”ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhutī āgatasaddhā **āgamanasaddā** eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “**sabbaññubodhisattānaṃ**”ti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttā cāpi **adhigamasaddhā nāma**, yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anadhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappananti** okkhanditvā adhimuccanaṃ, pasāduppattiyā pasādanīyavatthusmiṃ pasādanameva. **Suppaṭividdhanti** suṭṭhu paṭividdhaṃ. Yathā tena paṭividdhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhi, tassa dhammasudhammatāya

1. Ma 1. 268 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 370; Vi 3. 16; Khu 9. 331 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 226; Ma 2. 294 piṭṭhesu.

saṅghasuppaṭipannatāya tena paṭivedhena saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā “yo bhikkhave buddhe pasanno dhamme pasanno saṅghe pasanno”ti-ādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** “addhā imāya paṭipadāya jarāmarañato muccissāmī”ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho “appasaddassa -pa- kho panā”ti-ādīsu viyāti āha “**arogo**”ti. **Samavepākiniyāti** yathābhuttamāhāraṃ samākāreneva pacanasīlāya. Daḷhaṃ katvā pacantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā pacantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha “**nātisītāya nāccuṇhāyā**”ti. Gahaṇitejassa mandapaṭutāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahatāti āha “**atisītālaggahaṇiko**”ti-ādi. Yathāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha “**yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā**”ti. **Udayatthagāminiyāti** saṅkhārānaṃ udayaṇca vayaṇca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha “**udayaṇcā**”ti-ādi. **Parisuddhāyāti** nirupakkilesāya. **Nibbijjhitaṃ samatthāyāti** tadaṅgavasena savisesaṃ pajahitaṃ samatthāya. **Tassa dukkhassa khayagāminiyāti** yaṃ dukkhaṃ imasmim̐ ñāṇe anadhigate pavattiraṇaṃ, adhigate na pavatti, taṃ sandhāya vadati tathāhesa yogāvacarō “**cūlasotāpanno**”ti vuccati. Catutthaṃ uttānameva.

Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mātāputtasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **vissāsoti** visacchāyasantāno bhāvo. **Otāroti** tattha cittassa anuppaveso. **Gahetvāti** attano eva okāsaṃgahetvā. **Khepetvāti** kusalavāraṃ khepetvā.

Ghaṭṭeyyāti akkamaṇādivasena bādheyya. **Tīhi pariññāhīti** ñātātīraṇappahānasāṅkhātāhi tīhi pariññāhi. Natthi etesaṃ kutoci bhayanti **akutobhayā**, nibbhayāti attho. Catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā pāraṃ pariyaṇtaṃ gatā. Tenāha “**pāraṃ vuccati nibbānaṃ**”ti-ādi.

Mātāputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattam, tam pana garubhāvapubbakanti āha “**sañjātagarubhāvo**”ti. Na pakkhāyantīti nappakāsenti, nānākāraṇato na upaṭṭhahanti. Tenāha “**catasso disā ca anudisā ca mayham na upaṭṭhahantī**”ti. Sesamettha uttānameva.

Upajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Abhinīhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattame **jarādhammoti dhamma**-saddo “asammosadhammo nibbānan”ti-ādīsu¹ viya pakatipariyāyo, tasmā jarāpakatiko jīṇṇasabhāvoti attho. Tenāha “**jarāsabhāvo**”ti-ādi. Sesapadesupi eseva nayo. Kammunā dātabbām ādiyatīti **kammadāyādo**, attanā yathūpacitakammaphalabhāgīti attho. Tam pana dāyajjam kāraṇūpacārena vadanto “**kammaṃ mayham dāyajjam santakanti attho**”ti āha yathā “kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ samādānāhetu, evamidam puññaṃ vaḍḍhatī”ti². Yonīhi phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti. Tenāha “**kammaṃ mayham yoni kāraṇan**”ti. Mamattavasena bajjhantīti bandhū, nāti sālohitō ca, kammaṃ pana ekantasambandhamevāti āha “**kammaṃ mayham bandhū**”ti. **Paṭiṭṭhāti** avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi.

Yobbanam ārabha uppannamadoti “mahallakakāle puññaṃ karissāma, daharamha tāvā”ti yobbanam apassāya mānakaraṇam. “Ahaṃ nirogo saṭṭhi vā sattati vā vassāni atikkantāni, na me harītakakhaṇḍampi khāditabbam, ime panaññe ‘asukam no ṭhānam rujjati, bhesajjam khādāmā’ti vicaranti, ko añño mayā sadiso nirogo nāmā”ti evam mānakaraṇam **ārogyamado**. Sabbesampi jīvitam nāma pabhaṅguraṃ dukkhānubandhañca, tadubhayaṃ anoloketvā pabandhaṭṭhitim³ paccayasulabhatañca nissāya “ciraṃ jīvim, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukham jīvim, sukham jīvāmi, sukham jīvissāmi”ti evam mānakaraṇam **jīvitamado**.

1. Khu 1. 396 piṭṭhe.

2. Dī 3. 48 piṭṭhe.

3. Pabandhasīti (Ka)

Upadhirahitanti kāmūpadhirahitaṃ. Cattāro hi upadhī kāmūpadhi khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi “yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”¹ti evaṃ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato “upadhiyati ettha sukhaṃ”ti iminā vacanatthena “upadhī”ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato. Sesāṃ suviññeyyameva.

Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā

58-60. Aṭṭhame **sāpateyyanti** ettha saṃ vuccati dhanāṃ, tassa patīti sapati, dhanasāmiko. Tassa hitāvahattā sāpateyyaṃ, drabyaṃ, dhananti attho. Attano rucivasena gāmakiccaṃ netīti gāmaniyo, gāmaniyoyeva **gāmaṇiko**.

Anvāya upanissāya jīvanasīlā **anujīvinoti** āha “**ye ca etaṃ upanissāya jīvanti**”ti. Ekaṃ mahākulaṃ nissāya paṇṇāsampi saṭṭhipi kulāni jīvanti, te manusse sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva. Navamādīni uttānatthāneva.

Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Saññāvagga

1. Saññāsuttādivaṇṇanā

61-65. Dutiyassa paṭhame “**mahapphalā mahānisaṃsā**”ti ubhayampetaṃ atthato ekaṃ, byañjanaṃ nānanti āha “**mahapphalā**”ti-ādi. “Pañcime gahapatayo ānisaṃsā”ti-ādīsu² ānisaṃsa-saddo phalapariyāyopi

1. Ma 1. 120 piṭṭhe.

2. Khu 1. 185 piṭṭhe Udāne.

hoti. Mahato lokuttarassa sukhassa paccayā hontīti **mahānisamsā**. **Amatogadhāti** amatabbhantarā amataṃ anuppaviṭṭhā nibbānadiṭṭhattā, tato paraṃ na gacchanti. Tena vuttaṃ “amatapariyosānā”ti. Amataṃ pariyosānaṃ avasānaṃ etāsanti **amatapariyosānā**. **Maraṇasaññāti** maraṇānupassanāñāṇena saññā. **Āhāre paṭikūlasaññāti** āhāraṃ gamanādivasena paṭikūlato pariggaṇhantassa uppannasaññā. **Ukkaṇṭhitassāti** nibbindantassa katthacipi asajjantassa. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sājīvasuttādivaṇṇanā

66-70. Chatṭhe saha ājīvanti etthāti **sājīvo**, pañhassa pucchanaṃ vissajjanañca. Tenāha “**sājīvoti pañhapucchanañceva pañhavissajjanañcā**”ti-ādi. **Abhisankhatanti** citaṃ. Sattamādīni uttānatthāneva.

Sājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Yodhājīvavagga

1. Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyassa paṭhame **avijjāpalighanti** ettha **avijjāti** vaṭṭamūlikā avijjā, ayaṃ pacurajanehi ukkhipituṃ asakkuṇeyyabhāvato dukkhipanattṭhena nibbānadvārappavesavibandhanena ca “paligho viyāti paligho”ti vuccati. tenesa tassā ukkhittattā “**ukkhittapaligho**”ti vutto. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavaṃ vā phalaṃ arahatīti **ponobhavikā**, punabbhavadāyikāti attho. **Jātisamsāro**ti jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca evaṃladdhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. Jātisamsāroti hi phalūpacārena kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ hi punappunaṃ uppattikāraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā “**parikhā**”ti vuccati

santānassa parikkhipanato. Tenesa tassa saṁkiṇṇattā vikiṇṇattā sabbaso khittattā vināsittattā “**saṁkiṇṇaparikho**”ti vutto.

Taṇhāsaṅkhātanti ettha taṇhāti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayaṁ hi gambhīrānugataṭṭhena “**esikā**”ti vuccati. **Luñcivā** uddharitvā. **Orambhāgiyāni** orambhāgajanakāni kāmabhava upapattipaccayāni kāmārāgasamyojanādīni. Etāni hi kavāṭaṁ viya nagaradvāraṁ cittam pidahitvā ṭhitattā “aggaḷā”ti vuccanti. Tenesa tesaṁ niggatattā bhinnattā “**niraggaḷo**”ti vuttoti. Aggamaggena panno apacito mānaddhajo etassāti **pannaddhajo**. **Pannabhāro**ti khandhabhāraakilesabhāra-abhisāṅkhārabhārā oropitā assāti pannabhāro. **Visaṁyutto**ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṁyutto. **Asmimāno**ti rūpe asmīti māno, vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe asmimāno. Ettha hi pañcapi khandhe avisesato “asmī”ti gahetvā pavattamāno asmimāno adhippeto.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sodhanatthañca ubhosu passesu esikāthambhe nikhaṇitvā ṭhapetīti āha “**nagaradvāre ussāpīte esikāthambhe**”ti. Pākāraviddhamsaneneva parikhābhūmisamakaraṇaṁ hotīti āha “**pākāraṁ bhinditvā parikhaṁ vitiritvā**”ti. “**Evaṇ**”ti-ādi upamāsaṁsandanaṁ. Santo saṁvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, upādānakkhandhapañcakaṁ. **Dvattiṁsakammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatadukkhāni. Akkhirogasīsarogādayo **aṭṭhanavuti**¹ **rogā**, rājabhayādīni pañcaviśatimahābhayāni. Dutiyam uttānameva.

Paṭhamacetovimutti phalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamadhammavīhārīsuttādivaṇṇanā

73-74. Tatiye **niyakajjh**atteti attano santāne. Mettāya upasaṁharaṇavasena **hitam esantena**. Karuṇāya vasena **anukampamānena**. **Pariggahetvā**ti parito gahetvā, pharitvāti attho. **Pariccāti** parito katvā, samantato pharitvā-icceva attho.

1. Channavuti (Ka)

“**Paṭiccā**”tipi pāṭho. **Mā pamajjitthā**ti “jhāyathā”ti
vuttasamathavipassanānaṃ ananuyuñjanena aññena vā kenaci
pamādakāraṇena mā pamādaṃ āpajjittha. Niyyānikasāsane
akattabbakaraṇaṃ viya kattabbākaraṇampi pamādoti. **Vipattikā**leti satta-
asappāyādivipattiyutte kāle. Sabbepi sāsane guṇā idheva saṅghaṃ
gacchantīti āha “**jhāyatha mā pamādattha -pa- anusāsani**”ti. Catutthe natthi
vattabbaṃ.

Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā

75. Pañcame yujjhaṇaṃ yodho, so ājīvo etesanti **yodhājīvā**. Tenāha
“**yuddhūpajīvino**”ti. **Santhambhitvā** ṭhātuṃ na sakkotīti baddho
dhitisampanno ṭhātuṃ na sakkoti. **Samāgateti** sampatte. **Byāpajjatī**
vikāramāpajjati. Tenāha “**pakatibhāvaṃ jahatī**”ti.

Rajaggasminti paccatte bhumnavacananti āha “**kiṃ tassa puggalassa
rajaggaṃ nāmā**”ti. **Vinibbēthetvā**ti gahitaggahaṇaṃ vissajjāpetvā. **Mocetvā**ti
sarīrato apanetvā.

Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **cammanti** iminā cammamayaṃ cammamiti sibbitaṃ,
aññaṃ vā keṭakaphalakādiṃ saṅgaṇhāti. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvā**ti
dhanuñceva tūṇiraṇa sannayhitvā sajjetvā. Dhanudaṇḍassa
jīyāyattabhāvakaraṇādīpi hi dhanuno sannayhanaṃ. Tenevāha “**dhanuṇca
sarakalāpaṇca sannayhitvā**”ti. **Yuddhasannivesena** ṭhitanti dvinnam
senānaṃ byūhasaṃvidhānanayena kato yo sanniveso, tassa vasena ṭhitaṃ,
senābyūhasaṃvidhānavasena sanniviṭṭhanti vuttaṃ hoti. **Ussāhaṇca
vāyāmaṇca karotī**ti yujjhanavasena ussāhaṃ vāyāmaṇca karoti.
Pariyāpādentīti maraṇapariyantikaṃ aparaṃ pāpentī. Tenāha
“**pariyāpādayanti**”ti, jīvitaṃ pariyāpādayanti maraṇaṃ paṭipajjāpentīti
vuttaṃ hoti.

Arakkhiteneva kāyenāti-ādīsu hatthapāde kilāpento gīvaṃ viparivattento kāyaṃ na rakkhati nāma. Nānappakāraṃ duṭṭhullaṃ karonto vācaṃ na rakkhati nāma. Kāmavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāya satiyā anupaṭṭhitāya. **Rāgena anugatoti** rāgena anupahato. **Rāgaparetoti** vā rāgena phuṭṭho phuṭṭhavisena viya sappena.

Anudahanatṭhenāti anupāyappaṭipattiyā. Sampati āyatiṇca **mahābhitāpatṭhena**. Anavatthitasabhāvatāya **ittarapaccupaṭṭhānatṭhena**. Muhuttaramaṇīyatāya **tāvakālikatṭhena**. Byattehi abhibhavaṇīyatāya **sabbaṅgapaccaṅgapalibhaṇṇatṭhena**. Chedanabhedanādi-adhikaraṇabhāvena ugghaṭṭanasadisatāya **adhikuṭṭanatṭhena**. Avaṇe vaṇaṃ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya **vinivijjhanatṭhena**. Diṭṭhadhammikasamparāyika-anatthanimitatāya **sāsaṅkasappaṭibhayatṭhena**.

Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā

77-78. Sattame **visesassa pattiya** visesassa pāpuṇanattamaṃ. **Vīriyanti** padhānavīriyaṃ. Taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyikan”tipi vattabbataṃ labhatīti āha “**duvidhampī**”ti. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. Tenāha “**satthaṃ viyā**”ti-ādi. **Katakammehī**ti katacorakammehi. Te kira katakammā yaṃ nesaṃ devataṃ āyācitvā kammaṃ nipphannaṃ, tassa upakāratthāya manusse māretvā galalohitāni gaṇhanti. Te “aññesu manussesu māriyamānesu kolāhalaṃ uppajjissati, pabbajitaṃ pariyesanto nāma natthī”ti maññamānā bhikkhū gahetvā mārenti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akatakammehī**ti aṭavito gāmaṃ āgamanakāle kammanipphattatthaṃ puretaraṃ balikammaṃ kātukāmehi. Tenevāha “**corikaṃ katvā nikkhantā katakammā nāmā**”ti-ādi. Aṭṭhame natthi vattabbaṃ.

Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā

79. Navame **pāḷigambhīrā**¹ pāḷivasena gambhīrā agādhā dukkhogāhā sallasuttasadisā. **Sallasuttam**² hi “animittamanaññātan”ti-ādinā pāḷivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyam hi nāṇena dukkhogāhanti katvā “gambhīran”ti vuccati. Pubbāparampettha kasañci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā pāḷivasena gambhīraṃ. **Atthagambhīrā** atthavasena gambhīrā mahāvedallasuttasadisā, **mahāvedallasuttassa**³ atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokaṃ uttaratīti lokuttaro, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha “**lokuttaradhammadīpakā**”ti. **Suññatāpaṭisaṃyuttā**ti sattasuññadhammappakāsakā. Tenāha “**khandhadhātu-āyatanapaccayākārappatisaṃyuttā**”ti. **Uggahetabbaṃ pariyāpūṇitabbanti** ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha “**uggahetabbe ceva vaḷaṇṇjetabbe cā**”ti. Kavino kammaṃ **kavitā**. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha “**kavitāti kavīhi katā**”ti. **Kāveyyanti** kabyaṃ, **kabyanti** ca kavinā vuttanti attho. Tenāha “**tasseva vevacanan**”ti. **Cittakkharā**ti citrākāra-akkharā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Sāsanato bahiddhā** **thitā**ti na sāsanāvacarā. **Bāhira kasāvakehī**ti “buddhā”ti appaṇṇātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Sussūsissantī**ti akkharacittatāya ceva sarasampattiyā ca attamanā hutvā sāmaṇeradahaṃbhikkhumātugāmaṃ mahāgahapatikādayo “esa dhammakathiko”ti sannipatitvā sotukāmā bhavissanti.

Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā

80. Dasame **pañcavidhena saṃsaggenā**ti “savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullāpasasaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggo”ti evaṃ vuttana pañcavidhena saṃsaggena. Saṃsajjati etenāti saṃsaggo, rāgo. Sāvanahetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa

1. Saṃ-Ṭī 2. 190 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Khu 1. 371 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Ma 1. 365 piṭṭhe.

nayo sesesupi. **Kāyasaṃsaggo** pana kāyaparāmāso. Tesu parehi vā kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā sitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma. Visabhāgarūpaṃ olokentassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **dassanasaṃsaggo** nāma. Aññaṃañña-ālāpasallāpavasena uppannarāgo **samullāpasasaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ, bhikkhuniyā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Hatthaggaḥādivasena uppanno rāgo **kāyasaṃsaggo** nāma.

Anekavihitaṇṭi annasannidhipānasannidhivatthasannidhi-yānasannidhisayanasannidhigandhasannidhi-āmisasannidhivasena anekappakāraṃ. **Sannidhikatassāṭi** etena “sannidhikāraparibhoganti ettha kāra-saddassa kammatthataṃ dasseti. Yathā vā “ācayaṃ gāmino”ti vattabbe anuñāsikalopena “ācayagāmino”ti¹ niddeso kato, evaṃ “sannidhikāraṃ paribhogaṇṭi”ti vattabbe anuñāsikalopena “**sannidhikāraparibhogaṇṭi**”ti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho.

“Sannidhikatassa paribhogaṇṭi”ti ettha² pana duvidhā kathā vinayavasena sallekhavasena ca. Vinayavasena tāva yaṃ kiñci annaṃ ajja paṭiggahitaṃ aparajju sannidhikāraṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmaṇerānaṃ datvā tehi laddhaṃ vā pāpetvā dutiyadivase bhuñjitum vaṭṭati, sallekho pana na hoti. Pānasannidhimhipi eseva nayo. Vatthasannidhimhi anadhiṭṭhitāvikkappaṇaṃ sannidhi ca hoti, sallekhaṇa kopeti. Ayaṃ nippariyāyakathā. Pariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññaṃ dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātum na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātum na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte, satiyā vā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetum vaṭṭati. Sūcīsuttacīvarakārakānaṃ alābhe tatopi vinayakammaṃ katvā ṭhapetum vaṭṭati. “Imasmiṃ jīṇṇe puna īdisaṃ kuto labhissāmī”ti pana ṭhapetum na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhaṇa kopeti.

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 79 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Yānasannidhimhi **yānaṃ** nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā pāṭaṅkīti. Na panetaṃ pabbajitassa yānaṃ, upāhanaṃ pana yānaṃ. Ekabhikkhussa hi eko araṇṇavāsathāya, eko dhotapādakatthāyāti ukkaṃsato dve upāhanasaṅghātakā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññaṃsā dātabbo. “Imasmiṃ jīṇṇe aññaṃ kuto labhissāmī”ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhaṇa kopeti. Sayanasannidhimhi **sayananti** mañco. Ekassa bhikkhuno eko sayanagabbhe, eko divāṭṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti. Tato uttariṃ labhitvā aññaṃsā bhikkhuno, gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekho ca kuppati. Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosaḍḍi-ābādhe sati gandhā vaṭṭanti. Gandhatthikena gandhaṇa āharāpetvā tasmīṃ roge vūpasante aññaṃsā vā ābādhikānaṃ dātabbāṃ, dvāre pañcaṅguligharadhūpanādīsū vā upanetabbāṃ. “Puna roge sati bhavissatī”ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhaṇa kopeti.

Āmisanti vuttāvasesaṃ datṭhabbāṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco bhikkhu “tathārūpe kāle upakārāya bhavissanti”ti tilataṇḍulamuggamāsanālikeraloṇamacchasappitelakulālabhājanādīni āharāpetvā ṭhāpeti, so vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā paribhuñjitvā “sāmaṇera udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisitūṃ, gaccha asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi, asukakulato dadhi-ādīni āharā”ti peseti. Bhikkhūhi “kiṃ bhante gāmaṃ pavississāmā”ti vuttepi “duppaveso āvuso idāni gāmo”ti vadati. Te “hotu bhante, acchatha¹ tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā”ti gacchanti. Atha sāmaṇero dadhi-ādīni āharitvā bhattaṇa byañjanaṇa sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantasseva upaṭṭhākā bhattaṃ paṇṇanti, tatopi manāpamanāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpamanāpaṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayaṃ vuccati bhikkhu muṇḍakuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvikaṃ. Evarūpo **āmisasannidhi** nāma hoti. Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāli eko

guḷapiṇḍo kuḍuvamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati akāle sampattacorāṇaṃ atthāya. Te hi ettakaṃ āmisapaṭisanthāraṃ alabhantā jīvitaṃ voropeyyuṃ, tasmā sace hi ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadettha kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassapi sannidhi nāma natthi.

Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Theravagga

1. Rajanīyasuttādivaṇṇanā

81-82. Catutthassa paṭhamāṃ suviññeyyameva. Dutiye guṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsatīti paḷāso parassa guṇe ḍaṃsivā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, sampasāretvā tiṭṭhati. Tenāha “yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato”ti.

Rajanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kuhakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **tīhi kuhanavattūhī**ti sāmanta-jappana-iriyāpathasannissita-paccayappaṭisevanabhedato tippabhedehi kuhanavattūhi. Tividhena kuhanavattunā lokaṃ kuhayati vimhāpayati “aho acchariyapuriso”ti attani paresaṃ vimhayaṃ uppādetīti **kuhako**. Lābhasakkārattiko hutvā lapati attānaṃ dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā sokiñci dadāti, evaṃ ukkācetvā kathetīti **lapako**. Nimittaṃ sīlaṃ tassāti **nemittiko**, nimittena vā carati, nimittaṃ vā karotīti **nemittiko**. **Nimittanti** ca paresaṃ paccayadānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ

vuccati. Nippeso sīlamassāti **nippesiko**. Nippisatīti vā nippeso, nippesoyeva **nippesiko**. **Nippesoti** ca saṭhapuriso¹ viya lābhasakkārattham akkosanuppaṇḍanaparapiṭṭhimamsikatādi.

Kuhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā

86-87. Chaṭṭhe paṭisambhidāsu yaṁ vattaḅbaṁ, taṁ teṭṭhā vuttameva. **Uccāvacānī**ti uccanīcāni. tenāha “**mahantakhuddakānī**”ti. **Kimkaraṇīyānī**ti “kim karomī”ti evaṁ vatvā kattabbakammāni. Tattha **uccakammāni** nāma cīvarassa karaṇaṁ, rajanaṁ, cetiye sudhākammaṁ, uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. **Avacakammaṁ** nāma pādadhovanamakkhanādi khuddakakammaṁ. **Tatrupāyāyāti** tatrupagamaniyā, tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upagacchantiyāti attho, tassa tassa kammassa nipphādane samatthāyāti vuttaṁ hoti. **Tatrupāyāyāti** vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya. **Alaṁ kātunti** kātuṁ samattho hoti. **Alaṁ samvidhātunti** vicāretuṁ samattho. Sattamaṁ uttānameva.

Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Therasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **thirabhāvappattoti** sāsane thirabhāvaṁ anivattikāvaṁ patto. Pabbajito hutvā bahū rattiyo jānātīti **rattaññū**. Tenāha “**pabbajitadivasato paṭṭhāyā**”ti-ādi. **Pākaṭoti** ayathābhūtaguṇehi ceva yathābhūtaguṇehi ca samuggato. Yaso etassa atthīti **yasassī**, yasaṁ sito nissito vā **yasassī**. Tenāha “**yasaniissito**”ti. Asataṁ asādhūnaṁ dhammā **asaddhammā**, asantā vā asundarā gārayhā lāmakā dhammāti **asaddhammā**. Vipariyāyena **saddhammā** veditabbā.

Therasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Bhadrapuriso (Ka) Dī-Ṭī 1. 129 piṭṭhe passitabbaṁ.

9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

89. Navame āramitabbaṭṭhena kammaṃ ārāmo etassāti kammārāmo, tassa bhāvo **kāmmārāmatā**. Tattha **kamman**ti itikattabbaṃ kammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ? Cīvaravicāraṇaṃ cīvarakammakaraṇaṃ upatthambhanaṃ pattatthavika-aṃsabaddhakakāyabandhanadhammakaraṇa-ādhārapādakathalika sammajjani-ādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasāṃ etāneva karoti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva tāni karoti, uddesavelāya uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāya sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāya cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāraṇavelāya manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Bhassārāmatāti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasaṅca rattiṅca vītināmeti, evarūpo bhasse pariyaṇtakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattimpi divasampi dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhasso bhasse pariyaṇtakārīyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhaṃ”¹ ti¹ vuttattā.

Niddārāmatāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāye gelaññaṇa cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha “abhiñānāmi kho paṇāhaṃ aggivessana gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghātiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”² ti².

Saṅgaṇikārāmatāti ettha yo ekassa dutiyo, dvinnaṃ tatiyo, tiṇṇaṃ catutthoti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekakova assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmo veditabbo. Sekhānaṃ paṭiladdhaguṇassa parihānāsambhavato “**upariguṇehi**”³ ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhā.

1. Ma 1. 217; Khu 1. 89, 113, 114 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 316 piṭṭhe.

10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

90. Dasame **atipātovā**ti sabbarattim niddāyitvā balavapaccūse koṭisammuñjaniyā thokaṃ sammajjitvā mukhaṃ dhovitvā yāgubhikkhatthāya pātova pavisati. **Taṃ atikkamitvā**ti gihisaṃsaggavasena kālaṃ vītināmento majjhanhikasamayaṃ atikkamitvā pakkamati. Pātoyeva hi gāmaṃ pavisitvā yāguṃ ādāya āsanasālaṃ gantvā pivitvā ekasmiṃ thāne nipanno niddāyitvā manussānaṃ bhojanavelāya “paṇṭabhikkhaṃ labhissāmi”ti upakaṭṭhe majjhanhike utthāya dhammakaraṇena udakaṃ gahetvā akkhīni puñchitvā piṇḍāya caritvā yāvadatthaṃ bhuñjitvā gihisaṃsaṭṭho kālaṃ vītināmetvā majjhanhe vītivatte paṭikkamati.

Appicchakathāti “āvuso atricchatā pāpicchatāti ime dhammā pahātabbā”ti tesu ādīnaṃ dassetvā “evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabban”ti-ādinayappavattā kathā. **Tihi vivekehī**ti kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti imehi tihi vivekehi. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttampi hetuṃ “kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ¹ nekkhammābhiraṭānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti². **Duvidhaṃ vīriyanti** kāyikaṃ cetasaṅkaṇṇa vīriyaṃ. **Sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhinti** vipassanāpādaḥ aṭṭhasamāpattiyo. **Vimuttikathā**ti vā ariyaphalaṃ ārabha pavattā kathā. Sesaṃ uttānameva.

Dutiyasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vippakaṭṭhakāyānaṃ (Ka)

2. Khu 4. 122 piṭṭhe.

(10) 5. Kakudhavagga

1. Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā

91-100. Pañcamassa paṭhame dutiye ca natthi vattabbaṃ. Tatiye ājānanato **aññā**, uparimaggapaññā heṭṭhimamaggena ñātapariññāya eva jānanato. Tassā pana phalabhāvato maggaphalapaññā taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca idha “aññā”ti vuttā. Aññāya byākaraṇāni **aññābyākaraṇāni**. Tenevāha “**aññābyākaraṇānīti arahattabyākaraṇānī**”ti. **Adhigatamānenā**ti appatte pattasaññī, anadhigate adhigatasaññī hutvā adhigataṃ mayāti mānena. Catutthādīni uttānatthāneva.

Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kakudhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Phāsuvihāravagga

1. Sārajjasuttādivaṇṇanā

101-4. Tatiyassa paṭhame natthi vattabbaṃ. Dutiye piṇḍapātādi-atthāya upasaṅkamitum yuttatṭhānaṃ gocarō, vesiyā gocarō assāti **vesiyāgocarō**, mittasanthavavasena upasaṅkamitabbatṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajīvinīyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayaṃsāpi garahāhetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satim upaṭṭhapetvā upasaṅkamitabbā. **Vidhavā** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyoti** mahallikā anividdhā kumāriyo. **Paṇḍakāti** napuṃsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantaparilāhā lokāmisaniṣṣitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā **bhikkhūpi**. Aññaṃaññaṃ visabhāgavattubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā, gilānapucchanādivasena upasaṅkamane satokārinā bhavittabbaṃ. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā

105. Pañcame mettā etassa atthīti mettaṃ, taṃsamutṭhānaṃ kāyakammaṃ **mettaṃ kāyakammaṃ**. Esa nayo sesadvayepi. **Āvīti** pakāsaṇaṃ. Pakāsaṇhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha “**sammukhā**”ti. **Rahoti** appakāsaṃ. Appakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha “**parammukhā**”ti. Imāni mettakāyakammādīni bhikkhūnaṃ vasena āgatāni tesāṃ seṭṭhaparisabhāvato, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnaṃ hi mettacittena ābhisamācārikapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ

nāma, gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṃghanimantanatthāya gamanaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavitthe bhikkhū disvā paccuggamanaṃ pattappaṭiggahaṇaṃ āsanapaññāpanaṃ anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpanaṃ kammaṭṭhānakathanaṃ dhammadesanā teṭṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma, gihīnaṃ “cetiavandanāya gacchāma, bodhivandanāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālaṃ pupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhaddādiṇi dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṃghassa cattāro paccaye dassāma, saṃghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññapetha, pāṇīyaṃ upaṭṭhapetha, saṃghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussahajātā veyyāvaccaraṃ karoṭhā”ti-ādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijaggaṇaṃ katvā cetiyaṅgaṇaṃ gantvā vattādīni katvā vivittasenāsane nisīditvā “imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjā”ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma, gihīnaṃ “ayyā sukhī hontu averā abyāpajjā”ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Tattha navakānaṃ cīvarakammādisu sahāyabhāvagamaṇaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma, therānaṃ pana pādadhovanasiñcanabījanadānādibhedampi sabbaṃ sāmīcikaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma, ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. “Devatthero tissatthero”ti vuttaṃ evaṃ paggayhavacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma, vihāre asantaṃ pana paṭipucchantaṃ “kuhiṃ amhākaṃ devatthero, kuhiṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamiṣṣatī”ti evaṃ piyavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma, “devatthero tissatthero arogo hotu abyāpajjo”ti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Kāmañcetta mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanaṃ, pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ “mettaṃ manokammaṃ nāmā”ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānasīlatam gatoti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhim samānasīlatam gato. **Yāyanti** yā ayam mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhīti** sammādiṭṭhi. **Ariyāti** niddosā. **Niyyātīti** vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayam niyyantīyeva hi tamśamaṅgipuggalam vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhi, tam karotīti **takkaro**, tassa, yathānusiṭṭham paṭipajjakassāti attho. **Dukkhakkhayāyāti** sabbadukkhakkhayattham. **Diṭṭhisāmaññagatoti** samānadiṭṭhibhāvam upagato.

Phāsuvihārasuttavaṇṇanā niṭṭhatā.

6. Ānandasuttādivaṇṇanā

106-110. Chaṭṭhe **adhisīleti** nimittatthe bhummam, sīlanimittam na upavadati na nindatīti attho. Attani kamme ca anu anu pekkhati sīlenāti **attānupekkhī**. Sattamādīni uttānatthāneva.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Phāsuvihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Andhakavindavagga

1. Kulūpakasuttādivaṇṇanā

111-114. Dutiyassa paṭhame asanthavesu kulesu viṣṣāso etassāti **asanthavaviṣṣāsī**. Anissaro hutvā vikappeti samvidahati sīlenāti **anissaravikappī**. Viṣṣatthāni viṣum khittāni bhedenā avatthitāni kulāni ghaṭanattāya upasevati sīlenāti **viṣṣatthupasevī**. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kulūpakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Maccharinīsuttādivaṇṇanā

115-123. Pañcame āvāsamacchariyādīni pañca idha bhikkhuniyā vasena āgatāni, bhikkhussa vasenapi tāni veditabbāni. Āvāsamacchariyena hi samannāgato bhikkhu āgantukaṃ disvā “ettha cetiyassa vā saṃghassa vā parikkhāro ṭhapito”ti-ādīni vatvā saṃghika-āvāsaṃ na deti. Kulamacchariyena samannāgato bhikkhu tehi tehi kāraṇehi ādīnavam dassetvā attano upaṭṭhāke kule aññesaṃ pavesampi nivāreti. Lābhamacchariyena samannāgato saṃghikampi lābhaṃ maccharāyanto yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti attanā visamanissitatāya balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena samannāgato attano vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe “kiṃvaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. **Vaṇṇoti** cettha sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi veditabbo.

Dhammacchariyena samannāgato “imaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā eso maṃ abhibhavissatī”ti aññassa na deti. Yo pana “ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nāsessatī”ti dhammānuggahena vā “ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī”ti puggalānuggahena vā na deti, na taṃ macchariyaṃ.

Dhammoti cettha pariyattidhammo adhippeto. Paṭivedhadhammo hi ariyānaṃyeva hoti, te ca naṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo eva. Tattha āvāsamacchariyena lohagehe paccati, yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā carati. Kulamacchariyena appabhogo hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, saṃghassa vā gaṇassa vā lābhaṃ maccharāyitvā puggalikaparibhogena vā paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhavesu nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammacchariyena kukkuḷaniraye nibbattati. Chaṭṭhādīni uttā natthāneva.

Maccharinīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Andhakavindavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Gilānavagga

124-130. Tatiyo vaggo uttānatthoyeva.

(14) 4. Rājavagga

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **atthaññūti** hitaññū. Hitapariyāyo hettha attha-saddo “attattho parattho”ti-ādīsu¹ viya. Yasmā cesa paresaṃ hitaṃ jānanto te attani rañjeti, tasmā vuttaṃ “**rañjituṃ jānāti**”ti. **Daṇḍeti** aparādhānurūpe daṇḍane. **Balamhīti** balakāye. **Pañca attheti** attattho parattho ubhayattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko atthoti parattho ubhayattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko atthoti evaṃ pañcappabhede atthe. **Cattāro dhammeti** catusaccadhamme, kāmarūpārūpalokuttarabhede vā cattāro dhamme. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāya eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti “**paṭiggahaṇaparibhogamattaññūti**” icceva vuttaṃ.

Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi ettha uttaranti **anuttaraṃ**. Anatisayaṃ, appaṭibhāgaṃ vā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṃ tesaṃ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattā bhagavato dhammadesanā **dhammacakkaṃ**. Apica sabbapaṭhamāṃ aññātaḥkoṇḍaññappamukhāya aṭṭhārasaparisagaṇāya brahmakoṭiyā catusaccassa paṭivedhavidhāyinī yā dhammadesanā, tassā sātisaṃyā dhammacakkasamaññā. Tattha satipaṭṭhānādiddhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. **Cakkanti** vā āṇā dhammato anapetattā, dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ”ti-ādī². **Appaṭivattiyanti** dhammissarassa bhagavato sammāsambuddhassa dhammacakkassa anuttarabhāvato appaṭisedhanīyaṃ. Kehi pana appaṭivattiyanti āha **samaṇena vā**”ti-ādī. Tattha **samaṇenāti** pabbajjaṃ upagatena. **Brāhmaṇenāti** jātibrāhmaṇena. Sāsanaparamatthasamaṇabrāhmaṇānaṃ hi paṭilomacittaṃyeva natthi. **Devenāti** kāmāvacaradevena. **Kenacīti**

1. Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvatā aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasminti** sattaloke.

Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

132. Dutīye **cakkavattivattanti** dasavidhaṃ, dvādasavidhaṃ vā cakkavattibhāvāvahaṃ vattaṃ. Tattha antojanasmiṃ balakāye dhammikāyeva rakkhāvaraṇaguttiyā saṃvidhānaṃ, khattiyesu, anuyantesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamaajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu, adhammikapaṭikkhepo, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti idaṃ dasavidhaṃ cakkavattivattaṃ. Idameva ca gahapatike pakkhijāte ca visuṃ katvā gahaṇavasena dvādasavidhaṃ. **Pitarā pavattitameva anuppavatteti** dasavidhaṃ vā dvādasavidhaṃ vā cakkavattivattaṃ pūretvā nisinnassa puttassa aññaṃ pātubhavati, so taṃ pavatteti. Ratanamayattā pana sadisaṭṭhena tadevetanti katvā “pitarā pavattitaṃ”ti vuttaṃ. Yasmā vā so “appossukko tvaṃ deva hohi, ahamanusāsissāmī”ti āha, tasmā pitarā pavattitaṃ āṇācakaṃ anuppavatteti nāmāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yañhi attano puññānubhāvasiddhaṃ cakkaratanaṃ, taṃ nippariyāyato tena pavattitaṃ nāma, netaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anuvattanaṃ, paṭhamanayo ca taṃsadise tabbohāravasena vuttoti taṃ anādiyitvā dutiyanayo vutto.

Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā

134. Catutthe “**ubhato sujāto**”ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātataṃ paññāpeyya, sujāta-saddo ca “sujāto cārudassano”ti-ādīsu¹ ārohasampattipariyāyoti

1. Ma 2. 351; Khu 1. 367; Khu 2. 330 piṭṭhesu.

jātivāsena sujātataṃ vibhāvetuṃ **“mātito ca pitito cā”**ti vuttaṃ.
 Anorasaputtavasenaṇi loke mātupitusamaññā dissati, idha pana sā
 orasaputtavasena icchitāti dassetuṃ **“saṃsuddhaggahaṇiko”**ti vuttaṃ.
 Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayaasaññito mātukucchippadeso.
 Tenāha **“saṃsuddhāya mātukucchiyā samannāgato”**ti. Yathābhuttassa
 āhārassa vipācandavasena gaṇhanato ahaḍḍanato **gahaṇī**, tejodhātu. Pitā ca
 mātā ca pitaro. Pitūnaṃ pitaro pitāmahā. Tesaṃ yugo pitāmahayugo, tasmā
yāva sattamā pitāmahayugā, pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo.
 Evaṃ hi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti so aṭṭhakathāyaṃ
 visuṃ na uddhato. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo “yugo ca
 yugo ca yugo”ti. Evaṃ hi tattha tattha dvinnaṃ gahitameva hoti. Tenāha
“tato uddhaṃ sabbeṇi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā”ti.
 Purisaggahaṇaṃ cettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ hi
 “mātito”ti pālīvacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akkhittoti appattakkhepo. **Anavakkhittoti** sampattavivādādīsu na
 avakkhitto na chaḍḍito. Jātivādenāti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ
“kena kāraṇenā”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “ubhato -pa- pitāmahayugā”ti etena
 khattiyassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhaggahaṇikabhāvakittanato.
 “Akkhitto”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ
 pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho”ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo.
 Ayuttasaṃsaggaṃ hi paṭicca sattā akkosam labhanti.

Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti
 āha **“yo koci attano santakena vibhavana aḍḍho hoti”**ti. Tathā
 mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ **“mahatā
 aparimāṇasaṅkheṇa dhanena samannāgato”**ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato
 paribhuñjitabbato visesato kāmā bhogā nāmāti āha
“pañcakāmaguṇavasena”ti. Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āvasanaṭṭhānaṃ,
 koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ**. Tenāha **“dhaññena ca
 paripuṇṇakoṭṭhāgāro”**ti. Evaṃ sārāgabbhaṃ koso,
 dhaññapariṭṭhapanatṭhānañca koṭṭhāgāranti dassetvā idāni tato aññathā taṃ
 dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā asino

tikkhabhāvaparihārako paṭicchado “koso”ti vuccati, evaṃ raññotikkhabhāvaparihāraṃ katvā caturaṅginī senā kosoti āha “**catubbidho koso hatthī assā rathā patti**”ti. Vatthakoṭṭhāgāraggahaṇeneva sabbassapi bhaṇḍaṭṭhapanatṭhānassa gahitattā “**tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ**”ti vuttaṃ.

Yassā paññāya vasena puriso “paṇḍito”ti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha “**paṇḍiccena samannāgato**”ti. Taṃtamitikattabbatāsu chekabhāvo byatṭabhāvo **veyyattiyam**. Sammohaṃ himsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Thāne thāne uppatti etissā atthīti **thānuppatti**, thānaso uppajjanapaññā. **Vaḍḍhi-attheti** vaḍḍhisañkhāte atthe.

Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Patthanāsuttādivaṇṇanā

135-9. Pañcame **hatthisminti** hatthisippe. Hatthīti hi hatthivisayattāhatthisannissitattā ca hatthisippaṃ gahitaṃ. Sesapadesupi eseṇa nayo. Vayatīti vayo, sobhanesu katthaci apakkhalanto avitthāyanto tāni sandhāretuṃ sakkotīti attho. Na vayo avayo, tāni atthato saddato ca sandhāretuṃ na sakkoti. Avayo na hotīti **anavayo**. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti āha “**anavayoti samattho**”ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Patthanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sotasuttavaṇṇanā

140. Dasame **tibbānanti** tikkhānaṃ. **Kharānanti** kakkasānaṃ. **Kaṭukānanti** dāruṇānaṃ. **Asātānanti** nasātānaṃ appiyānaṃ. Na tāsu mano appeti, na tā manāṃ appāyanti vaḍḍhentīti **amanāpā**.

Sotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Tikaṇḍakāvagga

1. Avajānātisuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame **datvā avajānāti**ti ettha eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti, so cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpucchati. Sopi tasmim punappunaṃ āpucchante pi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṃ kupito hutvā maṅkubhāvaṃ uppādetukāmo vadati “ayaṃ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhatī”ti. Evampi **datvā avajānāti** nāma. Eko pana ekena saddhim dve tiṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ katvā gacchante gacchante kāle cittikāraṃ na karoti, āsanānisinnaṭṭhānampi na gacchati. Ayampi puggalo **sarivāsena avajānāti** nāma. **Ādheyyamukho**ti ādito dheyyamukho, paṭhamavacanasmimyeva ṭhapitamukhoti attho. Tatthāyaṃ nayo—eko puggalo sārappaṃyeva bhikkhuṃ “asāruppo eso”ti katheti. Taṃ sutvā esa niṭṭhaṃ gacchati, puna aññaṃ sabhāgena bhikkhunā “sāruppo ayan”ti vuttepi tassa vacanaṃ na gaṇhāti. Asukena nāma “asāruppo ayan”ti amhākaṃ kathitanti purimabhikkhunova kathaṃ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṃ “sīlavā”ti katheti. Tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññaṃ “asāruppo eso bhikkhu, nāyaṃ tumhākaṃ santikaṃ upasaṅkamitum yutto”ti vuttepi tassa vacanaṃ aggahetvā purimaṃyeva kathaṃ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṃ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṃ gaṇhātiyeva. Ayampi **ādheyyamukho** yeva nāma ādhātābbamukho, yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṃ ittarakālappatitattā assaddhiyādihi lulitabhāvena lolo. **Ittarabhattī**ti-ādīsu punappunaṃ bhajanena saddhāva bhattipemaṃ. Saddhāpemaṃpi gehassitapemaṃpi vaṭṭati, pasādo saddhāpasādo. **Evam puggalo lolo hotī**ti evaṃ ittarasaddhādītāya puggalo lolo nāma hoti. Haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭitakhānuko viya, assapiṭṭhiyaṃ ṭhapitakumbhaṇḍaṃ viya ca anibaddhaṭṭhāne muhuttēna kuppāti. **Mando momū**hoti aññāṇabhāvena mando, avisayatāya momūho, mahāmūlhoti attho.

Avajānātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ārabhatisuttādivaṇṇanā

142-3. Dutiye **ārabhatīti** ettha **ārambha**-saddo kammakiriyahiṃsanavīriyakopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa “yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā”¹ kamme āgato. “Mahārambhā mahāyaññā, na te honti mahapphalā”² kiriyāya. “Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti”³ hiṃsane. “Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane”⁴ vīriye. “Bijagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti”⁵ kopane. “Ārabhati ca vippaṭisārī ca hoti”⁶ ayaṃ pana āpattivītikkame āgato, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva, tappaccayā ca vippaṭisārī hotīti ayamettha attho. **Yathābhūtaṃ nappajānātīti** anadhiगतattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassāti** yasmiṃ assa, yaṃ tṭhānaṃ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṃ pana patvā te nirujjhantīti? Arahattamaggam, phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṃ santepi idha maggakiccavasena pana phalameva vuttanti veditabbaṃ.

Ārabhati na vippaṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati, taṃ panesa desetum sabhāgapuggalaṃ pariyesati, tasmā na vippaṭisārī hoti. **Na ārabhati vippaṭisārī hotīti** āpattiṃ na āpajjati, vinayapaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyā āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. “**Na ārabhati na vippaṭisārī hoti**”⁷ ti yo vutto, kataro so puggalo? Ossatṭhavīriyapuggalo. So hi “kiṃ me imasmiṃ kāle parinibbānena, anāgate metteyyasammāsambuddhakāle parinibbāyissāmī”⁸ ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. So hi “kimatthaṃ āyasmā pamatto viharati, puthujjanassa nāma gati anibaddhā, tasmā hi metteyyasammāsambuddhassa sammukhībhāvaṃ labheyyāsi, arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehi”⁹ ti ovaditabbova.

1. Khu 1. 394 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 76; Aṃ 1. 351 piṭṭhesu.

3. Ma 2. 32 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 158; Khu 10. 35, 217; Khu 11. 238 piṭṭhesu.

5. Dī 1. 5, 61; Ma 1. 237 piṭṭhesu.

6. Aṃ 2. 146; Abhi 3. 173 piṭṭhesu.

Sādhūti āyācanatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti—yāva aparaddhaṃ vata āyasmatā, evaṃ santepi mayaṃ āyasmantaṃ yācāma, desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena, āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya ārambhaje āsave pahāya suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññaṇca vadḍhetūti. **Amunā pañcamena puggalenāti** etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatīti** lokuttaraguṇehi samabhāveneva samo bhavissatīti evaṃ khīṇāsavena ovaditabboti attho. Tatiyaṃ uttānameva.

Ārabhatissuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

144-6. Catutthe **paṭikūleti** amanuññe anīṭṭhe. **Appaṭikūlasaṇṇīti** iṭṭhākāreneva pavattacitto. **Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati** upaneti pavatteti. **Anīṭṭhasmiṃ vatthusminti** anīṭṭhe sattasaṇṇite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatīti** mettaṃ hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva vā tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatīti** dhammasabhāvacintanena dhātuto paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ vā tattha pavatteti. **Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti** sabhāvato ānubhāvato ca upatiṭṭhantaṃ ārammaṇe paṭikūlabhāvaṃ appaṭikūlabhāvañcāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā, sabbasmiṃ pana tasmīṃ majjhatto hutvāti vuttaṃ hoti. Majjhatto hutvā viharitukāmo pana kiṃ karotīti? Iṭṭhānīṭṭhesu āpāthaṃ gatesu neva somanassito hoti, na domanassito hoti. **Upakkhako vihareyyāti** iṭṭhe arajjanto anīṭṭhe adussanto yathā aññe asamapekkhanena mohaṃ uppādentī, evaṃ anuppādentī chasu ārammaṇesu chaḷaṅgupekkhāya upekkhako vihareyya. Tenevāha **“chaḷaṅgupekkhāvasena pañcamo”**ti. Iṭṭhānīṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkaṇāya chasu dvāresu pavattanato **“chaḷaṅgupekkhā”**ti laddhanāmāya tatramajjhātupekkhāya vasena pañcamo vāro vuttoti attho. Pañcamaṃ chaṭṭhaṇca uttānameva.

Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Asappurisdānasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame **asakkaccanti** anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaccakaraṇaṃ nāma asampannaṃ karotīti āha “**na sakkaritvā sucim katvā detī**”ti, uttaṇḍulādidosavirahitaṃ sucisampannaṃ katvā na detīti attho. **Acittīkatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthum citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipattivikaraṇaṃ sambhāvanakiriya, tappatikkhepako **acittīkaraṇaṃ** asambhāvanakiriya. **Agāravena detī**ti puggale āgaruṃ karonto nisīdanaṭṭhāne asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhāraṃ ṭhapetvā dānaṃ deti. **Asahatthā**ti na attano hatthena deti, dāsakammakarādihi dāpeti. **Apaviddhaṃ detī**ti antarā apaviddhaṃ vicchedaṃ katvā deti. Tenāha “**na nirantaraṃ detī**”ti. Atha vā **apaviddhaṃdetī**ti ucchiṭṭhādichaddanīyadhammaṃ viya avakkhittakaṃ katvā deti. Tenāha “**chaddetukāmo viya detī**”ti. “Addhā imassa dānassa phalameva āgacchatī”ti evaṃ yassa kammassakatādiṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādīsoti **anāgamanadiṭṭhiko**. Tenāha “**katassa nāma phalaṃ āgamissatī**”ti-ādi. Atṭhamādīsu natthi vattabbaṃ.

Asappurisdānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikaṇḍakīvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyapaṇṇāsako niṭṭhito.

4. Catutthapaṇṇāsaka

(16) 1. Saddhammavagga

151-160. Paṭhamo vaggo uttānatthoyeva.

(17) 2. Āghātavagga

1. Paṭhama-āghātaṭṭhapaṭivāyasaṭṭhādivaṇṇanā

161-165. Dutiyassa paṭhame natthi vattabbaṃ. Dutīye āghāto ṭṭhapaṭivāyati ettha, etehīti vā **āghātaṭṭhapaṭivāyā**. Tenāha “**āghāto etehi ṭṭhapaṭivāyasetabbo**”ti-ādi.

Nantakanti anantakaṃ, antavirahitaṃ vatthakhaṇḍaṃ. Yadi hi tassa anto bhavēyya, “**pilotikā**”ti saṅkhaṃ na gaccheyya.

Sevālenāti bījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Udakapappaṭakenāti** nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattena udakapiṭṭhikena¹. **Ghammena anugatoti** ghammena phuṭṭho abhibhūto. **Cittuppādanti** ṭṭhapaṭivāyasaṭṭhādivaṇṇanā.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva iriyāpathapavattinivāraṇena chindanto ābādhāti pīḷetīti ābādho, so assa atthīti **ābādhiko**. Taṃsamuṭṭhānena **dukkhito** saṅjātaḍḍukho. **Bāḷhagilānoti** adhimattagilāno. **Gāmantaṇāyakassāti** gāmantaṇāyakaṃ.

Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha “**acchodakāti pasannodakā**”ti. Sādurasatāya sātātāti āha “**madhurodakā**”ti. Tanukameva salilaṃ viśesato sītalaṃ, na bahalāti āha “**tanusītasalilā**”ti. **Setakāti** nikkaddamā. Sacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā. Sabhāvato pana taṃ setavaṇṇameva. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Paṭhama-āghātaṭṭhapaṭivāyasaṭṭhādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Udakapicchillena (Ka)

6. Nirodhasuttavaṇṇanā

166. Chaṭṭhe **amarisanattheti** asahanatthe. **Anāgatavacanam katanti** anāgatasaddappayogo kato, attho pana vattamānakālikova. Akkharacintakā¹ hi īdisesu ṭhānesu anokappanāmarisanatthavasena atthisadde upapade vattamānakālepi anāgatavacanam karonti.

Nirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Codanāsuttādivaṇṇanā

167-9. Sattame **vatthusandassanā**ti yasmim vatthusmim āpatti, tassa sarūpato dassanam. **Āpattisandassanā**ti yaṁ āpattim so āpanno, tassā dassanam. **Samvāsappaṭikkhepoti** uposathappavāraṇādisamvāsassa paṭikkhipanam akaraṇam. **Sāmicippaṭikkhepoti** abhivādanādisāmicikiriyaā akaraṇam. **Codayamānenā**ti codentena. **Cuditakassa kālō**ti cuditakassa codetabbakālo. **Puggalanti** codetabbapuggalam. **Upaparikkhitvā**ti “ayaṁ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhatī”ti vīmaṁsitvā. **Ayasam āropetī**ti “ime maṁ abhūtena abbhācikkhantā ayasam byasanam uppādentī”ti bhikkhūnam ayasam uppādeti. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

Codanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddajisuttavaṇṇanā

170. Dasame **abhibhavivā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so “pāsaṁsabhāvena uttamabhāvena ca te satte abhibhavivā ṭhito”ti attānam maññati, tasmā vuttam “**jetṭhako**”ti. **Aññadatthu dasoti** dassane antarāyābhāvavacanena

1. Pāṇinī 3. 3. 145-146 suttāni passitabbāni.

ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitam paṭijānātīti āha
“sabbam passatīti adhippāyo”ti.

Bhaddajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. Upāsakavagga

1. Sārajjasuttādivaṇṇanā

171-176. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyacatutthe natthi vattabham.
Pañcame **upāsakapacchimakoti** upāsakanihīno. “Iminā diṭṭhādina idam nāma
maṅgalam bhavissatī”ti evam bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena
diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. Tenāha “**iminā
idam bhavissatī**”ti-ādi. **Maṅgalam pacceṭīti** diṭṭhamaṅgalādibhedam
maṅgalameva patthiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no patthiyāyati.
Imamhā sāsanāti ito sabbaññubuddhasāsanato. **Bahiddhā**ti bāhirakasamaye.
Dakkhiṇeyyam pariyesatīti “duppaṭipannā dakkhiṇeyyā”ti saññī gavesati.
Ettha dakkhiṇapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.
Chaṭṭham uttānameva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā

177-8. Sattame **sattavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍam katvā vā kāretvā vā
kataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Āvudhabhaṇḍam kāretvā tassa
vikkayoti** idam pana nidassanamattam. **Sūkaramigādayo posetvā tesam
vikkayoti** sūkaramigādayo posetvā tesam maṃsam sampādetvā vikkayo.
Ettha ca sattavaṇijjā paroparādhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā
abhujiṣabhāvakarāṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhaḥetuto, majjavaṇijjā
pamādaṭṭhānato. Aṭṭhamam uttānameva.

Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gihisuttavaṇṇanā

179. Navame **ābhicetasikānanti abhicetoti** abhikkantaṃ visuddhacittaṃ vuccati adhicittaṃ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā ābhicetasikāni. Tenevāha “**uttamacittanissitānan**”ti.

Diṭṭhadhammasukhavihārānanti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ.

Diṭṭhādhammoti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārānanti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appētvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavihārānī”ti vuccanti.

Catubbidhamerayanti pupphāsavo phalāsavo gulāsavo madhvāsavoti evaṃ catuppabhedaṃ merayaṃ. **Pañcavidhañca suranti** pūvasurā piṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti evaṃ pañcappabhedaṃ suraṃ. Puññaṃ attho etassāti **puññaattho**. Yasmā panesa puññaena atthiko nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**puññaena atthikassā**”ti. Sesamettha uttānameva.

Gihisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gavesīsuttavaṇṇanā

180. Dasame **sukāraṇanti** bodhiparipācanassa ekantikaṃ sundaraṃ kāraṇaṃ. **Mandahasitanti** īsakaṃ hasitaṃ. **Kahaṃ kahanti** hāsasaddassa anukaraṇametaṃ. **Haṭṭhappahaṭṭhākāramattanti** haṭṭhassa pahaṭṭhākāramattaṃ. Yathā gahitasāṅketā “pahaṭṭho bhagavā”ti sañjānanti, evaṃ ākāranidassanamattaṃ.

Idāni iminā pasaṅgena hāsamuṭṭhānaṃ vibhāgato dassetuṃ “**hasitañca nāmetan**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha ajjupekkhanavaseṇapi hāso na sambhavati, pageva domanassavaseṇāti āha “**terasahi somanassasahagatacittehi**”ti. Nanu ca keci kodhavaseneṇapi hasantīti? Na, te sampiyanti kodhavatthuraṃ tattha “mayāṃ dāni yathākāmakāritam āpajjissāmā”ti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato.

Tesūti pañcasu somanassasahagatakiriyacittesu. **Balavārammaṇeti** uḷaratame ārammaṇe yamakapāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇeti** anulāra-ārammaṇe.

“**Imasmim̐ pana ṭhāne -pa- uppādeti**”ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tathā āgatattā vuttaṃ, na sahetukasomanassasahagatacitteti bhagavato sitaṃ na hotīti dassanattamaṃ. **Abhidhammaṭṭhikāyaṃ**¹ pana “atītaṃsādisu appaṭihataṃ ṇāṇaṃ vatvā ‘imehi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ṇāṇapubbaṅgamaṃ ṇāṇānuparivattī”ti² ādivacanato ‘bhagavato idaṃ cittaṃ uppajjati’ti vuttavacanāṃ vicāretabban”ti vuttaṃ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṃ pubbenivāsa-anāgataṃsasabbaññūtaññāṇaṃ anuvattakattā ṇāṇānuparivattiyevāti evaṃ pana ṇāṇānuparivattibhāve sati na koci pāli- aṭṭhakathānaṃ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhikathāyaṃ**³ “tesaṃ ṇāṇaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ uppajjati”ti vuttaṃ. Avassaṃ cetāṃ evaṃ icchitabbaṃ, aññathā āvajjanacittassapi bhagavato tathārūpe kāle na yujjeyya. Tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa nicchitattā. Tathā hi vuttaṃ “evaṃca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṃ upapannaṃ hoti”ti⁴, na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṃsamuṭṭhānakāyaviññattiyā kāyakammādhābhāvaṃ āpajjanabhāvo vissajjati.

Hasitanti sitameva sandhāya vadati. Tenāha “**evaṃ appamattakampī**”ti. **Samosaritā vijjulatā**. Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitiyā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, na ca sabbakālikā. Dīdhiti pāvakamahāmeghato vā cātuddīpikamahāmeghato vā niccharati. Tenāha “**cātuddīpikamahāmeghamukhato**”ti. Ayaṃ kira tāsāṃ rasmināṃ dhammatā, yadidaṃ tikkhattuṃ sīsāṃ padakkhiṇaṃ katvā **dāṭhaggesuyeva**⁵**antaradhānaṃ**. Sesamettha suviññeyyameva.

Gavesīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlaṭṭhi 1. 137 piṭṭhe.

2. Khu 7. 278; Khu 9. 376 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ)

3. Abhi-Ṭṭha 1. 333 piṭṭhe.

4. Mūlaṭṭhi 1. 72 piṭṭhe.

5. Dantaggesuyeva (Ka)

(19) 4. Araññavagga

1. Āraññikasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **appicchataṃyeva nissāyāti**-ādīsu “iti appiccho bhavissāmī”ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ appicchatāya saṃvattissati, “iti santuṭṭho bhavissāmī”ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati, “iti kilese sallikhissāmī”ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ kilesasallikhanatthāya saṃvattissatīti āraññiko hoti. **Aggoti** jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṃ nāma hoti, na gāviyā dadhi. **Khīramhā dadhīti**-ādīsupi eseva nayo. **Evamevanti** yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evamevaṃ imesu pañcasu āraññikesu yo ayaṃ appicchatādīni nissāya āraññiko hoti, ayaṃ aggo ceva seṭṭho ca makkho ca pavaro ca, imesu āraññikesu jāti-āraññikā veditabbā, na āraññikanāmamattena āraññikāti veditabbā. **Pāmsukūlikā**disupi eseva nayo.

Āraññikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(20) 5. Brāhmaṇavagga

1. Soṇasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sampiylenevāti** aññamaññapemeneva kāyena ca cittena ca missībhūtā saṃghaṭṭitā saṃsaṭṭhā hutvā saṃvāsāṃ vattenti, na appiyena niggahena vāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**piyan**”ti-ādi. Udaraṃ avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakaṃ**. Bhāvanapuṃsakañcetaṃ, udarāvadehakaṃ katvā udaraṃ pūretvāti attho. Tenāha “**udaraṃ avadihitvā**”ti-ādi.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **pavattāro**¹ pāvacaṇabhāvena vattāro. yasmā te tesam mantānam pavattanakā, tasmā āha “**pavattayitāro**”ti. Sudde bahi katvā rahobhāsitaḥṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthappaṭipattihetutāya **mantapadam**. Anupanītāsādhāraṇatāya rahassabhāvena vattabbakiriyāya adhigamūpāyam. **Sajjhāyinti** gāyanaśasena sajjhāyitaṃ. Taṃ pana udattānudaṭṭādīnaṃ² sarānaṃ sampadāśaseneva icchitanti āha “**sarasampattivaśena**”ti. **Aññesaṃ vuttanti** pāvacaṇabhāvena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḥhanti** saṅgaḥetvā uparūpari saññūḥhanti. **Rāsikanti** iruvedayaśavedaśamavedādivaśena, tatṭhāpi paḥḥekaṃ mantabrahmādivaśena, ajjhāyānuvākādivaśena ca rāsikaṃ. **Tesanti** mantānaṃ kattaṇaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā** dibbacakkhupariḥḥaṇḍena yaṭhākammūpagaññaṇena sattaṇaṃ kammaśakataḍḍiṃ, paḥḥakkhato daśanaṭṭhena dibbacakkhuśadiśena pubbenivaśaṇñaṇena aṭṭakappa brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiṇca oloketvā. **Pāvacaṇena saha saṃśandaṭvā** kaśapaśammaśambuddhaśa yaṃ vaśanaṃ vaṭṭaśannaśiṭaṃ, tena saha aśiruddhaṃ katvā. Na hi teśaṃ vivaṭṭaśannaśiṭo atṭho paḥḥakkho hoṭi. **Aparāpareti** aṭṭhakaḍḍiḥi aparāpare paḥḥimiṃ okkākaṛāśakālāḍiśu uppaṇṇā. **Pakkhipiṭvā**ti aṭṭhakaḍḍiḥi³ gaṇṭhitaṃantaḥṭṭadeśu kiḥeśaśannaśiṭapaḍānaṃ tatṭha tatṭha paḍe paḥḥhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃśūti brāhmaṇaḍḍhammikaśuttaḍḍiśu**⁴ āgaṭanaśena śaṃkiḥeśaṭṭhaḍḍiḥpanato paḥḥaṇikaḥḥe akaṃśu.

Uśūnaṃ aśanaḥkammaṃ iśaṭṭhaṃ, dhaśuśippena jīvikā. Iḍha pana iśaṭṭhaṃ viyāti **iśaṭṭhaṃ**, śaḥḥa-āvuḍhaśiḥvikāti āha “**yodhājīvaḥkammaṇā**”ti, āvuḍhaṃ gaḥetvā upaṭṭhānaḥkammaṇāti atṭho. **Rājaporiśaṃ** nāma viṇā āvuḍhena poṛoḥcāmaḥḥakammaḍḍiraśakammaṃ katvā rājupaṭṭhānaṃ. **Sippaṇñaṭataṛeṇāti** gaḥiṭāvaśeśena haṭṭhi-aśaśiḥṭṭāḍiṇā. Kuṃāraḥḥavato paḥḥuṭi caṛaṇena **koṃārabrahmaḥcariyaṃ**.

Uḍakaṃ pāṭetvā ḍeṇṭiṭi dvāre ṭṭhiṭaśeśa brāhmaṇaśa haṭṭhe uḍakaṃ āśiṇcaṇṭā “iḍaṃ te brāhmaṇa ḥhariyaṃ pośāpanatṭhāya ḍeṇṭā”ti

1. Dī-Ṭi 1. 308 piṭṭhepi paśiṭaḥḥaṃ.

3. Vaṭṭakāṛiḥi (Ka)

2. Uḍāṭaṇudaṭṭādīnaṃ (Ka)

4. Khu 1. 322 piṭṭhe Suttaṇiḥṭe.

vatvā denti. Kasmā pana te evaṃ brahmacariyaṃ caritvāpi dāraṃ pariyesanti, na yāvajīvaṃ brahmacārino hontīti? Micchādiṭṭhivasena. Tesam hi evaṃ diṭṭhi hoti “yo puttaṃ na uppādeti, so kulavaṃsacchedakaro hoti, tato niraye paccatī”ti. Cattāro kira abhāyitabbaṃ bhāyanti gaṇḍuppadako kīkī kontinī brāhmaṇoti. Gaṇḍuppadā kira mahāpathaviyā khayanaabhayena mattabhojanā honti, na bahuṃ mattikaṃ khādanti. kīkī sakuṇikā ākāsapatanabhayena aṇḍassa upari uttānā seti. Kontinī sakuṇī pathavīkampanabhayena pādehi bhūmiṃ na suṭṭhu akkamati. Brāhmaṇā kulavaṃsūpacchedabhayena dāraṃ pariyesanti. Āhu cettha—

“Gaṇḍuppadō kīkī ceva, kontī brāhmaṇadhammiko.
Ete abhayaṃ bhāyanti, sammūlḥā caturō janā”ti¹.

Sesamettha uttānameva.

Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

193. Tatiye² **paṭhamaññevā**ti puretaraṃyeva, asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamāṃyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha “**kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgaggahitenā**”ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkha to nissarati etenāti nissaraṇaṃ. Vikkhambhanañca taṃ nissaraṇaṃcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇīyo pattabbo attho **attattho**. Tathā **parattho** veditabbo.

“Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādīsu³ byāpādādīnaṃ anāgatattā byāpādavāre tadaniganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena tassa vinodetabbatāya tadaniganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātum. **Ālokasañña** upacārappattā vā

1. Suttanipāta-Ṭīha 2. 52 piṭṭhepi.

2. Saṃ-Ṭī 2 447 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Khu 9. 55 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

appanāpattā vā. Yo koci kaṣiṇajjhānādibhedo **samatho**.

Dhammavavatthānaṃ upacārappanāpattavasena gahetabbaṃ.

Kudhitoti tatto. **Ussūrakajātoti**¹ tasseva kudhitabhāvassa ussūrakaṃ accuṇhataṃ patto. Tenāha “**usumakajāto**”ti. **Tilabījakādibhedenāti** tilabījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Paṇakenāti** udakapicchillena. **Appasanno** ākulatāya. **Asannisinno** kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāneti** ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **paṇḍito maññeti** ettha **maññeti** idaṃ “maññati”ti iminā samānattham nipātapadam. Tassa iti-saddam ānetvā attham dassento “**paṇḍitoti maññati**”ti-āha. Anumatipucchāvasena cetam vuttam. Tenevāha “**udāhu no**”ti. “Tam kim maññati bhavam piṅgiyānī samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyam”ti vuttamevattham puna gaṇhanto “paṇḍito maññe”ti āha, tasmā vuttam “**bhavam piṅgiyānī samaṇam gotamam paṇḍitoti maññati udāhu no**”ti, yathā te kameyya, tathā nam kathehīti adhippāyo. **Aham ko nāma**, mama avisayo esoti dasseti. **Ko cāti** hetunissakke paccattavacananti āha “**kuto cā**”ti. Tathā cāha “**kena kāraṇena jānissāmī**”ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyam jāneyyam, tam kāraṇam mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya** abuddhassa sabbathā buddhañāṇānubhāvam jānitum asakkuṇeyyattāti. Vuttam hetam “appamattakam panetam bhikkhave oramattakam sīlamattakam, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇam vadamāno vadeyya². Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā -pa- yehi tathāgatassa yathābhūtaṃ vaṇṇam sammā vadamāno vadeyyā”ti³ ca. **Etthāti** “sopi nūnassa tādiso”ti etasmiṃ pade.

1. Ussadakajāto (Pāliyam aṭṭhakathāyaṇca)

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

3. Dī 1. 11 piṭṭhe.

Pasatthappasatthoti pasatthehi pāsaṃsehi attano guṇehevā so pasattho, na tassa kittinā, pāsaṃsāsabhāgenevā pāsaṃsoti attho. Tenāha “**sabbaguṇānan**”ti-ādi. **Maṇiratananti** cakkavattino maṇiratanam.

Sadevake pāsaṃsānampi pāsaṃsoti dassetuṃ “**pasatthehi vā**”ti dutiyavikappo gahito. Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso**. Tassa tassa payogassa ānisaṃsabhūtaṃ phalanti āha “**atthavasanti atthānisaṃsan**”ti. Attho vā phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, kāraṇam.

Khuddakamadhūti khuddakamakkhikāhi katadaṇḍakamadhu. **Aneḷakanti** niddosaṃ apagatamakkhikaṇḍakam.

Udāharīyati ubbegapītivasenāti **udānam**, tathā vā udāharaṇam **udānam**. Tenāha “**udāhāram udāharī**”ti. Yathā pana taṃ vacanam udānanti vuccati, taṃ dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā

195. Pañcame **sabbasaṅgāhikanti** sarīragatassa ceva vatthālāṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakavacanam. **Tassevāti** nīlādisabbasaṅgāhikavasena vutta-atthasseva. **Vibhāgadassananti** pabhedadassanam. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva, keci keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyimsu, evam anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyimsu. Te kira suvaṇṇavicittehi maṇi-obhāsehi ekanīlā viya khāyanti.

Kokanadanti vā padumavisesanam yathā “**kokāsakan**”ti. Taṃ kira bahupattam vaṇṇasampannam ativiya sugandhañca hoti. Ayam hettha attho—

yathā kokanadasaṅkhātāṃ padumaṃ pāto sūriyuggamanavelāya phullaṃ
vikasitaṃ avītagandhaṃ siyā virocamaṇaṃ, evaṃ sarīragandhena
guṇagandhena ca sugandhaṃ, saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano
tejasā tapantaṃ, aṅgehi niccharantañjutitāya aṅgīrasaṃ sambuddhaṃ passāti.

Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **dhātukkhobhakarapaṇṇāpaccayo**¹ nāma
visabhāgabhesajjasenāsanāhārādipaccayo. **Atthakāmatāya vā
anattakāmatāya vā**ti pasannā atthakāmatāya, kuddhā anattakāmatāya.
Atthāya vā anattāya vāti sabhāvato bhavitabbāya atthāya vā anattāya vā.
Upasamharantīti attano devānubhāvena upanenti. **Bodhisattamātā viya
puttapaṭilābhanimittanti** tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya
vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūṭisampannaṃ nakkhattakīlaṃ
anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pātova uṭṭhāya gandhodakena
nahāyitvā sabbālaṅkārabhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni
adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannāniddaṃ okkamamānā
imaṃ supinaṃ addasa—cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ
ukkipitvā anotattadahaṃ netvā nahāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā
dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhetvā tato avidūre
rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmīṃ pācīnato sīsaṃ katvā
nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko
suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ āruhitvā
kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassam
phāletvā kucchiṃ paviṭṭhasadiso ahoṣi. Imaṃ supinaṃ sandhāya etaṃ
vuttaṃ “bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittan”ti.

1. Sārattha-Ṭī 2. 302 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Kosalarājā viya soḷasa supineti—

“Usabhā rukkhā gāviyo gavā ca,
 Asso kaṁso siṅgālī ca kumbho.
 Pokkharaṇī ca apākacandanam,
 Lābūni sīdanti silā plavanti.

Maṇḍūkiyo kaṇhasappe gilanti,
 Kākaṁ suvaṇṇā parivārayanti.
 Tasā vakā eḷakānam bhayā hī”ti¹—

ime soḷasa supine passanto kosalarājā viya.

1. Ekadivasam kira kosalamahārājā rattim niddūpagato pacchimayāme soḷasa mahāsupine passi². Tattha cattāro añjanavaṇṇā kāḷa-usabhā “yujjhissāmā”ti catūhi disāhi rājaṅgaṇam āgantvā “usabhayuddham passissāmā”ti mahājane sannipatite yujjhanākāram dassetvā naditvā gajjitvā ayujjihvāva paṭikkantā. Imam paṭhamam supinam addasa.

2. Khuddakā rukkhā ceva gacchā ca pathaviṁ bhinditvā vidatthimattampi ratanamattampi anuggantvāva pupphanti ceva phalanti ca. Imam dutiyam addasa.

3. Gāviyo tadahujātānam vacchānam khīram pivantiyo addasa. Ayaṁ tatiyo supino.

4. Dhuravāhe ārohapariṇāhasampanne mahāgoṇe yugaparamparāya ayojetvā taruṇe godamme dhure yojente addasa. Te dhuram vahitum asakkontā chaḍḍetvā aṭṭhamasu, sakaṭāni nappavattimsu. Ayaṁ catuttho supino.

5. Ekam ubhatomukham assam addasa, tassa ubhosu passesu yavasam³ denti, so dvīhipi mukhehi khādāti. Ayaṁ pañcamo supino.

1. Khu 5. 18 piṭṭhe Jātake.

2. Jātaka-Tīṭha 1. 355 piṭṭhādīsipi passitabham.

3. Yavasassam (Ka)

6. Mahājano sataśaḥṣaṣṣaḥṣaṇṇikaṃ suvaṇṇapātīm sammajjitvā “idha passāvaṃ karohi”ti ekassa jarasiṅgālassa upanāmesi, taṃ tattha passāvaṃ karontaṃ addasa. Ayaṃ chaṭṭho supino.

7. Eko puriso rajjumaṃ vaṭṭetvā pādamūle nikkhipati, tena nisinnapīṭhassa heṭṭhā sayitā chātasiṅgālī tassa ajānantasseva taṃ khādāti. Imaṃ sattamaṃ supinaṃ addasa.

8. Rājadvāre bahūhi tucchakumbhehi parivāretvā ṭhapitaṃ ekaṃ mahantaṃ pūritakumbhaṃ addasa. Cattāropi pana vaṇṇā catūhi disāhi catūhi anudisāhi ca ghaṭehi udakaṃ ānetvā pūritakumbhameva pūrenti, pūritaṃ pūritaṃ udakaṃ uttaritvā palāyati, tepi punappunaṃ tattheva udakaṃ āsiṅcanti, tucchakumbhe oloketāpi natthi. Ayaṃ aṭṭhamo supino.

9. Ekaṃ pañcapadumasañchannaṃ gambhīraṃ sabbatotitthaṃ pokkharāṇiṃ addasa, samantato dvipadacatuppadā otaritvā tattha pāṇīyaṃ pivanti, tassa majjhe gambhīraṭṭhāne udakaṃ āvilaṃ, tīrappadesa dvipadacatuppadānaṃ akkamaṇaṭṭhāne acchaṃ vippasannamaṇāvilaṃ. Ayaṃ navamo supino.

10. Ekissāyeva kumbhiyā paccamaṇaṃ odanaṃ apākaṃ addasa. “Apākaṃ”ti vicāretvā vibhajitvā ṭhapitaṃ viya tīhākārehi paccamaṇaṃ ekasmiṃ passe atikilino hoti, ekasmiṃ uttaṇḍulo, ekasmiṃ supakkoti. Ayaṃ dasamo supino.

11. Sataśaḥṣaṣṣaḥṣaṇṇikaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇante addasa. Ayaṃ ekādasamo supino.

12. Tucchalābūni udake sīdantāni addasa. Ayaṃ dvādasamo supino.

13. Mahantamahantā kūṭāgārappamaṇā ghanasilā nāvā viya udake plavamānā addasa. Ayaṃ terasamo supino.

14. Khuddakamadhukapupphappamaṇā maṇḍūkiyo mahante kaṇhasappe vegena anubandhitvā uppalanāḷe viya chinditvā maṃsaṃ khādītva gilantiyo addasa. Ayaṃ cuddasamo supino.

15. Dasahi asaddhammehi samannāgataṃ gāmagocaraṃ kākaṃ kañcanaṇṇaṇṇatāya “suvaṇṇa”ti laddhanāme suvaṇṇarājahaṃse parivārente addasa. Ayaṃ pannarasamo supino.

16. Pubbe dīpino eḷake khādanti, te pana eḷake dīpino anubandhitvā muramurāti khādante addasa, athaññe tasā vakā eḷake dūratova disvā tasitā tāsappattā hutvā eḷakānaṃ bhayā palāyitvā gumbagahanāni pavisitvā nilīyimsu. Ayaṃ soḷasamo supino.

1. Tattha adhammikānaṃ rājūnaṃ, adhammikānañca manussānaṃ kāle loke viparivattamāne kusale osanne akusale ussanne lokassa parihānakāle devo na sammā vassissati, meghapādā pacchijjissanti, sassāni milāyissanti, dubbhikkhaṃ bhavissati, vassitukāmā viya catūhi disāhi meghā utthahitvā itthikāhi ātape patthaṭānaṃ vīhi-ādīnaṃ temanabhayena antopavesitakāle purisesu kudālapitake ādāya ālībandhanatthāya nikkhantesu vassanākāraṃ dassetvā gajjitvā vijjulatā nicchāretvā usabhā viya ayujjhitvā avassitvāva palāyissanti. Ayaṃ paṭhamassa vipāko.

2. Lokassa parihānakāle manussānaṃ parittāyukakāle sattā tibbarāgā bhavissanti, asampattavayāva kumāriyo purisantaraṃ gantvā utuniyo ceva gabbhiniyo ca hutvā puttadhītāhi vaḍḍhissanti. Khuddakarukkhānaṃ pupphaṃ viya hi tāsāṃ utunibhāvo, phalaṃ viya ca puttadhītaro bhavissanti. Ayaṃ dutiyassa vipāko.

3. Manussānaṃ jeṭṭhāpacāyikakammasa natthakāle sattā mātāpitūsu vā sassusasuresu vā lajjaṃ anupaṭṭhapetvā sayameva kuṭumbaṃ saṃvidahantāva ghāsacchādanamattampi mahallakānaṃ dātukāmā dassanti, adātukāmā na dassanti. Mahallakā anāthā hutvā asayaṃvasī dārake ārādhētva jīvissanti tadahujātānaṃ vacchakānaṃ khīraṃ pivantiyo mahāgāviyo viya. Ayaṃ tatiyassa vipāko.

4. Adhammikaṛājūnaṃ kāle adhammikaṛājāno paṇḍitānaṃ pavenīkusalānaṃ kammanittharaṇasamatthānaṃ mahāmattānaṃ yasaṃ na dassanti, dhammasabhāyaṃ vinicchayaṭṭhānepi paṇḍite vohāra kusale mahallake amacce na ṭhapessanti, tabbiparītānaṃ pana taruṇataruṇānaṃ yasaṃ dassanti, tathārūpe eva ca vinicchayaṭṭhāne ṭhapessanti. Te rājakammāni ceva yuttāyuttaṇṇa ajānantā neva taṃ yasaṃ ukkhipituṃ sakkhissanti, na rājakammāni nittharituṃ. Te asakkontā kammadhuraṃ chaḍḍessanti, mahallakāpi paṇḍitāmaccā yasaṃ alabhantā kiccāni nittharituṃ samatthāpi “kiṃ amhākaṃ etehi, mayaṃ bāhirakā jātā, abbhantarikā taruṇadārakā jānissanti”ti uppannāni kammāni na karissanti. Evaṃ sabbathāpi tesāṃ rājūnaṃ hāniyeva bhavissati, dhuraṃ vahituṃ asamatthānaṃ vacchadammānaṃ dhure yojitakālo viya dhuravāhānaṇṇa mahāgoṇānaṃ yugaparamparāya ayojitakālo viya bhavissati. Ayaṃ catutthassa vipāko.

5. Adhammikaṛājakāleyeva adhammikabālarājāno adhammike lolamanusse vinicchaye ṭhapessanti, te pāpapuññesu anādarā bālā sabhāyaṃ nisīditvā vinicchayaṃ dentā ubhinnampi atthapaccatthikānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā khādissanti asso viya dvīhi mukhehi yavasāṃ¹. Ayaṃ pañcamassa vipāko.

6. Adhammikāyeva vijātirājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ āsaṅkāya yasaṃ na dassanti, akulīnānaṃyeva dassanti. Evaṃ mahākulāni duggatāni bhavissanti, lāmakakulāni issarāni. Te ca kulīnapurisā jīvitūṃ asakkontā “ime nissāya jīvissāmā”ti akulīnānaṃ dhītaro dassanti, iti tāsāṃ kuladhītānaṃ akulīnehi saddhiṃ saṃvāso jarasiṅgālassa suvaṇṇapāṭiyaṃ passāvakaraṇasadiṣo bhavissati. Ayaṃ chaṭṭhassa vipāko.

7. Gacchante gacchante kāle itthiyo purisalolā surālolā alaṅkāralolā visikhālolā āmisalolā bhavissanti dussilā durācārā. Tā sāmikehi kasigorakkhādīni kammāni katvā

1. Yavasassaṃ (Ka)

kicchena kasirena sambhataṃ dhanam jārehi saddhim suram pivantiyo
 mālāgandhavilepanam dhārayamānā antogehe accāyikampi kiccaṃ
 anoloketvā gehaparikkhepassa uparibhāgenapi chiddatthānehipi jāre
 upadhārayamānā sve vapitabbayuttakam bījampi koṭṭetvā
 yāgubhattakhajjakāni pacitvā khādamānā vilumpissanti heṭṭhāpīṭhake
 nipannachātasiṅgālī viya vaṭṭetvā vaṭṭetvā pādamūle nikkhittarajjum. Ayaṃ
 sattamassa vipāko.

8. Gacchante gacchante kāle loko parihāyissati, raṭṭham nirojam
 bhavissati, rājāno duggatā kapaṇā bhavissanti. Yo issaro bhavissati, tassa
 bhaṇḍāgāre sataśahassamattā bhavissanti. Te evaṃduggatā sabbe jānapade
 attanova kammam kāressanti, upaddutā manussā sake kammante chaḍḍetvā
 rājūnamyeva atthāya pubbaṇṇāparaṇṇāni vapantā rakkhantā lāyantā
 maddantā pavesentā ucchukkhettāni karontā yantāni vāhentā phāṇitādīni
 pacantā pupphārāme phalārāme ca karontā tattha tattha nipphannāni
 pubbaṇṇādīni āharitvā rañño koṭṭhāgārameva pūressanti. Attano gehesu
 tucchakoṭṭhe oloketvā na bhavissanti, tucchakumbhe anoloketvā
 pūritakumbhapūraṇasadisameva bhavissati. Ayaṃ aṭṭhamassa vipāko.

9. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti,
 chandādivasena agatim gacchantā rajjam kāressanti, dhammena
 vinicchayaṃ nāma na dassanti, lañjavittakā bhavissanti dhanalolā,
 raṭṭhavāsikesu tesam khantimettānuddayā nāma na bhavissanti, kakkhaḷā
 pharusā ucchuyante ucchubhaṇḍikā viya manusse pīlentā nānappakāram
 balim¹ uppādetvā dhanam gaṇhissanti. Manussā balipīṭitā kiñci dātum
 asakkontā gāmanigamādayo chaḍḍetvā paccantaṃ gantvā vasaṃ
 kappessanti, majjhimanapado suñño bhavissati, paccanto ghanavāso
 seyyathāpi pokkharāṇiyā majjhe udakam āvilam pariante vippasannaṃ.
 Ayaṃ navamassa vipāko.

10. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, tesu
 adhammikesu rājayuttāpi brāhmaṇagahapatikāpi negama jānapadāpīti

samaṇabrāhmaṇe upādāya sabbe manussā adhammikā bhavissanti. Tato tesam ārakkhadevatā balipaṭṭiggāhikadevatā rukkhadevatā ākāsaṭṭhadevatāti evaṃ devatāpi adhammikā bhavissanti, adhammikaṛājūnaṃ rajje vātā visamā kharā vāyissanti, te ākāsaṭṭhakavimānāni kampessanti. Tesu kampitesu devatā kupitā devaṃ vassitum na dassanti. Vassamānopi sakalapaṭṭhe ekappaḥāreṇa na vassissati, vassamānopi sabbattha kasikammaṃ vā vappakammaṃ vā upakāro hutvā na vassissati. Yathā ca paṭṭhe, evaṃ janapadehi gāmehi ekataḷākasaṃ ekappaḥāreṇa na vassissati, taḷākassa uparibhāge vassanto heṭṭhābhāge na vassissati, heṭṭhā vassanto upari na vassissati. Ekasmim bhāge sassaṃ ativassena nassissati, ekasmim avassanena milāyissati, ekasmim sammāvassamāno sampādessati. Evaṃ ekassa rañño rajje vuttasassa tippakārā bhavissanti ekakumbhiyā odano viya. Ayaṃ dasamassa vipāko.

11. Gacchante gacchanteyeva kāle sāsane parihāyante paccayalolā alajjikā bahū bhikkhū bhavissanti, te bhagavatā paccayaloluppaṃ nimmathetvā kathitadhammadesanaṃ cīvarādicatupaccayahetu paresaṃ desessanti. Paccayehi mucchitvā nittharaṇapakkhe ṭhitā nibbānābhimukhaṃ katvā desetum na sakkhissanti. Kevalaṃ “padabyañjanasampattiñceva madhurasaddaṇca sutvā mahagghāni cīvarādīni dassanti” iccevaṃ desessanti. Apare antaravīthicatukkarājadvārādīsu nisīditvā kahāpaṇa-aḍḍhakahāpaṇapādamāsakarūpādīni nissāya desessanti. Iti bhagavatā nibbānagghanaṃ katvā desitaṃ dhammaṃ catupaccayatthāya ceva kahāpaṇādi-atthāya ca vikkīṇitvā desetā sataḥassagghanaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkīṇantā viya bhavissanti. Ayaṃ ekādasamassa vipāko.

12. Adhammikaṛājakāle loke viparivattanteyeva rājāno jātisampannaṃ kulaputtānaṃ yasaṃ na dassanti, akulīnānaññeva dassanti. Te issarā bhavissanti, itarā daliddā. Rājasammukhehi rājadvārepi amaccasammukhehi vinicchayaṭṭhānehi tucchalābusadisānaṃ akulīnānaṃyeva kathā osīditvā ṭhitā viya niccalā suppatiṭṭhitā bhavissati. Saṃghasannipātehi

saṃghakammagaṇakammaṭṭhānesu ceva
pattacīvarapariveṇādivinicchayaṭṭhānesu ca dussīlānaṃ
pāpapuggalānaṃyeva kathā niyyānikā bhavissati, na lajjibhikkhūnanti evaṃ
sabbatthāpi tucchalābūnaṃ sīdanakālo viya bhavissati. Ayaṃ dvādasamassa
vipāko.

13. Tādiseyeva kāle adhammikaṛājāno akulīnānaṃ yasaṃ dassanti. Te
issarā bhavissanti, kulīnā duggatā. Tesu na keci gāravaṃ karissanti,
itaresuyeva karissanti. Rājasammukhe vā amaccasammukhe vā
vinicchayaṭṭhāne vā vinicchayakusalānaṃ ghanasilāsadisānaṃ kulaputtānaṃ
kathā na ogāhitvā paṭiṭṭhahissati. Tesu kathentesu “kiṃ ime kathenti”ti itare
parihāsameva karissanti. Bhikkhusannipātepi vuttappakāresu ṭhānesu neva
pesale bhikkhū garukātabbe maññissanti nāpi nesaṃ kathā pariyogāhitvā
paṭiṭṭhahissati, silānaṃ plavanakālo viya bhavissati. Ayaṃ terasamassa
vipāko.

14. Loke parihāyanteyeva manussā tibbarāgādi jātikā kilesānuvattakā
hutvā taruṇānaṃ attano bhariyānaṃ vase vattissanti. Gehe
dāsakammakārādayopi gomahiṃsādayopi hiraññasuvaṇṇampi sabbaṃ
tāsaṃyeva āyattaṃ bhavissati. “Asukaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ vā
paricchadādi jātaṃ vā kahaṇ”ti vutte “yattha vā tattha vā hotu, kiṃ
tuyhiminā byāpārena, tvaṃ mayhaṃ ghare santaṃ vā asantaṃ vā
jānitukāmo jāto”ti vatvā nānappakārehi akkositvā mukhasattīhi koṭṭetvā
dāsaceṭake viya vase katvā attano issariyaṃ pavattessanti. Evaṃ
madhukapupphappamāṇānaṃ maṇḍūkīnaṃ āsivise kaṇhasappe gilanakālo
viya bhavissati. Ayaṃ cuddasamassa vipāko.

15. Dubbalarājakāle pana rājāno hatthisippādīsū akusalāyuddhesu
avisārādā bhavissanti, te attano rājādhipaccaṃ āsaṅkamānā
samānajaṭikānaṃ kulaputtānaṃ issariyaṃ adatvā attano
pādamūlikanahāpanakappakādīnaṃ dassanti. Jātigottasampannā kulaputtā
rājakule paṭiṭṭhaṃ alabhamānā jīvikaṃ kappetuṃ asamatthā hutvā issariye
ṭhite jātigottahīne akulīne upaṭṭhahantā vicarissanti, suvaṇṇarājahaṃsehi
kākassa parivāritakālo viya bhavissati. Ayaṃ pannarasamassa vipāko.

16. Adhammikaṛājakāleyeva ca akulīnāva rājavallabhā issarā bhavissanti, kulīnā apaññātā duggatā. Te rājānaṃ attano kathaṃ gāhāpetvā vinicchayaṭṭhānādīsu balavanto hutvā dubbalānaṃ paveṇi-āgatāni khattavattthādīni “amhākaṃ santakānī”ti abhiyūñjitvā te “na tumhākaṃ, amhākaṃ”ti āgantvā vinicchayaṭṭhānādīsu vivadante vettalatādīhi paharāpetvā gīvāyaṃ gahetvā apakaḍḍhāpetvā “attano pamāṇaṃ na jānātha, amhehi saddhiṃ vivadatha, idāni vo rañño kathetvā hatthapādacchedādīni kāressāmā”ti santajjessanti. Te tesāṃ bhayena attano santakāni vatthūni “tumhākaṃyeva tāni, gaṇhathā”ti niyyātetvā attano gehāni pavisitvā bhītā nipajjissanti. Pāpabhikkhūpi pesale bhikkhū yathāruci viheṭhessanti, pesalā bhikkhū paṭisaraṇaṃ alabhamānā araṇṇaṃ pavisitvā gahanaṭṭhānesu nilīyissanti. Evaṃ hīnājacchehi ceva pāpabhikkhūhi ca upaddutānaṃ jātīmantakulaputtānañceva pesalabhikkhūnañca eḷakānaṃ bhayena tasavakānaṃ palāyanakālo viya bhavissati. Ayaṃ soḷasaṃsa vipāko. Evaṃ tassa tassa anattassa pubbanimittabhūte soḷasa mahāsupine passi. Tena vuttaṃ “kosalarājā viya soḷasa supine”ti. Ettha ca pubbanimittato attano atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto attano kammānubhāvena passati. Kosalarājā viya lokassa atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto pana sabbasattasādhāraṇakammānubhāvena passatīti vedītabbāni.

Kuddhā hi devatāti mahānāgavihāre mahātherassa kuddhā devatā viya. Rohaṇe kira mahānāgavihāre mahāthero bhikkhusaṃghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ saccasupinena palobhetvā pacchā “ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī”ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviraṇaṃ viraviṃsu. Rājā “kiṃ etan”ti pucchi. Tā “evaṃ therena vuttaṃ”ti ārocayīṃsu. Rājā divasaṃ gaṇāpetvā sattāhe vītivatte therassa hatthapāde chindāpesi. **Ekantaṃ saccameva hotīti** phalassa saccabhāvato vuttaṃ,

dassanaṃ pana vipallatthameva. Teneva pahīnavipallāsā pubbanimittabhūtaṃpi supinaṃ na passanti. Dvīhi tīhipi kāraṇehi kadāci supinaṃ passatīti āha “**saṃsaggabhedato**”ti. “Asekhā na passanti pahīnavipallāsattā”ti vacanato catunnampi kāraṇānaṃ vipallāsā eva mūlakāraṇanti daṭṭhabbāṃ.

Tanti supinakāle pavattaṃ bhavaṅgacittaṃ. **Rupanimittādi-ārammaṇanti** kammakammanimittagatinimittato aññaṃ rūpanimittādi-ārammaṇaṃ na hoti. **Īdisānīti** paccakkhato anubhūtapubbaparikkappitarūpādi-ārammaṇāni ceva rāgādisampayuttāni ca. **Sabbohārikacittenāti** pakaticittena.

Dvīhi antehi muttoti kusalākusalasaṅkhātēhi dvīhi antehi mutto. **Āvajjanatadārammaṇakkhaṇeti** idaṃ yāva tadārammaṇupatti, tāva pavattacittavāraṃ sandhāya vuttaṃ. “Supineneva diṭṭhaṃ viya me, sutāṃ viya meti kathanakāle pana abyākatoyeva āvajjanamattasseva uppajjanato”ti vadanti. Evaṃ vadantehi pañcadvāre dutiyamoghavāre viya manodvārepi āvajjanaṃ dvattikkhattuṃ uppajjitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otarātīti adhippetanti daṭṭhabbāṃ ekacittakkhaṇikassa āvajjanassa uppattiyāṃ “diṭṭhaṃ viya me, sutāṃ viya me”ti kappanāya asambhavato. Ettha ca “supinantepi tadārammaṇavacanato paccuppannavasena atītavasena vā sabhāvadhammā supinante ārammaṇaṃ hontī”ti vadanti. “Yadipi supinante vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhite rūpādivatthumhi tadārammaṇaṃ vuttaṃ, tathāpi supinante upaṭṭhitanimittassa parikkappavasena gahetabbatāya dubbalabhāvato dubbalavatthukattāti vuttaṃ”ti vadanti. Keci pana “karajakāyassa nirussāhasantabhāvappattito tannissitahadayavatthu na suppasannaṃ hoti, tato tannissitāpi cittappavatti na suppasannā asuppasannavaṭṭinissitadīpappabhā viya, tasmā **dubbalavatthukattāti** ettha dubbalahadayavatthukattā”ti atthaṃ vadanti. Vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbāṃ.

Supinantacetanāti manodvārikajavanavasena pavattā supinanta cetanā. Supinaṃ hi passanto manodvārikeneva javanena passati, na pañcadvārikena. Paṭibujjhanto ca manodvārikeneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṃ jāletvā dīpe cakkhusamīpaṃ upanīte paṭhamāṃ cakkhudvārikāṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhuddhārika-āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ

āvaṭṭeti, tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaram bhavaṅgam pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanam javati. Tena cittena “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko”ti jānāti. Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyam pāṇinā pahāre dinne paṭhamam sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgam na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti, atha javanam javitvā bhavaṅgam otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgam āvaṭṭenti, tato sotaghānajivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni, pavattanti, tadanantaram bhavaṅgam vattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanam javati, tena cittena ṇatvā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherisaddo”ti vā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho, mūlagandho”ti vā “kiṃ idaṃ mayham mukham pakkhittam, sappīti vā phāṇitan”ti vā “kenamhi piṭṭhiyam pahaṭo, atibaddho me pahāro”ti vā vattā hoti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena. Sesamettha suviññeyyameva.

Mahāsupinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vassasuttavaṇṇanā

197. Sattame **utusamuṭṭhānanti** vassike cattāro māse uppannam. **Akālepī**ti cittavesākhamaśesupi. Vassavalāhakadevaputtānam hi attano ratiyā kīṭtukāmatācitte uppanne akālepi devo vassati. Tatridam vatthu—eko kira vassavalāhakadevaputto vākarakuṭakavāsikhīṇāsavattherassa santikam gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero “kosi tvan”ti pucchi. Aham bhante vassavalāhakadevaputtoti. Tumhākam kira cittena devo vassatīti. Āma bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha bhanteti. Meghasīsam vā gajjitam vā na paññāyati, katham temissāmāti. Bhante amhākam cittena devo vassati, tumhe paṇṇasālam pavisathāti. “Sādhu devaputtā”ti pāde dhovitvā

paṇṇasālaṃ pāvīsi. Devaputto tasmim̐ pavisanteyeva ekaṃ gītaṃ gāyitvā hatthaṃ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṃ ekameghaṃ ahosi. Thero addhatinto paṇṇasālaṃ paviṭṭhoti.

Vassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vācāsuttādivaṇṇanā

198-9. Aṭṭhame **aṅgehī**ti kāraṇehi. Aṅgīyanti hetubhāvena nāyanti **aṅgāni**, kāraṇāni. Kāraṇatthe ca aṅga-saddo. **Pañcahī**ti hetumhi nissakkavacanaṃ. **Samannāgatāti samanū-āgatā pavattā yuttā ca**¹. **Vācā**ti samullapanavācā. Yā “vācā girā byappatho”ti² ca, “nelā kaṇṇasukhā”ti³ ca āgacchati. Yā pana “vācāya ce kataṃ kamman”ti⁴ evaṃ viññatti ca, “yā catūhi vacīduccaritehi āraṭi -pa- ayaṃ vuccati sammāvācā”ti⁵ evaṃ virati ca, “pharusavācā bhikkhave āsevītā bhāvitā bahulīkatā nirayasamvattanikā hoti”ti⁶ evaṃ cetanā ca vācāti āgatā, na sā idha adhippetā. Kasmā? Abhāsittabbato. “Subhāsītā hoti, no dubbhāsītā”ti hi vuttaṃ. **Subhāsītā**ti suṭṭhu bhāsītā. Tenassā atthāvahataṃ dīpeti. **Anavajjāti** rāgādi-avajjarahitā. Imināssa kāraṇasuddhiṃ agatigamanādippavattadosābhāvaṇca dīpeti. Rāgadosādivimuttaṃ hi yaṃ bhāsato anurodhavivajjanato agatigamaṇaṃ durasamussitamevāti. **Ananuvajjāti** anuvādavimuttā. Imināssa sabbākārasampattiṃ dīpeti. Sati hi sabbākārasampattiyaṃ ananuvajjātāti. **Viññūnanti** paṇḍitānaṃ. Tena nindāpasamsāsu bālā appamāṇāti dīpeti.

Imehi khoti-ādīni tāni aṅgāni paccakkhato dassento taṃ vācaṃ nigameti. Yaṇca aññe paṭiññādīhi avayavehi, nāmādīhi padehi, liṅgavacanavibhattikālakāraṇasampattihi ca samannāgataṃ musāvādādivācampi subhāsītanti maññanti, taṃ paṭisedheti. Avayavādisamannāgatāpi hi

1. Sampannaṃ āgatā pavattā (Ka) Saṃ-Ṭṭha 1. 249 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Abhi 1. 168 piṭṭhe.

3. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

4. Abhi-Ṭṭha 1. 127 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 76 piṭṭhe.

6. Am 3. 78 piṭṭhe.

tathārūpī vācā dubbhāsītāva hoti attano ca paresañca anattāhāvahattā. Imehi pana pañcahaṅgehi samannāgatā sacepi milakkhubhāsāpariyāpannā ghaṭaceṭṭikāgītikapariyāpannāpi hoti, tathāpi subhāsītāva lokiyalokuttarahitasukhāvahattā. Tathā hi maggapasse sassarāṃ rakkhantiyā sīhaṭaceṭṭikāya sīhaṭakeneva jātijarāmarāṇayuttarāṃ gītikaṃ gāyantiyā saddaṃ sutvā maggaṃ gacchantā saṭṭhimattā vipassakabhikkhū arahattaṃ pāpunimsu.

Tathā tisso nāma āraddhavipassako bhikkhu padumassarasamīpena gacchanto padumassare padumāni bhañjivā—

“Pātova phullitakokanadaṃ,
Sūriyālokena bhijjiyate.
Evaṃ manussattaṃ gatā sattā,
Jarābhivegena maddīyanti”¹—

imaṃ gītiṃ gāyantiyā ceṭṭikāya sutvā arahattaṃ patto.

Buddhantarepi aññataro puriso sattahi puttehi saddhiṃ aṭavito āgamma aññatarāya itthiyā musalena taṇḍule koṭṭentiya—

“Jarāya parimadditaṃ etaṃ, milātacammaṇissitaṃ.
Maraṇena bhijjati etaṃ, maccussa ghāsamāmisarāṃ.
Kimīnaṃ ālayaṃ etaṃ, nānākuṇapena pūritaṃ.
Asucibhājanaṃ etaṃ, kadalikkhandhasamaṃ idan”²—

imaṃ gītiṃ sutvā paccavekkhanto saha puttehi paccakabodhiṃ patto. Evaṃ imehi pañcahi aṅgehi samannāgatā vācā sacepi milakkhubhāsāya pariyāpannā ghaṭaceṭṭikāgītikapariyāpannā vācā hoti, tathāpi subhāsītāti veditabbā. Subhāsītā eva anavajjā ananuvajjā ca viññūnaṃ atthattthikānaṃ kulaputtānaṃ atthappaṭisaraṇānaṃ, no byañjanappaṭisaraṇānanti. Navamaṃ uttānameva.

Vācāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 250; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 124 piṭṭhesupī.

2. Saṃ-Ṭṭha 1. 251; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 125 piṭṭhesupī.

10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

200. Dasame nissarantīti nissaraṇīyāti vattabbe dīghaṃ katvā niddeso. Kattari hesa aṇīya-saddo yathā “niyyāṇīyā”ti. Tenāha “**nissaṭā**”ti. Kuto pana nissaṭā? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena dhātuyoti āha “**attasuññasabhāvā**”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuviseso. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro natthīti āha “**vīmaṃsanatthan**”ti, “nekkhammaniyataṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjissatī”ti vīmaṃsantassāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso. So pana tattha natthīti āha “**nappavisatī**”ti. **Pasīdanaṃ** nāma abhiruci. **Santiṭṭhanaṃ** paṭiṭṭhānaṃ. **Vimuccanaṃ** adhimuccananti. Taṃ sabbaṃ paṭikkhipanto vadati “**pasādaṃ nāpajjati**”ti-ādi. Evambhūtaṃ panassa cittaṃ tassa kathāṃ tiṭṭhatīti āha “**yathā**”ti-ādi.

Tanti paṭhamajjhānaṃ. **Assāti** bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatīti** parikammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekattavasena ekajjhaṃ katvā vadati. **Gocare gatattāti** attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattāti** ṭhitibhāgiyattā. **Suṭṭhu vimuttanti** vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa ca kāyassa ca vihananato **vighāto**. Dukkhaṃ paridahanato **pariḷāho**. **Kāmavedanaṃ na vediyati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ**. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca **kāmānanti** kattusāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato nissaṭāti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato nissaṭanti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ “**kāmehi nissaṭatthā**”ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchadavasena accantato nissaraṇaṃ dassetuṃ “**yo panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sesapadesūti** sesakoṭṭhāsesu.

Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvāti-ādiko avisesoti katvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ “**accantanissaraṇaṇicettha arahattaphalaṃ yojetabban**”ti vuttaṃ. Yasmā¹

arūpajjhānaṃ pādaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ʘhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṇaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ rūpābhikhaṃ cittaṃ pesentassa.

Idamakkhātanti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā gahitā. Idam pana sukkhavipassakassa vasenāti āha “**suddhasaṅkhāre**”ti-ādi. “**Puna sakkāyo natthi**”ti **uppannanti** “idāni me sakkāyappabandho natthi”ti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Nissaraṇīyasuttavaṇṇanaṃ niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanaṃ niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

5. Pañcamapaṇṇāsaka

(21) 1. Kimilavagga

1. Kimilasuttādivaṇṇanā

201-4. Pañcamassa paṭhamadutiyāni uttānatthāneva. Tatiye adhivāsanam khamanam, paresam dukkaṭam duruttaṇca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanam adhivāsanam, tadeva khantīti **adhivāsanakkhanti**. Subhe ratoti sūrato, suṭṭhu vā pāpato orato virato sorato, tassa bhāvo **soraccam**. Tenāha “**soraccenāti sucisīlatāyā**”ti. Sā hi sobhanakammaratātā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā. Catutthe natthi vattabbari.

Kimilasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cetokhilasuttavaṇṇanā

205. Pañcame **cetokhilā** nāma atthato vicikicchā kodho ca. Te pana yasmim santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha “**cittassa thaddhabhāvā**”ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthu rūpakāyasirī gahitā eva nāma hoti evam sabbāññutāya sabbadhammakāyasirī gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkham dassetto “**sarīre kaṅkhamāno**”ti-ādimāha. **Vicinantoti** dhammasabhāvam vīmaṇsanto. **Kicchatīti** kilamati. **Vinicchetuṃ na sakkotīti** sanniṭṭhātuṃ na sakkoti. Ātapati kileseti **ātappam**, sammāvāyāmoti āha “**ātappāyāti kilesasantāpanavīriyakaraṇatthāyā**”ti. **Punappunam yogāyāti** bhāvanam punappunam yuñjanāya. **Satatakiriyyāti** bhāvanāya niranterappayogāya.

Paṭivedhadhamme kaṅkhamānoti ettha katham lokuttaradhamme kaṅkhāpavattīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussutākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe

kaṅkhā pavattatīti dassento āha “**vīpassanā -pa- vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī**”ti. **Sikkhā**ti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. Kāmaṃ cettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittam ghaṭanāhetu abhiṇhupattikatāya ca sabrahmacārīsūti kopassa visayo visesetvā vutto, aññatthāpi kopo na cetokhiloti na sakkā viññātunti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavasena gahetabbaṃ.

Cetokhilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vinibandhasuttādivaṇṇanā

206-8. Chaṭṭhe pavattitum appadānavasena kusalacittam vinibandhantīti **cetaso vinibandhā**. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhiggāham gaṇhantā viya hontīti āha “**cittam vinibandhitvā**”ti-ādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāmepe kilesakāmepe assādeti abhinandatīti vuttam “**vatthukāmepe kilesakāmepe**”ti. **Attano kāyeti** attano nāmakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpeti** paresam kāye anindriyabaddharūpe ca. Udaram avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakam**. **Seyyasukhanti** seyyāya sayanavasena uppajjanakasukham. **Samparivattakanti** samparivattitvā. **Paṇidhāyāti** taṇhāvaseneva paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva “cetovinibandho”ti vuttoti veditabbo. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṃ.

Vinibandhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gītassarasuttādivaṇṇanā

209-210. Navame āyatako nāma gītassaro taṃ taṃ vattam bhinditvā akkharāni vināsetvā pavattoti āha “**āyatakenā**”ti-ādi. Dhammehi suttavattam nāma atthi, gāthāvattam nāma atthi, taṃ vināsetvā atidigham kātum na vaṭṭati. Dhammam hi bhāsantena caturassena vattena

parimaṇḍalāni padabyañjanāni dassetabbāni. “Anujānāmi bhikkhave sarabhaññan”¹ti ca vacanato sareṇa dhammaṃ bhaṇitum vaṭṭati. Sarabhaññe kira taraṅgavattadhotakavattabhāgaggahakavattādīni dvattiṃsa vattāni atthi. Tesu yaṃ icchatī, taṃ kātum labhatīti. Dasame natthi vattabbaṃ.

Gītassarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kimilavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(22) 2. Akkosakavagga

1. Akkosakasuttādivaṇṇanā

211-2. Dutiyassa paṭhame **dasahi akkosavattthūhi akkosakoti** “bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi”ti-ādinā dasahi akkosavattthūhi akkosako. “Hotu muṇḍakasamaṇa adaṇḍo ahanti karosi, idāni te rājakulaṃ gantvā daṇḍaṃ āropessāmi”ti-ādīni vadanto paribhāsako nāmāti āha **“bhayadassanena paribhāsako”**ti. Lokuttaradhammā apāyamaggassa paripanthabhāvato **paripantho** nāmāti āha **“lokuttaraparipanthassa chinnattā”**ti, lokuttarasāṅkhātassa apāyamaggaparipanthassa chinnattāti attho. Dutīye natthi vattabbaṃ.

Akkosakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttādivaṇṇanā

213-220. Tatiye² **dussīloti** ettha **du**-saddo abhāvattho “duppañño”ti-ādīsu³ viya, na garaṇatthoti āha **“asīlo nissīlo”**ti. **Bhinnasaṃvaroti** ettha samādinnaṣīlo kenaci kāraṇena sīlabhedāṃ patto, so tāva bhinnasaṃvaro hotu. Yo pana sabbenā sabbaṃ asaṃādinnaṣīlo ācārahīno, so kathaṃ bhinnasaṃvaro nāma

1. Vi 4. 243 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 2. 137 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Ma 1. 366 piṭṭhe.

hotīti? Sopi sādhusamācārassa parihaṇṇiyassa bheditattā bhinnasaṃvaro eva nāma. Vinaṭṭhasaṃvaro saṃvararahitoti hi vuttaṃ hoti. **Taṃ taṃ** sippaṭṭhānaṃ. **Māghātakāletī** “mā ghāthetha paṇīnan”ti evaṃ māghātaghosanaṃ ghoṣitadivase. **Abbhuggacchati** pāpako kittisaddo. **Ajjhāsayena maṅku hotiyeva** vippaṭṭisāribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya vattitaṭṭhānanti** uṭṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṃ. **Āpāthaṃ āgacchatīti** taṃ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokanti** ummīlanakāle attano puttadārādivasena idhalokaṃ passati. **Nimīletvā paralokanti** nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṃ passati. Tenāha “**cattāro apāyā**”ti-ādi. **Pañcamapadanti** “kāyassa bhedā”ti-ādinā vutto pañcamo ādīnavakoṭṭhāso. **Vuttavipariyāyenāti** vuttatthāya ādīnagakathāya vipariyāyena “appamatto taṃ taṃ kasivaṇṇijjādiṃ yathākālaṃ sampādetuṃ sakkotī”ti-ādinā. Pāsamsaṃ sīlamassa atthīti **sīlavā**. **Sīlasampannoti** sīlena samannāgato sampannasīloti evamādikaṃ pana atthavacanāṃ sukaranti anāmaṭṭhaṃ. Catutthādīni uttānatthāneva.

Sīlasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(23) 3. Dīghacārikavagga

1. Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā

221-230. Tatiyassa paṭhamādīni suviññeyyāni. Pañcame **raho nisajjāya āpajjatīti** “yo pana bhikkhu mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappeyya, pācittiyaṃ”ti imasmiṃ **sikkhāpade**¹ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Paṭicchanne āsane āpajjatīti** “yo pana bhikkhu mātugāmena raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappeyya, pācittiyaṃ”ti imasmiṃ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Mātugāmassa uttari chappañca vācāhi dhammaṃ**

1. Vi 2. 130 piṭṭhe.

desento āpajjati “yo pana bhikkhu mātugāmassa uttari chappañca vācāhi dhammaṃ deseyya aññatra viññunā purisaviggahenā”¹ti evaṃ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. Tenāha “**tesaṃ tesaṃ sikkhāpadānaṃ vasena veditabbāni**”ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dīghacārikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

231-302. Catutthavaggādīni uttānatthāni.

**Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Pañcakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.**

Chakkanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Āhuneyyavagga

1. Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā

1. Chakkanipātassa paṭhame **cakkhunā rūpaṃ disvā**ti nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhāraṇidhesoyaṃ yathā “dhanunā vijjhatī”ti, tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāyamattho “cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate taṃ rūpaṃ cakkhuvīññāṇena disvā”ti. **Neva sumano hotī**ti javanakkhaṇe iṭṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādentō neva sumano hoti gehassitapemavasenaṃ maggena sabbaso rāgassa samucchinnatā. **Na dummanoti** aniṭṭhe adussanto na dummano. Pasādaññathattavasenaṃ iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ sammā ayoniso gahaṇaṃ **asamapekkhanaṃ**. Ayañcassa paṭipatti sativepullappattiyā paññāvepullappattiyā cāti āha “**sato sampajāno hutvā**”ti. Satiyā yuttatā **sato**. Sampajāññena yuttatā **sampajāno**. Ñāṇupattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato “**satatavihāro kathito**”ti vuttaṃ. **Satatavihāro**ti khīṇāsavassa nīcavihāro sabbadā pavattanakavihāro. Ṭhapetvā hi samāpattivelāṃ bhavaṅgavelaṇca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena viharanti.

Ettha ca “chasu dvāresupi upekkhako viharatī”ti iminā chaḷaṅgupekkhā kathitā, “sampajāno”ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. Satatavihārabhāvato aṭṭha mahākiriya-cittāni labbhanti. “Neva sumano na dummano”ti vacanato aṭṭha mahākiriya-cittāni, hasituppādo, voṭṭhabbanañcāti dasa cittāni labbhanti. Rāgadosasahajātānaṃ somanassadomanassānaṃ abhāvo tesampi sādharmaṇoti chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ somanassaṃ kathaṃ labbhatīti ce? Āsevanato.

Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatto viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ¹ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tassa yāthāvasabhāvaggahaṇavasena api arahato cittaṃ pubbāsevanavasena somanassasahagataṃ hutvā pavattateva.

Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā

2-7. Dutīye² **anekavihitanti** anekavidhaṃ nānappakāraṃ. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsaṃ. **Paccanubhotīti** paccanubhavati, phusati sacchikaroti pāpuṇātīti attho. Idānissa anekavihitabhāvaṃ dassento “**ekopi hutvā**”ti-ādimāha. Tattha “ekopi hutvā”ti iminā karaṇato pubbeva pakatiyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotīti** bahūnaṃ santike caṅkamtukāmo vā sajjhāyaṃ kātukāmo vā pañhaṃ pucchitukāmo vā hutvā satampi sahasampi hoti. **Āvibhāvaṃ tirobhāvanti** ettha āvibhāvaṃ karoti, tirobhāvaṃ karotīti ayamattho. Idameva hi sandhāya **paṭisambhidāyaṃ**³ vuttaṃ “āvibhāvanti kenaci anāvuṭaṃ hoti appaṭicchannaṃ vivaṭaṃ, tirobhāvanti kenaci āvuṭaṃ hoti paṭicchannaṃ pihitaṃ paṭikujjitaṃ”ti. **Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāseti** ettha **tirokuṭṭanti** parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo itaresu. **Kuṭṭoti** ca gehabhittiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Pākāroti** gehavihāragāmādīnaṃ parikkhepapākāro. **Pabbatoti** paṃsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamānoti** alaggamāno seyyathāpi ākāse viya.

Ummujjanimujjanti ettha ummujjanti utthānaṃ vuccati. **Nimujjanti** saṃsīdanaṃ. Ummujjaṇca nimujjaṇca **ummujjanimujjaṃ**. **Udakepi abhijjamāneti** ettha yaṃ udakaṃ akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati, viparītaṃ **abhijjamānaṃ**. **Pallaṅkena** gacchati.

1. Santaṃ (Ka) 2. Visuddhi 2. 12 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ. 3. Khu 9. 386 piṭṭhe.

Pakkhī sakuṇoti pakkhehi yuttasakuṇo. **Imepi candimasūriye** **evaṃmahiddhike** **evaṃmahānubhāve** **pāṇinā parāmasatīti** ettha candimasūriyānaṃ dvācattālīsajanasahassassa upari caraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena mahānubhāvataṃ veditabbā. Evaṃ uparicaraṇa-ālokakaraṇehi mahiddhike mahānubhāve. **Parāmasatīti** gaṇhāti, ekadese vā chupati. **Parimajjatīti** samantato ādāsatalā viya parimajjati. **Yāva brahmalokāpīti** brahmalokampi paricchedaṃ katvā. **Kāyena vasaṃ vattetīti** tatra brahmaloke kāyena attano vasaṃ vatteti.

Dibbāya sotadhātuyāti ettha dibbasadisattā **dibbā**. Devatānaṃ hi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamattā dibbā pasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalena nibbattā nāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi **dibbā**. Savanaṭṭhena nijjivattṭhena ca sotadhātu. Sotadhātukiccakaraṇena sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya **sotadhātuyā**. **Visuddhāyāti** suddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyāti** manussūpacāraṃ atikkamitvā saddasavane mānusikaṃ māṃsasotadhātuṃ atikkantāya vītivattetvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇātīti** dve sadde suṇāti. Katame dve? **Dibbe ca mānuse ca**, devānañca manussānañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesapariyādānaṃ veditabbaṃ. **Ye dūre santike cāti** ye saddā dūre paracakkavāḷepi, ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesapariyādānaṃ veditabbaṃ.

Parasattānanti attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. **Parapuggalānanti** idampi iminā ekatthameva. Veneyyavasena pana desanāvilāsena ca byañjananānattaṃ kataṃ. **Cetasā cetoti** attano cittaṃ tesaṃ cittaṃ. **Pariccāti** paricchinditvā. **Pajānātīti** sarāgādivasena nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vā cittanti**-ādīsu pana aṭṭha lobhasahagatacittaṃ sarāgaṃ cittanti veditabbaṃ. Avasesaṃ cātubhūmakāṃ kusalābyākatacittaṃ **vītarāgaṃ**.

Dve domanassacittāni, dve vicikicchuddhaccacittānī imāni pana cattāri cittāni imasmim̐ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana domanassacittaṃ **sadosaṃ cittaṃ** nāma. Sabbampi cātubhūmakam̐ kusalābyākatacittaṃ **vītadosaṃ**. Sesāni dasa akusalacittāni imasmim̐ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. **Samohaṃ vītamohanti** ettha pana pāṭipuggalikanayena vicikicchuddhaccasahagatadvayameva samohaṃ. Mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalacittaṃ **samohaṃ cittaṃ**ti veditabbaṃ. Avasesaṃ **vītamohaṃ**. Thinamiddhānugataṃ pana **saṃkhittaṃ**, uddhaccānugataṃ **vikkhittaṃ**. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ **mahaggataṃ**, avasesaṃ **amahaggataṃ**. Sabbampi tebhūmakam̐ **sa-uttaraṃ**, lokuttaraṃ **anuttaraṃ**. Upacārappattaṃ appanāppattañca **samāhitaṃ**, ubhayamappattaṃ **asamāhitaṃ**. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttiṃ pattaṃ pañcavidhampi etaṃ **vimuttaṃ**, vimuttimappattaṃ vā **avimuttanti** veditabbaṃ.

Anekavihitanti¹ anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ saṃvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsanti** samanantarātītabhavaṃ ādim̐ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** khandhapaṭipāṭivasena, cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Seyyathidaṃ? **ekampi jātiṃ -pa- pubbenivāsaṃ anussaratīti**. Tattha **ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti-ādīsupi**. **Anekepi saṃvaṭṭakappeti-ādīsu** pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo**, vadḍhamāno **vivaṭṭakappoti** veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭatṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā, vivaṭṭena vivaṭṭatṭhāyī. Evaṃ hi sati yāni tāni “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyī”²ti vuttāni, tāni pariggahitāni honti.

Amutrāsinti amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsīm̐. **Evaṃnāmoti** tisso vā phusso vā. **Evaṃgottoti** gotamo vā kaccāyano vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmim̐ kāle attano

1. Vi-Ṭṭha 1. 128 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Am̐ 1. 460 piṭṭhe.

vaṇṇasampattiḷūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ sukhadukkkhabahulataṃ
 appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo hoti, tampi anussaratiyeva.
 Tenāha “**evaṃvaṇṇo -pa- evamāyupariyanto**”ti. Tattha **Evaṃvaṇṇoti** odāto
 vā sāmo vā. **Evamāhāro**ti sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā.
Evamāsuḥhadukkhappaṭisaṃvedīti anena pakārena kāyikacetasikānaṃ
 sāmisanirāmisādippabhedānaṃ sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī.
Evamāyupariyantoti evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā
 caturāsītikappasahassāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** so
 ahaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā
 cuto puna amukasmim nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse
 sattanikāye vā udapādīm. **Tatrāpāsinti** tatrāpi bhava yoniyā gatiyā
 viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahoṣim. **Evaṃnāmoti**-ādi
 vuttanayameva.

Apica **amutrāsinti** idaṃ anupubbena ārohanassa yāvadacchakam
 anussaraṇaṃ. **So tatoti** paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ, tasmā
 “**idhūpapanno**”ti imissā idhūpapattiyā anantameva uppattiṭṭhānaṃ
 sandhāya “amutra udapādin”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsinti**
 evamādi panassa tatrāpi imissā upapattiyā antare upapattiṭṭhāne
 nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanattamaṃ vuttaṃ. **So tato cuto**
idhūpapannoti svāhaṃ tato anantaruppattiṭṭhānato cuto idha amukasmim
 nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. **Iti**ti evaṃ. **Sākāraṃ sa-**
uddesanti nāmagottavasena sa-uddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ.
 Nāmagottena hi satto “tisso kassapo”ti uddisīyati, vaṇṇādihi “sāmo odāto”ti
 nānattato paññāyati, tasmā nāmagottaṃ uddeso, itaro ākāro.

Dibbenāti-ādīsu dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānaṃ hi
 sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ
 upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ
 pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalena nibbattaṃ nāñacakkhu
 tādīsamevāti dibbasadisattā dibbaṃ. Dibbavīhārasena paṭiladdhattā attano
 ca dibbavīhārasannissitattāpi dibbaṃ. Ālokapariggahena

mahājutikattāpi dibbaṃ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi **dibbaṃ**. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhu. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ. Yo hi cutimeva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmā taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayampi cetāṃ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ”ti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusaṃ vā māṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ. Tena **dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena**.

Satte passatīti manussānaṃ māṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe vā upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānāti, ye ca gahitappaṭisandhikā sampatinibbattā ca, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīlite uññāte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte, virūpavirūpetipi attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne.

Yathākammūpageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. **Kāyaduccaritenāti** ādīsu duṭṭhu caritaṃ kilesapūtikattāti duccaritaṃ. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti **kāyaduccaritaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatāti** samaṅgibhūtā. **Ariyānaṃ upavādakāti** buddhapaccekaḥbuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhamāsanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. **Micchādiṭṭhikāti**

viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnaṇānāvidhakammā, yepi micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsū aññepi samādāpentī.

Kāyassa bhedati upādinnaṅkhandhapariccāgā. **Param maraṇā**ti tadanantaram abhinibbattaṅkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bheda**ti jīvitindriyassūpacchedā. **Param maraṇā**ti cuticittato uddham. **Apāyanti** evamādi sabbam nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānam vā āyassa abhāvā **apāyo**. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammena nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti tattha duggatakārinoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha patanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā **apāy**aggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānam nāgarājādīnam sambhavato. **Duggati**ggahaṇena pettivisayaṇca. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā dukkassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisam avinipatitattā. **Vinipāta**ggahaṇena asurakāyam. So hi yathāvuttēna atthēna apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi vinipatitattā vinipātoti vuccati. **Niraya**ggahaṇena avīci-ādikamanekappakāram nirayamevāti. **Upapanna**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyēna sukkapakkho vedītabbo. Ayam pana viseso—tattha **sugati**ggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, **sagg**aggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanappalujjanaṭṭhena lokoti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sabbākārena **visuddhimaggasamvaṇṇanāto**¹ gahetabbo. Tatiyādīni uttānatthāni.

Dutiya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 56 piṭṭhe.

8. Anuttariyasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame natthi etesaṃ uttarāṇi viṣiṭṭhānīti anuttarāṇi, anuttarāṇi eva **anuttariyāṇi** yathā “anantameva anantariyaṇ”ti āha “**niruttarāṇi**”ti. **Dassanānuttariyaṃ nāma** phalavisesāvaḥattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidha-ariyadhanalābho**ti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhāttayassa pūraṇanti** adhisīlasikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ pūraṇaṃ. Tattha pūraṇaṃ nippariyāyato asekkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā paripuṇṇasikkhoti. Iti imāṇi anuttariyāṇi lokiya lokuttarāṇi kathitāni.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

9. Navame anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādi hitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni**. **Buddhaguṇārammaṇā satī**ti yathā buddhānussati viśesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ “itipi so bhagavā”ti-ādinā buddhaguṇe ārabba uppannā satī. Evaṃ anussarato hi pīti uppajjati, so taṃ pītiṃ khayato vayato paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Upācāra kammaṭṭhānaṃ nāmetaṃ gihīnampi labbhati. **Upacāra kammaṭṭhānanti** ca paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaparamparāya sammasanaṃ yāva arahattā lokiya lokuttaravisesāvaḥaṃ. Esa nayo sabbattha.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mahānāmasuttavaṇṇanā

10. Dasame **tasmim samayeti** buddhāguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhitanti** rāgena pariyuṭṭhitaṃ. Pariyuṭṭhānappattipi, rāgena vā saṃhitaṃ

cittam araṇṇamiva corehi tena pariyuṭṭhanti vuttam, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvatopi pariyuṭṭhitarāganti attho. Byañjanam pana anādiyitvā atthamattam dassento “**uppajjamānena rāgena uṭṭhahitvā gahitan**”ti āha. **Ujukamevāti** pageva kāyavaṇṇakādīnam apanītattā cittassa ca anujubhāvakarānam mānādīnam abhāvato, rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vā oṇati-uṇṇativirahato ujubhāvameva gataṃ. Atha vā **ujukamevāti** kammaṭṭhānassa thinaṃ middham otiṇṇatāya līnuddhaccavigamato majjhimasamathanimittappaṭipattiya ujubhāvameva gataṃ. **Aṭṭhakatham nissāyāti** bhavajāti-ādīnam padānam attham nissāya. **Atthavedanti** vā hetuphalam paṭicca uppannam tuṭṭhimāha. **Dhammavedanti** hetum paṭicca uppannam tuṭṭhim. “Ārakattā araham”ti anussarantassa hi yadidaṃ bhagavato kilesehi ārakattam, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako sampāpako. Tatonena ñāyamāno arahattattho phalam. Iminā nayena sesapadesupi hetuso phalavipāko veditabbo. **Dhammānussati**-ādīsupi hi ādimajjhapariyosānakalyāṇatādayo suppaṭipatti-ādayo ca tattha tattha hetubhāvena niddiṭṭhāyeva. **Dhammūpasamhitanti** yathāvuttahetuphalasaṅkhāttaguṇūpasamhitam.

Mahānāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhuneyyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāraṇīyavagga

1. Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaṃ paṭhame **saritabbayuttakā**ti anussaraṇārahā. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo. Mettā etassa atthīti **mettam**, kāyakammam. Tam pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānam, tasmā vuttam “**mettena cittena kātabbam kāyakamman**”ti. Esa nayo sesadvayepi. **Imānī**ti mettakāyakammādīni. **Bhikkhūnam vasena āgatāni** tesam seṭṭhapaṇisabhāvato. Yathā pana bhikkhunīsupi labbhanti, evam gihīsupi labbhanti catuparisasādhāraṇattāti tam dassento “**bhikkhūnañhi**”ti-ādimāha.

Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṃ
 ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha “**mettena cittena -pa-
 kāyakammaṃ nāmā**”ti. Bhattivasena pavattiyamānā cetiyabodhīnaṃ
 vandanā mettāsiddhāti katvā tadatthāya gamanaṃ “mettaṃ kāyakammaṃ”ti
 vuttaṃ. **Ādi**-saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesāpacāyanādivasena
 pavattamettāvasena pavattaṃ kāyikaṃ kiriyaṃ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṃ kathiyamānanti adhippāyo. Tepiṭakampi
 buddhavacanaṃ paripucchana-atthakathanavasena pavattiyamānameva
mettaṃ vacīkammaṃ nāmahitajjhāsayena pavattitabbato. **Tiṇi** sucaritānīti
 kāyavacīmano sucaritāni. **Cintananti** evaṃ cintanamattampi manokammaṃ,
 pageva paṭipannā bhāvanāti dasseti.

Āvīti pakāsaṃ. Pakāsabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ
 karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha “**sammukhā**”ti. **Rahoti** appakāsaṃ.
 Appakāsata ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa
 apaccakkhabhāvatoti āha “**parammukhā**”ti. **Sahāyabhāvagamanaṃ** tesam
 purato¹. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā
 kāyakammaṃ nāma hoti. **ubhayehīti** navakehi therehi ca. **Paggayhāti**
 paggaṇhitvā uddham katvā kevalaṃ “devo”ti avatvā guṇehi
 thirabhāvajotanaṃ “devatthero”ti vacanaṃ paggayha vacanaṃ.
 Mamattabodhanaṃ vacanaṃ **mamāyanavacanaṃ**. Ekantaparammukhassa
 manokammassa sammukhatā nāma viññāttisamuṭṭhāpanavasena hoti, tañca
 kho loka kāyakammanti pākāṣaṃ paññātaṃ. Hatthavikārādīni anāmasitvā
 eva dassento “**nayanāni ummīletvā**”ti-ādimāha. Kāmaṃ
 mettāsinehasiniddhaṃ nayanānaṃ ummīlanā pasannena mukhena
 olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena
 nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya
 vuttaṃ “**mettaṃ manokammaṃ nāmā**”ti.

Lābha-saddo kammasādhano “lābhā vata bho laddho”ti-ādīsu viya. So
 cettha “dhammaladdhā”ti vacanato atītakālikoti āha “**cīvarādayo
 laddhapaccayā**”ti. Dhammato āgatāti **dhammikā**, parisuddhagamaṇā
 paccayā. Tenāha “dhammaladdhā”ti. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ

1. Parato (Ka) Dī-Ṭī 2. 131 piṭṭhe passitabbaṃ.

“**kuhanādī**”ti-ādi vuttaṃ. Na sammā gayhamānā hi dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanatthaṃ pāḷiyaṃ “dhammaladdhā”ti vuttaṃ. Deyyaṃ dakkhiṇeyyaṃ appaṭivibhattaṃ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī** nāma hoti. Tenāha “**dve paṭivibhattāni nāmā**”ti-ādi. **Cittena vibhajananti** etena cittuppādamattenapi vibhajanam paṭivibhattaṃ nāma, pageva payogatoti dasseti. Cittena vibhajanapubbakam vā kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṃ “**evam cittena vibhajanam**”ti vuttaṃ. Tena cittuppādamattena paṭivibhāgo kātabboti dasseti. **Appaṭivibhattanti** bhāvanapūṃsakaniddeso, appaṭivibhattaṃ lābham bhuñjatīti kammaniddeso vā. **Tam neva gihīnam deti** attano ājīvasodhanatthaṃ. **Na attanā paribhuñjati** “mayham asādhāraṇabhogitā mā hotū”ti. **Paṭiggaṇhanto ca -pa- passatīti** iminā āgamanato paṭṭhāya sādharmaṇabuddhiṃ upaṭṭhāpeti. Evam hissa sādharmaṇabhogitā sukarā, sārāṇiyadhammo cassa pūro hoti.

Atha vā **paṭiggaṇhanto ca -pa- passatīti** iminā tassa lābhassa tīsu kālesu sāmāraṇato ṭhapanam dassitam. **Paṭiggaṇhanto ca saṃghena sādharmaṇam hotūti** iminā paṭiggahaṇakālo dassito. **Gahetvā -pa- passatīti** iminā paṭiggahitakālo. Tadubhayaṃ pana tādīsena pubbabhāgena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṃ paṭiggahaṇato pubbevassa hoti “saṃghena sādharmaṇam hotūti paṭiggaṇhissāmī”ti, paṭiggaṇhantassa hoti “saṃghena sādharmaṇam hotūti paṭiggaṇhāmī”ti, paṭiggahetvā hoti “saṃghena sādharmaṇam hotūti hi paṭiggahitam mayā”ti. Evam tilakkhaṇasampannam katvā laddham lābham osāraṇalakkhaṇam avikopetvā paribhuñjanto sādharmaṇabhogī appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imam pana sārāṇiyadhammanti imam catuttham saritabbayuttadhammam. **Na hi -pa- gaṇhanti**, tasmā sādharmaṇabhogitā dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. **Parisuddhasīloti** iminā lābhassa dhammikabhāvaṃ dasseti. **Vattam akhaṇḍentoti** iminā appaṭivibhattabhogitam sādharmaṇabhogitaṃ dasseti. Sati pana tadubhaye sārāṇiyadhammo pūrito eva hotīti āha “**pūreti**”ti. **Odissakam katvāti** etena anodissakam katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnam

vā therāsanato paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti dasseti.

Dātabbanti avassam dātabbam. **Sāraṇīyadhammo panassa na hoti** paṭijaggatṭhāne odissakam katvā dinnattā. Tenāha “**palibodhajagganam nāma hoti**”ti. **Muttapalibodhassa vaṭṭati** amuttapalibodhassa pūretum asakkuṇeyyattā. Yadi evam sabbenā sabbam sāraṇīyadhammam pūrentassa odissakadānam vaṭṭati, na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento “**tena panā**”ti-ādimāha. Iminā odissakadānam panassa na sabbattha vāritanti dasseti. Gilānādīnam hi odissakam katvā dānam appaṭivibhāgapakkhikam “asukassa na dassāmī”ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭibhāgo. Tenāha “**avasesan**”ti-ādi. **Adātumpī pi**-saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti. Tañca kho karuṇāyanavasena, na vattaparipūraṇavasena, tasmā dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbam. Dānam hi nāma na kassaci nivāritam.

Susikkhitāyāti sāraṇīyapūraṇavidhimhi susikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassa kosallam dassetum “**susikkhitāya hī**”ti-ādi vuttam. **Dvādasahi vassehi pūreti, na tato oranti** iminā tassa duppūrataṃ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisaṃso diṭṭhadhammikehipi tāvagarutarehi phalānisaṃsehi anugatoti taṃsamaṅgī ca puggalo visesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahadānamayassa sīlamayassa puññassa paṭipakkhadhammam sudūre vikkhambhitam katvā visuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati. Tassimamattham byatirekato anwayato ca vibhāvetum “**sace hī**”ti-ādi vuttam. Tam suviññeyyameva.

Idānissa samparāyike diṭṭhadhammike ca ānisaṃse dassetum “**evam pūritasāraṇīyadhammassā**”ti-ādi vuttam. **Neva issā na macchariyam hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānam piyo hoti** pariccāgasīlatāya vissutattā¹. Tenāha “**dadam piyo hoti bhajantinam bahū**”ti-ādi². **Sulabhapaccayo hoti** dānavasena uḷārajjhāsayanam paccayalābhassa idhānisaṃsasabhāvato dānassa. **Pattagatamassa**

1. Visuddhattā (Dī-Ṭī 2. 133 piṭṭhe.)

2. Aṃ 2. 34 piṭṭhe.

diyyamānaṃ na khīyati pattaḡatasseva dvādasavassikassa mahāvattassa avicchedena pūritattā. **Aggabhaṇḡaṃ labhati** devasikaṃ dakkhiṇeyyānaṃ aggaṡo paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhaye vā -pa- āpajjanti** deyyappaṭiḡgāhakavikkappaṃ akatvā attani niraṡekkhacittena cirakālaṃ dānassa pūritatāya pasāritacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṃsesu vibhāvetabbesu. **Imāni** phalāni **vatthūni** kāraṇāni. **Mahāḡirigāmo**¹ nāma nāḡadīpapasse eko ḡāmo. **Alabhantāpīti** appapuñṇatāya alābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāḡanti** sabhāḡaṃ tabbhāḡiyaṃ bhikkhācāramaggaṃ jānanti. Anuttarimanussadhammattā therānaṃ saṃsayavinodanattāṃca “**sāraṇīyadhammo me bhante pūrito**”ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Daharakāle evaṃ kira sāraṇīyadhammapūraḡo ahoṡi. Manussānaṃ piyatāya sulabhapaccayatāyapi idaṃ vatthumeva. Pattaḡatākhīyanassa pana viṡesaṃ vibhāvanato “**idaṃ tāva -pa- ettha vatthū**”ti vuttaṃ.

Giribhaṇḡamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalaṅkāḡiṡe yojanappamaṇe samudde ca nāvāsaṅghāḡāḡiṡe ṭhapetvā dīpapupphagandhāḡi kariyamānāya mahāpūjāya. Tassā ca paṭipattiyā avaṇṇhabhāvavibhāvanattāṃ”**ete mayhaṃ pāpuṇissanti**”ti āha. **Pariyāyenapi** lesenapi. **Anucchavikanti** “sāraṇīyadhammapūraḡo”ti yathābhūtapavedanaṃ tumhākaṃ anucchavikanti attho.

Anārocetvāva palāyimsu corabhayena. “Attano dujjīvikāyā”tipi vadanti. Ahaṃ sāraṇīyadhammapūrikā, mama pattaṡariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāṡessantīti āha “**mā tumhe tesāṃ gatabhāvaṃ cintayitthā**”ti. **Vatṭissatīti** kappissati. **Therī sāraṇīyadhammapūrikā** ahoṡi, therassa pana sīlatejeneva devatā ussukkaṃ āṡajji.

Natthi etesaṃ khaṇḡanti akhaṇḡāni. Taṃ pana nesaṃ khaṇḡaṃ dassetuṃ “**yassā**”ti-āḡi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkamena āḡi-antā veditabbā. Tenāha “**sattasū**”ti-āḡi. Na hi añño koci

1. Mahāṡiragāmo (Ka)

āpattikkhandhānaṃ anukkamo atthi, anupasampannasīlānaṃ samādānakkamenapi ādi-antā labbhanti. **Pariyante chinnaśāṭako viyāti** tatrate¹ dasante vā chinnavattham viya. Visadisudāharaṇaṇcetam “akhaṇḍānī”ti imassa adhiakatattā. Evaṃ sesānampi udāharaṇānī. Khaṇḍikatā bhinnatā khaṇḍam, tam etassa atthīti **khaṇḍam**, sīlam. **Chiddanti**-ādisupi eseva nayo. **Vemajjhe bhinnam**vinivijjhanavasena. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍham tatiyabhāgagataṃ sambhinnavaṇṇam **sabalam**, visabhāgavaṇṇheva bindūhi antarantarāhi vimissam **kammāsam**. Ayam imesam viseso. Sabalarahitāni **asabalāni**, tathā **akammāsāni**. Sīlassa taṇhādāsabyato mocanam vivatṭupanissayabhāvāpādanam, tasmā taṇhādāsabyato mocanavacanena tesam sīlānam vivatṭupanissayatamāha. **Bhujissabhāvakarāṇatoti** iminā bhujissakarāni **bhujissānī**ti uttarapadalopenāyam niddesoti dasseti. Yasmā vā taṃsamaṅgipuggalo serī sayamvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi **bhujissāni**. Aviññūnam appamāṇatāya “**viññūppasatthānī**”ti vuttam. Suparisuddhabhāvena vā sampannattā viññūhi pasatthānīti **viññūppasatthāni**.

Taṇhādittīhi aparāmaṭṭhattāti “imināham sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā”ti taṇhāparāmāsena, “imināham sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmi”ti ditṭhiparāmāsena ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhanti** “ayam te sīlesu doso”ti catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena parāmaṭṭhum, anuddhamsetum codetunti attho. Sīlam nāma avipattiśārādīpārampariyena² yāvadeva samādhisampādanatthanti āha “**samādhisaṃvattanikānī**”ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvo sāmāññaṃ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedaḥbhāvato sīlena sāmāññaṃ sīlasāmāññaṃ, tam gato upagatoti **sīlasāmāññagato**. Tenāha “**samānabhāvūpagatasīlo**”ti, sīlasampattiyaṃ samānabhāvaṃ upagatasīlo sabhāgavuttikoti attho. Kāmaṃ puthujjanānampi catupārisuddhisīle nānattam na siyā, tam pana na ekantikam, idam ekantikam niyatabhāvatoti āha

1. Vatthante (Dī-Ṭī 2. 134 piṭṭhe.)

2. Pāripūriyena (Ka)

“natthi maggasīle nānattan”ti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti maggasīlaṃ sandhāya taṃ “yāni tāni silāni”ti-ādi vuttaṃ.

Yāyanti yā ayaṃ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhīti** maggasammādiṭṭhi. **Niddosāti** niddhutadosā, samucchinnarāgādipāpadhammāti attho. **Niyyāti**ti vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayāṃ niyyantīyeva hi taṃsamaṅgipuggalaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro**, tassa yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvanti** sadisadiṭṭhibhāvaṃ saccasampañivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṃ.

Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutīye **sabrahmacārīnanti** sahadhammikānaṃ. Piyāṃ piyāyitabbakaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ garuṭṭhāniyaṃ karontīti **garukaraṇā**. **Saṅgaṇhanatthāyāti** saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṇāya saṃvattantīti sambandho. **Avivadanatthāyāti** saṅgahavatthubhāvato eva na vivadanatthāya. Sati ca avivadanahetubhūtasāṅgahakatte tesaṃ vasena sabrahmacārīnaṃ samaggaḥbhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha “**sāmaggiyā**”ti-ādi.

Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **vaḍḍhitāti** bhāvanāpāripūrivaseṇa paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulīkaraṇeṇa aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānasadisā katāti** yathā yuttamajāññāyānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathārucci pavattati, evaṃ yathārucci pavattiraḥaṃ gamitā. **Vatthukatāti** vā adhiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā, sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katāti vuttaṃ hoti. **Adhiṭṭhitāti**

paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayoogyatāya ṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgena bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha “**upacitā**”ti. **Suṭṭhu samāraddhāti** iddhibhāvanāsikhāppattiyā sammadeva sambhāvitā. **Abhūtabyākaraṇaṃ byākarotīti** “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā”ti-ādinā attani avijjamānaguṇābhiyāhāraṃ byāharati. Cetovimuttisaddaṃ apekkhitvā “**nissaṭṭā**”ti vuttaṃ. **Puna byāpādo natthīti** idāni mama byāpādo nāma sabbaso natthīti ña tvā.

Balavavipassanāti bhayatupaṭṭhāne ñāṇaṃ, ādinavānupassane ñāṇaṃ, muccitukamyatāñāṇaṃ, bhaṅgañāṇanti catunnaṃ ñāṇaṃ adhivacanaṃ. Yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ “**sā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā nimittaṃ **rāganimittaṃ**. **Ādi**-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṃ **rūpanimittādi**. Tesameva niccādivasena upaṭṭhānaṃ **niccanimittādi**. Tayidaṃ nimittaṃ yasmā sabbena sabbam arahattaphale natthi, tasmā vuttaṃ “sā hi -pa- animittā”ti. Nimittaṃ anussarati anugacchati ārabba pavattati sīlenāti **nimittānusārī**. Tenāha “**vuttappabhedam nimittam anusaṇasabhāvan**”ti.

Asmimānoti “asmī”ti pavatto attavisayo māno. **Ayaṃ nāma ahamasmīti** rūpalakkhaṇo vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṃ nāma attā ahaṃ asmīti. Asmimāno samugghātīyati etenāti **asmimānasamugghāto**, arahattamaggo. **Puna asmimāno natthīti** tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bhaddakasuttādivaṇṇanā

14-15. Catutthe āramitabbatṭhena vā kammaṃ ārāmo etassāti **kammārāmo**. Kamme rato na ganthadhure vipassanādhure vāti **kammarato**. **Punappunaṃ yuttoti** tapparabhāvena anu anu yutto pasuto. **Ālāpasallāpoti** itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena punappunaṃ lapaṇaṃ. Pañcame natthi vuttabbā.

Bhaddakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nakulapitusuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catu-iriyāpathaṃ chindanto ābādhayatīti ābādho, so yassa atthīti **ābādhiko**. Tamsamuṭṭhānadukkhena **dukkhito**. **Adhimattagilānoti** dhātusaṅkhayena parikkhīṇasarīro.

Sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavattukā aṭṭhavattukā ca vicikicchā tiṇṇā imāyāti **tiṇṇavicikicchā**. Vigatā samucchinnā pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho na nu kho”ti evaṃ pavattikā kathamkathā assāti **vigatakathamkathā**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā rāgavikkhepesu sīlādiguṇesu ca tiṭṭhakattā vesārajjam, visāradabhāvaṃ veyyattiyam pattāti **vesārajjappattā**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na param pacceti, nassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayā**.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhāya ṭhito. Bhāvappadhāno hi ayaṃ niddeso. **Gilāno hutvā vuṭṭhitoti** idaṃ pana atthamattanidassanaṃ.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Soppasuttavaṇṇanā

17. Sattame **paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha **paṭisallānanti** tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā nilīyanaṃ vivecanaṃ. Kāyacittehi tato vivitto ekībhāvo pavivekoti āha “**ekībhāvāyā**”ti-ādi. **Ekībhāvatoti** ca iminā kāyavivekato vuṭṭhānamāha. **Dhammanijjhānakkhantitoti**-ādinā cittavivekato. **Vuṭṭhitoti** tato duvidhavivekato bhavaṅgupattiyā sabrahmacārīhi samāgamaṇa upeto.

Soppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Macchabandhasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **macchaghātakanti** macchabandhaṃ kevaṭṭaṃ.
Orabbhikādīsu urabbhā vuccanti eḷakā, urabbhe hantīti **orabbhiko**.
Sūkarikādīsupi eseva nayo.

Macchabandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā

19. Navame **evaṃnāmake gāmeti** nātikānāmakam gāmaṃ nissāya.
 Dvinnam cūḷapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāme. Ñātīnaṃ
 hi nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, ñātikoyeva **ñātiko** ña-kārassa na-
 kārādeso “animittā na nāyare”ti-ādīsu¹ viya. So kira gāmo yesaṃ tadā tesam
 pubbapurisena attano ñātīnaṃ sādharmaṇabhāvena nivasito, tena ñātikoti
 paññāyittha. Atha pacchā dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto.
 Giṇjakā vuccati iṭṭhakā, giṇjakāhiyeva kato āvasathoti **giṇjakāvasatho**. So hi
 āvāso yathā sudhāparikkammaṇa payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva
 cinitvā chādetvā kato. Tasmīṃ kira padese mattikā
 sakkharamarumpavālukādīhi asammissā kathinā saṇhasukhumā, tāya katāni
 kulālabhājanānīpi silāmayāni viya daḷhāni, tasmā te upāsakā tāya mattikāya
 dīghaputhū iṭṭhakā kāretvā ṭhapetvā ṭhapetvā dvāravātapānakavāṭatūlāyo
 sabbaṃ dabbasambhārena vinā tāhi iṭṭhakāhiyeva pāsādaṃ kāresuṃ. Tena
 vuttaṃ “**iṭṭhakāmaye pāsāde**”ti.

Rattindivanti ekarattidivam. **Bhagavato sāsananti**
 ariyamaggappaṭivedhāvahaṃ satthu ovādaṃ. **Bahu vata me kataṃ assāti**
 bahu vata mayā attahitaṃ pabbajitakiccaṃ kataṃ bhaveyya.

Tadantaranti tattakam velam. **Ekaṇḍapātanti** ekam divasaṃ
 yāpanappahonakam piṇḍapātaṃ. **Yāva anto pavitṭhavāto bahi nikkhamati,**
bahi

1. Visuddhi 1. 228; Saṃ-Ṭṭha 1. 39; Jātaka-Ṭṭha 2. 52 piṭṭhesu.

nikkhandavāto vā anto pavisaṭṭiti ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṃ, taṃ nāsikāvātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbāṃ.

Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā

20. Dasame **nikkhandeti** vītivatte. **Patigatāyāti**¹ paccāgatāya, sampattāyāti attho. Tenāha “**paṭipannāyā**”ti. **So mamassa antarāyoti** yathāvuttā na kevalaṃ kālakiriya, mama atidullabhaṃ khaṇaṃ labhitvā tassa satthusāsanamanasikārassa ceva jīvitassa ca saggamokkhānaṃ antarāyo assa, bhavēyyāti attho. Tenāha “**tividho antarāyo**”ti-ādi. **Vipajjeyyāti** vipattiṃ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccāṅgānaṃ kantanakārakā kāye sandhibandhanacchedakavātā **satthakavātā**. **Kattukamyatāchando**ti niyyānāvaho kattukamyatākusalacchando. **Payogavīriyanti** bhāvanānuyogavīriyaṃ. Na paṭivāti na paṭinivattatīti **appaṭivānī**, antarā vosānānāpajjanavīriyaṃ. Tenāha “**anukkaṇṭhānā appaṭisaṅgharaṇā**”ti.

Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anuttariyavagga

1. Sāmakasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **kevalakappanti** ettha **kevala**-saddo anavasesattho, **kappa**-saddo samantabhāvattho, tasmā kevalakappaṃ pokkharāṇiyanti evamattho daṭṭhabbo. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsaṃ kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatiṭṭi dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahito. **Attano obhāsa pharivāti** vatthālāṅkārasarīrasamuṭṭhitena obhāsa pharivā,

1. Patiyitāya (Pāliyaṃ)

candimā viya ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. **Samanuññoti** sammadeva katamanuñño. Tenāha “**samānacitto**”ti, samānajjhāsayoti attho. Dukkhaṃ vaco etasminti dubbaco, tasā kammaṃ dovacassaṃ, tassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā, tassa bhāvo atthitā **dovacassatā**. Atha vā dovacassameva **dovacassatā**. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Cetanāpadhāno hi saṅkhārakkhandho. Catunnaṃ vā khandhānaṃ apadakkhiṇaggāhitākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacananti vadanti. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalo pāpamitto pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā pāpamittatā. Cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā pāpamittatā. Dutiyāṃ uttānameva.

Sāmakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhayasuttavaṇṇanā

23. Tatiye sambhavati jātimaraṇaṃ etenāti **sambhavo**, upādānanti āha “**jātiyā ca maraṇassa ca sambhave paccayabhūte**”ti. **Anupādāti** anupādāya. Tenāha “**anupādiyivā**”ti. Jātimaraṇāni sammā khīyanti etthāti **jātimaraṇasaṅkhayo**, nibbānanti āha “**jātimaraṇānaṃ saṅkhaya saṅkhāte nibbāne**”ti. **Sabbadukkhaṃ upaccagunti** sakalampi vaṭṭadukkhaṃ atikkantā carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalessapi asambhavato.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Himavantasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **samāpattikusalo hotīti** samāpajjanakusalo hoti. Tenāha “**samāpajjitum kusalo**”ti. Tattha antogatahetu-attho ṭhiti-saddo, tasmā ṭhapanakusaloti atthoti āha “**samādhim ṭhāpetum sakkotīti attho**”ti. Tattha **ṭhāpetum sakkotīti**

sattaṭṭha-accharāmatam khaṇam jhānam ṭhapetum sakkoti adhiṭṭhānavasibhāvassa nipphāditattā. **Yathāparicchedenāti** yathāparicchinnakālena. **Vuṭṭhātum sakkoti** vuṭṭhāna vasibhāvassa nipphāditattā. Kallam sañjātam assāti kallitam, tasmim kallite kallitabhāve kusalo **kallitakusalo**. **Hāsetum** tosetum sampahamsetum. **Kallam kātunti** samādhānassa paṭipakkhadhammānam dūrīkaraṇena sahakārīkāraṇānaṃca samappadhānena samāpajjane cittaṃ samattham kātum. **Samādhissa gocarakusaloti** samādhismim nipphādetabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne bhikkhācāragocare satisampajaññayogato kusalo cheko. Tenāha “**samādhissa asappāye anupakārake dhamme vajjetvā**”ti-ādi. **Paṭhamajjhānādisamādhim abhinīharitunti** paṭhamajjhānādisamādhim visesabhāgiyatāya abhinīharitum upanetum.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **anussatikāraṇānīti** anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamaparāyikādihitasukhānam hetubhāvato kāraṇāni. **Nikkhantanti** nissaṭam. **Muttanti** vissatṭham. **Vuṭṭhitanti** apetam. Sabbametaṃ vikkhambhanameva sandhāya vadati. **Gedhamhāti** pañcakāmaguṇato. **Idampīti** buddhānussativasena laddham upacārajjhānamāha. **Ārammaṇam karitvāti** paccayam karitvā, pādakam katvāti attho.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sambādheti** vā taṇhāsamkilesādīnam sampīle saṅkare gharāvāse. **Okāsā vuccantīti** maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato okāsāti vuccanti. **Okāsādhigamoti** lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabba-okāso. **Visujjhanatthāyāti** rāgādīhi malehi

abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṃ visuddhatthāya. Sā paṇāyaṃ cittassa visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anupādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**”ti-ādi. Tattha socanaṃ ñātibyaśanādinimittaṃ cetaso santāpo antotāpo antoniṃjjhānaṃ **soko**, ñātibyaśanādinimittameva socikatā. “Kahaṃ ekaputtakā”ti-ādinā¹ paridevanavasena lapaṇaṃ **paridevo**. **Samatikkamanatthāyā**ti pahānāya. Āyatiṃ anuppajjanaṃ hi idha samatikkamo. **Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnāṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo**, ariyamaggo. Idha pana saha pubbabhāgena ariyamaggo gahitoti āha “**sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāyā**”ti. **Apaccayaparinibbānassā**ti anupādisesanibbānaṃ sandhāya vadati. Paccayavasena anuppannaṃ asaṅkhataṃ amatadhātumeva. Sesamettha uttānameva.

Mahākaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā

27. Sattame **vaḍḍhetī**ti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahati. **Manobhāvanīyoti** vā manasā bhāvito sambhāvito. Yañca āvajjato manasi karoto cittaṃ vinīvaraṇaṃ hoti. Imasmiṃ pakkhe kammaśādhano sambhāvanattho bhāvanīya-saddo. “**Thinamiddhavinodanakammaṭṭhānaṃ**”ti vatvā tadeva vibhāvento “**ālokasaññaṃ vā**”ti-ādimāha. **Vīriyārambhavatthu-ādīnaṃ vā**ti ettha **ādi**-saddena idha avuttānaṃ atibhojane nimittaggāhādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Vuttaṃ hetuṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā”ti². Antarāyasaddapariyāyo idha **antarā**-saddoti āha “**anantarāyena**”ti.

Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 309, 310; Saṃ 1. 323 piṭṭhesu.

2. Itivuttaka-Ṭṭha 341 piṭṭhe.

8. Dutiyasamayasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame maṇḍalasaṇṭhānamālasaṅkhepena katā bhojanasālā **maṇḍalamālā**ti adhippetāti āha “**bhojanasālāyā**”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiyasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

29. Navame diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvoti āha”**imasmimyeva attabhāve**”ti. **Sukhavihāratthāyā**ti nikkilesatāya nirāmisena sukhena vihāratthāya. **Ālokasaññaṃ manasi karotī**ti sūriyacandapajjotamaṇi-ukkāvijju-ādīnaṃ āloko divā rattiṇca upaladdho, yathāladdhavaseneva ālokaṃ manasi karoti, citte ṭhapeti. Tathā ca naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṃ yāvadicchakaṇca so āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati. Yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti, divāriya vigatathinamiddho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā rattin**”ti. **Divāti saññaṃ ṭhapetī**ti vuttanayena manasi katvā divāriya saññaṃ uppādeti. **Yathānena divā -pa- tatheva taṃ manasi karotī**ti yathānena divā upaladdho sūriyāloko, evaṃ rattimpi divā diṭṭhākāreneva taṃ ālokaṃ manasi karoti. **Yathā canena rattim -pa- manasi karotī**ti yathā rattiyaṃ candāloko¹ upaladdho, evaṃ divāpi rattim diṭṭhākāreneva taṃ ālokaṃ manasi karoti, citte ṭhapeti. **Vivaṭenā**ti thinamiddhena apihitattā vivaṭena. **Anonaddhenā**ti asaṇchādītena. **Sahobhāsakanti** saññāñobhāsaṃ. Dibbacakkhuññaṃ rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha ñāṇadassananti adhippetanti āha “**dibbacakkhusaṅkhātassā**”ti-ādi.

Uddham jīvitapariyādānāti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenā**ti utṭhitena. **Dhumātattā**ti uddham uddham dhumātattā

1. Candālokādi-āloko (Ka)

sūnattā. Setarattehi viparibhinnam vimissitam nīlam,
 purimavaṇṇavipariṇāmaabhūtam vā nīlam vinīlam, vinīlameva **vinīlakanti** ka-
 kārena padavaḍḍhanamāha anattantarato yathā “pītakam lohitakan”ti.
Paṭikūlattāti jigucchaniyattā. Kucchitam vinīlam **vinīlakanti** kucchanattho vā
 ayam ka-kāroti dassetum vuttam yathā “pāpako kittisaddo
 abbhuggacchatī”ti¹. **Paribhinnatṭhānehi** kākadhaṅkādihi. **Vissandamānam**
pubbanti vissavanta pubbam, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho.
Tathābhāvanti vissandamānapubbataṃ.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīram sīvathikāya chaḍḍhitan”ti vutto, so
 bhikkhu. **Upasamharati** sadisatam. **Ayampi khoti**-ādi
 upasamharaṇākāradassanam. **Āyūti** rūpajīvitindriyam. Arūpajīvitindriyam
 panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kammajatejo. **Evamṇipūtikasabhāvoti**
 evaṃ ativiya pūtisabhāvo āyu-ādivigame viyāti adhippāyo. Ediso
 bhavissatīti evamṇbhāvīti āha “**evamevaṃ uddhumātādibhedo bhavissatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṃsalohitayuttanti**
 sabbaso akkhādītattā tahaṃ tahaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena
 yuttam. **Aññena hatthaṭṭhikanti** avisesena hatthaṭṭhikānam vippakiṇṇatā
 jotitāti anavasesato tesam vippakiṇṇatam dassento “**catusaṭṭhibhedampī**”ti-
 ādimāha. **Terovassikānīti** tirovassagatāni. Tāni pana samvaccharam
 vītivattāni hontīti āha “**atikkantasamvaccharānī**”ti. Purāṇatāya
 ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvo. So yathā hoti, tam dassento
 “**abbhokāse**”ti-ādimāha. **Anekadhātūnanti** cakkhudhātu-ādīnam, kāmadhātu-
 ādīnam vā. **Satiyā ca ñāṇassa ca atthāyāti** “abhikkante paṭikkante
 sampajānakārī hoti”ti-ādīnā² vuttāya sattaṭṭhānikāya satiyā ceva
 taṃsampayuttañāṇassa ca atthāya.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 196; Aṃ 2. 221 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 67; Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

10. Anuttariyasuttavaṇṇanā

30. Dasame **nihīnanti** lāmakam, kiliṭṭham vā. **Gāma**vāsikānanti bālānam. Puthujjanānam idanti **pothujjanikam**. Tenāha “**puthujjanānam santakan**”ti, puthujjanehi sevitabbattā tesam santakanti vuttam hoti. **Anariyanti** na niddosam. Niddosaṭṭho hi ariyaṭṭho. Tenāha “**na uttamam na parisuddhan**”ti. Ariyehi vā na sevitabbanti **anariyam**. **Anatthasamhitanti** diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhaviṇṇanānatthasahitam. Tādisaṇca atthasannissitam na hotīti āha “**na atthasannissitan**”ti. **Na vaṭṭe nibbindanattahāyāti** catusaccakammaṭṭhānābhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgādīnam asambhavoyevāti āha “**na virāgāyā**”ti-ādi.

Anuttamam **anuttariyanti** āha “**etam anuttaran**”ti. **Hatthisminti** nimittatthe bhumanti āha “**hatthinimittam sikkhitabban**”ti. Hatthivisayattā hatthisannissitattā ca hatthisippam “**hatthi**”ti gahetvā “**hatthismimpi sikkhati**”ti vuttam, tasmā hatthisippe sikkhatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadesupi eseva nayo.

Liṅgabyattayena vibhattibiyattayena **pāricariyeti** vuttanti āha “**pāricariyāya paccupaṭṭhitā**”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuttariyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devatāvagga

1. Sekhasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa paṭhame sekhānam paṭiladdhaguṇassa parihāni nāma natthīti āha “**uparūpariguṇaparihānāyā**”ti, uparūpariladdhabbānam maggaphalānam parihānāya anuppādāyāti attho. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Sekhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā

35. Pañcame sampayogavasena vijjam bhajanti, saha-jāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayavasena tāya saha ekābhāvaṃ gacchantīti **vijjābhāgiyā**. Atha vā vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattanti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjakoṭṭhāse pavattantīti **vijjā bhāgiyā**. Tattha vipassanāñāṇaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti attha vijjā. Purimena atthana tāhi sampayuttadhammā vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekāva vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā, evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttadhammāpi “vijjābhāgiyā” tveva vedītabbā. Idha pana vipassanāñāṇasampayuttā saññāva vijjābhāgiyāti āgatā, saññāsīsena sesasampayuttadhammāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Aniccānupassanāñāṇeti** aniccānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannasaññā, tena saha-gatāti attho. Sesesupi e-seva nayo.

Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā

36. Chatṭhe **kodhanoti** kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya adhigatakodho nāma hoti, tasmā “**kodhena samannāgato**”ti-āha. Upanāho etassa atthīti **upanāhī**, upanayhanasīloti vā **upanāhī**. Vivādo nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamam dvinnam vasena uppajjatīti vuttam “**dvinnam bhikkhūnam vivādo**”ti. So pana yathā bahūnam anattābhāvo hoti, tam nidassanamukhena nidassento “**kathan**”ti-ādimāha. **Abbhantaraparisāyāti** parisabbhantare.

Guṇamakkhanāya pavattopi attano kāra-kam gūthena paharantim gūtho viya paṭhamataram makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsati paḷāso, parassa guṇe dāmsitvā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuram na deti, samam haritvā ativadati. Tenāha “**yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena sapannāgato**”ti. Issatīti issukī. Maccharāyatīti maccharam, tam etassa

atthīti **maccharī**. Saṭhayati na sammā bhāsatīti **saṭho** aññathā santaṃ attānaṃ aññathā pavedanato. Māyā etassa atthī **māyāvī**. Micchā pāpikā viññugarahitā etassa diṭṭhīti **micchādiṭṭhi**, kammaṭṭhāpāriyāpannāya “natthi dinnan”ti-ādivatthukāya micchattāpāriyāpannāya aniyyanikāya diṭṭhiyā samannāgatoti attho. Tenāha “**natthikavādi**”ti-ādi.

Sam attano diṭṭhiṃ, sayam vā attanā yathāgahitaṃ parāmasati, sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī**. Ādhānaṃ daḥhaṃ gaṇhātīti **ādhānaggāhī**, daḥhaggāhī, “idameva saccan”ti thiraggāhīti attho. Yuttaṃ kāraṇaṃ disvāva laddhiṃ paṭinissajjātīti paṭinissaggi, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṃ dassetvā na sakkā paṭinissaggaṃ kātunti **duppaṭinissaggi**. Yo attano uppannadiṭṭhiṃ “idameva saccan”ti daḥhaṃ gaṇhitvā api buddhādīhi kāraṇaṃ dassetvā vuccamāno na paṭinissajjati, tassetam adhivacanaṃ. Tādiso hi puggalo yaṃ yadeva dhammaṃ vā adhammaṃ vā suṇāti, taṃ sabbaṃ “evaṃ amhākaṃ ācariyehi kathitaṃ, evaṃ amhehi sutan”ti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahati. Yathā hi kacchapo attano hatthapādādike aṅge kenaci ghaṭite sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi “na sundaro tava gāho, chaḍḍehi nan”ti vutto taṃ na vissajjati, antoyeva attano hadaye eva ṭhapetvā vicarati, kumbhīlaggāhaṃ gaṇhāti. Yathā susumārā gahitaṃ na paṭinissajjanti, evaṃ gaṇhāti.

Vivādamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā

37. Sattame dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti **dakkhinā**, pariccāgamayaṃ puññaṃ, tassūpakaraṇabhūto deyyadhammo ca. Idha pana deyyadhammo adhippeto. Tenevāha “**dakkhinaṃ patitṭhāpeti**”ti. Ito **utṭhitenāti** ito khettato uppannena. Rāgo vinayati etenāti **rāgavinayo**, rāgassa samucchedikā paṭipadā. Tenāha “**rāgavinayapaṭipadaṃ paṭipannā**”ti.

“Pubbeva **dānā sumano**”ti-ādigāthāya pubbeva dānā muñcacetanāya pubbe dānūpakaraṇasambharaṇato paṭṭhāya sumano “sampattīnaṃ nidānaṃ

anugāmikadānaṃ dassāmī”ti somanassito bhaveyya. **Dadaṃ cittaṃ pasādayeti** dadanto deyyadhammaṃ dakkhiṇeyyahatthe patiṭṭhāpento “asārato dhanato sārādānaṃ karomī”ti attano cittaṃ pasādeyya. **Datvā attamano hotīti** dakkhiṇeyyānaṃ deyyadhammaṃ pariccajivā “paṇḍitapaññattaṃ nāma mayā anuṭṭhitaṃ, aho sādhu suṭṭhū”ti attamano pamudito pītisomanassajāto hoti. **Esāti** yā ayaṃ pubbacetanā muñcacetanā aparacetanāti imāsaṃ kammaphalānaṃ saddhānugātānaṃ somanassapariggahitānaṃ tividhānaṃ cetanānaṃ pāripūrī, esā.

Sīlasaññamenāti kāyikavācasikaṃvarena. **Hatthapādeti** dakkhiṇeyyānaṃ hatthapāde. **Mukhaṃ vikkhāletvāti** tesāmyeva mukhaṃ vikkhāletvā, attanāva mukhodakaṃ datvāti adhippāyo.

Chalaṅgadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Attakārīsuttādivaṇṇanā

38-41. Aṭṭhame kusalakiriyāya ādi-ārambhābhāvena pavattavīriyaṃ ṭhitasabhāvatāya sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti vuttanti āha “**ārambhadhātūti ārabhanavasena pavattavīriyan**”ti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhe vidhamatīti āha “**nikkamadhātūti kosajjato nikkhamanasabhāvaṃ vīriyan**”ti. **Parakkamanasabhāvoti** adhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthatāya paṭupaṭutarabhāvena paraṃ paraṃ¹ ṭhānaṃ akkamanasabhāvo. Navamādīsu natthi vattabbaṃ.

Attakārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Nāgitasuttavaṇṇanā

42. Dvādasame **māhaṃ nāgita yasena samāgamanti** mā ahaṃ yasena samāgamaṇaṃ patthemī. **Mā ca mayā yasoti** yaso ca mayā mā

1. Paṭupaṭutarāti paraṃ paraṃ (Ka)

samāgacchatūti attho. Iminā attano lābhasakkārena anattikataṃ vibhāveti. **Pañcahi vimuttīhi** tidaṅgavimutti-ādīhi pañcahi vimuttīhi. Sesamettha uttānameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dhammikavagga

1. Nāgasuttavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **parisiñcitunti**¹ yo cuṇṇamattikādīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamuṭṭhādīhi vā ghaṃsanto nahāyati, so “nahāyati”ti vuccati. Yo tathā akatvā pakatīyāva nahāyati, so “parisiñcatī”ti vuccati. Bhagavato ca sarīre tathā haritabbaṃ rajojallaṃ nāma nupalimpati acchachavibhāvato, utuggahaṇatthaṃ pana bhagavā kevalaṃ uduke otarati. Tenāha “**gattāni parisiñcitun**”ti.

Pubbakoṭṭhakoti pācīnakoṭṭhako. Sāvattiyaṃ kira jetavanavihāro kadāci mahā, kadāci khuddako. Tathā hi so vipassissa bhagavato kāle yojaniko ahosi, sikhissa tigāvuto, vessabhussa aḍḍhayaṇaniko, kakusandhassa gāvutappamāṇo, koṇāgamanassa aḍḍhagāvutappamāṇo, kassapassa vīsati-usabhappamāṇo, amhākaṃ bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamāṇo jāto. Tampi nagaraṃ tassa vihārassa kadāci pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimato, kadāci uttarato. Jetavanagandhakuṭṭiyaṃ pana catunnaṃ mañcapādānaṃ patiṭṭhitaṭṭhānaṃ acalameva. Cattāri hi acalacetiyatṭhānāni nāma mahābodhipallaṅkatṭhānaṃ, isipatane dhammacakkappavattanaṭṭhānaṃ, saṅkassanagare devorohanakāle sopānassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ, mañcapādaṭṭhānanti. Ayaṃ pana pubbakoṭṭhako kassapadasabalassa vīsati-usabhavihārakāle pācīnadvārakoṭṭhako ahosi, so idāni “pubbakoṭṭhako”tveva paññāyati.

1. Ma-Ṭṭha 2. 71 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Kassapadasabalassa kāle aciravatī nagaraṃ parikkhipitvā sandamānā pubbakotṭhakaṃ patvā udakena bhinditvā mahantaṃ udakarahadaṃ māpesi samatittikaṃ anupubbagambhīraṃ. Tattha ekaṃ rañño nhānatitthaṃ, ekaṃ nāgarānaṃ, ekaṃ bhikkhu saṃghassa, ekaṃ buddhānanti evaṃ paṭi-ekkāni nhānatitthāni honti ramaṇīyāvikiṇṇarajatapaṭṭasadisavālukāni. Iti bhagavatā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena ayaṃ evarūpo pubbakotṭhako, tenupasaṅkami gattāni parisiṅcituṃ. Athāyasmā ānando udakasāṭikaṃ upanāmesi. Bhagavā surattadupaṭṭaṃ apanetvā udakasāṭikaṃ nivāsesi. Thero dupaṭṭena saddhiṃ mahācīvaraṃ attano hatthagataṃ akāsi. Bhagavā udakaṃ otari, sahotaraṇenevassa udake macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ, yantanālikāhi suvaṇṇarasadhārāni siṅcanakālo viya suvaṇṇapaṭappasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha bhagavato nahānavattaṃ dassetvā paccuttiṇṇassa thero surattadupaṭṭaṃ upanāmesi. Bhagavā taṃ nivāsetvā vijjullatāsadisāṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā mahācīvaraṃ antantena saṃharitvā padumagabbhasadisāṃ katvā upanītaṃ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **“pubbakotṭhake gattāni parisiṅcivā ekacīvaro aṭṭhāsi”**ti.

Evaṃ uthitassa pana bhagavato sarīraṃ vikasitapadumapupphasadisāṃ sabbapāliphullaṃ pāricchattakaṃ, tārāmarīcivikasitaṃ gaganatalaṃ siriyā avahasamānaṃ viya virocittha, byāmapabhāparikkhepavilāsiniṃ cassa dvattiṃsavaralakkaṇamālā ganthitvā ṭhapitā dvattiṃsa candimā viya, dvattiṃsa sūriyā viya, paṭipāṭiyā ṭhapitadvattiṃsacakkavattidvattiṃsadevarājadvattiṃsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha. Yasmā ca bhagavato sarīraṃ sudhantacāmīkarasamānavañṇaṃ suparisodhitapavālaruciratorāṇaṃ suvisuddhanīlaratanāvalisadisakesatanuruhaṃ, tasmā taṃ taṃ viniggatasujātajātihiṅgulakarasūpasobhitaṃ upari satamegharatanāvalisucchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṃ virocittha. Tasmim ca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇarasmiyo samantato asītihatthappamāṇe padese ādhāvantī vidhāvantī ratanāvaliratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇaṃ viya pasāritaratanacittakaṇcanapaṭṭamiva āsiṇcamānalākhārasadhārācittamiva ukkāsataniṭṭasamākulamiva nirantaravippakiṇṇakaniṭṭakarakinṇikapupphamiva

vāyuegasamuddhatacinapiṭṭhacunṇarañjitamiva
indadhanuvijjullatāvitānasantha tamiva ca gaganatalaṃ, taṃ ṭhānaṃ
pavanañca sammā pharanti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, evarūpesu ṭhānesu
buddhānaṃ sarīravaṇṇaṃ vā guṇavaṇṇaṃ vā cunṇiyapadehi vā gāthāhi vā
atthañca upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibaleṇa dhammakathikena
pūretvā kathetum vaṭṭati. Evarūpesu hi ṭhānesu dhammakathikassa thāmo
veditabbo. **Pubbasadisāni kurumānoti** nirudakāni kurumāno,
sukkhāpayamānoti attho. Sodake gatte cīvaraṃ pārupantassa hi cīvare
kaṇṇikāni utthahanti, parikkhārabhaṇḍaṃ dussati, buddhānaṃ pana sarīre
rajojallaṃ na upalimpati, padumapatte ukkhitta-udakabindu viya udakaṃ
vinivaṭṭetvā gacchati. Evaṃ santepi sikkhāgāravatāya bhagavā
“pabbajitavattaṃ nāmetan”ti mahācīvaraṃ ubhosu kaṇṇesu gahetvā purato
kāyaṃ paṭicchādetvā aṭṭhāsi.

Tāḷitañca vāditañca tāḷitavāditam, tūriyānaṃ tāḷitavāditam
tūriyatāḷihavāditam, mahantañca taṃ tūriyatāḷitavāditāñcāti
mahātūriyatāḷitavāditam. Tenāha “**mahantenā**”ti-ādi. Atha vā
bherimudīṅgapāṇavāditūriyānaṃ tāḷitam vīṇāveḷugomukhi-ādīnaṃ vāditañca
tūriyatāḷitavāditanti vā evamettha attho daṭṭhabbo.

Abhiññāpāraṃ gatoti **abhiññāpāragū**. Evaṃ sesesupi. So hi bhagavā
sabbadhamme abhijānanto gatoti **abhiññāpāragū**. Tesu
pañcupādānakkhandhe pari jānanto gatoti **pariññāpāragū**. Sabbakilese
pajahanto gatoti **pahānapāragū**. Cattāro magge bhāvento gatoti
bhāvanāpāragū. Nirodhaṃ sacchikaronto gatoti **sacchikiriyāpāragū**.
Sabbasamāpattiṃ samāpajjanto gatoti **samāpattipāragū**.
Subrahmadevaputtādayoti ettha so kira devaputto accharāsaṃghaparivuto
nandanakīḷitaṃ katvā pāricchattakamūle paññattāsane nisīdi. Taṃ pañcasatā
parivāretvā nisinnā, pañcasatā rukkhaṃ abhiruhitvā madhurassarena gāyitvā
pupphāni pātentī. Tāni gahetvā itarā ekatovaṇṭikamālāva¹ ganthenti. Atha
rukkhaṃ abhiruḷhā upacchedakavasena ekappahāreneva kālaṃ katvā
avīcimhi nibbattā mahādukkhaṃ anubhavanti. Atha kāle gacchante
devaputto “imāsaṃ neva saddo

1. Ekatovaṇṭikamālāvasena (Ka)

suyyati, na pupphāni pātentī, kahaṃ nu kho gatā”ti āvajjento niraye nibbattabhāvaṃ disvā piyavatthukasokena ruppamāno cintesi “etā tāva yathākammena gatā, mayhaṃ āyusaṅkhāro kittako”ti. So “sattame divase mayāpi avasesāhi pañcasatāhi saddhiṃ kālāṃ katvā tattheva nibbattitabban”ti disvā balavatarena sokena samappito “imaṃ mayhaṃ sokaṃ sadevake loke aññatra tathāgatā nibbāpetuṃ samattho natthi”ti cintetvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā ekamantaṃ t̥hito—

“Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggamidaṃ mano.
Anuppannesu kicchesu¹, atho uppatitesu ca.
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito”ti²—

imaṃ gāthamabhāsi. Bhagavāpissa—

“Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā.
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇinan”ti²—

dhammaṃ desesi. So desanāpariyosāne vigatasoko pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patit̥thāya bhagavantaṃ namassamāno aṭṭhāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**dukkhappattā subrahmadevaputtādayo**”ti. **Ādi-**saddena candasūriyadevaputtādayo saṅgaṇhāti. **Catūhi kāraṇehīti** ārakattā, arīnaṃ arānaṅca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi catūhi kāraṇehi.

Dasavidhasaṃyojanānīti orambhāgiyuddhambhāgiyabhedato dasavidhasaṃyojanāni. **Sabbe accarucīti** sabbasatte atikkamitvā pavattaruci. **Aṭṭhamakanti** sotāpattimaggat̥ṭhaṃ sandhāya vadati. **Sotāpannoti** phalaṭṭho gahito.

Soraccanti “tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbopi sīlasamvaro soraccan”ti³ vacanato sucisīlaṃ “soraccan”ti vuttaṃ. **Karuṇāti** karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgoti** tassa pubbabhāgaṃ upacārajjhānaṃ vadati.

1. Kiccesu (Ka)

2. Saṃ 1. 52 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

Duvidhena jhānenāti ārammaṇūpaniyyhānalakkhaṇūpaniyyhānabhedato duvidhena jhānamanena. **Pañcavidhamicchājīvasenā**ti kuhanālapanaṇemittikatānippesikatālābhenalābhaṇṇijigīsanatāsāṅkhātapañca vidhamicchājīvasena. **Na lippatī**ti na allīyati anusayato ārammaṇakaraṇato vā taṇhādīṭṭhi-abhinivesābhāvato. Sesamettha uttānameva.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Migasālāsuttavaṇṇanā

44. Dutīye **samasamagatiyā**ti ka-kārassa ya-kāravasena niddesoti āha “**samabhāveneva samagatikā**”ti. **Bhavissantī**ti atītatthe anāgatavacanāṃ katanti āha “**bhavissantī jātā**”ti. Purāṇassa hi isidattassa ca samagatikāṃ sandhāya sā evamāha.

Ammakāti mātugāmo. Upacāravacanāṃ hetam, itthīsu yadidaṃ ammakā mātugāmo janānī janikāti. Tenāha “**itthī hutvā itthisaññāya eva samannāgatā**”ti.

Ditṭhiyā paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hotīti atthato kāraṇato ca paññāya paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hoti, nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā yāthāvato aviditaṃ hoti. Samaye samaye kilesehi vimuccanakāṃ pītipāmojjaṃ idha **sāmāyikaṃ** ma-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā. Tenāha “**sāmāyikampi vimuttiṃ na labhatī kālānukālāṃ dhammassavanaṃ nissāya pītipāmojjaṃ na labhatī**”ti. **Pamāṇantī**ti ettha ārambhattho pa-saddoti āha “**tuletuṃ ārabhantī**”ti. **Paṇī**toti visiṭṭho.

Tadantaranti vacanavipallāseṇa upayogathe sāmivacanāṃ katanti āha “**taṃ antaraṃ taṃ kāraṇaṃ**”ti. Lobhassa aparāparupattiyaṃ bahuvacanavasena “**lobhadhammā**”ti vuttā. **Sīlena visesī aho**si methunadhammaviratiyā samannāgatattā.

Migasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Inasuttādivaṇṇanā

45-48. Tatiye daliddo nāma duggato, tassa bhāvo **dāliddiyaṃ**. Na etassa sakaṃ sāpateyyanti **assako**, asāpateyyo. Tenāha “**attano santakena rahito**”ti. “Buddho dhammo saṃgho”ti vutte “sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṃgho”ti kenaci akampiyabhāvena okappanaṃ ratanattayaguṇe ogāhetvā kappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. “Idaṃ akusalaṃ kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakan”ti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanapaññā **kammassakatapaññā**. Tividhaṃ hi duccaritaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hoti atthabhañjanato. Sucaritaṃ sakakammaṃ nāma atthajananato. **Ināḍānasminti** paccattavacanatthe etaṃ bhumanti āha “**inaggahaṇaṃ vadāmi**”ti.

Kaṭaggāhoti kataṃ sabbaso siddhameva katvā gahaṇaṃ. So pana vijayalābho hotīti āha “**jayaggāho**”ti. Hirimano etassāti **hirimanoti** āha “**hirisampayuttacitto**”ti, pāpajigucchana lakkhaṇāya hiriyaṃ sampayuttacittoti attho. Ottappatti ubbijjati bhāyati sīlenāti **ottappī**, ottappena samannāgato. **Nirāmisāṃ sukhanti** tatiyajjhānasukhaṃ dūrasamussāritakāmāmisattā. **Upekkhanti** catutthajjhānupekkhaṃ, na yaṃ kiñci upekkhavedananti āha “**catutthajjhānupekkhan**”ti. **Āraddhavīriyoti** paggahitaparipuṇṇakāyikacetasikavīriyoti attho. Yo gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārambhavatthuvasena ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Cittasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivāsena ekako hoti, gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇitum na deti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṃ nisajjāya uppannakilesassa sayanaṃ pāpuṇitum na deti, uppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhāti, ayaṃ cetasikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhatṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tassa yogato ekaggacitto idha **ekodi**. Paṭipakkhato attānaṃ nipāti, taṃ vā nipayati visosetīti **nipako**. Aññataraṃ kāyādibhedanā ārammaṇaṃ sātisaṃyāya satiyā saratīti **sato**. Tenāha “**ekaggacitto**”ti-ādi.

Akuppā me vimuttīti mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppatāya akuppārammaṇatāya ca akuppā. Sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi

akuppā. Akuppaṃ nibbānamassā ārammaṇanti akuppārammaṇatāyapi akuppā. Tenevāha “**akuppārammaṇattā**”ti-ādi. **Bhavasamyojanānanti** kāmarāgapatiḥhamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāmacchariya- avijjāsāṅkhātānaṃ dasannaṃ saṃyojanānaṃ. Imāni hi satte bhavesu saṃyojenti upanibandhanti bhavābhavena saṃyojenti, tasmā bhavasamyojanānīti vuccanti. **Khīṇāsavo uttama-aṇaṇo** kilesa-iṇānaṃ abhāvato. Aññe hi sattā yāva na kilesā pahīyanti, tāva sa-iṇā nāma aserivihārabhāvato. Catutthādīni uttānatthāni.

Iṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemasuttavaṇṇanā

49. Sattame **vuttabrahmacariyavāsoti** nivutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyoti** ettha **karaṇīyanti** pariññāpahānabhāvanāsacchi kiriyamāha. Taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhaṃ veditabbaṃ. Tenāha “**catūhi maggehi kattabban**”ti. Khandhakilesa-abhisāṅkhārāsāṅkhātā tayo osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā, te ohitā oropitā nikkhittā pātītā etenāti **ohitabhāro**. Tenāha “**khandhabhāraṃ -pa- otāretvā ṭhito**”ti. Anuppatto sadatthanti **anuppattasadattho**. **Sadatthoti** ca sakatthamāha ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Ettha hi arahattaṃ attano yonisomanasikārāyattattā attūpanibandhaṭṭhena sasantānapariyāpannattā attānaṃ avijahanaṭṭhena attano uttamattathena ca attano atthattā “sakattho”ti vuccati. Tenāha “**sadattho vuccati arahattan**”ti. **Sammadaññā vimuttoti** sammā aññāya vimutto, acchinnabhūtāya maggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, tathā jānitvā vimuttoti attho. Tenāha “**sammā hetunā**”ti-ādi. **Vimuttoti** ca dve vimuttiyo sabbassa cittasaṃkilesassa maggo nibbānādhimutti ca. Nibbāne adhimuccanaṃ tattha ninnapoṇapabbhāratāya. Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā vimutto, nibbānaṃ adhimuttattā nibbāne vimutto. Sesamettha uttānameva.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyaśaṃvarasuttavaṇṇanā

50. Aṭṭhame upanīṣīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā**. **Yathā bhūtaññānadassananti** yathāśabhāvajānanasāṅkhātāṃ dassanaṃ. Etena taruṇa vipassanaṃ dasseti. Taruṇavipassanā hi balavavipassanāya paccayo hoti. **Taruṇavipassanā**ti nāmarūpapariggahe ñāṇaṃ paccayapariggahe ñāṇaṃ sammasane ñāṇaṃ maggāmagge vavatthapetvā ṭhitaññānanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Nibbindati etāyāti **nibbidā**. **Balavavipassanā**ti bhayatupaṭṭhāne ñāṇaṃ ādīnavānupassane ñāṇaṃ muccitukamyatāññāṇaṃ saṅkhārupekkhāññānanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Paṭisaṅkhānupassanā pana muccitukamyatāpakkhikā eva. “Yāva maggāmaggaññānadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā”ti hi vacanato upakkilesavimutta udayabbayaññāṇato balavavipassanā. Virajjati ariyo saṅkhārato etenāti **virāgo**, ariyamaggo. **Arahattaphalanti** ukkaṭṭhaniddesato vuttaṃ. Indriyaśaṃvarassa sīlarakkhaṇahetuttā vuttaṃ “**sīlānurakkhaṇa-indriyaśaṃvaro kathito**”ti.

Indriyaśaṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ānandasuttavaṇṇanā

51. Navame **therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamāti**—ādipāḷipadesu imināva nayena attho daṭṭhabbo—sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā**. Suttageyyādi bahu sutāṃ etesanti **bahussutā**. Vācuggatadhāraṇena sammadeva garūnaṃ santike āgamitabhāvena āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā**. Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayadhāraṇena **vinayadharā**. Tesāmyeva dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā**. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati**. Taṃ atthaparipucchāya **paripaṇḥati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ bhante kathaṃ, imassa kvatthoti** paripucchanapaṇḥanākāradassanaṃ. **Avivaṭaṇṇiceva** pāḷiyā atthaṃ padasantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti**. **Anuttānīkātāṇica** yuttivibhāvanena **uttānīkaronti**. **Kaṅkhāṭṭhāniyesu dhammesu**

saṃsayupattiyā hetuyā gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pālīpadesu yāthāvato
vinicchayadānena **kaṇkham paṭivinodenti**.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khattiyasuttavaṇṇanā

52. Dasame bhoge adhippāyo etesanti **bhogādhippāyā**. Paññatthāya
etesam mano upavicaratīti **paññūpavicārā**. Pathaviyā dāyatthāya vā cittaṃ
abhiniveso etesanti **pathavībhinivesā**. Mantā adhiṭṭhānaṃ paṭiṭṭhā etesanti
mantādhiṭṭhānā. Iminā nayena sesapadānīpi veditabbāni. Sesam uttānameva.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Appamādasuttavaṇṇanā

53. Ekādasame **jaṅgalānanti** ettha yo nipicchalo na anūponirudakatāya
thaddhalūkho bhūmippadeso, so “jaṅgalo”ti vuccati. Tabbahulatāya pana
idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo. Tasmim jaṅgale jātā bhavāti vā jaṅgalā,
tesam **jaṅgalānaṃ**. Evaṃ hi nadicarānampi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti
samodhātabbānaṃ viya samodhāyakānampi idha jaṅgalaggahaṇena
gahetabbato. **Pathavītalacārīnanti** iminā jalacārino ca nivatteti
adissamānapādattā. “**Pāṇānaṃ**”ti sādharāṇavacanampi “**padajātānī**”ti
saddantarāsannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha “**sapādakapāṇānaṃ**”ti.
“Muttagatan”ti-ādīsu¹ gata-saddo viya idha **jāta**-saddo anattāntaroti āha
“**padajātānī padānī**”ti. **Samodhānanti** samavarodhaṃ, antogadhaṃ vā.
Tenāha “**odhānaṃ upanikkhepaṃ gacchantī**”ti. **Kūṭaṅgamāti** pārimantena
kūṭaṃ upagacchanti. **Kūṭaninnāti** kūṭacchiddamagge pavisanavasena kūṭe
ninnā. **Kūṭasamosaraṇāti** chidde anupavisanavasena ca āhacca avatthānena
ca kūṭe samodahitvā ṭhitā.

1. Ma 2. 87; Am 3. 181 piṭṭhesu.

Vaṇṭe patamāne sabbāni bhūmiyaṃ patantīti āha “**vaṇṭānuvattakāni bhavanti**”ti.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dhammikasuttavaṇṇanā

54. Dvādasame **jātibhūmiyanti** ettha jananaṃ jāti, jātiyā bhūmi **jātibhūmi**, jātaṭṭhānaṃ. Taṃ kho panetaṃ neva kosalamahārājādānaṃ, na caṅkibrāhmaṇādānaṃ, na sakkasuyāmasantusitādānaṃ, na asītimahāsāvakānaṃ, na aññesaṃ sattānaṃ “jātibhūmi”ti vuccati. Yassa pana jātadivase dasasahassī lokadhātu ekaddhajaṃālāvippakiṇṇakusumavāsacuṇṇagaṇasugandhā¹ sabbapāliphullamiva nandanavanaṃ virocamaṇā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādānaṃ rūpadassanādāni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṃsu, tassa sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānaṃ, sātisaṃsāsa pana janakakapilavatthusannissayo “jātibhūmi”ti vuccati. **Jātibhūmakā upāsakā**ti jātibhūmivāsino upāsakā. Santanetvā sabbaso tanetvā pattharivā ṭhitamūlāni **mūlasantānakāni**. Tāni pana atthato mūlāniyevāti āha “**mūlasantānakānanti mūlāna**”ti.

Jātadivase āvudhānaṃ jotitattā, rañño aparimitassa ca sattakāyassa anatthato paripālanasamatthatāya ca “jotipālo”ti laddhanāmattā vuttaṃ **nāmena jotipālo**”ti. **Govindoti** govindiyābhisekena abhisitto, govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena abhisittoti attho. Taṃ kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṃ ṭhānantaraṃ. Tenāha “**ṭhānena mahāgovindo**”ti. Gavaṃ paññaṇa vindati paṭilabhatīti govindo, mahanto govindoti **mahāgovindo**. Goti hi paññāyetaṃ adhivacanaṃ “gacchati atthe bujjhatī”ti katvā. Mahāgovindo ca amhākaṃ bodhisattoyeva. So kira disampatissa nāma rañño purohitassa govindabrāhmaṇassa putto hutvā attano pitussa ca rañño ca accayena tassa putto reṇu,

1. Ekakampena vippakiṇṇa... (Ka) Ma-Ṭṭha 2. 41 passitabbaṃ.

sahāyā cassa Sattabhū, Brahmadatto, Vessabhū, Bharato, dve Dhataratṭhāti ime satta rājāno yathā aññamaññaṃ na vivadanti, evaṃ rajje patiṭṭhāpetvā tesam atthadhamme anusāsanto Jambudīpatale sabbesam rājāva raññaṃ, brahmāva brāhmaṇānaṃ, devova gahapatikānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito uttamagāravatṭhānaṃ ahosi. Tena vuttam **“reṇu-ādīnaṃ sattannaṃ purohito”**ti. Imeva satta bhāradhārā¹ mahārājāno. Vuttam hetam—

“Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bharato saha.
Reṇu dve ca dhataratṭhā, tadāsum satta bhāradhā”ti².

Raṇṇo diṭṭhadhammikasamparāyikatthānaṃ puro vidhānato pure samvidhānato **purohito**. **Kodhāmagandhenā**ti kodhasaṅkhātena pūṭigandhena. Karuṇā assa atthīti **karuṇanti** sapubbabhāgakarūṇajjhānaṃ vuttanti āha **“karuṇāya ca karuṇāpubbabhāge ca ṭhitā”**ti. Yakāro sandhivasena āgatoti āha **“yeteti ete”**ti. **Arahattako paṭṭhāya sattamoti** sakadāgāmī. **Sakadāgāmim upādāyā**ti sakadāgāmibhāvaṃ paṭicca. Sakadāgāmissa hi pañcendriyāni sakadāgāmibhāvaṃ paṭicca mudūni nāma honti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. Bhāradhā (Ka)

2. Dī-Ṭṭha 2. 255 piṭṭhe.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

6. Mahāvagga

1. Soṇasuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhassa paṭhame **nisīdi bhagavā paññatte āsaneti** ettha kiṃ taṃ āsanam paṭhamameva paññattam, udāhu bhagavantam disvā paññattanti ce? Bhagavato dharamānakāle padhānikabhikkhūnam vattametam, yadidaṃ attano vasanaṭṭhāne buddhāsanam paññapetvāva nisīdananti dassento āha “**padhānikabhikkhū**”ti-ādi. buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha buddhāsanam paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā hi attano santike kammaṭṭhānam gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti “asuko mayham santike kammaṭṭhānam gahetvā gato, asakkhi nu kho pisesam nibbattetum, no”ti. Atha nam passati kammaṭṭhānam vissajjetvā akusalavitakkaṃ vitakkayamānam, tato “katham hi nāma mādisassa satthu santike kammaṭṭhānam gahetvā viharantam imam kulaputtam akusalavitakkā adhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṃsāressanti”ti tassa anuggahattham tattheva attānam dassetvā tam kulaputtam ovaditvā ākāsam uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevam ovadiyamānā te bhikkhū cintayimsu “satthā amhākaṃ manam jānitvā āgantvā amhākaṃ samīpe ṭhitameva attānam dasseti, tasmim khaṇe ‘bhante idha nisīdatha nisīdathā’ti āsanapariyesanam nāma bhāro”ti. Te āsanam paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭham atthi, so tam paññapeti. Yassa natthi, so mañcam vā phalakaṃ vā pāsāṇam vā vālikāpuñjam vā paññapeti. Tam alabhamānā purāṇapaṇṇānīpi samkaḍḍhitvā tattha paṃsukūlam pattharitvā ṭhapenti.

Satta sarāti chajjo usabho gandhāro majjhimo pañcama dhevato nisīdoti ete satta sarā. **Tayo gāmāti** chajjagāmo majjhimagāmo sādharmaṇagāmoti tayo gāmā, samūhāti attho. Manussaloke vīṇāvādanā ekekassa sarassa vasena tayo tayo mucchanāti katvā **ekavīsati mucchanā**. Devaloke vīṇāvādanā pana samapaññāsa mucchanāti vadanti. Tattha hi ekekassa sarassa vasena

satta satta mucchanā, antarassa sarassa ca ekāti samapaññāsa mucchanā. Teneva **sakkapañhasuttasamvaṇṇanāyaṃ**¹ “samapaññāya mucchanā mucchetvā”ti pañcasikhassa viṇāvādanam dassentena vuttam. **Ṭhānā ekūnapaññāsā**ti ekekasappa sarassa satta satta ṭhānabhedā, yato sarassa maṇḍalatāvavattṭhānam hoti. Ekūnapaññāsaṭṭhānaviseso tisso duve catasso catasso tisso duve catassoti dvāvīsati sutibhedā ca icchitā.

Atigāḷham āraddhanti thinamiddhachambhi tattānam vūpasamattham ativiya āraddham. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**. Sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena atthetabbā **sabbatthikā**. Samathoyeva **samathanimittam**. Evaṃ sesesupi. **Khayā rāgassa vītarāgattā**ti ettha yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso avippahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi so. Arahā pana khayā eva, tasmā vuttam “khayā rāgassa vītarāgattā”ti. Esa nayo dosamohesupi.

Lābhasakkārasilokam nikāmayamānoti ettha labbhati pāpuṇīyatīti **lābho**, catunnam paccayānametaṃ adhivacanam. Sakkaccam kātabboti **sakkāro**. Paccayā eva hi paṇītapapaṇīta sundarasundarā abhisankharitvā katā “sakkāro”ti vuccati, yā ca parehi attano gāravakiriyā, pupphādīhi vā pūjā. **Silokoti** vaṇṇabhaṇanam. Tam lābhañca sakkārañca silokañca nikāmayamāno pavattayamānoti attho. Tenevāha “**catupaccayalābhañca -papatthayamāno**”ti.

Thūṇanti pasūnam bandhanatthāya nikhātattambhasaṅkhātam thūṇam. Sesam suviññeyyameva.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phaggunasuttavaṇṇanā

56. Dutiye **samadhosī**ti samantato adhosi. Sabbabhāgena pariphandanacalanākārena apacitīm dasseti. Vattam kiretam bālāgilānenapi

1. Dī-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.

vuḍḍhatarāṃ disvā uṭṭhitākārena apaciti dassetabbā, tena pana “mā cali mā cali”ti vattabbo, taṃ pana calanaṃ uṭṭhānākāradassanaṃ hotīti āha “**uṭṭhānākāraṃ dasseti**”ti. **Santimāni āsanānī**ti paṭhamameva paññattāsaṇaṃ sandhāya vadati. Buddhakālasmiṃ hi ekassapi bhikkhuno vasanaṭṭhāne “sace satthā āgacchissati, āsaṇaṃ paññattameva hotū”ti antamaso phalakamattampi paṇṇasanthāramattampi paññattameva. **Khamanīyaṃ yāpanīyanti** kacci dukkhaṃ khamituṃ, iriyāpathaṃ vā yāpetuṃ sakkāti pucchati. **Sīsavedanā**ti kutoci nikkhamituṃ alabhamānehi vātehi samuṭṭhāpitā balavatiyo sīsavedanā honti.

Phaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā

57. Tatiye **abhijātiyoti** ettha **abhi**-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “**cha jātiyo**”ti. **Abhi jāyati**ti etthāpi ese va nayo.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. Rodenti kururakammantatāya sappaṭibaddhe satte assūni mocentīti ruddā te eva **luddā** ra-kārassa la-kāraṃ katvā. Iminā aññepi ye keci māgavikā nesādā vuttā, te pāpakammappasutatāya “**kaṇhābhijātī**”ti vadati.

Bhikkhūti ca bddhasāsane bhikkhū. Te kira sacchandarāgena paribhuñjantīti adhippāyena catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantīti “kaṇṭakavuttikā”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā te paṇīte paccaye paṭise vantīti tassa micchāgāho. Nāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomaggāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti. Atha vā **kaṇṭakavuttikā** evaṃnāmakā eke pabbajitā, ye savisesaṃ attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “kaṇṭakavuttikā”ti vuttā. Imameva ca atthavikappaṃ sandhāyāha “**kaṇṭakavuttikāti samaṇā nāmete**”ti.

Lohitābhijāti nāma nigaṇṭhā ekasātakāti vuttā. Te kira ṭhatvā bhuñjananahānappaṭikkhepādivatasamāyogena purimehi dvīhi paṇḍaratarā.

Acelakasāvakāti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakaladdhiyā suvisuddhacittatāya nigaṇṭhehipi paṇḍaratarā. Evañca katvā attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karoti.

Ājīvakā ājīvakiniyo **“sukkābhijāti”**ti vuttā. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā. Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakappaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti **“paramasukkābhijāti”**ti vuttā.

Bilaṃ olaggeyyunti maṃsabhāgaṃ nhārunā vā kenaci vā ganthitvā purisassa hatthe vā kese vā olambanavasena bandheyyuṃ. Iminā satthadhammaṃ nāma dasseti. Satthavāho kira mahākantāraṃ paṭipanno antarāmagge goṇe mate maṃsaṃ gahetvā sabbesaṃ satthikānaṃ “idaṃ khāditvā ettakaṃ mūlaṃ dātabban”ti koṭṭhāsaṃ olambati. Goṇamaṃsaṃ nāma khādantāpi atthi, akhādantāpi atthi, khādantāpi mūlaṃ dātuṃ sakkontāpi asakkontāpi. Satthavāho yena mūlena goṇo gahito, taṃ mūlaṃ satthikehi dhāraṇatthaṃ sabbesaṃ balakkārena koṭṭhāsaṃ datvā mūlaṃ gaṇhāti. Ayaṃ satthadhammo.

Kaṇhābhijātiyo samānoti kaṇhe nīcakule jāto hutvā. **Kaṇhadhammanti** paccatte upayogavacananti āha **“kaṇhasabhāvo hutvā abhijāyati”**ti, taṃ antogadhahetu-atthaṃ padaṃ, uppādetīti attho. Tasmā **kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** kālakaṃ dasadussīlyadhammaṃ uppādeti. **Sukkaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** etthāpi iminā nayena attho veditabbo. So hi “ahaṃ pubbehi puññānaṃ akatattā nīcakule nibbatto, idāni puññaṃ karissāmī”ti puññaśaṅkhātāṃ paṇḍaradhammaṃ karoti.

Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānanti sace kaṇhaṃ bhavedya, kaṇhavipākaṃ dadeyya yathā dasavidhaṃ dussīlyadhammaṃ. Sace sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya yathā dānasīlādikusalakammaṃ. Dvinnampi appadānato “akaṇhaṃ asukkan”ti vuttaṃ. Nibbānañca nāma imasmim atthe arahattaṃ adhippetāṃ “abhijāyati”ti

vacanato. Tam hi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma yathā “rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti.

Paṭippassambhanavasena vā kilesānaṃ nibbāpanato nibbānaṃ, tam esa abhi jāyati pasavati. Idhāpi hi antogadhahetu-atthaṃ “jāyati”ti padaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “jāyati”ti imassa pāpuṇātīti atthaṃ gahetvāva “**nibbānaṃ pāpuṇāti**”ti vuttaṃ. **Sukkābhijātiyo samānoti** sukke uccakule jāto hutvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āsavasuttavaṇṇanā

58. Catutthe **saṃvarenāti** saṃvarena hetubhūtena vā. **Idhāti** ayaṃ idha-saddo sabbākārato indriyasamvarasamvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññassa tathābhāvappaṭisedhano vāti vuttaṃ “**idhāti imasmim sāsane**”ti. **Paṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhāya. **Saṅkhā**-saddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanādīsu dissati “saṅkhāyekaṃ paṭisevatī”ti-ādīsu¹ hi ñāṇe dissati. “Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī”ti-ādīsu² koṭṭhāse. “Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā”ti-ādīsu³ paññattiyaṃ. “Na sukaraṃ saṅkhātun”ti-ādīsu⁴ gaṇanāya. Idha pana ñāṇe datṭhabbo. Tenevāha “**paṭisañjānitvā paccavekkhitvāti attho**”ti. Ādīnavapaccavekkhaṇā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. **Sampalimatṭhanti** ghaṃsitāṃ. **Anubyañjanasoti** hatthapādasita-ālokitavilokitādippakārabhāgaso. Tam hi ayonisomanasikaroto kilesānaṃ anubyañjanato “anubyañjanan”ti vuccati. **Nimittaggāhoti** itthipurisanimittassa subhanimittādikassa vā kilesavattubhūtaṃ nimittassa gāho. **Ādittapariyāyenāti ādittapariyāye**⁵ āgatanayena veditabbo.

Yathā itthiyā indriyaṃ itthindriyaṃ, na evamidam, idam pana cakkhumeva indriyanti **cakkhundriyaṃ**. Tenāha “**cakkhumeva indriyan**”ti. Yathā āvāṇe niyataṭṭhitiko kacchapo “āvāṇakacchapo”ti vuccati, evaṃ tappaṭibaddhavaduttitāya

1. Ma 2. 127 piṭṭhe. 2. Ma 1. 156, 159 piṭṭhesu. 3. Abhi 1. 256 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 389 piṭṭhe.

5. Saṃ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

taṁṭhāno saṁvaro cakkhundriyasaṁvaro. Tenāha “**cakkhundriye saṁvaro cakkhundriyasaṁvaro**”ti. Nanu ca cakkhundriye saṁvaro vā asaṁvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṁ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṁ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṁ cakkhussa āpāthaṁ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṁ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṁ sadhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ, tato vipākamanodhātu sampañcchanakiccaṁ, tato vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṁ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṁ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṁ javanaṁ javati. Tatthāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṁ aññatarasamaye ca saṁvaro vā asaṁvaro vā atthi, javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṁ vā muṭṭhassaccaṁ vā aññāṇaṁ vā akkhanti vā kosajjaṁ vā uppajjati, asaṁvaro hoti. Tasmaṁ pana sīlādīsu uppannesu saṁvaro hoti, tasmā “cakkhundriye saṁvaro”ti kasmā vuttanti āha “**javane uppajjamānopi hesa -pa-cakkhundriyasaṁvaroti vuccatī**”ti.

Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā nagare catūsu dvāresu asaṁvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṁvutā, tathāpi antonagare sabbaṁ bhaṇḍaṁ arakkhitaṁ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchakaṁ kareyyuṁ, evamevaṁ javane dussīyādīsu uppannesu tasmiṁ asaṁvare sati dvārampi aguttaṁ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānīpi. Yathā pana nagaradvāresu saṁvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṁvutā, tathāpi antonagare sabbaṁ bhaṇḍaṁ surakkhitaṁ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṁ paveso natthi, evamevaṁ javane sīlādīsu uppannesu dvārampi suguttaṁ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānīpi, tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriyasaṁvaroti vuttoti.

Saṁvarena samannāgato puggalo saṁvutoti āha “**upeto**”ti. **Ayamevettha attho sundarataroti** upari pāliyaṁ sandissanato vuttaṁ. Tenāha “**tathā hī**”ti-ādi.

Yanti ādesoti iminā līṅgavipallāseṇa saddhiṁ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadaṁ vā etaṁ puthuvacanatthaṁ. **Vighātakarāti**

cittavighātakarā, kāyacittadukkhaniḥbattakā vā. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākapariḷāhā**. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā sambhavanti, taṃ dassetuṃ “**cakkhudvārasmiñhī**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Ettha ca saṃvaraṇūpāyo, saṃvaritabbam, saṃvaro, yato so saṃvaro, yattha saṃvaro, yathā saṃvaro, yañca saṃvaraphalanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Kathaṃ? “Paṭisaṅkhā yoniso”ti hi **saṃvaraṇūpāyo**. Cakkhundriyaṃ **saṃvaritabbam**. Saṃvaraggahaṇena gahitā sati **saṃvaro**. “Asaṃvutassā”ti **saṃvaraṇāvadhi**. Asaṃvarato hi saṃvaraṇam. Saṃvaritabbaggahaṇasiddho idha **saṃvaravisayo**. Cakkhundriyaṃ hi saṃvaraṇam ñāṇam rūpārammaṇe saṃvarayatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesapariḷāhābhāvo **phalam**. Evaṃ sotadvārādisu yojetabbam. **Sabbatthevā**ti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmim dvāre.

Paṭisaṅkhā yoniso cīvaranti-ādīsu “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisanti** evarūpaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Bhavapatthanāya assādayatoti** bhavapatthanāmukhena bhāvitam ārammaṇam assādentassa. **Cīvaranti** nivāsanādi yaṃ kiñci cīvaraṃ. **Paṭisevatīti** nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevā**ti payo janaparimāṇaniyamaṇam. Sītappaṭighātādiyeva hi yogino cīvarappaṭisevanappayojanaṃ. **Sītassāti** sītadhātukkhobhato vā utupariṇāmato vā uppannassa sītassa. **Paṭighātāyāti** paṭighātanattham tappaccayassa vikārassa vinodanattham. **Uṇhassāti** aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Daṃsādayo** pākaṭāyeva. Puna **yāvadevā**ti niyatappayojanaparimāṇaniyamaṇam. Niyataṃ hi payojanaṃ cīvaraṃ paṭisevantassa hirikopīnappaṭicchādanam, itaraṃ kadāci. **Hirikopīnanti** sambādhaṭṭhānam. Yasmiṃ hi aṅge vivaṭe hirī kuppāti vinassati, taṃ hiriyaṃ kopanato hirikopīnam, taṃpaṭicchādanattham cīvaraṃ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāraṃ. So hi piṇḍolyena bhikkhuno patte patanato, tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānam pāto sannipātoti vā “piṇḍapāto”ti vuccati. **Neva davāyāti** na kīlanāya. **Na madāyāti** na balamadamānamadapurisamadattham. **Na maṇḍanāyāti** na aṅgapaccaṅgānam piṇanabhāvattham. **Na vibhūsanāyāti** na tesariyeva sobhattham, chavisampatti-atthanti

attho. Imāni yathākkamaṃ
 mohadosasaṅṭhānavaṇṇarāgūpanissayappahānatthāni veditabbāni. Purimaṃ
 vā dvayaṃ attano sakilesuppatinisedhanattham¹, itaraṃ parassapi. Cattāripi
 kāmasukhallikānuyogassa pahānattham vuttānīti veditabbāni. **Kāyassāti**
 rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyāti** pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā
 avicchedanatthañca, cirakālaṭṭhitattham jīvitindriyassa pavattāpanattham.
Vihimsūparatiyāti jighacchādukkhassa uparamattham.

Brahmacariyānuggahāyāti sāsanamaggabrahmacariyānam
 anuggaṇhanattham. **Itīti** evaṃ iminā upāyena. **Purāṇaṇca vedanam**
paṭihanākhāmīti purāṇam abhuttapaccayā uppajjanakavedanam paṭihanissāmi.
Navaṇca vedanam na uppādessāmīti navaṃ abhuttapaccayā
 uppajjanakavedanam na uppādessāmi. tassā hi anuppajjanatthameva āhāraṃ
 paribhuñjati. Ettha abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma
 yathāvutta²jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa
 bhiyyopavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā anuppajjanakavedanāpi
 khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā
 anuppannāva na uppajjissati. Vihimsānimittatā cetāsam vihimśāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnam iriyāpathānam
 bhavissati. “Yāpanāyā”ti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnam
 iriyāpathānam avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsam viseso. **Anavajjatā**
ca phāsuvihāro cāti ayuttapariyesanappaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena
 anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro.
 Asappāyāparimitabhojanapaccayā aratitandīvijambhi
 tāviñṇugarahādidosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā
 kāyabalasambhāvena phāsuvihāro. Yāvadattham
 udarāvadehakabhojanaparivajjanena vā
 seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnam abhāvato anavajjatā,
 catupañcālopamatta-ūnabhojanena catu-iriyāpathayogyatāpādanato
 phāsuvihāro. Vuttam hetam—

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakam pive.

Alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti³.

1. Saṃkilesasampatīsedhanattham (Ka)

2. Yathāpavattā (Visuddhi-Ṭī 1. 60 piṭṭhe.)

3. Khu 2. 343; Khu 11. 392 piṭṭhesu.

Ettāvata ca payo janapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti. **Yātrā ca me bhavissatī**ti payo janapariggahadīpanā. Yātrāhi nam āhārūpayogaṃ payojeti. Dhammika sukhāpariccāga hetuko **phāsuvihāro** majjhimā paṭipadā antadvayaparivajjanato.

Senāsananti senaṇca āsanaṇca. Yattha viharādike seti nipajjati āsati nisīdati, taṃ senāsanam. **Utoparissayavinodanappaṭisallānārāmatthanti** utuyeva parisahanatthēna parissayo sarīrābādhacittavikkhepakaro, tassa vinodanattham, anuppannassa anuppādanattham, uppannassa vūpasamanatthañcāti attho. Atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādīpakaṭaparissayo ca rāgadosādīpaṭicchannaparissayo ca utoparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvaphāsukatthaṇca. Cīvarappaṭisevane hirikopīnappaṭicchādanam viya taṃ niyatapayojananti puna **“yāvadevā”**ti vuttam.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjam, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, tam. **Veyyābādhikānanti** veyyābādhato dhātukkabhato ca taṃ nibbattakuṭṭhagaṇḍapīlakādirogato uppannānam. **Vedanānanti** dukkhavedanānam. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamabhāvāya. Yāva taṃ dukkham sabbam pahīnam hoti, tāva paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pālivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppādatopīti** na kevalam āyatim eva vipākapaṭiḷhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṃsāṭakādīnam viya navavedanuppādatopi veditabbā.

Kammaṭṭhānikassa calanam nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha **“calati kampati kammaṭṭhānam vijahati”**ti. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti ettha ca lomasaṇāgattherassa vatthu kathetabbam. Thero kira cetiyapabbate piyaṅguguhāya padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye lokantarikanirayam paccavekkhitvā kammaṭṭhānam avijahantova abbhokāse vītināmesi. Gimhasamaye ca pacchābhattam bahicaṅkame kammaṭṭhānam manasikaroto sedāpissa kacchehi muccanti. Atha nam antevāsiko āha “idha bhante nisīdatha, sītalo okāso”ti. Thero “uṇhabhayenevamhi āvuso idha nisinno”ti avīcimahānirayam

paccavekkhitvā nisīdiyeva. **Uṇhanti** cettha aggisantāpova veditabbo sūriyasantāpassa parato vuccamānattā. Sūriyasantāpavasena panetaṃ vatthu vuttaṃ.

Yo ca dve tayo vāre bhattaṃ vā pāṇiyaṃ vā alabhamānopi anamatagge saṃsāre attano pettivisayūpapattiṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Daṃsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cepi tiracchānūpapattiṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Sarīsapasamphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṃsāre sīhabyagghādimukhesu anekavāraṃ parivattitapubbabhāvaṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva **padhāniyatthero** viya, ayaṃ **“khamo jighacchāya -pa- sarīsapasamphassānaṃ”**ti veditabbo. Theraṃ kira khaṇḍacelavihāre kaṇikārapadhāniyaghare ariyavaṃsadhammaṃ suṇantaññeva ghoraviso sappo ḍaṃsi. Thero jānitvāpi pasannacitto¹ nisinno dhammaṃyeva suṇāti, visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamālaṃ ādiṃ katvā sīlaṃ paccavekkhitvā “visuddhasīlomhi”ti pītiṃ uppādesi, saha pītuppādā visaṃ nivattitvā pathaviṃ pāvīsi. Thero tattheva cittekaggataṃ labhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttattāyeva ca durāgate api antimavatthusaññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṃyeva paccavekkhitvā na vedhati **dīghabhāṇaka-abhayatthero** viya, ayaṃ **“khamo duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ”**ti veditabbo. Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahā-ariyavaṃsappaṭipadaṃ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati, therassa mahāsakkāro uppajji. Taṃ aññataro mahāthero adhivāsetuṃ asakkonto “dīghabhāṇako ‘ariyavaṃsaṃ kathemi’ti sabbarattiṃ kālāhalaṃ karotī”ti-ādīhi akkosi. Ubhopi ca attano attano vihāraṃ gacchantā gāvutamattaṃ ekapathena agamaṃsu. Sakalagāvutampi so taṃ akkosiyeva. Tato yattha dvinnaṃ vihārānaṃ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā dīghabhāṇakatthero taṃ vanditvā “eso bhante tumhākaṃ maggo”ti āha. So

1. Vipprasannacitto (Ka)

assuṇanto viya agamāsi. Theropi vihāraṃ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tamenam antevāsiko “kiṃ bhante sakalagāvutaṃ paribhāsantaṃ na kiñci avocutthā”ti āha. Thero “khantiyevāvuso mayhaṃ bhāro, na akkhanti, ekapaduddhārepi kammaṭṭhānaviyogaṃ na passāmī”ti āha.

Vacanameva tadatthaṃ nāpetukāmānañca patho upāyoti āha “**vacanameva vacanapatho**”ti. Asukhaṭṭhena vā **tibbā**. Yaṃ hi na sukhaṃ, taṃ aniṭṭhaṃ tibbanti vuccati. **Adhivāsakajātiko hotīti** yathāvuttavedanānaṃ adhivāsakasabhāvo hoti. Cittalapabbate padhāniyattherassa kira rattim padhānena vītināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajjati, so taṃ adhivāsetuṃ asakkonto āvattati parivattati. Tamenam caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātiyatthero āha “āvuso pabbajito nāma adhivāsanasīlo hotī”ti. So “sādhu bhante”ti adhivāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṃ phālesi. Thero vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanto muhuttana anāgāmī hutvā parinibbāyi. **Evam sabbatthāti** “uṇhena phuṭṭhassa sītaṃ patthayato”ti-ādinā sabbattha uṇhādinimittaṃ kāmāsavuppatti veditabbā. **Natthi sugatibhave sītaṃ vā uṇhaṃ vāti** aniṭṭhaṃ sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthīti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha “**mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo**”ti.

Ahaṃ samaṇoti “ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitena vā maraṇena vā”ti evaṃ cintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvāti** gāmapavesappayojanādiñca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatīti** hatthi-ādīnaṃ samīpagamanato apakkamati. Ṭhāyanti¹ etthāti ṭhānaṃ², kaṇṭakānaṃ ṭhānaṃ² **kaṇṭakaṭṭhānaṃ**³, yattha kaṇṭakāni santi, taṃ okāsanti vuttaṃ hoti. **Amanussaduṭṭhānīti**-amanussasañcārena dūsitāni, sapaṇissayānīti attho. **Aniyatavatthubhūtaṃ** aniyatasikkhāpadassa kāraṇabhūtaṃ. **Vesiyādibhedatoti** vesiyāvidhavāthullakumārikāpaṇḍakapānāgārabhikkhunibhedato. **Samānanti** samaṃ, avisamanti attho. **Akāsi vāti** tādisaṃ anācāraṃ akāsi vā. **Sīlasaṃvarasaṅkhātenāti** kathaṃ parivajjanaṃ sīlaṃ? Anāsanaparivajjanena

1. Dhāyanti (?)

2. Dhānaṃ (?)

3. Kaṇṭakadhānaṃ (?)

hi anācāraparivajjanam vuttam. Anācārāgocaraparivajjanam cārittasīlatāya sīlasamvaro. Tathā hi bhagavatā “pātimokkhasamvarasamvuto viharatī”¹ti sīlasamvaravibhajane ācāragocarasampattim dassentena “atthi anācāro, atthi agocarō”ti-ādinā¹ ācāragocarā vibhajitvā dassitā. “Caṇḍam hatthim parivajjeti”ti vacanato hatthi-ādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbam.

Itipīti imināpi kāraṇena ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagatatāpi kusalappaṭipakkhatopīti-ādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjoti**-ādīsipi attho veditabbo. Ettha ca **akusaloti**-ādinā diṭṭhadhammikaṃ kāmavitakkassa ādīnavam dasseti, **dukkhavipākoti** iminā samparāyikaṃ. **Attabyābādhāya samvattatī**-ādīsipi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsanam nāma puna tādīsassa anuppādanam. Tam panassa pahānam vinodanam byantikaraṇam anabhāvagamananti ca vattum vaṭṭatīti pāḷiyam “uppannam kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”ti vatvā “pajahatī”ti-ādī vuttanti tamattham dassento “**anadhivāseto kiṃ karotī**”ti-ādīmāha. Pahānañcetha vikkhambhanameva, na samucchodoti dassetum “**vinodetī**”ti-ādī vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito. **Uppannuppanneti** tesam pāpavitakkānam uppādāvattāgahaṇam vā kataṃ siyā anavasesaggahaṇam vā. Tesu paṭhamam sandhāyāha “**uppannamatte**”ti, sampatijātetī attho. Anavasesaggahaṇam byāpanicchāyam hotīti dassetum “**satakkhattumpi uppannuppanne**”ti vuttam.

Ñātivitakkoti “amhākaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā”ti-ādinā gehassitapemavasena ñātake ārabba uppannavitakko. **Janapadavitakkoti** “amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo”ti-ādinā gehassitapemavasena janapadam ārabba uppannavitakko. Ukkuṭṭikappadhānādihi dukkhe nijjiṇṇe samparāye sattā sukhī honti amarātī dukkarakārikāya paṭisamyutto amarattāya vitakko, tam vā ārabba amarāvikkhepadiṭṭhisahagato amaro ca so vitakko

1. Abhi 2. 253, 255 piṭṭhesu.

cāti **amarāvitaḥko**. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** paresu upaṭṭhākādīsu sahananditādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemappaṭisaṃyutto vitaḥko. **Lābhasakkārasilokappaṭisaṃyuttoti** cīvarādīlābhena ca sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Anavaññattippaṭisaṃyuttoti** “aho vaka maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsānacchattaṃ viya garuṃ kareyyun”ti uppannavitaḥko.

Kāmaṇvitaḥko kāmasaṅkappanasabhāvato kāmasavappattiyā sātisaṃyattā ca kāmaṇākāroti āha “**kāmaṇvitaḥko paṇettha kāmasavo**”ti. **Tabbisēsoti** kāmasavaviseso bhavasabhāvattāti adhippāyo. Kāmaṇvitaḥkādiḥ vinodeti attano santānato nīharati etenāti **vinodanaṃ**, vīriyanti āha “**vīriyaṃvaraṇasāṅkhātena vinodanena**”ti.

“Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrenti”ti vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativattī **abhāvanāya ādīnavo**. Vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtaḥbhāvadivasena ca **bhāvanāya āṇisaṃso** veditabbo. **Tho mentoti** āsavapaḥānassa dukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṃ abhiṭṭhāvanto. **Samvareneva paḥīnāti** samvarena paḥīnā eva. Tena vuttaṃ “**na appaḥīṇesuyeva paḥīnasaññī**”ti.

Āsavaṣuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dārukammikasuttavaṇṇanā

59. Pañcame **puttasambādhasayananti** puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha puttasaṃsena dārapariggahaṃ puttadāresu uppilo viya. Tena tesāṃ rogādihetu sokābhibhavana ca cittassa saṃkiliṭṭhataṃ dasseti, **kāmaḥbhogināti** iminā pana rāgābhibhavanti. Ubhayenapi vikkhattacittataṃ dasseti. **Kāsikacandananti** ujjalacandanaṃ. Taṃ kira vaṇṇavisesasamujjalaṃhoti pabhassaraṃ, tadatthameva naṃ saṇhataṃ karonti. Tenevāha

“saṇhacandanā”ti, kāsikavatthañca candanañcāti attho.

Mālāgandhavilepananti vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvattthañca mālaṃ, sugandhabhāvattthāya gandhaṃ, chavirāgakaṇaṭthañceva subhatthañca vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajatanti** suvaṇṇaṇceva avasiṭṭhadhanañca sādiyanta. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Dārukammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā

60. Chaṭṭhe hatthiṃ sāretīti hatthisārī, tassa puttoti **hattisāriputto**. So kira sāvattiyaṃ hatthi-ācariyassa putto bhagavato santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā sukhumesu khandhadhātu-āyatanādīsu atthantaresu kusalo ahosi. Tena vuttaṃ “**therānaṃ bhikkhūnaṃ abhidhammakathaṃ kathentānaṃ antaranāraṇā kathaṃ opādeti**”ti. Tatta **antaranāraṇā kathaṃ opādeti**ti therehi vuccamānassa kathāpabandhassa antare antare attano kathaṃ pavesetīti attho. **Pañcahi saṃsaggehi**ti savanasaṃsaggo dassanaṃsaṃsaggo samullāpaṃsaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti imehi pañcahi saṃsaggehi. **Kiṭṭhakāḍḍakoti** kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassaṃ hi kiṭṭhanti vuttaṃ kāraṇūpacārena. **Sippiyo** suttīyo. **Sambukā**ti saṅkhamāha.

Gihibhāve vaṇṇaṃ kathesi¹ kssapasammāsambuddhassa kira sāsane dve sahāyakā ahesuṃ, aññaṃaññaṃ samaggā ekatova sajjhāyanti. Tesu eko anabhirato gihibhāve cittaṃ uppādetvā itarassa ārocesi, so gihibhāve ādīnavaṃ, pabbajjāya ānisaṃsaṃ dassetvā ovadi. So taṃ sutvā abhiramitvā puna ekadivasaṃ tādise citte uppanne taṃ etadavoca “mayhaṃ āvuso evarūpaṃ cittaṃ uppajjati, imāhaṃ pattacīvaraṃ tuyhaṃ dassāmi”ti. So pattacīvaralobhena tassa gihibhāve ānisaṃsaṃ dassetvā pabbajjāya ādīnavaṃ kathesi. Tassa taṃ sutvāva gihibhāvato cittaṃ nivattetvā pabbajjāyameva abhirami. Evamesa tadā sīlavantassa bhikkhuno

1. Dī-Ṭṭha 1. 312 piṭṭhepi passitabbaṃ.

gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattā idāni cha vāre vibbhamitvā sattamavāre pabbajitvā mahāmogallānassa mahākoṭṭhikattherassa ca abhidhammakatham kathentānam antarantarā katham opātesi. Atha nam mahākoṭṭhikatthero apasādesi. So mahāsāvakassa kathite patiṭṭhātum asakkonto vibbhamitvā gihi jāto. Poṭṭhapādassa panāyam gihisahāyako ahosi, tasmā vibbhamitvā dvīhatīhaccayena poṭṭhapādassa santikaṃ gato. Atha nam so disvā “samma kiṃ tayā kataṃ, evarūpassa nāma satthu sāsana apasakkantosi, ehi pabbajitum dāni te vaṭṭatī”ti taṃ gahetvā bhagavato santikaṃ agamāsi. Tasmim ṭhāne pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ “**sattame vāre pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi**”ti.

Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Majjhesuttavaṇṇanā

61. Sattame **mantā**ti ya-kāralopena niddeso, karaṇatthe vā etaṃ paccattavacanam. Tenāha “**tāya ubho ante viditvā**”ti. **Phassavasena nibbattattā**ti dvayadvayasamāpattiyam aññamaññaṃ samphassavasena nibbattattā, “phassapaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānam, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jātī”ti iminā cānukkamena phassasamuṭṭhānattā imassa kāyassa phassavasena nibbattattāti vuttaṃ. **Eko antoti** ettha ayaṃ **anta**-saddo anta-abbhantaramariyādalāmaka-abhāvakoṭṭhāsapadapūraṇasamīpādīsu dissati. “Antapūro udarapūro”ti-ādīsu¹ hi ante antasaddo. “Caranti loke parivārachannā anto asuddhā, bahi sobhamānā”ti-ādīsu² abbhantare. “Kāyabandhanassa anto jīrati³ sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā”ti-ādīsu⁴ mariyādāyam. “Antamidaṃ bhikkhave jīvikānan”ti-ādīsu⁵ lāmake. “Esevento dukkhassā”ti-ādīsu⁶ abhāve. Sabbapaccayasaṅkhayo hi dukkhassa

1. Khu 1. 308 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Vi 4. 277 piṭṭhe.

5. Saṃ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 79 piṭṭhe.

4. Ma 1. 246 piṭṭhe.

6. Ma 3. 310; Saṃ 1. 311 piṭṭhesu.

abhāvo koṭṭīpi vuccati. “Tayo antā”ti-ādīsu¹ koṭṭhāse. “Ingha tāva suttantaṃ vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu, suttante okāsaṃ kārāpetvā”ti² ca ādīsu padapūraṇe. “Gāmantam vā oṣaṭṭha³ gāmantasenāsanam”ti-ādīsu⁴ samīpe. Svāyamidha koṭṭhāse vattatīti **ayameko koṭṭhāsoti**.

Santo paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti **sakkāyo**, pañcupādānakkhandhā. Tenāha “**tebhūmakavaṭṭan**”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Majjhésuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Purisindriyāñāṣasuttavaṇṇanā

62. Aṭṭhame nibbattivaseṇa apāyasaṃvattaniyena vā kammunā apāyesu niyuttoti **āpāyiko**. Nerayikoti etthāpi eseṇa nayo. Avicimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**.

Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchitum asakkuṇeyyoti **atekiccho**.

Akhaṇḍānīti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Apūtīnī**ti udakateṇa apūtikāni. Pūtikaṃ hi bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Avātātapahatānī**ti vātena ca ātapena ca na hatāni nirojatanā na pāpitāni. Nirojaṃ hi kasaṭṭhaṃ bījaṃ bījatthāya na upakappati. “Sārādānī”ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā pāḷiyaṃ “**sārādānī**”ti vuttanti āha “**sārādānī**”ti. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādānī**, gahitasārāni patiṭṭhitasārāni. Nissāraṃ hi bījaṃ bījatthāya na upakappati.

Sukhasayitānīti cattāro māse koṭṭhe pakkhittaniyāmeneva sukhasayitāni suṭṭhu sannicitāni. **Maṇḍakhetteti** ūsakhārādīdosehi aviddhaste sārakkhette.

Abhidoti abhi-saddena samānatthanipātapadanti āha “**abhi-aḍḍharattan**”ti.

Natthi etassa bhīdāti vā **abhido**. “Abhidaṃ aḍḍharattan”ti vattabbe upayogatthe paccattavacanāṃ. **Aḍḍharattanti** ca accantasamyogavacanāṃ, bhummatthe vā. Tasmā **abhido**

1. Dī 3. 181 piṭṭhe.

3. Vi 1. 263, 264; Vi 4. 359, 360 piṭṭhesu.

2. Vi 2. 189 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 2. 188 piṭṭhe.

aḍḍharattanti abhinne aḍḍharattasamayeti attho. Puṇṇamāsiyaṃ hi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā cande ṭhite aḍḍharattasamayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhite abhinno nāma.

Suppabuddhasunakkhattādayoti ettha¹ suppabuddho kira “sākiyo mama dhītaraṃ chaḍḍetvā nikkhanto, mama puttaṃ pabbājetvā tassa veriṭṭhāne ṭhito cā”ti imehi dvīhi kāraṇehi satthari āghātaṃ bandhitvā ekadivasaṃ “na dāni nimantitaṭṭhānaṃ gantvā bhuñjituṃ dassāmī”ti gamanamaggaṃ pidahitvā antaravīthiyaṃ suraṃ pivanto nisīdi. Athassa satthari bhikkhusaṃghaparivute taṃ ṭhānaṃ āgate “satthā āgato”ti ārocesaṃ. So āha “purato gacchāti tassa vadetha, nāyaṃ mayā mahallakataro, nāssa maggaṃ dassāmī”ti. Punappunaṃ vuccamānopi tatheva nisīdi. Satthā mātulassa santikā maggaṃ alabhitvā tatova nivatti. Sopi carapurisaṃ pesesi “gaccha tassa kathaṃ sutvā ehī”ti. Satthāpi nivattanto sitaṃ katvā ānandattherena “ko nu kho bhante sitapātukamme paccayo”ti puṭṭho āha “passasi ānanda suppabuddhan”ti. Passāmi bhante. Bhāriyaṃ tena kammaṃ kataṃ mādisassa buddhassa maggaṃ adentena, ito sattame divase heṭṭhāpāsāde pāsādamūle pathaviyā pavisissatī”ti ācikkhi.

Sunakkhattopi² pubbe bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṃ pucchi. Athassa bhagavā kathesi. So dibbacakkhum nibbattetvā ālokaṃ vaḍḍhetvā olokento devaloke nandanavanacittalatāvanaphārusakavanamissakavanesu dibbasampattiṃ anubhavamāne devaputte ca devadhītaro ca disvā “etesaṃ evarūpāya attabhāvasampattiyā ṭhitānaṃ kira madhuro nu kho saddo bhavissatī”ti saddaṃ sotukāmo hutvā dasabalaṃ upasaṅkamitvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchi. Bhagavā panassa “dibbasotadhātussa upanissayo natthī”ti ñatvā parikammaṃ na kathesi. Na hi buddhā yaṃ na bhavissati, tassa parikammaṃ kathenti. So bhagavati āghātaṃ bandhitvā cintesi “ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ paṭhamaṃdibbacakkhuparikammaṃ pucchim, so mayhaṃ ‘sampajjatu vā mā vā sampajjatū’ti kathesi. Ahaṃ pana paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchim, taṃ me na kathesi. Addhā

1. Dhammapada-Ṭīha 2. 28 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Ma-Ṭīha 1. 330 piṭṭhepi passitabbaṃ.

evam hoti ‘ayaṃ rājababbajito dibbacakkhuññaṃ nibbattetvā
dibbasotaññaṃ nibbattetvā cetopariyakammaññaṃ nibbattetvā āsavānaṃ
khaḃe ññaṃ nibbattetvā mayā samasamo bhavissatī’ti
issāmacchariyavasena mayhaṃ na kathetī’ti bhiyyoso āghātaṃ bandhitvā
kāśāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṃ patvāpi na tuṇhībhūto vihāsi. Dasabalaṃ
pana asatā tucchena abbhācikkhitvā apāyūpago ahoṣi. Tampi bhagavā
byākāsi. Vuttaṃ hetam “evampi kho bhaggava sunakkhatto licchaviputto
mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ
apāyiko”ti¹. Tena vuttaṃ **“aparepi suppubuddhasunakkhattādayo bhagavatā
ñātāvā”**ti. Ādi-saddena Kokālikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Susīmo paribbājakoti² evaṃnāmakko vedaṅgesu kusalo paṇḍito
paribbājako. Aññatitthiyā hi parihīnalābhasakkārasilokā “samaṇo gotamo na
jātigottādīni ārabba lābhagappatto jāto, kaviseṭṭho³ panesa uttamakavitāya
sāvakānaṃ bandhaṃ bandhitvā deti. Te taṃ uggaṇhitvā upaṭṭhākānaṃ
upanisinnakathampi anumodanampi sarabhaññaṃpīti evamādīni kathenti. Te
tesaṃ pasannānaṃ lābhaṃ upasaṃharanti. Sace mayaṃ yaṃ samaṇo
gotamo jānāti, tato thokaṃ jāneyyāma, attano samayaṃ tattha pakkhipitvā
mayampi upaṭṭhākānaṃ katheyyāma. Tato etehi lābhitarā bhaveyyāma. Ko
nu kho samaṇassa gotamassa santike pabbajitvā khippameva uggaṇhituṃ
sakkhissatī’ti evaṃ cintetvā “susīmo paṭibalo”ti disvā upasaṅkamitvā
evamāhaṃsu “ehi tvaṃ āvuso susīma, samaṇe gotame brahmacariyaṃ cara,
tvaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā amhe vāceyyāsi, taṃ mayaṃ dhammaṃ
pariyāpuṇitvā gihīnaṃ bhāsissāma, evaṃ mayampi sakkatā bhavissāma
garukatā mānitā pūjitā lābhino
cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ”ti⁴.

Atha susīmo paribbājako tesaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā yenānando
tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Thero ca taṃ ādāya

1. Dī 3. 4 piṭṭhe.

3. Visiṭṭho (Ka)

2. Saṃ-Tṭha 2. 115 piṭṭhepi passitabbaṃ.

4. Saṃ 1. 341 piṭṭhe.

bhagavantam upasaṅkamitvā etamattham ārocesi. Bhagavā pana cintesi “ayaṃ paribbājako titthiyasamaye ‘aḥam pāṭi-ekko satthā’ ti paṭijānamāno carati, ‘idheva maggabrahmacariyaṃ caritum icchāmī’ ti kira vadati, kiṃ nu kho mayi pasanno, udāhu mayham vā mama sāvakānaṃ dhammakathāya pasanno” ti. Athassa ekaṭṭhānēpi pasādābhāvaṃ ñatvā “ayaṃ mama sāsane ‘dhammaṃ thenessāmī’ ti pabbajati, itissa āgamaṇaṃ aparissuddhaṃ, nipphatti nu kho kīdisā” ti olokento “kiñcāpi ‘dhammaṃ thenessāmī’ ti pabbajati, katipāheneva pana ghaṭetvā arahattaṃ gaṇhissatī” ti ñatvā “tenahānanda susīmaṃ pabbājethā” ti āha. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**evaṃ bhagavatā ko ñāto? Susīmo paribbājako**” ti.

Santatihāmatto¹ so kira ekasmiṃ kāle rañño pasenadissa paccantaṃ kupitaṃ vūpasametvā āgato. Athassa rājā tuṭṭho satta divasāni rajjaṃ datvā ekaṃ naccagītakusalaṃ itthiṃ adāsi. So satta divasāni surāmadamatto hutvā sattame divase sabbālaṅkārappaṭimaṇḍito hatthikkhandhavaragato nahānatitthaṃ gacchanto satthāraṃ piṇḍāya pavisantaṃ dvārantare disvā hatthikkhandhavaragatova sīsaṃ cāletvā vandi. Satthā sitaṃ katvā “ko nu kho bhante sitapātukaraṇe hetū” ti ānandattherena puṭṭho sitakāraṇaṃ ācikkhanto āha “passasi ānanda santatihāmatthaṃ, ajjeva sabbābharaṇappaṭimaṇḍito mama santikaṃ āgantvā cātuppadikagāthāvasāne arahattaṃ patvā parinibbāyissatī” ti. Tena vuttaṃ “**evaṃ ko ñāto bhagavatāti? santatihāmatto**” ti.

Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā

63. Navame parihāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ upagacchatīti **pariyāyoti** idha kāraṇaṃ vuttanti āha “**nibbijjhanakāraṇaṃ**” ti.

1. Dhammapada-Ṭīṭha 2. 49 piṭṭhepi passitabbaṃ.

“Anujānāmi bhikkhave ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṃghātin”¹ ettha hi paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. “Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”² ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. “Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”³ ettha ānisaṃsaṭṭho. “Antaṃ antaguṇaṃ⁴, kayirā mālāguṇe bahū”⁵ ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi esova adhippetoti āha “**bandhanaṭṭhena guṇā**”^{ti}. Kāmarāgassa saṃyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho rāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo.

Cakkhuviññeyyāti vā cakkhuviññāṇatamdvārikaviññāṇehi jānitabbā. **Sotaviññeyyāti**-ādisupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtāti** sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṃ vā pattā. **Kamanīyāti** kāmatabbā. **Manavaḍḍhanakāti** manoharā. Etena parikappanatopi iṭṭhārammaṇabhāvaṃ saṅgaṇhāti. **Piyajātikāti** piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasañhitāti** kāmarāgena upecca sambandhanīyā sambandhā kātābbā. Tenāha “**ārammaṇaṃ katvā**”^{ti}-ādi. **Saṅkapparāgoti** vā subhādivasena saṅkappitavatthumhi uppannārāgo. Evamettha vatthukāmaṃ paṭikkhipitvā kilesakāmo vutto tasseva vasena tesampi kāmabhāvasiddhito, kilesakāmassapi iṭṭhavedanā diṭṭhādisampayogabhedena pavatti-ākārabhedena ca atthi vicittakāti tato visesetum “**citra vicitrārammaṇāni**”^{ti} āha, nānappakārāni rūpādi-ārammaṇāni attho.

Athettha dhīrā vinayanti chandanti atha etesu ārammaṇesu dhitisampannā paṇḍitā chandarāgaṃ vinayanti.

Tajjātikanti tamsabhāvaṃ, atthato pana tassa kāmassa anurūpanti vuttaṃ hoti. Puññassa bhāgo puññabhāgo, puññakoṭṭhāso. Tena nibbatto, tattha vā bhavoti **puññabhāgiyo**. **Apuññabhāgiyoti** etthāpi eseva nayo. Vipākoyeva **vepakkanti** āha “**vohāravipākaṇ**”^{ti}.

Sabbasaṅgāhikāti kusalākusalasādhāraṇā. **Saṃvidahanacetanāti** sampayuttadhammesu saṃvidahanalakkhaṇā cetanā. **Urattālīnti** uraṃ

1. Vi 3. 304 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 3 piṭṭhe.

3. Ma 3. 298 piṭṭhe.

4. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhādisu.

5. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

tāletvā. **Ekapadanti** ekapadacitaṃ mantam. Tenāha “**ekapadamantaṃ vā**”ti-
ādi.

Nibbedhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sihanādasuttavaṇṇanā

64. Dasame **tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Nanu cetāni sāvakaṇampi ekaccāni uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānaññādīni, na tādisāni tadaññesaṃ kadāci uppajjantīti aññehi asādhāraṇāni. Imameva hi yathāvuttaṃ lesaṃ apekkhitvā sādharmaṇabhāvato āsayānusayaññādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Yathā pubbabuddhānaṃ balāni puññassa sampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānīti vā **tathāgatabalāni**. Usabhassa idaṃ **āsabham**, seṭṭhatṭhānaṃ, **pamukhanādanti** seṭṭhanādaṃ. **Paṭivedhaññañceva desanāññañcā**ti ettha paññāya pabhāvitam attano ariyaphalāvaham paṭivedhaññaṃ. Karuṇāya pabhāvitam sāvakaṇam ariyaphalāvaham desanāññaṃ. Tattha paṭivedhaññaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidham. Taṃ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarato paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṃpavattamānaṃ pavattanti duvidham. Taṃ hi yāva aññātakonḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhaññaṃ lokuttaram, desanāññaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaññeva orasaññaṃ.

Ṭhānañca ṭhānato pajānātīti kārāṇaṇca kārāṇato pajānāti. Yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Bhagavā “ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānaṃ”ti pajānanto ṭhānato aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti.

Samādiyantīti **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha “**samādiyitvā katānan**”ti. **Kammameva vā kammamādānanti** etena “samādānan”ti saddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatīti** nirayādigatiyo. **Upadhīti** attabhāvo. **Kāloti** kammassa vipaccanārahakālo. **Payogoti** vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriya.

Catunnaṃ jhānānanti paccanīkajjhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ. Catukkanayena hetuṃ vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnaṃ¹ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ. **Tiṇṇaṃ samādhīnanti** savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ. **Navannaṃ anupubbasaṃpattīnanti** paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnaṃ navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. Ettha ca paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabbhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyaṃ dhammanti** appaṇṇaṃ paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādiṭṭhānaṃ. **Visesabhāgiyaṃ dhammanti** appaṇṇaṃ paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādīṭṭhānaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyajjhānādīṭṭhānaṃ hānabhāviyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni. Tehi pana jhānānaṃ taṃsabbhāvataṃ dhammasaddena vuttā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Vodānanti** appaṇṇaṃ paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādīnaṃ adhigamassa paccayattā “**vuṭṭhānan**”ti vuttaṃ. Ye pana “nirodhato phalasaṃpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī”ti vadanti, te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasaṃpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti imāya **pāḷiyaṃ**² paṭisedhetabbā.

Sihanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Abhi 1. 65; Khu 9. 231 piṭṭhesu.

7. Devatāvagga

1. Anāgāmiṭṭhārasuttādivaṇṇanā

65-67. Sattamaṣṣa paṭhamādhāni uttānatthāni. Tatiye abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṃ **ābhisamācārikam**, vattappaṭipattivattaṃ. Tenāha “**uttamasamācārabhūtan**”ti-ādi. **Sekhapaṇṇattisīlanti** sekhiyavasena paññattasīlaṃ.

Anāgāmiṭṭhārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā

68-69. Catutthe gaṇena saṅgaṇaṃ samodhānaṃ gaṇasaṅgaṇikā, sā āramitabbatṭhena ārāmo etassāti **gaṇasaṅgaṇikārāmo**. **Saṅgaṇikā**ti vā sakaparisasamodhānaṃ. **Gaṇoti** nānājanasamodhānaṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Pañcamaṃ uttānatthameva.

Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe paṭippassambhanaṃ paṭippassaddhīti atthato ekanti āha “**na paṭippassaddhiladdhenāti kilesappaṭippassaddhiyā aladdhenā**”ti. Sukkapakkhe **santenā**ti-ādīsu aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesasantatāya ca santena, atappaniyatṭhena **pañītena**, kilesappaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesappaṭippassaddhibhāvaṃ vā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena**, passaddhikilesena vā arahatā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena**, ekodibhāvena adhigatattā **ekodibhāvādhigatenāti** evamattho daṭṭhabbo.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā

71-74. Sattame **tasmim tasmim viseseti** tasmim tasmim sacchikātabbe visese. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhitabbatā. Taṃ **sakkhibhabbatam. Sati sati-āyataneti** sati satikāraṇe. Kiñcetha kāraṇam? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānam vā, avasāne pana chaṭṭhābhiññāya arahattam vā kāraṇam, arahattassa vipassanā vāti veditabbari. Yam hi tam tatra tatra sakkhibhabbatāsāṅkhātari iddhiḍḍhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇam. Atha iddhiḍḍhapaccanubhavanādi-abhiññā, evam sati abhiññāpādakajjhānam kāraṇam. Arahattampi “kudāssu nāmāham tadāyatanam upasampajja viharissāmi”ti anuttaresu vimokkhesu piham upaṭṭhapetvā chaṭṭhābhiññam nibbattentassa kāraṇam. Idañca sabbasādhāraṇam na hoti, sādharāṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇam. Atha pā **sati āyataneti** tassa tassa visesādhigamassa upanissayasāṅkhāte kāraṇe satīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Hānabhāgiyādīsu “paṭhamajjhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, hānabhāgiyo samādhī. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati, ṭhitibhāgiyo samādhī. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, visesabhāgiyo samādhī. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasamhitā, nibbedhabhāgiyo samādhī”ti¹ iminā nayena sabbasamāpattiyo vitthāretvā hānabhāgiyādi-attho veditabbo. Tattha² **paṭhamajjhānassalābhinti** yvāyam appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, tam. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantīti** tato vuṭṭhitam ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti, tassa kāmānatītassa kāmānupakkhandānam saññāmanasikārānam vasena so paṭhamajjhānasamādhī hāyati parihāyati, tasmā **hānabhāgiyo** vutto. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvo. **Sati santiṭṭhatīti** idam micchāsatiṃ sandhāya vuttam. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānam santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhī neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhiti koṭṭhāsiko hoti. Tena

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 400 piṭṭhepi passitabbari.

vuttam “**ñhitibhāgiyo samādhī**”ti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkam dutiyajjhānam santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Saññāmanasikārā samudācarantī**ti paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitam dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudanti. Tassa uparidutiyajjhānānupakkhandānam saññāmanasikārānam vasena so paṭhamajjhānasamādhī visesabhūtaṣṣa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya “**visesabhāgiyo**”ti vutto.

Nibbidāsahagatāti tameva paṭhamajjhānalābhim jhānato vuṭṭhitam nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagabhā. Vipassanāñāṇam hi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā “**nibbidā**”ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya codenti tudanti. **Virāgūpasamhitā**ti virāgasāṅkhātena nibbānena upasamhitā. Vipassanāñāṇam hi sakkā iminā maggena virāgam nibbānam sacchikātunti pavattito “virāgūpasamhitam”ti vuccati. Taṃsampayuttā saññāmanasikārā virāgūpasamhitā eva nāma. Tassa tesam saññāmanasikārānam vasena paṭhamajjhānasamādhī ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbebhogiyō**”ti vutto. Hānam bhajantīti **hānabhāgiyā**, hānabhāgo vā etesaṃ atthīti **hānabhāgiyā**, parihānakoṭṭhāsikāti attho. Iminā nayena **ñhitibhāgiyo** veditabbo. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arahattavagga

1. Dukkhasuttādivaṇṇanā

75-77. Aṭṭhamassa paṭhamādīsu natthi vattabham. Tatiye **tividham kuhanavatthuntī** paccayappaṭisevanasāmantajappana-iriyāpathappavattanasāṅkhātam tividham kuhanavatthum. **Ukkhipitvāti** “mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī”ti-ādinā paggaṇhitvā lapanam. **Avakkhipitvāti** “kim imassa jīvitam, bījabhojano nāmāyan”ti hīletvā lapanam.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā

78. Catutthe yathāvuttadhammādīsu tassa kilesanimittam dukkham anavassananti¹ “sukhasomanassabahulo viharatī”ti vuttam.
Kāyikasukhañceva cetasikasomanassañca bahulam assāti
sukhasomanassabahulo. Yavati tena phalam missitam viya hotīti **yoni**,
ekantikam kāraṇam. **Assāti** yathāvuttassa bhikkhuno. **Paripuṇṇanti** avikalam
anavasesam.

Sukhasomanassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Adhigamasuttavaṇṇanā

79. Pañcame āgacchanti etena kusalā vā akusalā vāti āgamanam,
kusalākusalānam uppattikāraṇam, tattha kusaloti **āgamanakusalo**. Evaṃ
dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā abhivaḍḍhantīti evam
jānanto. Apagacchanti kusalā vā akusalā vā etenāti apagamanam, tesam eva
anuppattikāraṇam, tattha kusaloti **apagamanakusalo**. Evaṃ dhamme
manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā nābhivaḍḍhantīti evam jānanto.
Upāyakusaloti ṭhānuppattikapaññāsamannāgato. Idañca accāyikakicce vā
bhaye vā uppanne tassa tikicchanattham ṭhānuppattiyā kāraṇajānanavasena
veditabbam.

Adhigamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahantattasuttādivaṇṇanā

80-81. Chaṭṭhe **sampatteti** kilese sampatte. Sattamam uttānameva.

Mahantattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Anavadassananti (Ka)

8. Dutianirayasuttādivaṇṇanā

82-84. Aṭṭhame **kāyapāgabbhiyādīhīti ādi-saddena vacīpāgabbhiyaṃ** manopāgabbhiyaṃ saṅgaṇhāti. Navamādīni uttānatthāneva.

Dutianirayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sītivagga

1. Sītibhāvasuttavaṇṇanā

85. Navamassa paṭhame **sītibhāvanti** nibbānaṃ, kilesavūpasamaṃ vā. **Niggaṇhātīti** accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ uddhaccapakkhato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātīti** atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṃsetīti** samappavattacittaṃ tathāpavattiyaṃ paññāya toseti uttejeti vā. Yadā vā paññāpayogamandatāya upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ cittaṃ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā sampahaṃseti samuttejeti. **Ajjhupekkhatīti** yadā pana cittaṃ alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ sammadeva bhāvanāvīthim¹ otiṇṇaṃ hoti, tadā pagghaniggahasampahaṃsanesu kiñci byāpāraṃ akatvā samappavattesu assesu sārathī viya ajjhupekkhati, upekkhakova hoti. **Paṇītādhimuttikoti** paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Sītibhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

86-95. Dutīye **acchandikoti** kattu kamyatākusalacchandarāhito. Uttarakurukā manussā acchandaikaṭṭhānaṃ pavīṭṭhā. **Duppaññoti** bhavaṅgapaññāya

1. Bhāvanāvidhim (Ka)

parihīno. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātāṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbo. **Na kammāvaraṇatāyāti**-ādīsu abhabbavipariyāyena attho veditabbo. Catutthādīni uttānatthāni.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sītivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānisaṃsavagga

1. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā

96-106. Dasamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṃ. Aṭṭhame mettā etassa atthīti mettāvā, tassa bhāvo **mettāvatā**, mettāpaṭipatti, tāya. Sā pana mettāvatā mettāvasena pāricariyāti āha “**mettāyuttāya pāricariyāyā**”ti. **Paricaranti** vippakatabrahmacariyattā. Pariciṇṇasatthukena sāvakena nāma satthuno yāva dhammena kātabbā pāricariyā, tāya sammadeva sampāditattā. Navamādīni uttānatthāni.

Pātubhāvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṃsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

107-116. Ekādasamavaggo uttānatthoyeva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Chakkanipātavaṇṇanāya anattānatthadīpanā samattā.

Sattakanipāta

Paṇṇāsaka

1. Dhanavaggavaṇṇanā

1-10. Sattakanipātassa paṭhamo vaggo uttānattho.

2. Anusayavagga

4. Puggalasuttavaṇṇanā

14. Dutiyassa catutthe ubhato ubhayathā, ubhato ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. **Dvīhi bhāgehīti** karaṇe nissakke cetam. Bahuvacanam. Āvutti-ādivasena ayam niyamo veditabboti āha “**arūpasamāpattiyā**”ti-ādi. Etena “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **Tipiṭakacūḷanāgattheravādo**, “nāmakāyato rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **Tipiṭakamahārakkhitattheravādo**, “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāram, maggena samucchedavimokkhena ekavāram vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattheravādo** cāti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbam. Ettha ca paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto vutto, dutiyavāde ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto, tatiyavāde dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesam visesoti. **Vimuttoti** kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyato vimuttoti attho.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcetha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṃ viya duvaṅgikaṃ āneñjappattanti vuccati, taṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti

rūpakāyato avimuttattā. Taṃ hi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha **“catunnaṃ arūpa -pa- pañcavidho hotī”**ti. **Arūpasamāpattī**nantī niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattaṃ patta-anāgāminoti** bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattaṃ patto anāgāmī nāma hoti. **“Rūpī rūpāni passaṭī”**ti-ādike nirodhasamāpatti-ante aṭṭha vimokkhe vatvā—

“Yato ca kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati Ānanda bhikkhu ubhatobhāgavimutto”ti—

yadipi **mahānidāne**¹ vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti, idha pana sabba-ubhatobhāgavimutte saṅgahaṇatthaṃ **“pañcavidho hotī”**ti vatvā **“pāli panettha -pa- aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā”**ti āha. Majjhimanikāye pana **kīṭāgirisutte**²—

“Katamo ca bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto? Idha bhikkhave ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto”ti—

arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro samāpattisīsaṃ nirodhaṃ na³ samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggaloti-ādi puggalapaññattipāli. Tattha **katamoti** pucchāvacanaṃ. **Puggaloti** asādhāraṇato pucchitabbavacanaṃ. **Idhāti** imasmim sāsane. **Ekaccoti** eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā**

1. Dī 2. 60 piṭṭhe.

2. Ma 2. 143 piṭṭhe.

3. Pana (Ka) Abhi-Ṭṭha 3. 41 piṭṭhe passitabbaṃ.

viharatīti aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā nāmakāyato paṭilabhitvā viharati.

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvāti** dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā dassanāyattaparikkhayattā. Evaṃ hi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassa adhiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigata-aṭṭhavimokkho sabbaso āsavehi vimutto, tassetam adhivacanaṃ. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimuttatā hotīti vuttovāyamatto. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttotoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṃnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhītveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā taṃ “sattisayo”ti anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇatā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva** na ekadesabhūtarūpajjhānapaṭikkhepavasena. Evaṃ hi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddham hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttotoyeva nāma hoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikatoti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cetam upayogavacanaṃ. Taṃ phuṭṭhānantarakārameva sacchikātabbam sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti, bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti-ādisu viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsiko viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodham pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbam nirodham yathā-ālocitaṃnāmakāyena sacchikarotīti “**kāyasakkhī**”ti vuccati,

na tu “vimutto”ti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā. Tenāha **“jhānaphassaṃ paṭhamam phusati, pacchā nirodham nibbānaṃ sacchikaroti”**ti. Ayaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkkhibhāvaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappatta-anāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hotīti vuttaṃ **abhidhammaṭīkāyaṃ**¹ “kāyasakkkhimhipi eseṃ nayo”ti. **Ekacce āsavāti** heṭṭhimamaggavajjhā āsavā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaram pattoti vuttaṃ hoti. “Diṭṭhattā patto”tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha **“dukkhāsaṅkhārā”**ti-ādi. Tattha **paññāyāti** maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato paṭṭhāya yāva aggamaggaṭṭhā diṭṭhippatto. Tenāha **“sopi kāyasakkkhī viya chabbidho hoti”**ti. Yathā pana paññāvimutto, evaṃ ayampi sukkhavipassako catūhi arūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseṃ nayo. **Idaṃ dukkhanti** ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddham dukkhanti. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti ṭhapetvā taṇhaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhasaccanti yāthāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṃ janeti nibbatteti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ **“ayaṃ dukkhasamudayo”**ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā pana idaṃ dukkhaṃca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhati, appavattiṃ gacchati, tasmā naṃ **“ayaṃ dukkhanirodho”**ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ **“ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”**ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ **“tathāgatappaveditā”**ti-ādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditāti** tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā veditā pākaṭākātā. **Dhammāti** catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā** hontīti sudiṭṭhā. **Vocaritāti** sucaritā, paññāya suṭṭhu carāpitāti attho. **Ayanti** ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti.

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto. Etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya

adhimuttoti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi.

Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti?

Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippattaṃ hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova sakkoti vikkhambhitum, saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto sakkoti vikkhambhitum, tasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti. Tenāha “**etassa hī**”ti-ādi.

Saddahantassāti “ekaṃsato ayaṃ paṭipadā kilesakkhayaṃ āvahati sammāsambuddhena bhāsītattā”ti evaṃ saddahantassa. Yasmā panassa aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparam viśesaṃ passato tattha tattha paccakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṃ

“**saddahantassa viyā**”ti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanā**ti vacanena āgamanīyanānattena diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṃ paññānānattaṃ hotīti dassitaṃ.

Abhidhammatṭhakathāyampi¹ “nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ natthi, paññāya nānattaṃatthiye vā”ti vatvā “āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ katan”ti vuttaṃ.

Ārammaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti dhammo, paññā. Taṃ paññāsaṅkhātāṃ dhammaṃ adhimattatāya pubbaṅgamaṃ hutvā pavattaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Tenāha “**dhammo**”ti-ādi. **Paññāpubbaṅgamanti** paññāpadhānaṃ. “Saddhaṃ anussarati, saddhāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāveti”ti imamatthaṃ **eseva nayoti** atidisati. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī**, paññaṃ sātisaṃ pavattetīti attho. Tenāha “**paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti**”ti. Paññā vā puggalaṃ vāheti nibbānābhikṣaṃ gametīti **paññāvāhī**. **Saddhāvāhī**ti etthāpi iminā nayeneva attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādīkathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Tasmāti visuddhimagge**² vuttattā. Tato eva **Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**³ vuttanayeneva cettha attho veditabbo.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭīha 3. 43 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 297, 352 piṭṭhesu.

3. Visuddhi-Ṭī 2. 466 piṭṭhe.

5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **ekantakālakehīti** natthikavāda-ahetukavāda-akiriyavādasāṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. Tenāha **“niyatamicchādiṭṭhiṃ sandhāya vuttan”**ti. **Evam puggaloti** iminā kāraṇena ekavāraṃ nimuggo nimuggoyeva so hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthīti vadanti makkhaligosālādayo viya. Heṭṭhā heṭṭhā narakaggīnaṃyeva āhāro. **Sādhū saddhā kusalesūti** kusalahammesu saddhā nāma sāhu laddhakāti ummujiṭṭhi, so bhāvattakeneva kusaleṇa ummujiṭṭhi nāma. **Sādhū hirīti**-ādīsupi eseṇa nayo. **Caṅkavāreti** rajakānaṃ khāraparissāvane, surāparissāvane vā. **Evam puggaloti** “evam sādhū saddhā”ti imesaṃ saddhādīnaṃ vasena ekavāraṃ ummujiṭṭhā tesam parihaṇīyā puna nimujjatiyeva devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭhasamāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna buddhānaṃ paṭipakkhatāya tehi guṇehi parihaṇīyo ruhiruppādakammaṃ samghabhedakammaṇca katvā kāyassa bhedaṃ dutiyacittavāreṇa cuticittamanantarā niraye nibbatto. Kokāliko dve aggasāvake upavāditvā padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṃ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vassikaṃ vā upanibandhāpesi, so pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ dhutaṅgaṃ vā gaṇhāti, medhāvī balavīriyasampattiyaṃ pahonakakāle tato uttariṃ na karoti. **Evam puggaloti** evaṃ imāya saddhādīnaṃ ṭhitiyā puggalo ummujiṭṭhā ṭhito nāma hoti. **Ummujiṭṭhā pataratīti** sakadāgāmiṃpuggalo kilesatanutāya uṭṭahitvā gantabbadisābhimukho tarati nāma.

Paṭigādhappatto hotīti anāgāmiṃpuggalaṃ sandhāya vadati. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā. Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggappaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiṃ pāpuṇiṃsu. Tesu paṭhamāṃ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjivā puna saṇṭhātum nāsakkhi, avassaṃva macchakacchapabhattaṃ jāto. Dutiiyo otiṇṇaṭṭhāne

nimujjitvā sakim uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātum nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhattam jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhito majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantum, na pārām gantum asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇatittham olokesi. Pañcamo uttaraṇatittham oloketvā patarati. Chaṭṭho tam disvā pārimatīram gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārimatīram gantvā gandhacunṇādihi nhatvā varavatthādīni nivāsetvā surabhivilepanam vilimpitvā nīluppalamālādīni pilandhitvā nānālankārappaṭimaṇḍito mahānagaram pavisitvā pāsadamāruhitvā uttamabhojanam bhuñjati.

Tattha jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā, nadī viya vaṭṭam, paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanam viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanam, ummujjitvā nimujjanapuriso viya saddhādīnam uppattimatthakena ummujjitvā tāsam hāniyā nimuggapuggalo, majjhe nadiyā ṭhatvā viya saddhādīnam ṭhitiyā ṭhitipuggalo, uttaraṇatittham olovento viya sotāpanno, patarantapuriso viya kilesakāmāvaṭṭatāya pataranto sakadāgāmī, taritvā kaṭimatte udake ṭhitapuriso viya anāvaṭṭadhammattā anāgāmī, nhatvā pārimatīram uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo, thale ṭhitapurisassa nagaram pavisitvā pāsadam āruya uttamabhojanabhūñjanam viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇasamāpattim appetvā vītināmanam veditabbari.

Udakūpamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā

16-19. Chaṭṭhe “**idha samasīsī kathito**”ti vatvā evam samasīsitam vibhajitvā idhādhippetam dassetum “**so catubbidho hotī**”ti-ādimāha. Rogavasena samasīsī **rogasamasīsī**. Esa nayo sesesupi. **Ekappahārenevā**ti ekavelāyameva. Yo cakkhurogādīsu aññatarasmim sati “**ito anuṭṭhito arahattam pāpuṇissāmī**”ti vipassanam paṭṭhapesi, athassa arahattaṇca rogato vuṭṭhāṇaṇca ekakārameva

hoti, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. **Iriyāpathassa pariyosānanti** iriyāpathantarasaṃyogo. Yo ṭhānādisu iriyāpathesu aññataraṃ adhiṭṭhāya “avikopetvāva arahattaṃ pāpuṇissāmi”ti vipassanaṃ paṭṭhapesi, athassa arahattappatti ca iriyāpathavikopanañca ekappahāreṇeva hoti, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. **Jīvitasamasīsī nāmāti** ettha “palibodhasīsam māno, parāmāsasīsam diṭṭhi, vikkhepasīsam uddhaccaṃ, kilesasīsam avijjā, adhimokkhasīsam saddhā, paggahasīsam vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsam sati, avikkhepasīsam samādhi, dassanasīsam paññā, pavattasīsam jīvitindriyaṃ, cutisīsam vimokkho, saṅkhārasīsam nirodho”ti **paṭisambhidāyaṃ**¹ vuttasu sattarasasu sīsasu pavattasīsam kilesasīsanti dve sīsāni idhādhippetāni “apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca”ti vacanato. Tesu kilesasīsam arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsam jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjāṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitindriyapariyādāyakaṃ. Yassa cetam sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathaṃ panidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiṃ hi vāre maggavutṭhānaṃ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmiṃmagge pañca, anāgāmiṃmagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇānaṃ patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hotīti imāya vārasamatāya. Vārasamavuttidāyakena hi maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahati. “Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti”ti² vacanato paccavekkhaṇaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ sampāpitaṃ nāma hotīti imāya vāravuttiyā samatāya kilesapariyādānaṃ jīvitapariyādānānaṃ samatāveditabbā. Tenevāha “**yasmā panassa -pa- tasmā evaṃ vuttan**”ti.

Āyuno vemajjhaṃ anatikkamitvā antarāva kilesaparinibbānena parinibbāyatīti **antarāparinibbāyī**. Tenāha “**yo pañcasu**

1. Khu 9. 405 piṭṭhe.

2. Ma 1. 47; Saṃ 2. 18, 19 piṭṭhesu.

suddhāvāsesū”ti-ādi. **Vemajjheti** avihādīsu yattha uppanno, tattha āyuno vemajjhe. Āyuvemajjhaṃ upahacca atikkamitvā tattha parinibbāyatīti **upahaccaparinibbāyī**. Tenāha “**yo tatthevā**”ti-ādi. Asaṅkhārena appayogena anussāhena akilamanto tikkhindriyatāya sukheneva parinibbāyatīti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Tenāha “**yo tesāmyevā**”ti-ādi. **Tesāmyeva puggalānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Appayogenāti** adhimattappayogena vinā appakasirena. Sasaṅkhārena sappayogena kilamanto dukkhena parinibbāyatīti **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotañcāti, uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Ettha pana catukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā¹ akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma**. Ayaṃ hi aviheṣu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati. Tattha yo avihato paṭṭhāya dutiyaṃ vā catutthaṃ vā devalokaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāma**. Yo kāmabhavato cavitvā akaniṭṭhesu parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma**. Yo heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva nibbattitvā parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmīti**.

Ete pana aviheṣu uppannasamanantara-āyuvemajjhaṃ appatvāva parinibbāyanavasena tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsototi pañcavidho, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena dasa honti, tathā atappasudassasudassīsūti cattāro dasakāti cattārīsaṃ. Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthi, tayo antarāparinibbāyino,

1. Ṭatvā (Ka) Abhi-Ṭṭha 3. 49 piṭṭhe passitabbaṃ.

eko upahaccaparinibbāyīti cattāro,
asaṅkhārasasaṅkhārāparinibbāyivibhāgena aṭṭhāti aṭṭhacattārīsaṃ
anāgāmino. Sattamādīsu natthi vattabbaṃ.

Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā

20. Dasame **niddasavatthūnī**ti ādisaddalopenāyaṃ niddesoti āha “**niddasādivatthūnī**”ti. Natthi idāni imassa dasāti **niddaso**. **Pañho**ti nātuṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotī**ti tesaṃ matimattametanti dassetuṃ “**so kirā**”ti kirasaddaggahaṇaṃ. **Niddasoti** cetam vacanamattaṃ. Tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ “**na kevalañcā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gāme vicarantoti** gāme piṇḍāya caranto. Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā, sāsanepi sekhassapi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ yena ca kāraṇena, taṃ dassetuṃ “**khīṇāsavassetan**”ti-ādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni yāni pāliyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ**. Taṃ panassā paripūriyā veditabbanti āha “**sikkhāttayapūraṇe**”ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ**. Tañca atthato pūraṇena paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Balavacchandoti** daḷhacchando. **Āyatinti** anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha “**anāgate punadivasādīsupī**”ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha nibaddhabhattitā¹ **avigatapematā**. Tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanāti** āha “**vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ**”ti. **Taṇhāvinayeti** bhaṅgānupassanāñāṇānubhāvasiddhe² taṇhāvikkhambhane. **Ekibhāveti** gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekavāse. **Vīriyārambheti** sammappadhānassa

1. Nivīṭṭha-atthitā (Ka)

2. Virāgānupassanādivipassanāñāṇānubhāvasiddhe (pāthikavagge saṅgītisuttaṭīkāyaṃ)

paggaṇhane. Taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanam hotīti āha “**kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe**”ti. **Satiyañceva nipakabhāve cāti** satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva hi vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedheti** maggasammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “**maggadassane**”ti.

Niddasavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vajjisattakavagga

1. Sārāṇḍasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame devāyatanabhāvena cittattā lokassa cittikāraṭṭhānatāya ca **cetiyaṃ** ahosi. **Yāvakiṇanti**¹ ekamevetam padam aniyamato parimāṇavācī. Kālo cettha adhippetoti āha “**yattakam kālan**”ti. **Abhiṇham sannipātā**ti niccasannipātā. Taṃ pana niccasannipātataṃ dassetuṃ “**divasassā**”ti-ādi vuttam. **Sannipātabahulā**ti pacurasannipātā. **Vosānanti** saṅkocaṃ. “**Vuddhiyevā**”ti-ādinā vuttamattham byatirekamukhena dassetuṃ “**abhiṇham asannipatatā hī**”ti-ādi vuttam. **Ākulā**ti khubhitā na pasannā². **Bhijjivā**ti vaggabandhato vibhajja visum visum hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Addhabhuttā vā**ti sāmibhuttā vā. **Osīdamāneti** hāyamāne.

Suṅkanti bhaṇḍam gahetvā gacchantehi pabbatakhāṇadanaditthagāmadvārādīsu rājapurisānam dātabbabhāgam. **Balinti** nipphannasassādito chabhāgam sattabhāganti-ādinā laddhabbakaram³. **Daṇḍanti** dasavīsatikahāpaṇādikam aparādhānurūpaṃ gahetabbadhanadaṇḍam. **Vajjidhammanti** vajjirājadhammam. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepe ca ādinavānisaṃse ca vitthārato dassetuṃ

1. Dī-Ṭī 2. 123 piṭṭhādīsupi passitabbam.

2. Na phītā na sampannā (Ka)

3. Laddhakaram (Dī-Ṭī 2. 123 piṭṭhe.)

“tesan”ti-ādi vuttaṃ. **Pāricariyakkhamā**ti upaṭṭhānakkhamā. **Porāṇaṃ vajjidhammanti** ettha pubbe kira vajjirājāno “ayaṃ coro”ti ānetvā dassite “gaṇhatha naṃ coran”ti avatvā vinicchayamahāmattānaṃ denti. Te vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci akatvā vohārikānaṃ denti, tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suddharānaṃ denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭakulikānaṃ denti, tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño. Rājā vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace pana coro hoti, paveṇipaṇṇakaṃ vācāpeti. Tattha “yena idaṃ nāma kataṃ, tassa ayaṃ nāmadaṇḍo”ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanucchavikaṃ daṇḍaṃ karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vattantānaṃ manussā na ujjhāyanti. Paramparāgatesu aṭṭakulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭamahallakapurisā **aṭṭakulikā**.

Sakkāranti upakāraṃ. **Garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā**ti “ime amhākaṃ garuno”ti tattha garubhāvaṃ paṭi paṭi upaṭṭhapetvā. **Mānessantī**ti sammānessanti. Taṃ pana sammānaṃ tesu nesaṃ attamanatāpubbakanti āha “**manena piyāyissanti**”ti. **Nipaccakāraṃ** paṇipātaṃ. **Dassentī**ti garucittabhāraṃ dassenti. **Sandhānetunti**¹ sambandhaṃ avicchinnāṃ katvā ghaṭetum.

Pasayhakārassāti balakkārassa. Kāmaṃ vuddhiyā pūjanīyatāya “vuddhihāniyo”ti vuttaṃ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo. Pāḷiyaṃ vā yasmā “vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihānī”ti vuttaṃ, tasmā tadanukkamena “**vuddhihāniyo**”ti vuttaṃ.

Vipaccitum aladdhokāse pāpakamme, tassa kammaṃ vipāke vā anavasaroṃ devatopasaggo. Tasmim̐ pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha “**anuppannaṃ -pa- vaḍḍhenti**”ti. Eteneva **anuppannaṃ sukhanti** etthāpi attho veditabbo. Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṃ paṭibhayabhāvadassananti evamādinā devatānaṃ **saṅgāmasīse sahāyatā** veditabbā.

1. Sandhāretunti (Ka)

Anicchitanti aniṭṭhaṃ. **Āvaraṇatoti** nisedhanato. Dhammato anapetā dhammiyāti idha “**dhammikā**”ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṃ kaḍḍhitvā vanacaraṇaṃ vājo, tattha niyuttā, te vā vājentīti **vājikā**, migavadhacārino.

Sārandaśuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vassakārasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **abhiyātukāmoti** ettha **abhi**-saddo abhibhavanattho “anabhividditun”ti-ādīsu viyāti āha “**abhibhavanatthāya yātukāmo**”ti. **Vajjirājānoti** “vajjetabbā ime”ti ādito pavattaṃ vacanaṃ upādāya vajjīti laddhanāmā rājāno, vajjiraṭṭhassa vā rājāno vajjirājāno. Raṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyāti** rājabhāvānugatena pabhāvena. So pana pabhāvo nesaṃ gaṇarājānaṃ mitho sāmaggīya loke pākaṭo. Ciraṭṭhāyī ca ahoṣīti “**samaggabhāvaṃ kathetī**”ti vuttaṃ. Anu anu taṃsamaṅgino bhāveti vaḍḍhatīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo**, patāpo. So pana nesaṃ patāpo hatthi-assādivāhanasampattiya tattha ca susikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti “**etena -pa- kathetī**”ti vuttaṃ. **Tālacchiggaḷenāti** kuñcīkāchiddena. **Asananti** saraṃ. **Atipāṭayissanti** atikkāmenti. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhassa anupoṅkhaṃ, purimasarassa poṅkhapadānugatapoṅkhaṃ itaraṃ saraṃ katvāti attho. **Avirādhitanti** avirajjhitaṃ. **Ucchindissāmīti** ummūlanavasena kulasantatiṃ chindissāmi. Ayaṇaṃ vaḍḍhanaṃ ayo, tappaṭipakkhena **anayoti** āha “**avaḍḍhin**”ti. Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso **ñātibyasanaṃ**.

Gaṅgāyāti gaṅgāsamīme. **Paṭṭanagāmanti** sakaṭapaṭṭanagāmaṃ. **Tatrāti** tasmīṃ paṭṭane. **Balavāghātajātoti** uppannabalavakodho. **Meti** mayhaṃ. **Gatenāti** gamanena. **Sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi** tāya velāya. **Abhimukhaṃ yuddhenāti** abhimukhaṃ ujukameva saṅgāmakaraṇena. **Upalāpanaṃ** sāmaṃ dānañcāti dassetuṃ “**alan**”ti-ādi vuttaṃ. Bhedopi idha upāyo

evāti vuttaṃ “**aññatra mithubhedā**”ti. Yuddhassa¹ pana anupāyatā pageva pakāsītā. **Idanti** “aññatra upalāpanāya aññatra mithubhedā”ti idaṃ vacanaṃ. **Kathāya nayaṃ labhitvāti** “yāvakiṭvañca -pa- parihānī”ti imāya bhagavato kathāya upāyaṃ labhitvā. **Anukampāyāti** vajjirājesu anuggahena.

Rājāpi tameva pesetvā sabbe -pa- pāpesīti² rājā taṃ attano santikaṃ āgataṃ “kiṃ ācariya bhagavā avacā”ti pucchi. So “yathā bho samaṇassa gotamassa vacanaṃ na sakkā vajjī kenaci gahetuṃ, apica upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā”ti āha. Tato naṃ rājā “upalāpanāya amhākaṃ hatthi-assādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kiṃ karomā”ti pucchi. Tena hi mahārāja tumhe vajjī ārabba parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha, tato ahaṃ “kiṃ te mahārāja tehi, attano santakena kasivaṇijjādīni katvā jīvantu³ ete rājāno”ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe “kiṃ nu bho esa brāhmaṇo vajjī ārabba pavattaṃ kathaṃ paṭibāhati”ti vadeyyātha. Divasabhāge cāhaṃ tesaṃ paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatāḷanādīni akatvāva kevalaṃ khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā nīharāpetha, athāhaṃ “mayā te nagare pākāro parikhā ca kārītā, ahaṃ thiradubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi, na cirassaṃ dāni taṃ ujum karissāmi”ti vakkhāmi. Taṃ sutvā tumhe “gacchatū”ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamanaṃ sutvā “saṭho brāhmaṇo, mā tassa gaṅgaṃ uttāretuṃ adatthā”ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi “amhe ārabba kathitattā kira so evaṃ karotī”ti vutte “tena hi bhaṇe etū”ti vadiṃsu. So gantvā licchavī disvā “kimāgatattā”ti pucchito taṃ pavattiṃ ārocesi. Licchavino “appamattakena nāma evaṃ garuṃ daṇḍaṃ kātuṃ na yuttan”ti vatvā “kiṃ te tatra ṭhānantaraṃ”ti pucchiṃsu. Vinicchayamahāmaccohamasmīti. Tadeva te ṭhānantaraṃ hotūti. So suṭṭhutaṃ vinicchayaṃ karotī. Rājakumārā tassa santike sipparaṃ uggaṇhanti. So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā

1. Daṇḍassa (Ka)

2. Dī-Ṭṭha 2. 112 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

3. Vasantu (Ka)

“dārakā kasanti”ti pucchi. Āma kasanti. Dve goṇe yojetvāti. Āma dve goṇe yojetvāti. Ettakaṃ vatvā nivatto. Tato tamañño “kiṃ ācariyo āhā”ti pucchitvā tena vuttaṃ asaddahanto “na meso yathābhūtaṃ katheti”ti tena saddhiṃ bhijji.

Brāhmaṇo aparampi ekadivasam ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā “kena byañjanena bhuttosī”ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparampi divasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā “atiduggatosi kirā”ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma licchavīti. Aparampi ekamantaṃ netvā “tvaṃ kira bhīrujātiko”ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma licchavīti. Evaṃ aññena akathitameva aññassa kathento tihi saṃvaccharehi te rājāno aññamaññaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabheriṃ carāpesi. Licchavino “issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū”ti vatvā na sannipatimsu. Brāhmaṇo “ayaṃ dāni kālo, sīghaṃ āgacchatū”ti rañño sāsaṇaṃ pesesi. Rājā sutvāva balabheriṃ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā “rañño gaṇgaṃ uttaritum na dassāmā”ti bheriṃ carāpesum. Te sutvā “gacchantu sūrarājāno”ti-ādini vatvā na sannipatimsu. “Nagarappavesanaṃ na dassāma, dvārāni pidahissāmā”ti bheriṃ carāpesum. Ekopi na sannipati. Yathāvivaṭṭhi dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṃ pāpetvā gato, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “rājāpi tameva pesetvā sabbepi bhinditvā gantvā anayabyasanaṃ pāpesi”ti.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye aparihānāya hitāti **aparihāniyā**¹, na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā**. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento “**idhāpi cā**”ti-ādimāha. Tattha **bhatoti**-ādi disāsu āgatasāsane vuttavacanaṃ vuttakathanam. **Vihārasīmā ākulā**

1. Dī-Ṭī 2. 125 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā** **ṭhitā**. **Oliyamānakoti** pālito atthato ca vinassamānako. **Ukkhipāpentāti** paṇḍabhāvakaraṇena atthasaṃvaṇṇanāvasena ca paggaṇhantā.

Sāvatthiyaṃ bhikkhūviya¹ pācittiyaṃ desāpetabboti paññāpentā. **Vajjiputtakā viya**² dasavattudīpanena. **Tathā akarontāti** navam katikavattam vā sikkhāpadaṃ vā amaddantā dhammavinayato sāsanaṃ dīpentā khuddakampi ca sikkhāpadaṃ asamūhanantā. **Āyasmā Mahākassapo viya cāti** “suṇātu me āvuso saṃgho, santāmhākaṃ sikkhāpadāni gihigaṭāni. Gihinopi jānanti ‘idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ kappati, idaṃ vo na kappati’ti. Sacepi hi mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro ‘dhūmakālikāṃ samaṇena gotamena sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāvimesaṃ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhimsu. Yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhanti’ti. Yadi saṃghassa pattakallaṃ, saṃgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyyā”ti³ imaṃ tantim ṭhapento āyasmā Mahākassapo viya ca.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṃ anivattitabhāvaṃ upagatā. **Therakārakehīti** therabhāvasādhakehi silādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyoti** pabbajitā hutvā bahū rattiyo jānanti. Silādiguṇesu patiṭṭhāpanameva sāsane **pariṇāyakatāti** āha “**tisu sikkhāsu pavattenti**”ti. **Ovādaṃna denti** abhājanabhāvato. **Paveṇikathanti** ācariyaparamparābhataṃ sammāpaṭipattidīpanaṃ dhammakathaṃ. **Sārabhūtaṃ dhammapariyāyanti** samathavipassanāmaggaḥaḥasampāpanena sāsane sārabhūtaṃ bojjhaṅgakosalla-anuttarasītibhāva⁴ adhicitasuttādidhammatantim. **Ādikaṃ ovādanti ādi-**saddena “evaṃ te āloketabbaṃ, evaṃ te viloketabbaṃ, evaṃ te samīñjitabbaṃ, evaṃ te pasāretabbaṃ, evaṃ te saṃghāṭipattacīvaraṃ dhāretabbaṃ”ti ovādaṃ saṅgaṇhāti.

Punabbhavadānaṃ **punabbhavo** uttarapadalopena. **Itareti** ye na paccayavasikā na āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṃ.

1. Vi 1. 336 piṭṭhe vitthāravatthu.

3. Vi 4. 484 piṭṭhe.

2. Vi 4. 491 piṭṭhe vitthāravatthu.

4. Am 2. 379 piṭṭhe.

Āraññakesūti araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanam sandhāyāha “**gāmantasenāsanesu hī**”ti-ādi. Tena “anuttare su vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato”ti ettha vuttapihādayo viya āraññakasenāsanesu sālayatā sevitaḥḥapakkhikā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva. Tena parehi anussāhitānaṃ saraseneva anāgatānaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ āgamanam, āgatānaṃ phāsuvihāraṃ paccāsīsaṇṇāsi dasseti. **Imināva nīhārenāti** imāya paṭipattiyā. **Aggahitadhammaggaḥḥanti** aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇam. **Gahitasajjhāyakaraṇanti** uggahitassa suṭṭhu atthacintanam. Cintanatto hi ayaṃ sajjhāyasaddo. **Enti**¹ upagacchanti. Nisīdanti² āsanapaññāpanādinā.

Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā

24-26. Catutthe **karontoyevāti** yathāvuttam tiracchānakatham kathentoyeva. Abhiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanattam avadhāraṇavacanam. **Pariyantakārīti** sapariyantam katvā vattā. “Pariyantavatim vācam bhāsītā”ti³ hi vuttam. **Appabhassovāti** parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato. Samāpattisamāpajjanam **ariyo tuṇhībhāvo**. **Niddāyatiyevāti** niddokkamane anādinavadassī niddāyatiyeva, iriyāpathaparivattanādinā na nam vinodeti. **Evaṃ saṃsaṭṭhovāti** vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṃsaṭṭho eva viharati. **Dussilāpāpicchā nāmāti** sayam nissilā asantaḥḥasambhāvanicchāya samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā. Pāpapuggalehi mittikaraṇato **pāpamittā**. Tehi sadā saḥḥapavattanena **pāpasahāyā**. Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā**. Pañcamādinī uttānatthāniyeva.

Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Āgacchanti (Aṭṭhakathāyam)

2. Nisīdāpentī (Ka)

3. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

7. Saññāsuttādivaṇṇanā

27-31. Sattame aniccāti anupassati etāyāti **aniccānupassanā**.
Tathāpavattavipassanā pana yasmā attanā sahagatasaññāya bhāvitāya bhāvitā eva hoti, tasmā vuttam **“aniccānupassanādīhi sahagatasaññā”**ti. Imā satta lokiyavipassanāpi honti “aniccan”ti-ādinā pavattanato. “Etaṁ santam etaṁ paṇītam yadidaṁ sabbasaṅkhārasamatho”ti āgatavasena panettha dve lokuttarā hontīti veditabbā. “Virāgo nirodho”ti hi tattha nibbānam vuttanti idha virāgasaññā, tā vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyuh. Sesamettha suviññeyyameva. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vajjisattakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devatāvagga

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā

36. Catutthassa pañcame **attano guyhaṁ tassa āvikarotīti** attano guyhaṁ nigguhituṁ yuttakathaṁ aññassa akathetvā tasseva ācikkhati. **Tassa guyhaṁ aññesaṁ nācikkhatīti** tena kathitaguyhaṁ yathā aññe na jānanti, evaṁ anāvikaronto chādeti.

Paṭhamamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyamittasuttādivaṇṇanā

37-43. Chaṭṭhe **piyo ca hoti manāpo cāti** kalyāṇamittalakkhaṇam dassitam. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno ca hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyaṁ saddahati tathāgatassa sambodhiṁ kammaṇca kammaphalaṇca, tena sambodhiyā hetubhūtaṁ sattesu hitasukhaṁ na

pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṃ piyo hoti garu bhāvanīyo codako
 pāpagarahī vattā vacanakkhamo. Sutasampattiyā
 saccapaṭṭiccasamuppādādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā
 hoti. Cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho.
 Viriyasampattiyā āradhaviṛiyo hoti attahitaparahitapaṭipattiyā.
 Satisampattiyā upaṭṭhitassatī hoti. Samādhisampattiyā avikkhitto hoti
 samāhitacitto. Paññāsampattiyā aviparītā pajānāti. So satiyā
 kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṃ
 hitāhitānaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā viriyena
 satte ahite nisedhetvā hite niyojeti. Tena vuttaṃ “**piyo -pa- niyojeti**”ti.
 Sattamādīni uttānatthāni.

Dutiyamittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāyaññavagga

1. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā

44. Pañcamassa paṭhame¹ yasmā **nidassanatthe nipāto**, tasmā
seyyathāpi manussāti yathā manussāti vuttaṃ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi
 bāhirassa kāraṇassa² abhede ajjhakkassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ,
 nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā**. Iminā nayena sesapadesupi attho
 veditabbo. **Nesanti** manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti
nānattasaññino. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti **vinipātikā** satipi
 devabhāve dibbasampattiyā abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti
vinipātikā. Tenāha “**catu-apāyavinimuttā**”ti. **Piyaṅkaramātādīnaṃ viyāti**
 piyaṅkaramātā kira yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ
 sajjhāyato sutvā—

1. Dī-Ṭī 2. 114 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Kārakassa (Dī-Ṭī 2. 114 piṭṭhe.)

“Mā saddamakarī piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsatī.

Api dhammapadam vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṁyamāmasa, sampajānamusā na bhaṇāmasa.

Sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniā”¹—

evam puttakam saññāpetvā tam divasam sotāpattiphalaṁ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṁ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā**. Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Āyuvanṇādīhi mahantā brahmānoti **mahābrahmāno**. Satipi tesam tividhānampi paṭhamena jhānena gantvā nibbatbhāve jhānassa pana pavattibhedena ayam visesoti dassetuṁ “**brahmapārisajjā panā**”^{ti}-ādi vuttam. **Parittenāti** hīnena. Sā cassa hīnatā chandādīnaṁ hīnatāya veditabbā. Paṭiladdhamattam vā **hīnam**. **Kappassāti** asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapañītānaṁ majjhe bhavattā **majjhimaṁ**. Sā cassa majjhimatā chandādīnaṁ majjhimatāya veditabbā. Paṭilabhitvā nātisubhāvitam vā **majjhimaṁ**. **Upaḍḍhakappoti** asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataroti** brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro sabhāvato uḷārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratamova. Tam panettha appamāṇam. Tassa hi parittābhādīnaṁ parittasubhādīnaṁ kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti “ekattakāyā”^{te}veva te vuccanti. **Pañītenāti** ukkaṭṭhena. Sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṁ ukkaṭṭhatāya veditabbā. Subhāvitam vā sammadeva vasībhāvaṁ pāpitaṁ **pañītaṁ** “padhānabhāvaṁ nītan”^{ti} katvā. Idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇamahākappassa asambhavato. **Itīti** evam vuttappakārena. **Teti** “brahmakāyikā”^{ti} vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattāti** tihetukabhāvena ekasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammasena aññopi koci bhedo atthi. **Evanti** iminā nānattakāyā ekattasaññino gahitāti dasseti.

1. Sam 1. 211 piṭṭhe.

Daṇḍa-ukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Sarati** dhāvati¹, **vissarati** vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi ese va nayo. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Ukkatṭhaparicchedavasena** ābhassaraggahaṇeneva **sabbepi** te parittābhā-appamāṇābhāpi gahitā.

Sundarā pabhā subhā, tāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ antimaṇa-kārassa ha-kāraṇa katvā **“subhakiṇhā”**ti vuttā. Aṭṭhakathāyaṃ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti “subhena okiṇṇā vikiṇṇā”ti attho vutto. Etthāpi antimaṇa-kārassa ha-kārakaraṇaṃ icchitabbameva. **Na chijjivā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti** kāyassa saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvannaṇādiphalattā **vehapphalā. Etthā**ti viññāṇaṭṭhitiyaṃ.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā apunarāvattanato. **“Na sabbakālikā”**ti vatvā tameva asabbakālikattaṃ vibhāvetuṃ **“kappasatasahassampi”**ti-ādi vuttaṃ. Soḷasakappasahassaccayena uppannānaṃ suddhāvāsabrahmaṇaṃ parinibbāyanato aññesaṇa tattha anuppajjanato **buddhasuññe loke** suññaṃ haṃ ṭhānaṃ hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā. **Khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** suddhāvāsānaṃ sattāvāsabhāvadīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvopi dīpito hoti, tasmā **suddhāvāsāpi** sattu viññāṇaṭṭhitīsu **catutthaviññāṇaṭṭhitim**, navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsaṇa bhajanti**.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvavappattattā. Paribhāyaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇaṃ**, na sabbaso aviññāṇaṃ hotīti **nāviññāṇaṃ**, tasmā paripphutaviññāṇakiccavanti su **viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ**.

Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā

45. Dutiye **samādhiparikkhārā**ti ettha tayo parikkhārā. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti² hi ettha alaṅkāro

1. Saratīti dhāvati viya (Dī-Ṭī 2. 116 piṭṭhe.)

2. Saṃ 3. 5 piṭṭhe.

parikkhāro nāma. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hotī”¹ti ettha parivāro parikkhāro nāma. “Gilānapaccaya -pa- jīvitaparikkhārā”²ti ettha sambhāro parikkhāro nāma. So idha adhippetoti āha “**maggasamādhissa sambhārā**”ti. Parivāraparikkhāropi vaṭṭatiyeva. Parivāro hi sammādiṭṭhādayo maggadhammā sammāsamādhissa saha jātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisankharaṇato. **Parikkhatāti** parivāritā. **Ayaṃ vuccati ariyo sammāsamādhī**ti ayaṃ sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi parivuto ariyo sammāsamādhīti vuccati. Upecca nissīyatīti upanisā, saha upanisāyāti **sa-upaniso**, sa-upanissayo attho, saparivāroyevāti vuttaṃ hoti. Sahakārikāraṇabhūto hi dhammasamūho idha “upaniso”ti adhippebho.

Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā

46. Tatiye **anuḍaḥanaṭṭhenā**ti kāmāṃ āhuneyyaggi-ādayo tayo aggī brāhmaṇehipi icchitā santi, te pana tehi icchitamattāva, na sattānaṃ tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ “**āhunam vuccati**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ānetvā hunanaṃ pūjanaṃ “āhunan”ti vuttaṃ, taṃ **āhunam arahanti** mātāpitāro. Tenāha bhagavā “āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanan”³ti. Yadaggena ca te puttānaṃ bahūpakārabhāya āhuneyyāti, tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “**tesu -pa-nibbattanti**”ti.

Svāyamattho⁴ **mittavindaka**vatthunā veditabbo. Mittavindako hi mātārā “tāta ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattim dhammassavanaṃ suṇohi, sahaṃ te dassāmi”ti vutto dhanalobhena uposataṃ samādāya vihāraṃ gantvā “idaṃ ṭhānaṃ akutobhayan”ti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattim niddāyivā

1. Am 2. 478 piṭṭhe.

3. Khu 1. 269 piṭṭhe Itivuttake.

2. Ma 1. 150 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 3. 177 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

gharaṃ agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahaṣsaṃ gahetvāva pivi. Athassa etadahosi “dhanam samharissāmī”ti. So nāvāya samuddam pakkhanditukāmo ahosi. Atha nam mātā “tāta imasmim kule cattālīsakoṭṭidhanam atthi, alam gamanenā”ti nivāreti. So tassā vacanam anādiyitvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha nam kujjhitvā “ayaṃ mayham purato tiṭṭhati”ti pādena paharivā patitam antaram tatvā agamāsi.

Mātā uṭṭhahitvā “mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa te gatattāhāne sukham bhavissatīti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttā”ti āha. Tassa nāvaṃ āruyha gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā “addhā ettha pāpapuggalo atthi, salākaṃ dethā”ti ahaṃsu. Salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipimsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetīhi saddhim sampattim anubhavanto tāhi “purato purato mā agamāsi”ti vuccamānopi taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ sampattim passanto anupubbena khuracakkadharam ekaṃ addasa, taṃ cakkam padumapupphaṃ viya upaṭṭhāsi. So taṃ āha “ambho idaṃ tayā piḷandhitam padumaṃ mayham dehi”ti. Na idaṃ sāmi padumaṃ, khuracakkaṃ etanti. So “vañcesi maṃ tvaṃ, kiṃ mayā padumaṃ na diṭṭhapubban”ti vatvā “tvaṃ lohitaṇḍanaṃ vilimpitvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayham na dātukāmo”ti āha. So cintesi “ayampi mayā katasadisam kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo”ti. Atha nam “gaṇha re”ti vatvā tassa matthake cakkam khipi. Tena vuttam—

“Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhi pica soḷasa.

Soḷasāhi ca bāttimsa, atricchaṃ cakkamāsado.

Icchāhatassa posassa, cakkam bhamati matthake”ti¹.

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevā**ti anuḍaḥanassa paccayatāya. Tatridaṃ vatthu—kassapabuddhakāle sotāpannassa upāsakassa bhariyā aticāram carati. So taṃ paccakkhato disvā “kasmā evaṃ karosi”ti āha. Sā “sacāham evarūpaṃ karomi, ayaṃ me sunakho

1. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.

viluppamāno khādatū”ti vatvā kālakatā kaṇṇamuṇḍakadahe vemānikapetī hutvā nibbattā divā sampattiṃ anubhavati, rattiṃ dukkhaṃ. Tadā bārāṇasirājā migavaṃ caranto araṇṇaṃ pavisitvā anupubbena kaṇṇamuṇḍakadahaṃ sampatto tāya saddhiṃ sampattiṃ anubhavati. Sā taṃ vañcetvā rattiṃ dukkhaṃ anubhavati. So ña tvā “kattha nu kho gacchatī”ti piṭṭhito piṭṭhito gantvā avidūre ṭhito kaṇṇamuṇḍakadahato nikkhamitvā taṃ “paṭapaṭaṇ”ti khādamānaṃ ekaṃ sunakhaṃ disvā asinā dvidhā chindi, dve ahesuṃ. Puna chinne cattāro, puna chinne aṭṭha, puna chinne soḷasa ahesuṃ. Sā “kiṃ karosi sāmī”ti āha. So “kiṃ idan”ti āha. Sā “evaṃ akatvā kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsāhī”ti āha. So tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyimsu. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ, taṃ divasaṃ tassā kammaṃ khīṇaṃ. Rājā vipphaṇṇasāri hutvā gantuṃ āraddho. Sā “mayhaṃ sāmī kammaṃ khīṇaṃ, mā agamāsī”ti āha. Rājā assutvāva gato.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā dīyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti, taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti **dakkhiṇeyyo**, bhikkhusaṃgho.

Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiya-aggisuttādivaṇṇanā

47-48. Catutthe yaññavāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni sajjitānīti āha pāliyaṃ “**mahāyañño upakkhaṭo**”ti. Taṃ upakaraṇaṃ tesāṃ tathāsajjananti āha “**upakkhaṭoti paccupaṭṭhito**”ti. **Vacchatarasātānī**ti yuvabhāvappattāni nātibalavavacchasātāni. Te pana vacchā eva honti, na dammā, balībaddā vā. **Urabbhāti** taruṇameṇḍakā vuccanti. **Upanītānī**ti ṭhapanatthāya upanītāni. **Vihimsatṭhenāti** himsanatṭhena. **Upavāyatūti** upagantvā sarīradarathaṃ nibbāpento saṃhasītaḷo vāto vāyatu. Sesāṃ suviññeyyameva. Pañcame natthi vattabbaṃ.

Dutiya-aggisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā

49. Chaṭṭhe **nhāruvilekhananti** cammaṃ likhantānaṃ cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. “Esohamasmī”ti-ādinā ahaṃkaraṇaṃ **ahaṃkāro**. “Etaṃ mama”ti mamaṃkaraṇaṃ **mamaṃkāro**. Tenāha “**ahaṃkāradiṭṭhito**”ti-ādi. **Tisso vidhāti** seyyasadisahīnavasena tayo mānā. “Ekavidhena rūpaṅgaho”ti-ādīsu¹ koṭṭhāso “vidhā”ti vutto. “Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadanti”ti-ādīsu² pakāro³. “Tisso imā bhikkhave vidhā, katamā tisso? Seyyohamasmīti vidhā”ti⁴ ettha māno “vidhā”ti vutto. Idhāpi mānova adhippeto. Māno hi vidahanato hīnādivasena **tividhā**⁵. Tenākārena dahanato upadahanato “**vidhā**”ti vuccati.

Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Methunasuttādivaṇṇanā

50-51. Sattame **idhāti** imasmiṃ loke. **Ekaccoti** eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vāti** pabbajjāmattena samaṇo vā, jātimattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṃdvayasamāpattinti** dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṃ, methunanti attho. Na heva kho samāpajjati sambandho. **Ucchādanaṃ** ubbaṭṭanaṃ. **Sambāhanaṃ** parimaddanaṃ. **Sādiyatīti** adhivāseti. **Tadassādetīti** ucchādanādiṃ abhiraṃmati. **Nikāmetīti** icchati. **Vittinti** tuṭṭhiṃ. **Idampi khoti** ettha **idanti** yathāvuttaṃ sādiyanādiṃ khaṇḍādibhāvavasaṇa ekaṃ katvā vuttaṃ, **pi**-saddo vakkhamānaṃ upādāya samuccayattho, **kho**-saddo avadhāraṇattho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yadetaṃ brahmacāripaṭiñṇassa asatipi dvayaṃdvayasamāpattiyaṃ mātugāmassa ucchādanahāpanasambāhanasādiyanādi, idampi ekaṃsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampīti. Evaṃ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so aparissuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, na parisuddhaṃ, saṃyutto methunasāmyogena,

1. Abhi 1. 145 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 51 piṭṭhe. 3. Saṇṭhānaṃ (Abhi-Ṭṭha 1. 343 piṭṭhe.)

4. Abhi 2. 381 piṭṭhe.

5. Vidhā (Ka)

na viśaṃyutto, tato cassa na jāti-ādīhi parimuttīti dassento “**ayaṃ vuccatī**”ti-ādimāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṃ hasati. **Samkīlatī**hi kāyasamsaggavasena kīlati. **Samkelāyatī**ti sabbaso mātugāmaṃ kelāyanto viharati. **Cakkhunā**ti attano cakkhunā. **Cakkhunti** mātugāmassa cakkhuṃ. **Upaṇijjhāyatī**ti upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭanti** kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākāraṃ**, “mattikāmayā bhitti **kuṭṭaṃ**, iṭṭhakāmayā **pākāro**”ti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisakā diyaḍḍharatanappamāṇā **kuṭṭaṃ**, tato adhiko **pākāro**. **Assā**ti brahmacāripaṭiñṇassa. **Pubbeti** vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitanti** suṭṭhu appitaṃ sahitaṃ. **Samaṅgibhū**tanti samannāgataṃ. **Paricārayamānanti** kīlantaṃ, upaṭṭhahiyamānaṃ vā. **Paṇidhāyā**ti patthetvā. **Sīlenā**ti-ādīsu yamaṇiyamādisamādānavasena **sīlaṃ**, avitikkamavasena **vataṃ**. Ubhayampi vā **sīlaṃ**, dukkaracariyavasena pavattitaṃ **vataṃ**. Taṃ taṃ akiccasammatato vā nivattilakkhaṇaṃ **sīlaṃ**, taṃtaṃsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesappaṭipatti **vataṃ**. Sabbathāpi dukkaracariyā **tapo**, methunā virati **brahmacariyanti** evampettha pālivaṇṇanā veditabbā. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

Methunasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā

52. Navame “**sāhu dāna**”ti **dānaṃ detī**ti “dānaṃ nāma sādhu sundaraṃ”ti dānaṃ detīti attho. Dānaṃ hi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayo vidūrībhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammaavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “**alaṅkārabhūtañceva parivārabhūtañca**¹ **detī**”ti vuttaṃ. **Jhānānāgāmī nāma hoti** jhānaṃ

1. Alaṅkāratthaṃ parivāratthañca (Ka)

nibbattetvā brahmalokūpapannānaṃ ariyānaṃ heṭṭhā anuppajjanato. **Imaṃ pecca paribhuñjissāmi**hi sāpekkhassa dānaṃ paralokaphalāsāya sātisaṃyāya ca pubbācārasena uppajjamānāya anubhavattā taṇhuttaraṃ nāma hotīti āha **“paṭthamaṃ taṇhuttariyadānaṃ”**ti. Dānaṃ nāma buddhādīhi pasatthanti garuṃ cittikāraṃ upaṭṭhapetvā dātabbattā **“dutiyaṃ citthikāradānaṃ”**ti vuttaṃ. Pubbakehi pitupitāmahehi dinnapubbaṃ katapubbaṃ jahāpetuṃ nāma nānucchavikanti attabhāvasatāgavasena hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā dātabbato **“tatiyaṃ hirottappadānaṃ”**ti vuttaṃ. “Ahaṃ pacāmi, na ime pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ adātun”ti evaṃsaññī hutvā dento niravasesaṃ katvā deṭṭi āha **“catutthaṃ niravasesadānaṃ”**ti. “Yathā tesāṃ pubbakānaṃ isīnaṃ tāni mahāyaññakāni ahesuṃ, evaṃ me ayaṃ dānaparibhogo bhavissatī”ti evaṃsaññino dānaṃ dakkhiṇaṃ arahesu dātabbato **“pañcamaṃ dakkhiṇeyyadānaṃ”**ti vuttaṃ. “Imaṃ me dānaṃ dadato cittaṃ pasīdatī”ti-ādinā pītisomanassaṃ uppādetvā dentassa dānaṃ somanassabāhullappattiyā somanassupacāraṃ nāma hotīti āha **“chaṭṭhaṃ somanassupavicāradānaṃ”**ti vuttaṃ.

Dānamahapphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandamātāsuttavaṇṇanā

53. Dasame **“vutthavasso pavāretvā -pa- nikkhamī”**ti aṅguttarabhāṇakānaṃ matenetaṃ vuttaṃ. Majjhimabhāṇakā pana vadanti **“bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya jetavanato bhikkhusaṃghaparivuto cārikaṃ nikkhami. Teneva ca akāle nikkhantattā ko salarājādayo vāretuṃ ārabhiṃsu. Pavāretvā hi caraṇaṃ buddhāciṇṇaṃ”**ti. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṃ paccāsīsanto bhagavā **“mama nivattanapaccayā tvaṃ kiṃ karissasī”**ti āha. **Puṇṇāpi -pa- pabbajīti** ettha seṭṭhi **“puṇṇāya bhagavā nivattito”**ti sutvā taṃ bhujiṣsaṃ katvā dhītuṭṭhāne ṭhapesi. Sā pabbajjāṃ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṃ ārabhi. Athassā satthā āraddhavipassakabhāvaṃ ña tvā imaṃ obhāsagāthaṃ vissajjesi—

“Puñṇe pūrassu saddhammaṃ, cando pannaraso yathā.
Paripuñṇāya paññāya, dukkhassantaṃ karissasī”ti¹.

Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ patvā abhiññātā sāvikaḥ ahosi. Sesamettha suviññeyyameva.

Nandamātāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāyaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇāsako niṭṭhito.

6. Abyākatavagga

1. Abyākatasuttādivaṇṇanā

54-55. Chaṭṭhavaggassa paṭhamam suviññeyyameva. Dutiye **atīte attabhāve nibbattakaṃ kammanti** “purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo”ti evamāgataṃ saparikkhāraṃ pañcavidhaṃ kammavaṭṭamāha. **Etarahi me attabhāvo na siyāti** viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanāsahitaṃ paccuppannaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭamāha. **Yaṃ atthikanti** yaṃ paramatthato vijjamānaṃ. Tenāha “**bhūtan**”ti. taṃ hi paccayanibbattatāya “bhūtan”ti vuccati. **Taṃ pajahāmīti** tappaṭibaddhacchandarāgappahānena tato eva āyatim anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi. **Haritantanti**² haritameva. Anta-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ yathā “vanantaṃ suttantaṃ”ti, allatiṇḍāṇi āgamma nibbāyatīti attho. **Pathantanti** mahāmaggaṃ. **Selantanti** pabbataṃ. **Udakantanti** udakaṃ. **Ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāgantanti** tiṇagumbādirahitaṃ vivittaṃ abbhokāsabhūmibhāgaṃ. **Anāhārāti** apaccayā nirupādānā. Sesamettha uttānameva.

Abyākatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 2. 377 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 2. 131 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā

56. Tatiye **vivittāni** tādīsāni pana pariyaṇṭāni atidūrāni hontīti āha “**antimapariyaṇṭimāni**”ti. Ante bhavāni antimāni, antimāniyeva pariyaṇṭimāni. Ubhayenapi atidūrataṃ dasseti. **Samannāhāre** **ṭhāpayamānoti** indriyaṃ samākārena vattento indriyasamataṃ paṭipādentō nāma hoti. Vipassanācittasampayutto samādhi, satipi saṅkhāranimittāvirahe niccanimittādivirahato “animitto”ti vuccatīti āha “**animittanti** **balavavipassanāsamādhin**”ti.

Tissabrahmāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

57-60. Catutthe kucchito ariyo **kadariyo**. Thaddhamacchariyasadisam hi kucchitaṃ sabbanihinam natthi sabbakusalānam ādibhūtaṃ nisedhanato. Sesamettha pañcamādīni ca uttānatthāneva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā

61. Aṭṭhame **ālokasaññaṃ manasi kareyyāsīti** divā vā rattiṃ vā sūriyapajjotacandamaṇi-ādīnaṃ ālokaṃ “āloko”ti manasi kareyyāsi. Idam vuttaṃ hoti—sūriyacandālokādīnaṃ divā rattiṃca upaladdhaṃ yathā laddhavaseneva manasi kareyyāsi, citte ṭhāpeyyāsi. Yathā te subhāvitāloka kasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvad icchakaṃ so āloko rattiyaṃ upaṭiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhāpeyyāsi, divā viya vigatathinamiddhova bhavēyyāsīti. Tenāha “**yathā divā tathā rattin**”ti. **Iti vivaṇṇena cetāsīti** evaṃ api hitena cittaṃ thinamiddhapidhāneva api hitattā. **Apariyonaddhenāti** samantato anonaddhena asaṅchādītena. **Sahobhāsanti** saññaṇobhāsaṃ. Thinamiddhavinodana-ālokaṃ vā hotu

kasiṇāloko pi vā parikkammāloko pi vā, upakkilesāloko viya sabboyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhānovāti. Yesaṃ akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, tāni **avassaṃ kātabbāni**. Yāni akātumpi vaṭṭanti, sati samavāye kātabbato tāni **karaṇīyāni**ti āha “**itarāni karaṇīyāni**”ti. Atha vā kattabbāni kammāni karaṇaṃ arahantīti **karaṇīyāni**. Itarāni **kiccāni**ti vadanti.

Ādinayappavattā viggāhikakathāti “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi, micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi. Cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī”ti¹ evaṃpavattā kathā. Tattha² **sahitaṃ meti** mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ, atthayuttaṃ karaṇayuttanti attho. **Sahitanti** vā pubbāparāviroddhaṃ. **Asahitaṃ teti** tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ asiliṭṭhaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tuyhaṃ dīgharattāciṇṇavasena suppaṇaṃ, taṃ mayhaṃ ekavacaneneva viparāvattaṃ parivattitvā ṭhitaṃ, na kiñci jānāsīti attho. **Āropito te vādoti** mayā tava vāde doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** dosamocanattamaṃ cara vicara, tattha tattha gantvā sikkhāti, attho. **Nibbeṭhehi vā sace pahosīti** atha sayāṃ pahosi, idāni eva nibbeṭhehīti attho.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsaṅkhayo**, tasmim. **Taṇhāsaṅkhayeti** ca idaṃ visaye bhumanti āha “**taṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti, **vimuttacittatāyāti** sabbasaṅkilesehi vippayuttacittatāya. Aparabhāge paṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo. Sā sāsanacārigocarā³ paccattaṃ veditabbatoti āha “**pubbabhāgappaṭipadaṃ saṅkhittena desethāti pucchatī**”ti. Akuppadhammatāya khayavayasāṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā, so eva⁴ aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho**. Tenāha “**ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho**”ti. Na hi

1. Dī 1. 8; Ma 3. 32 piṭṭhesu.

3. Sā na desanāya gocarā (?)

2. Dī-Ṭṭha 1. 86 piṭṭhepi passitabbaṃ.

4. Tato eva (Ka)

paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi.
 Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**.
 Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa ca aparihāyanasabhāvattā accantaṃ
 brahmacārīti **accantabrahmacārī**. Tenāha “**niccabrahmacārīti attho**”ti.
Pariyosānanti maggabrahmacariyapariyosānaṃ vaṭṭadukkhapariyosānañca.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbaṃ hi sandhāya
 idha “**sabbe dhammā**”ti vuttaṃ vipassanāvisayassa avipphetattā. Tasmā
 āyatanadhātutopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bhagavā “**nālaṃ**
abhinivesāyā”ti. **Na yuttā abhinivesāya** “etaṃ mama, eso me attā”ti
 ajjhosānāya. “Alameva nibbindituṃ alaṃ virajjitun”ti-ādīsu¹ viya **alaṃ-**
 saddo yuttatthopi hotīti āha “**na yuttā**”ti. **Sampajjantīti** bhavanti. Yadi
 “tatiyā catutthī”ti idaṃ vusuddhidvayaṃ abhiññāpaññā, tassa pana
 sapaccayanāmarūpadassanabhāvato sati ca paccayapariggahe sapaccayattā
 aniccanti, nāmarūpassa aniccatāya dukkhaṃ, dukkhañca anattāti atthato
 lakkhaṇattayaṃ supākaṭameva hotīti āha “**aniccaṃ dukkhaṃ anattāti**
ñātapariññāya abhijānāti”ti. **Tatheva tīraṇapariññāyāti** iminā
 aniccādiabhāvena nālaṃ abhinivesāyāti nāmarūpassa upasaṃharati, na
 abhiññāpaññānaṃ² sambhāradhammānaṃ. Purimāya hi atthato āpannaṃ
 lakkhaṇattayaṃ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā. Dutiyāya
 sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato.
 Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya **ca appamattakampi**.
 Rūpapariggahassa oḷārikabhāvato **arūpapariggahaṃ dasseti**. Yasmā vā
 pañcannaṃ khandhānaṃ khayato vayato ñāṇadassanaṃ dassento ca
 vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya,
 bhavassādagadhitamānasatāya ca therassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti.

Khayavirāgoti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṃ palujjanā. Yaṃ
 āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṃ nibbānaṃ **accantavirāgo**.
Nirodhānupassimhipīti nirodhānupassipadepi. **Eseva nayoti** atidisitvā

1. Dī 2. 161; Sam 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu. 2. Abhiññāpariññānaṃ (Ka)

taṃ ekadesena vivaranto **“nīrodhopi hi -pa- duvidhoyevā”**ti āha. Khandhānaṃ pariccajanaṃ tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenākārena taṃnimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṃ arahatīti āha **“sā hi -pa- vissajjati”**ti. **Ārammaṇatoti** kiccaśādhanaśasena ārammaṇakaraṇato. Evaṃ hi maggato aññesaṃ nibbānārammaṇānaṃ pakkhandanavossaggābhāvo siddhova hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi**. Soti maggo. Sabbesaṃ khandhānaṃ vossajjanaṃ tappaṭibaddhasaṃkilesappahānena daṭṭhabbaṃ. Yasmā vā vipassanācittaṃ pakkhandatīti maggasaṃpayuttacittaṃ sandhāyāha. Maggo ca samucchedaśasena kilese khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃca śasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Tadubhayasamaṅgī** vipassanāśasamaṅgī maggasaṃmaggi ca. “Aniccānupassanāya niccaśāññaṃ pajahati”ti-ādivacanato¹ hi yathā vipassanāya kilesānaṃ pariccāgappaṭinissaggo labbhati, evaṃ āyatīti tehi kilesehi uppādetabbakkhandhānampi pariccāgappaṭinissaggo vattabbo. Pakkhandanappaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekanta kāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya śasena veditabbo. Magge pana tadubhayampi nāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha **“tadubhayasamaṅgīpuggalo”**ti-ādi. Pucchantaśa ajjhāśasayaśasena “na kiñci loke upādiyaṭi”ti ettha kāmaṇupādānaśasena upādiyaṇaṃ paṭikkhipaṭi ti āha **“taṇhāśasena na upādiyaṭi”**ti. Taṇhāśasena vā aśati upādiyaṇe diṭṭhiśasena upādiyaṇaṃ anavaśāśamevaṭi **“taṇhāśasena”**icceva vuttaṃ. **Na parāmaśati**ti nādiyaṭi. Diṭṭhiparāmaśasena vā “niccaṇ”ti-ādiṇā **na parāmaśati**. **Śaṃkhitteneva kaṭhesī**ti taśa ajjhāśasayaśasena paṇācaṃ akatvā kaṭhesi.

Pacalāyaṃmaśasuttavaṇṇaṇā niṭṭhitā.

9. Mettasuttavaṇṇaṇā

62. Navame² **mā bhikkhave puññaṇanti** ettha **māti** paṭisedhe nipāto. **Puñña**-saddo “kulaśasanaṃ bhikkhave dhammaśasanaṃ samādānaṇhetu evaṃidaṃ puññaṇaṃ

1. Khu 9. 55 piṭṭhe.

2. Itivuttaka-Tīha 70 piṭṭhādīsu paśaitabbāṇaṃ.

pavaḍḍhati”ti-ādīsu¹ puññaphale āgato. “Avijjāgatoyaṃ bhikkhave purisapuggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti”ti-ādīsu² kāmarūpāvacarasucaritesu. “Puññūpagam hoti viññāṇaṃ”ti-ādīsu² sugativisesabhūte upapattibhave. “Tīṇimāni bhikkhave puññakiriyavatthūni dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayam puññakiriyavatthū”ti-ādīsu³ kusalacetanāyaṃ. Idha pana tebhūmakakusaladhamme veditabbo. **Bhāyitthā**ti ettha duvidham bhayaṃ nāṇabhayaṃ sārājjabhayaṃ. Tattha “yepi te bhikkhave devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā, tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjanti”ti⁴ āgataṃ **nāṇabhayaṃ**. “Ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ, ahu lomahaṃso”ti-ādīsu⁵ āgataṃ **sārājjabhayaṃ**. Idhāpi sārājjabhayaṃeva. Ayaṃ hettha attho—bhikkhave digharattaṃ kāyavacīsaṃyamo vattappaṭivattapūraṇaṃ ekāsaṇaṃ ekaseyyaṃ indriyadamo dhutadhammehi cittassa niggaho satisampajaññaṃ kammaṭṭhānānuyogavasena vīriyārambhoti evamādiṇi yāni bhikkhunā nīrantaraṃ pavattetabbāni puññāni, tehi mā bhāyittha, mā bhayaṃ santāsaṃ āpajjittha, ekaccassa diṭṭhadhammasukhassa uparodhabhayaṃ samparāyikanibbānasukhadāyakehi puññehi mā bhāyitthāti. Nissakke idaṃ sāmivacanaṃ.

Idāni tato abhāyitabbabhāve kāraṇaṃ dassento “**sukhassetan**”ti-ādimāha. Tattha **sukha**-saddo “sukho buddhānamuppādo, sukhā virāgatā loke”ti-ādīsu⁶ sukhamūle āgato. “Yasmā ca kho mahāli rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkantaṃ”ti-ādīsu⁷ sukhārammaṇe. “Yāvañcidam bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva sukhā saggā”ti-ādīsu⁸ sukhapaccayaṭṭhāne. “Sukho puññassa uccayo”ti-ādīsu⁹ sukhahebhumihi. “Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā”ti-ādīsu¹⁰ abyāpajje. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti-ādīsu¹¹ nibbāne. “Sukhassa ca pahānā”ti-ādīsu¹² sukhavedanāyaṃ. “Adukkhamasukhaṃ santaṃ, sukhamicceva bhāsitaṃ”ti-ādīsu¹³ upekkhāvedanāyaṃ.

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

3. Khu 1. 231; Dī 3. 182; Aṃ 3. 72 piṭṭhesu.

5. Dī 2. 193 piṭṭhe.

7. Saṃ 2. 57 piṭṭhe.

samānaṃ)

9. Khu 1. 30 piṭṭhe Dhammapade.

11. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

12. Dī 1. 69; Ma 1. 215; Saṃ 1. 413 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 342 piṭṭhe.

6. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

8. Ma 3. 210 piṭṭhe. (Atthato

10. Ma 1. 49 piṭṭhe.

13. Saṃ 2. 409; Khu 1. 227 piṭṭhesu.

“Dvepi mayā ānanda vedanā vuttā pariyāyena sukhā vedanā dukkhā vedanā”ti-ādīsu¹ iṭṭhasukhesu. “Sukho vipāko puññānan”ti-ādīsu² iṭṭhavipāke. Idhāpi iṭṭhavipāke eva daṭṭhabbo. **Iṭṭhassāti**-ādīsu icchitabbato³ ceva aniṭṭhappaṭipakkhato ca iṭṭhassa. Kamanīyato manasmim ca kamanato pavisanato **kantassa**. Piyāyitabbato santappanato ca **piyassa**. Mananīyato manassa vaḍḍhanato ca **manāpassāti** attho veditabbo. **Yadidaṃ puññānīti puññānīti** yadidaṃ vacanaṃ, etaṃ sukhassa iṭṭhassa vipākassa adhivacanaṃ nāmaṃ. **Sukhassetaṃ yadidaṃ puññānīti** phalena kāraṇassa abhedopacāraṃ vadati. Tena katūpacitānaṃ puññānaṃ avassaṃbhāviphalaṃ sutvā appamattena sakkaccaṃ puññāni kattabbānīti puññakiriyaṃ niyojati, ādaraṇca nesaṃ tattha uppādeti.

Idāni attanā sunettakāle katena puññakammena dīgharattaṃ paccanubhūtaṃ bhavantarappaṭicchannaṃ uḷārataṃ puññavipākaṃ udāharitvā tamatthaṃ pākāṭataṃ karonto “**abhijānāmi kho panāhan**”ti-ādīmāha. Tattha **abhijānāmi**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāmi, paccakkhato bujjhāmi. **Dīgharattanti** cirakālaṃ. **Puññānanti** dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ. **Satta vassānīti** satta saṃvaccharāni. **Mettacittanti** mijjatīti mettā, siniyhatīti attho. Mitte bhavā mittassa vā esā pavattītipi mettā. Lakkhaṇādito pana hitākārappavattilakkhaṇā, hitūpasamhārasā, āghātaṇṇapaccuppaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. **Mettacittaṃ bhāvetvāti** mettāsahagataṃ cittaṃ, cittaśīlena samādhi vuttoti mettāsamādhiṃ mettābrahmavihāraṃ uppādetvā ceva vaḍḍhetvā ca.

Satta saṃvattaṃ vivattaṃ kappeti satta mahākappe.

Saṃvattavivattaṃaggahaṇeṇeva hi saṃvattaṭṭhāyivivattaṭṭhāyinihi gahitā. **Imaṃ lokanti** kāmaloṇaṃ. **Saṃvattamāne sudanti** saṃvattamāne, sudanti nipātamattaṃ, vipajjamāneti attho. “Varasaṃvattaṭṭhāne⁴ sudan”tipi paṭhanti. **Kappeti** kāle. Kappasīsena hi kālo vutto, kāle khīyamāne sabbopi khīyateva. Yathāha

1. Ma 2. 60 piṭṭhe.

2. Khu 10. 199 piṭṭhe.

3. Esitabbato (Itivuttaka-Ṭṭha 71 piṭṭhe.)

4. Saṃvattamāne (Itivuttaka-Ṭṭha 72 piṭṭhe.)

“kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā”¹. “**Ābhassarūpago homī**”²ti vuttattā tejosamvaṭṭavasenettha kappavutṭhānaṃ veditabbaṃ.

Ābhassarūpagoti tattha paṭisandhiggahaṇavasena ābhassarabrahmalokaṃ upagacchāmīti ābhassarūpago homi. **Vivaṭṭamāneti** saṇṭhahamāneti attho. **Suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmīti** kassaci sattassa tattha nibbattassa abhāvato suññaṃ yaṃ paṭhamajjhānabhūmisāṅkhātaraṃ brahmavimānaṃ ādito nibbattati, taṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajjāmi upemi.

Brahmāti kāmāvacarasattehi visiṭṭhaṭṭhena² tathā tathā brūhitaguṇatāya brahmavihārato nibbattanaṭṭhena ca brahmā.

Brahmapārisajjabrahmapurohitehi mahanto brahmāti **mahābrahmā**, tato eva te abhibhavitvā ṭhitattā **abhibhū**. Tehi na kenacipi guṇena abhibhūtoti **anabhibhūto**. **Aññadatthūti** ekaṃsavacane nipāto. Dassanato **daso**, atītānāgatapaccuppannaṃ dassanasamattho abhiññāṇaṇena passitabbaṃ passāmīti attho. Sesabrahmaṇaṃ iddhipādabhāvanābalena attano cittaṇca mama vase vattemīti **vasavattī** homīti yojetabbaṃ. Tadā kira bodhisatto aṭṭhasamāpattilābhīpi samāno tathā sattahitaṃ attano pāramipūraṇaṇca olokeno tāsū eva dvīsu jhānabhūmisu nikantiṃ uppādetvā mettābrahmavihāravasena aparāparaṃ saṃsari. Tena vuttaṃ “**satta vassāni -pa- vasavattī**”²ti.

Evam bhagavā rūpāvacarapuññaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni kāmāvacarapuññaṃsapi vipākam dassento “**chattimsakkhattun**”²ti-ādimāha.

Tattha **sakko ahoṣinti** chattimsakkhattuṃ chattimsavāre aññattha anupapajjitvā nirantaraṃ sakko devānamindo tāvatimsadevarājā ahoṣim.

Rājā ahoṣinti-ādīsu catūhi acchariyadhammehi catūhi saṅgahavatthūhi ca lokaṃ rañjetīti **rājā**. Cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampatticakkehi vattati, tehi ca paraṃ vatteti, parahitāya ca iriyāpathacakkānaṃ vatto etasmiṃ atthīti **cakkavattī**. “Rājā”²ti cettha sāmāññaṃ, “cakkavattī”²ti viṣesaṃ.

Dhammena caratīti **dhammiko**, ñāyena samena vattatīti attho. Dhammeneva rajjaṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā**, dasavidhe kusaladhamme agarahite ca rājadhamme niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena

1. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

2. Setṭhaṭṭhena (Itivuttaka-Ṭīha 72. piṭṭhe.)

sakalaṃ lokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Parahitadhammakaraṇena vā **dhammiko**, attahitadhammakaraṇena **dhammarājā**. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṃ “**dhammena laddharañjattā dhammarājā**”ti.

Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya cāturantā nāma tattha tattha dipe mahāpathavīti āha “**puratthima -pa- issaro**”ti. **Vijitāvīti** vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abbhantarassa paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayī vijinitvā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “**vijitasañgāmo**”ti vuttaṃ. Janapado vā catubbidha-acchariyadhammena samannāgato asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ daḥhabhattibhāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariappatto**. Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokaṃ pīlayato manussā majjhimajanapadaṃ chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrakandarādīni nissāya paccante vāsaṃ kappenti, atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīḷitā manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsaṃ kappenti. Iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti.

Sattaratanasamannāgatoti cakkaratanaḍḍīhi sattahi ratanehi samupeto. Tesu hi rājā cakkavattī cakkaratanaena ajitaṃ jināti, hatthi-assaratanehi vijite sukheneva anuvicarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, avasesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, pacchimena mantasattiyogo, hatthi-assagahapatiratanehi pabhusattiyogo superipuṇṇo hoti. Itthimaṇiratanehi upabhogasukhamanubhavati, sesehi issariyasukhaṃ. Visesto cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammā nubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha “**abhīruno**”ti. **Aṅganti** kāraṇaṃ. Yena kāraṇena “**vīrā**”ti vucceyyuṃ, taṃ vīraṇaṃ. Tenāha “**vīriyassettaṃ nāmaṃ**”ti. Yāva cakkavālapabbatā cakkassa vattanato “**cakkavālapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantanaṃ**”ti vuttaṃ. **Adaṇḍenāti** iminā dhanadaṇḍassa sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṃ vuttaṃ. **Asatthenāti**

iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṃ dassetuṃ **“na daṇḍenā”**ti-ādi vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—ye katāparādhe satte satampi sahasampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti. Ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ahaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasiṃ. Ye ekatodhārādinaṃ satthena paraṃ viheṭhenti, te satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ahaṃ pana satthena khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva **“chi kho mahārājā”**ti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhijinitvā ajjhāvasiṃ, abhivijinitvā sāpī hutvā vasinti.

Iti bhagavā attānaṃ kāyasakkhiṃ katvā puññānaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni tamevatthaṃ gāthābandhanena dassento **“passa puññānaṃ vipākan”**ti-ādimāha. **Sukhesinoti** ālapanavacanametam, tena sukhapariyesake satte āmanteti. Pāḷiyaṃ pana **“passathā”**ti vattabbe **“passā”**ti vacanabyattayo katoti daṭṭhabbo. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinā vā sāhasakāritāya sāhasikā, tesam kammaṃ **sāhasikakammaṃ**. Pathaviyā issaro **pathabyoti** āha **“puthavisāmiko”**ti.

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhariyāsuttavaṇṇanā

63. Dasame uccāsaddā mahāsaddā uddhaṃ uggatattā uccaṃ patthaṭattā mahantaṃ avinibbhogaṃ vinibhuñjitvā gahetuṃ asakkuṇeyyaṃ saddaṃ karontā vadanti. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṃ pavattito atthato ca saddato ca duravabodho kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilopeti** macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā vilumpane. Kevaṭṭānaṃ hi macchapacchiṭṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā **“idha aññaṃ ekaṃ macchaṃ dehi, ekaṃ macchaphālaṃ dehi, etassa te mahā dinno, mayhaṃ khuddako”**ti evaṃ uccāsaddamahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **“kevaṭṭānaṃ macchapacchiṃ otāretvā ṭhitaṭṭhāne”**ti. Macchaggahaṇatthaṃ jāle pakkhittepi tasmim ṭhāne kevaṭṭā ceva aññe ca **“paviṭṭho na**

paviṭṭho, gahito na gahito”ti mahāsaddaṃ karonti. Kaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ
“jāle vā -pa- mahāsaddo hoti”ti. **Kattabbavattanti**
 pādaparikkammādikattabbakiccaṃ. **Kharāti** cittena vācāya ca kakkhaḷā.
 Sesamettha uttānameva.

Bharyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kodhanasuttavaṇṇanā

64. Ekādasame **sapattakaraṇāti** vā sapattehi kātabbā. **Kodhananti**
 kujjhanasīlaṃ. **Kodhanoyanti** kujjhano ayaṃ. **Ayanti** ca nipātamattaṃ.
Kodhaparetoti kodhena anugato, parābhibhūto vā. **Dubbaṇṇova hotīti**
 pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatappaṭiyattopi mukhavikārādivasena virūpo eva
 hoti. Etarahi āyatiñcāti kodhābhibhūtassa ekantamidaṃ phalanti dīpetum
 “dubbaṇṇovā”ti avadhāraṇaṃ katvā puna **“kodhābhibhūto”**ti vuttaṃ.

Ayasabhāvanti akittimabhāvaṃ. Attano paresaṅca anattaṃ janetīti
anattahajano. **Antaratoti** abbhantarato, cittato vā. **Taṃ jano nāvabujjhatīti**
 kodhasaṅkhātāṃ antarato abbhantare attano citteyeva jātāṃ
 anattahajanacittappakopanādibhayaṃ bhayaHetum ayaṃ bālamahājano na
 jānāti. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanāṃ. Yasmim kāle
 todho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Yanti** vā
 kāraṇavacanāṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ sahate abhibhavati, tasmā
 andhatamaṃ tadā hoti, yadā kuddhoti attho yaṃ-taṃ-saddānaṃ
 ekantasambandhabhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāparāmasanaṃ. **Sahateti**
 yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhatamaṃ bhavananti
 attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā
 hoti. Tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti.

Bhūnaṃ vuccati vuddhi, tassa hananaṃ ghāto etesanti **bhūnahaccāni**.
 Tenāha **“hatavuddhīni”**ti. **Dama**-saddena vuttamevatthaṃ vibhāvetum

paññāvīriyena diṭṭhiyāti vuttanti dassento “**katarena damenā**”ti-ādimāha. Anekattho hi **dama** saddo. “Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo”ti¹ ettha hi indriyasamvaro damoti vutto “manacchaṭṭhāni indriyāni dameti”ti katvā. “Yadi saccā damā cāgā, khantya bhiyyodha vijjati”ti² ettha paññā damo “samkilesam dameti pajahati”ti katvā. “Dānena damena samyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo”ti³ ettha uposathakammaṃ damo “upavasanasena kāyakammādīni dameti”ti katvā. “Sakkhissasi kho tvaṃ puṇṇa iminā damūpasamena samannāgato sunāparantasmim janapadantare viharitun”ti⁴ ettha adhivāsanakkhanti damo “kodhūpanāhamakkhādike dameti vinodeti”ti katvā. “Na mānakāmassa damo idhatthi, na monamatthi asamāhitassā”ti⁵ ettha abhisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko dhammodamo “dammati cittaṃ etenā”ti katvā. Idhāpi “taṃ damena samucchinde, paññāvīriyena diṭṭhiyā”ti vacanato **dama**-saddena paññāvīriyadiṭṭhiyo vuttā.

Kodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāvagga

1. Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā

65-66. Sattamassa paṭhamam uttānameva. Dutiye **tayo samvattā** āposamvaṭṭo tejosamvaṭṭo vāyosamvaṭṭoti tayo samvattā. **Tisso samvattasīmā**ti ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti tisso samvattasīmā. Yadā hi kappo tejena samvattati vinassati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā dayhati. Yadā āpena samvattati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā samvattati, tadā vehapphalato heṭṭhā vāyunā viddhamasati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. **Buddhakkhettaṃ** nāma tividham hoti jātikkhettaṃ

1. Sam 1. 170; Khu 1. 347 piṭṭhesu.

3. Sam 2. 531 piṭṭhe.

5. Sam 1. 4 piṭṭhe.

2. Sam 1. 217; Khu 1. 387 piṭṭhe.

4. Ma 3. 313; Sam 2. 287 piṭṭhesu.

āṇākkhettaṃ visayakkhettanti. Tattha **jātikkhettaṃ** nāma dasasahassacakkavālapariyantam̐ hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhigahaṇādisu kampaṭi. **Āṇākkhettaṃ** koṭisahassacakkavālapariyantam̐, yattha ratanasuttaṃ¹ khandhaparittam̐² dhajaggaparittam̐³ ātānāṭiyaparittam̐⁴ moraparittanti⁵ imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṃ** anantamaparimāṇam̐, yaṃ “yāvata vā pana ākaṅkheyya”⁶ ti vuttam̐. Evametesu tisu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati. Tasmim̐ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti, vinassantañca ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati.

Tīṇi saṃvaṭṭamūlānīti rāgadosamohasaṅkhātāni tīṇi saṃvaṭṭakāraṇāni. Rāgādisu hi akusalamūlesu ussannesu loko vinassati. Tathā hi rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena, mohe ussannatare vābhena. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti.

Tīṇi kolāhalānīti kappakolāhalaṃ buddhakolāhalaṃ cakkavattikolāhalanti tīṇi kolāhalāni. Tattha “vassasatasahassamatthake kappuṭṭhānaṃ nāma bhavissati”ti-ādinā devatāhi ugghositasaddo **kappakolāhalaṃ** nāma hoti, “ito vassasatasahassamatthake loko vinassissati, mettaṃ mārisā bhāvētha karuṇaṃ muditaṃ upekkhaṇaṃ”ti manussapathe devatā ghosantiyo caranti. “Vassasahassamatthake buddho uppajjissati”ti **buddhakolāhalaṃ** nāma hoti, “ito vassasahassamatthake buddho uppajjitvā dhammānudhammappaṭipanno saṅgharatanena parivārito dhammaṃ desento vicarissati”ti devatā ugghosanti. “Vassasatamatthake pana cakkavattī uppajjissati”ti **cakkavattikolāhalaṃ** nāma hoti, “ito vassasatamatthake sattaratatanasampanno cātuddīpissaro saṃsāraparivāro vehāsaṅgamo cakkavattī rājā uppajjissati”ti devatā ugghosanti.

Aciraṭṭhena na dhuvāti udakabubbulaḍayo viya na ciraṭṭhāyitāya dhuvabhāvarahitā. **Assāsarahitā**ti supinake pītapāṇīyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā.

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 220 piṭṭhe.

5. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

2. Am̐ 1. 384; Vi 4. 245; Khu 5. 53 piṭṭhesu.

4. Dī 3. 158 piṭṭhe.

6. Am̐ 1. 226 piṭṭhe.

Upakappanameghoti kappavināsakameghaṃ sandhāya vadati. Yasmim hi samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāle ekamahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhahatṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnaṃ pacchinnameva vassaṃ hoti. Tenāha “**tadā nikkhanta bijaṃ -pa-ekabindumpi devo na vassatī**”ti. “Vassasatasahassa-accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissatī”ti-ādinā devatāhi vuttavacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṃ katvā devaloke nibbattanti, avīcīto paṭṭhāya tuccho hotīti.

Pañca bījajātānīti mūlabījaṃ khandhabījaṃ phalubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti pañca bījāni jātāni. Tattha **mūlabījanti** vacā vacattaṃ haliddaṃ siṅgiveranti evamādi. **Khandhabījanti** assattho nigrodhoti evamādi. **Phalubījanti** ucchu veḷu naḷoti evamādi. **Aggabījanti** ajjukaṃ phaṇijjakanti evamādi. **Bījabījanti** vihi-ādipubbaṇṇaṇceva muggamāsādi-aparaṇṇaṇca. Paccayantarasaṃvāye visadisuppattiyā visesakāraṇabhāvato ruhanasamatthe sārāphale niruḷho bīja-saddo tadatthasiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “bījabījan”ti “rūparūpaṃ¹ dukkhadukkhan”ti² yathā. Yathā phalapākāpariyantā **osadhirukkhā** veḷukadali-ādayo.

Yaṃ kadācīti-ādīsū yaṃti nipātamattaṃ. **Kadācīti** kismiñci kāle. **Karahacīti** tasseeva vevacanaṃ. **Dīghassa addhunoti** dīghassa kālassa. **Accayenāti** atikkamena. Sesamettha uttānameva.

Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nagaropamasuttavaṇṇanā

67. Tatiye paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti-ādīsū³ viya alaṅkāravacano parikkhārasaddoti āha “**nagarālaṅkārehi alaṅkatan**”ti. Parivāravacanopi vaṭṭatiyeva “satta

1. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 453 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 5 piṭṭhe.

samādhiparikkhārā”ti-ādisu¹ viya. Nemaṃ vuccati thambhādīhi anupatabhūmippadesoti āha “**gambhīra-āvāṭā**”ti, gambhīraṃ bhūmiṃ anuppaviṭṭhāti attho. **Suṭṭhu sannisīdāpitāti** bhūmiṃ nikhanitvā sammadeva ṭhapitā.

Anupariyeti etenāti anupariyāyo, soyeva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anuyāyamaggo.

Hatthim ārohani ārohāpayanti cāti **hatthārohā**². Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa taṃ payogaṃ vidhāyantānaṃ sabbesampetesāṃ gahaṇaṃ. Tenāha “**sabbepī**”ti-ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārotakānaṃ sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthitisakkā. **Hatthibandhā** nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. **Ādi**-saddena hatthīnaṃ yavapadāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikā**ti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā**, issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha “**dhanu-ācariyā issāsā**”ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**ti āha “**ye yuddhe jayaddhajaṃ gahetvā purato gacchantī**”ti. Yathā tathā ṭhite senike brūhakaraṇavasena tato tato calayanti uccālentīti **calakā**. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍaṃ parasenāsamūhaṃ sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā gacchantīti **piṇḍadāyakā**. Dutiyaavikappe piṇḍe dayanti janassammadde uppatantā viya gacchantīti **piṇḍadāyakā**ti attho veditabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā, udaggatī attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā**. **Ekasūrā**ti ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajjalikā**ti savammikā. **Saraparittāṇanti** cammaparisibbitaṃ khetakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. **Gharadāsayodhā**ti attano dāsayodhā.

Sampakkhandanalakkhaṇāti saddheyyavattuno evametanti sampakkhandanalakkhaṇā. **Sampasādanalakkhaṇā**ti pasīditabbe vatthusmiṃ pasīdanalakkhaṇā.

1. Dī 3. 208 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 219 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

Okappanasaddhāti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanam. Pasādanīye vatthusmim pasīdanam **pasādasaddhā**. **Ayam anudhammoti** ayam navannam lokuttaradhammānam anulomadhammo. **Nibbidābahuloti** ukkaṇṭhanābahulo. **Saddhā bandhati pātheyyanti** saddhā nāmāyam sattassa maraṇavasena mahāpatham saṁvajato mahākantāram paṭipajjato mahāviduggam pakkhandato pātheyyapuṭam bandhati, sambalam vissajjetīti attho. Saddham hi uppādetvā dānam deti, sīlam rakkhati, uposathakammaṁ karoti. Tenetaṁ vuttaṁ “saddhā bandhati pātheyyan”ti. **Sirīti** issariyam. Issariye hi abhimukhībhuṭe thalatoṇi jalatoṇi bhogā āgacchantiyeve. Tenetaṁ vuttaṁ “**sirī bhogānamāsayo**”ti. **Saddhā dutiyā purisassa hotīti** purisassa devaloke manussaloke ceva nibbānaṇca gacchantassa saddhā dutiyā hoti, saḥāyakiccaṁ sādheti. **Bhattapuṭādīti ādi**-saddena dutiyikādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Anekasarasatāti** anekasabhāvatā, anekakiccatā vā. Sesam suviññeyyameva.

Nagaropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā

68. Catutthe suttageyyādidhammaṁ jānātīti **dhammaññū**. Tassa tasseeva suttageyyādīnā bhāsītassa tadanñassa suttapadatthassa bodhakassa saddassa atthakusalatāvasena attham jānātīti **atthaññū**. “Ettakomhi sīlena samādhinā paññāyā”ti evaṁ yathā attano pamāṇajānanavasena¹ attānam jānātīti **attaññū**. Paṭiggahaṇaparibhogapariyesanavissajjanesu mattam jānātīti **mattaññū**. Niddese pana paṭiggahaṇamattaññutāya eva paribhogādimattaññutā pabodhitā hotīti paṭiggahaṇamattaññutāva dassitā. “Ayam kālo uddesassa, ayam kālo paripucchāya, ayam kālo yogassa adhigamāyā”ti evaṁ kālam jānātīti **kālaññū**. Tattha pañca vassāni uddesassa kālo, dasa paripucchāya, idaṁ atisambādham, atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretum asakkuṇeyyattā dasa vassāni uddesassa kālo, vīsati paripucchāya, tato param yoge kammaṁ kātabbam.

1. Samāṇajānanavasena (Ka)

Khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisam jānātīti **parisaññū**.
 Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ, khattiyaparisādikaṃ
 manussaparisameva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare.
 Niddese panassa khattiyaparisādicatubbidhaparisaggahaṇaṃ
 nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā
 parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā ayaṃ puggalo sevitabbo,
 vipariyāyato añño asevitabbo”ti sevitabbāsevitabbapuggalaṃ jānātīti
puggalaparoparaññū. Evaṃ hi tesaṃ puggalānaṃ paroparaṃ
 ukkaṭṭhanihīnataṃ jānāti nāma. Niddesevissa sevitabbāsevitabbapuggale
 vibhāvanameva samaṇakathā¹katanti daṭṭhabbaṃ.

Dhammaññūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pāricchattakasuttādivaṇṇanā

69-70. Pañcame **patitapalāsoti** patitapatto. Ettha paṭhamam
 paṇḍupalāsataṃ, dutiyam pannapalāsatañca vatvā tatiyam jālakajātataṃ,
 catuttham khārakajātataṃ ca pāliyam vuttā. **Dīghanikāyatṭhakathāyam** pana
mahāgovindasuttavaṇṇanāyam² imameva pāliṃ āharitvā dassentena
 paṭhamam paṇḍupalāsataṃ, dutiyam pannapalāsatañca vatvā tatiyam
 khārakajātataṃ, catuttham jālakajātataṃ ca dassitā. Evaṃ hi tattha vuttam—
 “pāricchattake pupphamāne ekaṃ vassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti, te tassa
 paṇḍupalāsabhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha—

“Yasmiṃ bhikkhave samaye devānaṃ tāvatimsānaṃ pāricchattako
 koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā tāvatimsā tasmim
 samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva
 pannapalāso bhavissatī’ti. Yasmiṃ samaye devānaṃ tāvatimsānaṃ
 pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti, jālakajāto hoti, khārakajāto
 hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto hoti, attamanā

1. Pamāṇakaraṇato (?)

2. Di-Ṭṭha 2. 242 piṭṭhe.

bhikkhave devā tāvatimsā tasmim samaye honti ‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro, na cirassega sabbapāliphullo bhavissatī’ti’.

Līnatthappakāsiniyampi¹ ettha evamattho dassito—**pannapalāsoti** patitapatto. **Khārakajātoti** jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makuḷā, te “khārakā”ti vuccanti. **Jālakajātoti** tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana “jālakajātoti ekajālo viya jāto”ti attham vadanti. Pāricchattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti. Tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalajātoti** sañjātamahāmakūḷo. **Korakajātoti** sañjātasūcibhedo sampativikāsamānāvatto. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso phullitavikāsiti. Ayañca anukkamo dīghabhāṇakānam vaḷañjanānukkamena dassito, na ettha ācariyassa virodho āsaṅkitabbo.

Kantanakavātoti devānam puññakammapaccayā pupphānam chindanakavāto. **Kantatīti** chindati. **Sampaṭicchanakavātoti** chinnānam chinnānam pupphānam sampaṭiggahaṇakavāto. **Cinantoti**² nānāvidhabhattisannivesavasena nicinam karonto. **Aññīataradevatānanti** nāmagottavasena apaññātadevatānam. **Reṇuvattīti** reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikam āhaccāti** sudhammāya kūṭam āhantvā.

Anupharaṇānubhāvoti khīṇāsavassa bhikkhuno kittisaddassa yāva brahmalokā anupharaṇasaṅkhāto ānubhāvo. **Pabbajjānissitam hotīti** pabbajjāya catupārisuddhisīlampi dassitamevāti adhippāyo. **Paṭhamajjhānasannissitanti**-ādīsipi imināva nayena attho veditabbo, idha pana ubhayato paricchedo heṭṭhā sīlato upari arahattato ca paricchedassa dassitattā. **Tenetam vuttanti** tena kāraṇena etam “catupārisuddhisīlam pabbajjānissitam hotī”ti-ādivacanam vuttam. Chaṭṭham uttānameva.

Pāricchattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭī 2. 219 piṭṭhe. 2. Rañjento (Aṭṭhakathāyam), naccanto (Dī-Ṭī 2. 219 piṭṭhe.)

7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā

71. Sattame **atthassa asāmikā** “bhāvanam ananuyuttassā”ti vuttattā. **Sambhāvanattheti** “api nāma evam siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho. **Evañhi loke siliṭṭhavadanam hoti**ti ekameva saṅkham avatvā aparāya saṅkhāya saddhim vacanam loke siliṭṭhavadanam hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitāni”ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇattham sammadeva upari sayitāni. Upari-attho hettha adhi-saddo. **Utuṃ gaṇhāpentiyā**ti tesam allasinehapariyādānattham attano kāyusmāvasena utuṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha “**usmīkatāni**”ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanaṃ vāsitaṃ. Tenāha “**kukkuṭagandham gāhāpitāni**”ti. Ettha ca sammāparisedanam kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā-adhisayanasammāparisedananipphattiyā ānubhāvanipphāditaṃ daṭṭhabbam. Sammā-adhisayaneneva hi itaradvayaṃ ijhati. Na hi sammā-adhisayanato visuṃ sammāparisedanassa sammāparibhāvanassa ca kāraṇam atthi, tena pana saddhimyeva itaresam dvinnampi ijhanato vuttaṃ.

Tividhakiriyākaraṇenāti sammā-adhisayanāditividhakiriyākaraṇenāti attho. Kiñcāpi “evam aho vata me”ti-ādinā na icchā uppajjeyya kāraṇassa pana sampāditattā, atha kho bhābhāva te abhinibbhijjuntīti yojanā. Kasmā bhābhāti āha “**te hi yasmā tāyā**”ti-ādi. **Sayampī**ti aṇḍāni. **Pariṇāmanti** paripākam bahinikkhamanayogyatam. Yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇam, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānam kharatāya ca allasinehapariyādānam kāraṇavacananti daṭṭhabbam. **Tasmāti** ālokassa anto paññāyamānato sayañca paripākagatatā.

Opammasampañipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanam. **Tanti** opammasampañipādanam. **Evanti** idāni vuccamānakārena. **Atthenāti** upameyyatthena saṃsandetvā saha yojetvā. Sampādanena sampayuttadhamavasena ñāṇassa tikkhabhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato satinepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena kharabhāvo, saddhāvasena vipasannabhāvo. **Pariṇāmakāloti** balavavipassanākālo.

Vaḍḍhikāloti vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhāniyā hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā maggagabbhassa gahitattā. **Tajjātikanti** tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. Satthāpi avijjaṇḍakosaṃ paharati, desanāpi vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosaṃ paharati, yathāṭṭhāne ṭhātum na deti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātāṃ. “Palan”¹ti hi tassa suttassa nāmaṃ. **Cāretvā** dāruno heṭṭhā dosajānanatthaṃ ussāpetvā. **Gaṇḍaṃ haratīti palavaṇḍoti** etena “palena gaṇḍahāro palagaṇḍoti pacchimapade uttarapadalopena niddeso”ti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāneti** hatthena gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khipiyanti etena kāyaduccaritādīnīti saṅkhhepo, pabbajjāva saṅkhhepo **pabbajjāsaṅkhhepo**. Tena vipassanaṃ anuyuñjantassa puggalassa aṇānantasseva āsavānaṃ parikkhaya idha vipassanānisamsoti adhippeto.

Hemantikena kāraṇabhūtena, bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanāṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantīti** paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha “**pūtikāni bhavanti**”ti. **Mahāsamuddo viya sāsanaṃ** agādhagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttarato. **Pariyāyanaṃ viyāti** parito aparāparaṃ yāyanaṃ viya. **Khajjamānānanti** khādantena viya udakena khepiyamānabandhanānaṃ. **Tanubhāvoti** pariyaṭṭhānapavattiyā asamatthatāya dubbalabhāvo. **Vipassanāñāṇapītipāmojjehīti** vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pītipāmojjehi. **Okkhāyamāneti** vipassanākammaṭṭhāne vīthippaṭipāṭiyā okkhāyamāne, paṭisaṅkhānupassanāya vā **okkhāyamāne**. Saṅkhārupekkhāya **pakkhāyamāne**. **Dubbalatā dīpitā** “appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavanti”ti vuttattā.

Bhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā

72-73. Aṭṭhame **passatha nūti** api passatha. **Mahantanti** vipulaṃ. **Aggikkhandhanti** aggisamūhaṃ. **Ādittanti** padittaṃ. **Sampajjalitanti** samantato pajjalitaṃ

accivipphulingāni muñcantam. **Sajotibhūta**nti samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayabhūtam. **Tam kiṃ maññathā**ti tam idāni mayā vuccamānattham kiṃ maññathāti anumattiggahaṇattham pucchati. Yadettha satthā aggikkhandhālinganaṃ kaññālinganaṃ ānesi, tamattham vibhāvetum “**ārocayāmi**”ti-ādimāha.

Dussīlassāti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassā**ti dussīlattā eva hīnajiḥāsayaṭāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasaṃācārassā**ti aparisuddhatāya asuci hutvā saṅkāya saritabbasaṃācārassa. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṃ disvā “idaṃ asukena kataṃ bhavissatī”ti paresaṃ āsaṅkā hoti. Kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantenti”ti attanoyeva saṅkāya saritabbasaṃācāro. **Paṭicchannakammantassā**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassā**ti na samaṇassa. Salākkaggahaṇādīsu “ahampi samaṇo”ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññassa**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārissa**. Uposathādīsu “ahampi brahmacārī”ti micchāpaṭiññāya **brahmacāripaṭiññassa**. Pūtinā kammaṇa sīlavipattiyaṃ anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa**. Chadvārehi rāgādikilesānussavanena tintattā **avassutassa**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa**.

Vālarajjuyāti vālehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṃseyyā**ti mathanavasena ghaṃseyya. **Teladhotāyā**ti telena nisitāya. **Paccorasminti** pati-urasmim, abhimukhe uramajjheti adhippāyo. **Ayosaṅkunā**ti saṇḍāsena. **Pheṇuddehakanti** pheṇaṃ uddehetvā uddehetvā, anekavāraṃ pheṇaṃ uṭṭhāpetvāti attho. Evamettha saṅkhepato pālivaṇṇanā veditabbā. Navamaṃ uttānameva.

Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Arakasuttavaṇṇanā

74. Dasame **parittanti** ittaraṃ. Tenāha “**appaṃ thokaṃ**”ti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa raso kiccanti adhippetanti

āha “**sarasaparittatāyapi**”ti. Tadadhīnavuttitāyapi hi “yo bhikkhave ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo”ti vacanato parittam**khaṇaparittatāyapi**. Paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evamevaṃ ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ tasmaṃ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha “atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe na jīvittha jīvati na jīvissati.

Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.

Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

Yo niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha.

Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati.

Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā”ti¹.

Lahusanti lahukaṃ. Tenāha “lahuṃ uppajjitvā nirujjhanato lahusan”ti. **Parittam lahusanti** ubhayaṃ panetaṃ appakassa vevacanāṃ. Yaṃ hi appakaṃ, taṃ parittañceva lahukañca hoti. Idha pana āyuno adhippetattā rassanti vuttaṃ hoti. **Mantāyanti** karaṇatthe etaṃ bhumnavacananti āha “**mantāya boddhabbaṃ, paññāya jānitabbanti attho**”ti. **Mantāyanti** vā manteyyanti vuttaṃ hoti, mantetabbam mantāya upaparikkhitabbanti attho. **Paññāya jānitabbanti** jānitabbam jīvitassa parittabhāvo bahudukkhādibhāvo. Jānitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā kattabbam kusalaṃ, caritabbam brahmacariyaṃ. Yasmā natthi jātassa amaraṇaṃ, appaṃ vā bhiyyo vassasatato upari appaṃ aññaṃ vassasataṃ appatvā vīsaṃ vā timsaṃ vā cattālisaṃ vā paṇṇāsaṃ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati, evaṃdīghāyuko pana atidullabho. “Asuko hi evaṃ ciraṃ jīvati”ti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha visākhā upāsikā vīsasataṃ jīvati, tathā pokkharasātibrāhmaṇo brahmāyubrāhmaṇo bāvariyaubrāhmaṇo ānandatthero

1. Khu 7. 32, 90 piṭṭhesu.

mahākassapaṭtheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni. Bākulatthero vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni, ayaṃ sabbaḍḍhāyuko, sopi dve vassasatāni na jīvi.

Arakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vinayavagga

1. Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā

75-82. Aṭṭhamassa paṭhamam dutiyañca uttānatthameva. Tatiye **vinayalakkhaṇe patiṭṭhito** lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti. Alajjī¹ hi bahussutopi samāno lābhagarukatāya tantim visamvādetvā uddhammam ubbinayam satthusāsanaṃ dīpetvā sāsane mahantaṃ upaddavaṃ karoti, saṃghabhedampi saṃgharājimpi uppādeti. Lajjī pana kukkuccako sikkhākāmo jīvitahetupi tantim avisaṃvādetvā dhammameva vinayamevaca dīpeti, satthusāsanaṃ garuṃ katvā ṭhāpeti. Evaṃ yo lajjī, so vinayam ajahanto avokkamantova lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti patiṭṭhito.

Asaṃhīroti ettha **saṃhīro** nāma yo pāḷiyam vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhā vā uparito vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiamāno vitthunati vipphandati, saṇṭhātuṃ na sakkoti, yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ anujānāti, sakavādaṃ chaḍḍetvā paravādaṃ gaṇhāti. Yo pana pāḷiyam vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhupariyavasena vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiamāno na vitthunati na vipphandati, ekekalomaṃ saṇḍāsena gaṇhanto viya “evaṃ mayam vadāma, evaṃ no ācariyā vadantī”ti vissajjeti. Yamhi pāḷi ca pāḷivinicchayo ca suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya parikkhayaṃ pariyādānaṃ agacchanto tiṭṭhati, ayaṃ vuccati **asaṃhīro**. Yasmā pana evarūpo yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ nānujānāti, attanā suvinicchinitaṃ katvā gahitaṃ aviparītamattamaṃ

1. Vi-Ṭṭha 1. 199 piṭṭhepi passitabbaṃ.

na vissajjeti, tasmā vuttaṃ “**na sakkoti gahitaggahaṇaṃ vissajjāpetun**”ti.
Catutthādini suviññeyyāni.

Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Satthusāsanasuttavaṇṇanā

83. Navame **vivekaṭṭhoti** vivitto. Tenāha “**dūrībhūto**”ti. **Sati-avippavāse**
ṭhitoti kammaṭṭhāne satim avijahitvā ṭhito. **Pesitattoti** kāye ca jīvite ca
anapekkhatāya nibbānaṃ pesitacitto tanninno tappono tappabbhāro.

Satthusāsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā

84. Dasame adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikarīyanti?
Samathā. Kathaṃ adhikarīyanti? Samanavasena. Tasmā te tesam
samanavasena pavattantīti āha “**adhikaraṇānisamenti**”ti-ādi. **Uppannānaṃ**
uppannānanti utṭhitānaṃ utṭhitānaṃ. **Samathatthanti** samanatthaṃ.
Dīghanikāye saṅgītisuttavaṇṇanāyampi¹ **vitthāratoyevāti** etthāyaṃ
vitthāranayo—adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi
vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ**
nāma. Silavipattiyā vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo
anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma.
Mātikāyaṃ āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṃ
āpattādhikaraṇaṃ nāma. Yaṃ saṅghassa apalokaṇādīnaṃ catunnaṃ
kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena
ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmim vihare
uppannaṃ,

1. Dī-Ṭṭha 3. 223 piṭṭhe.

tasmiṃ yeva vā, aññatra vūpasamebhuṃ gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṃghassa niyyātitaṃ, tattha saṃghena vā, saṃghe vūpasametum asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne ca panetasmiṃ yā saṃghasammukhatā dhammasammukhatā vinayasammukhatā puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma. Tattha ca kārakasaṃghassa saṃghasāmaggivasena sammukhibhāvo **saṃghasammukhatā**. Sametabbassa vatthuno bhūtattā **dhammasammukhatā**. Yathā taṃ sametabbaṃ, tathevassa samanāṃ **vinayasammukhatā**. Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesāṃ ubhinnāṃ atthapaccatthikānaṃ sammukhibhāvo **puggalasammukhatā**. Ubbāhikāya vūpasame panettha saṃghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū “na mayaṃ sakkoma vūpasametun”ti saṃghasseva niyyātentī. Tato saṃgho pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhāpakaṃ sammannati, tena gulhakavivaṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhakesu aññataravasena salākaṃ gāhāpetvā sannipatitāya parisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādino vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikākamassa karaṇaṃ, ayaṃ yebhuyyasikā nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūlḥavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesāṃ vacanaṃ sutvā sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi, ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyaṃ anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṃgho ña tticatutthena kammena sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmiṃ puggale kassaci anuvādo na ruhati. Yadā ummattako bhikkhu ummādasena kate assāmaṇake ajjhācāre “saratāyasmā evarūpiṃ āpattin”ti bhikkhūhi codiyamāno

“ummattakena me āvuso etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmi”ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanattāya amūḷhavinayaṃ yācati, saṃgho cassa ña tticatutthena kammena amūḷhavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati. Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenaññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa “sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati. Sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanaṃ bhavissati”ti maññaṃāno saṃgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hotīti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṃghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinaye tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesāṃ sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Sesāṃ vuttanayameva.

Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṃghasammukhatā parihāyati. Yaṃ panettha “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno”ti ca “passasī”ti ca “āma passāmi”ti ca paṭiññātāya “āyatiṃ saṃvareyyāsi”ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṃghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayaṃ imāhi āpattihi aññaṃaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya saṃvatteyyā”ti aññaṃaññaṃ āpattiyā kārapane dosaṃ disvā yadā bhikkhū tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na metaṃ khamatī”ti evaṃ diṭṭhāvikammaṃ akatvā “dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātabbhaṃ

kamman”ti na ukkoṭenti, niddampi okkantā honti, sabbesaṃ ṭhapetvā
thullavajjañca ghipaṭisaṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ
āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati.

Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva. Iti
imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti.
Tena vuttaṃ “**uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya
sammukhāvinayo dātabbo -pa- tiṇavatthārako**”ti. Sesāṃ sabbattha
uttānameva.

Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

**Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Sattakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.**

Atthakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Mettāvagga

1. Mettāsuttavaṇṇanā

1. Atthakanipātassa paṭhame **vaḍḍhitāyā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitāya. **Punappunam katāyā**ti bhāvanāya bahulikaraṇena aparāparam pavattitāya. **Yuttayānasadisakatāyā**ti yathā yutta-ājāññayānam chekena sārathinā adhiṭṭhitam yathārucci pavattati, evam yathārucci pavattārahataṁ gamitāya. **Patitthānatthenā**ti sabbasampatti-adhiṭṭhānatthena. **Paccupaṭṭhitāyā**ti bhāvanābahulikārehi pati pati upaṭṭhitāya avijahitāya. **Samantato citāyā**ti sabbabhāgena bhāvanānurūpaṁ cayaṁ gamitāya. Tenāha “**upacitāyā**”ti. **Suṭṭhusamāraddhāyā**ti ativiya sammadeva nibbattigatāya.

Yo ca mettaṁ bhāvayatīti-ādīsu yo koci gahaṭṭho vā pabbajito vā. **Mettanti mettājhānam**.

Appamāṇanti bhāvanāvasena ārammaṇavasena ca appamāṇam. Asubhabhāvanādayo viya hi ārammaṇe ekadesaggahaṇam akatvā anavasesapharaṇavasena anodhiso pharaṇavasena ca, appamāṇārammaṇatāya paguṇabhāvanāvasena ca appamāṇam. **Tanū samyojanā hontīti** mettaṁ pādakaṁ katvā sammasitvā heṭṭhime ariyamagge adhigacchantassa sukheneva paṭighasamyojanādayo pahīyamānā tanū hontīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evam kilesappahānaṇca nibbānādhigamaṇca mettābhāvanāya sikhāpattamānisamsam dassetvā idāni aññepi ānisamse dassetum “**ekampi ce**”ti-ādi vuttam. Tattha **aduṭṭhacittoti** mettābalena suṭṭhu vikkhambhi tabyāpādatāya byāpādena adūsitacitto. **Mettāyatīti** hitapharaṇavasena

mettaṃ karoti. **Kusalīti** atisayena¹ kusalavā mahāpuñño, paṭighādi-anatthavigamena khemī. **Sabbe ca pāṇeti ca-saddo** byatireko.

Manasānukampīti cittena anukampanto. Idam vuttaṃ hoti—ekasattavisayāpi tāva mettā mahākusalarāsi, sabbe pana pāṇe attano puttaṃ viya hitapharaṇena manasā anukampanto pahukaṃ pahuṃ anappaṃ apariyantaṃ catusaṭṭhimahākappepi attano vipākappabandhaṃ pavattetuṃ samatthaṃ uḷāraṃ puññaṃ ariyo parisuddhacitto puggalova karoti nipphādetīti. **Sattabharitanti** sattehi aviraḷaṃ, ākiṇṇamanussanti attho.

Saṅgahavatthūnīti² lokassa saṅgaṇhanakāraṇāni. Nipphannaśassato nava bhāge kassakassa datvā raññaṃ ekabhāgaggahaṇaṃ **dasamabhāgaggahaṇaṃ**. Evaṃ kassakā haṭṭhatuṭṭhā sassāni sampādentīti āha “**sassasampādane medhāvitāti attho**”ti. Tato orabhāge kira chabhāgaggahaṇaṃ jātaṃ. **Chamāsikanti** channaṃ channaṃ māsānaṃ pahonakaṃ. **Pāsetīti** pāsagate viya karoti. Vācāya piyaṃ vācāpiyaṃ, tassa kammaṃ **vācāpeyyaṃ**³. Sabbaso raṭṭhassa iddhādibhāvato **khemam**. **Nirabbudaṃ** coriyābhāvato. Iddhaṃ hi raṭṭhaṃ acoriyaṃ. “**Niraggaḷaṇ**”ti **vuccati** apārutagharabhāvato.

uddhaṃmūlakaṃ katvāti ummūlaṃ katvā. **Dvīhi pariyaññehīti** mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Satta -pa- bhīsanassāti** sattanavutādhikānaṃ pañcannaṃ pasusatānaṃ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṃ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti—

“Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani.

Assamedhassa yaññaṃ, ūnāni pasūhi tīhi”ti⁴.

Sammanti yugacchidde pakkipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsantīti** khipanti. **Samhārimehīti** sakaṭehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṃ yajanto Sarassatinaditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi. Andhabālābrāhmaṇā gatānugatigatā “ayaṃ tassa saggagamanamaggo”ti saññāya tattha sammāpāsaṃ yaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttaṃ “**nimuggokāsato**

1. Atisayo (Ka)

2. Saṃ-Ṭī 1. 179 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Vācāya piyassa piyakarassa kammaṃ vācāpeyyaṃ (Saṃ-Ṭī 1. 179 piṭṭhe.)

4. Saṃ-Ṭī 1. 180; Am-Ṭī 2. 298 piṭṭhesupī.

pabhuṭi”ti. Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasam sādheyyo **satrayāgo**. Mantapadābhisaṅkhatānam sappimadhūnam **“vājam”**iti samaññā. Hiraññasuvaṇṇagomahimsādisattarasakadakkhiṇassa. Sāragabbhakotṭhāgārādīsu natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo**. Tattha kira yaññe attano sāpateyyam anavasesato anigūhitvā niyyātiyati.

Candappabhāti¹ candimasseva pabhāya. **Tārā gaṇāva sabbeti** yathā sabbepi tārāgaṇā candimasobhāya soḷasimpi kalam nāgghanti, evam te assamedhādayo yaññā mettassa cittassa vuttalakkhaṇena subhāvitassa soḷasimpi kalam nānubhavanti na pāpuṇanti, nāgghantīti attho.

Idāni aparepi diṭṭhadhammikasamparāyike mettābhāvanāya ānisaṁse dassetuṁ **“yo na hantī”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yoti** mettābrahmavihārabhāvanānuyutto puggalo. **Na hantīti** teneva mettābhāvanānubhāvena dūravikkhambhi tabyāpādatāya na kañci sattam hiṁsati, leḍḍudaṇḍādīhi na vibādhati vā. **Na ghātetīti** param samādapetvā na satte mārāpeti na vibādāpeti ca. **Na jinātīti** sārambhaviggāhikakathādivasena na kañci jināti sārambhasseva abhāvato, jānikaraṇavasena vā aṭṭakaraṇādīnā na kañci jināti. Tenāha **“na attanā parassa jānim karoti”**ti. **Na jāpayeti** parehi payojetvā paresampi dhanajānim na kāraṇeyya. Tenāha **“na parena parassa jānim kāreti”**ti. Mettāya vā aṁso aviheṭṭhanaṭṭhena² avayavabhūtoti **mettaṁso**.

Mettāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paññāsuttādivaṇṇanā

2-4. Dutiye **ādibrahmacariyikāyāti** ādibrahmacariyameva ādibrahmacariyikā. Tenāha **“maggabrahmacariyassa ādibhūṭāyā”**ti. Ariyoti niddoso parisuddho. Tuṇhībhāvo na titthiyānam mūgabbatagahaṇam³ viya aparisuddhoti **ariyo tuṇhībhāvo**. Catutthajjhānanti ukkaṭṭhaniddesenetaṁ vuttaṁ, paṭhamajjhānādīnapi ariyo tuṇhībhāvotveva

1. Itivuttaka-Ṭṭha 90 piṭṭhepi passitabbam.

2. Avijahanaṭṭhena (Itivuttaka-Ṭṭha 91 piṭṭhe.)

3. Monabbatagahaṇam (Ka)

saṅkhaṃ gacchanti. **Jānanti** idaṃ kammaśādhanaṃ āha “**jānitabbakaṃ jānāti**”ti. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evamayam. Ayaṃ pana jānanto jānāti, passanto passatīti evamettha daṭṭhabbo. Tatiyādīni suviññeyyāni.

Paññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **lokassa dhammā**ti sattalokassa avassaṃbhāvidhammā. Tenāha “**etehi muttā nāma natthi**”ti-ādi. Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi **lābho**, tāni eva vā laddhabbato **lābho**, tadabhāvo **alābho**, lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ “**lābhe āgate alābho āgatoyevā**”ti. Esa nayo yasādīsopi. Sesam suviññeyyameva.

Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā

6-8. Chaṭṭhe adhikaṃ payasati payujjati etenāti **adhikkappayāso**, savisesaṃ itikattabbakiriyā. Tenāha “**adhikkappayogo**”ti. Sattamaṭṭhame su natthi vattabbaṃ.

Dutiyalokadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nandasuttavaṇṇanā

9. Navame duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā ca. Tattha “tena kho pana samayena raṭṭhapālo kulaputto tasmimyeva

thullakoṭṭhike aggakulikassa putto”¹ti evaṃ āgatā uccākulaputtā
jātikulaputtā. “Saddhāyete kulaputtā agāasmā anagāriyaṃ pabbajitā”²
 evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi **ācārakulaputtā** nāma. Idha
 pana uccākulappasutataṃ sandhāya “kulaputtoti bhikkhave nandaṃ sammā
 vadamāno vadeyyā”ti bhagavatā vuttanti āha **“jātikulaputto”**ti. Ubhohipi
 pana kāraṇehi tassa kulaputtabhāvoyeva. Sesamettha uttānameva.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paṭicaratī**ti paṭicchādanavasena carati pavattati.
 Paṭicchādanaṭṭho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha
“paṭicchādeti”ti. **Aññenāññanti** pana paṭicchādanākāradassananti āha
“aññena kāraṇenā”ti-ādi. Tattha **aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā**ti yaṃ
 codakena cudita-kassa dosavibhāvanāṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttaṃ, taṃ
 tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenā**ti codanāya
 amūlāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttīyā vā. **Vacanenā**ti tadatthabodhakena
 vacanena. “Ko āpanno”ti-ādinā codanaṃ vissajjetvā vā vikkhepāpajjanaṃ
aññenāññaṃ paṭiccarāṇaṃ. **Bahiddhā kathāpanāmanā** nāma “itthannāmaṃ
 āpattiṃ āpannosī”ti vutte “pāṭaliputtaṃ gatomhī”ti-ādinā codanaṃ
 vissajjetvāti ayameva viseso. Yo hi “āpattiṃ āpannosī”ti vutto “ko āpanno,
 kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vā vadati,
 “evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ vā upaneti, ayaṃ
aññenāññaṃ paṭicarati nāma. Yo pana “itthannāmaṃ nāma āpattiṃ
 āpannosī”ti puṭṭho “pāṭaliputtaṃ gatomhī”ti vatvā puna “na tava
 pāṭaliputtagamanāṃ pucchāma, āpattiṃ pucchāma”ti vutte tato “rājagahaṃ
 gatomhi. Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagahaṃ vā, āpattiṃ āpannosīti. Taṃ
 tattha me sūkaramaṃsaṃ laddhan”ti-ādini vadati, ayaṃ **bahiddhā kathaṃ**
apanāmeti

1. Ma 2. 245 piṭṭhe.

2. Ma 3. 57 piṭṭhe.

nāma. **Samaṇakacavaroti** samaṇavesadhāraṇena samaṇappatirūpakatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ.

Kāraṇḍavaṃ¹ **niddhamathāti** vipannasīlatāya kacavarabhūtaṃ puggalaṃ kacavaramiva anapekkhā apanetha. **Kasambuṃ apakassathāti** kasambubhūtañca naṃ khattiyādīnaṃ majjhagataṃ pabhinnaṃ paggharita kuṭṭhaṃ caṇḍālaṃ viya apakaḍḍhatha. Kim kāraṇaṃ? Saṃghārāmo nāma sīlavantānaṃ kato, na dussīlānaṃ. Yato etadeva sandhāyāha “**tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine**”ti. Yathā palāpā anto sārarahitā ataṇḍulā bahi thusena vīhī viya dissanti, evaṃ pāpabhikkhū anto sīlarahitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā “palāpā”ti vuccanti. Te palāpe vāhetha opunatha vidhamatha paramatthato assamaṇe samaṇavesamattena samaṇamānino. **Kappayavhoti** kappetha, karoṭhāti vuttaṃ hoti. **Patissatāti** sappatissā. Vaṭṭadukkhassa antaṃ karissatha, parinibbānaṃ pāpuṇissathāti attho.

Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mettāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāvagga

1. Verañjasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **verañjāyaṃ viharatīti**² ettha **verañjāti** tassa nagarassetāṃ adhivacanaṃ, tassaṃ verañjāyaṃ. Samīpatthe bhumma vacanaṃ. **Naḷerupucimandamūleti** ettha **naḷeru** nāma yakkho. **Pucimandoti** nimbarukkhō. **Mūlanti** samīpaṃ. Ayaṃ hi mūla-saddo “mūlāni uddhareyya antamaso usīraṇāḷimattānipī”ti-ādīsu³ mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūlan”ti-ādīsu⁴ asādhāraṇahetumhi. “Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rūkkhamūlan”ti-ādīsu⁵ samīpe. Idha pana

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 47 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Am 1. 519 piṭṭhe.

5. Vi 1. 302 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ)

2. Vi-Ṭṭha 1. 81 piṭṭhepi passitabbaṃ.

4. Dī 3. 180; Vi 5. 222 piṭṭhesu.

samīpe adhippeto, tasmā naḷeruyakkhena adhiggahitassa pucimandassa samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo. So kira pucimando ramaṇīyo pāsādiko anekesaṃ rukkhānaṃ ādhipaccaṃ viya kurumāno tassa nagarassa avidūre gamanāgamanasampanne ṭhāne ahosi. Atha bhagavā veraṇjaṃ gantvā patirūpe ṭhāne viharanto tassa rukkhassa samīpe heṭṭhābhāge vihāsi. Tena vuttaṃ “**veraṇjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle**”ti.

Paccuṭṭhānaṃ¹ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha “**nāsanā vuṭṭhātī**”ti, nisinnāsanato na vuṭṭhahatīti attho. Etha ca **jiṇṇe -pa- vayo-anuppatteti** upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti. Tasmā “jiṇṇe -pa- vayo-anuppatte disvā”ti ajjhāhāraṃ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā **na paccuṭṭhātīti** uṭṭhāya paccuggamanaṃ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttaṃ hetuṃ “ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāmā”ti. **Nāsanā vuṭṭhātīti** iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. **Vibhāvane nāma attheti** pakativibhāvanasaṅkhāte atthe. **Na abhivādeti vāti** na abhivādetabbanti vā sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Taṃ aññānanti “ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hoti”ti ajānanaśasena pavattaṃ aññānaṃ. **Oloketoti** “dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ garuṃ kareyyaṃ”ti-ādisuttavaseneva² ñāṇacakkhunā olokento. **Nipaccakārārahanti** paṇipātārahaṃ. **Sampatijātoti** muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti. **Uttarena mukhoti** uttaradisābhimukho. “**Sattapadavītiḥārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesin**”ti idaṃ—

“Dhammatā esā bhikkhave sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiṇca vācaṃ bhāsatī”ti³—

1. Sārattha-Ṭī 1. 338 piṭṭhādisupi passitabbaṃ. 2. Am 1. 328 piṭṭhe. 3. Dī 2. 13 piṭṭhe.

evaṃ pāḷiyaṃ sattapadavītihārupari ʘhitassa viya sabbādisānulokanassa kathitattā vuttaṃ, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato mucctivā puratthimaṃ disaṃ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttaradisā”ti sattapadavītihārena agamāsīti veditabbā.

Olokesinti mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātuṃ maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggoti** guṇehi sabbappadhāno. **Jeṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ vuddhatamo, guṇehi mahallakataṃ vuttaṃ hoti. **Seṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthataṃ. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbāṃ. **Tayāti** nissakke karaṇavacanaṃ. **Uttaritaroti** adhikataro. **Patimānesīti** pūjesi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Mayhaṃ abhivādanādiraho puggaloti** mayhaṃ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatāti** tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṃ hoti. **Evarūpanti** abhivādanādisabhāvaṃ. **Paripākasithilabandhananti** paripākena sithilabandhanaṃ.

Taṃ vacananti “nāhaṃ taṃ brāhmaṇā”ti-ādivacanaṃ. “Nāhaṃ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttaṃ “**cittamudubhāvajananaṭṭhaṇ**”ti.

Katamo pana soti pariyaṇāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyaṇoti attho. **Jātivasenāti** khattiyādi-jātivasena. **Upapattivasenāti** devesu upapattivasena. **Seṭṭhasammatānampīti** apīsaddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānanti** sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṃ. **Rajjantānanti** balavarāgavasena rajjantānaṃ. Rūpaparibhogena uppannataṇhāsampayuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā

hadayatappanato ambarasādayo viya rūparasāti vuccanti. **Āviñchantī**ti ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyanti** vatthu-
ārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. **Anukkipantoti** attukkaṃsanavasena
kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkipanto anukkaṃsento.

Etasmiṃ panatthe karaṇe sāmivacananti “jahitā”ti etasmiṃ atthe
tathāgatassāti karaṇe sāmivacanāṃ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlanti**
bhavamūlaṃ. “Tālavatthuvatthukatā”ti vattabbe “oṭṭhamukho”ti-ādisu viya
majjhepadalopaṃ katvā a-kāraṇa dīghaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti
āha “**tālavatthu viya nesam vatthu katanti tālavatthukatā**”ti. Tattha tālassa
vatthu **tālavatthu**. Yathā āramassa vatthubhūtapubbo padeso āramassa
abhāve “āramavatthū”ti vuccati, evaṃ tālassa patiṭṭhito kāso samūlaṃ
uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā “tālavatthū”ti
vuccati. **Nesanti** rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesam vatthu
katanti āha “**yathā hī**”ti-ādi. Rūpādiparibhogena
uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsāṅkhātarūparasādīnaṃ cittasantānaṃ
adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ “**tesam pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte**
cittasantāne kate”ti. Tattha **pubbeti** pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti.
Tālāvatthukatāti vuccantīti tālavatthu viya attano vatthussa katattā
rūparasādayo “tālāvatthukatā”ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṃ puna
uppattiyā abhāvo dassito.

Avirūḍḍhammattāti avirūḍḍhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo
pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālavatthūti āha “**matthakacchinnatālo viya**
katā”ti. Etena “tālavatthu viya katāti tālavatthukatā”ti ayaṃ viggaho dassito.
Ettha pana “avatthubhūto tālo viya katāti avatthutālakatā”ti vattabbe
visesanassa paranipātaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti daṭṭhabbāṃ. Iminā
panatthena idaṃ dasseti—rūparasādivacanena vipākadhammadhammā hutvā
pubbe uppannakusalākusalā dhammā vahitā, te uppannāpi
matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnattā āyatim
tālapattasādise vipākakkhandhe nibbattetuṃ asamattā jātā, tasmā tālavatthu
viya katāti tālavatthukatā

rūparasādayoti. Imasmim atthe “abhinandantānan”ti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadantī. **Anabhāvaṃ katāti** ettha **anusaddo** pacchāsaddena samānatthoti āha “**yathā nesaṃ pacchābhāvo na hoti**”ti-ādi.

Yañca kho tvaṃ sandhāya vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu cāyaṃ brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāpariyāyaṃ sandhāya “arasarūpo bhavaṃ gotamo”ti āha, “so pariyāyo natthi”ti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ aṇiṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha “**nanu cā**”ti-ādi.

Sabbapariyāyesūti sabbavāresu. **Sandhāyabhāsitamattanti**¹ yaṃ sandhāya brāhmaṇo “nibbhogo bhavaṃ gotamo”ti-ādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogatādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāyabhāsitamattam.

Chandarāgaparibhogoti chandarāgavasena paribhogo. **Aparaṃ pariyāyanti** aññaṃ kāraṇaṃ.

Kulasamudācārakammanti kulācārasaṅkhātāṃ kammaṃ, kulacārittanti attho. **Akiriyaṃti** akaraṇabhāvaṃ. “Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ”ti sāmāññavacanepi pārisesañāyato vuttāvasesā akusaladhammā gahetabbāti āha “**ṭhapetvā te dhamme**”ti²ādi, te yathāvuttakāyaduccaritādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitāti** anekappakārā.

Ayaṃ lokatantīti ayaṃ buddhānaṃ abhivādanādikiriyalakkaṇā lokappaveṇī. Anāgāmibrahmānaṃ alaṅkāradīsu anāgāmibhikkhūnañca cīvarādīsu nikantivasena rāgupatti hotīti anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṃ veditabbanti āha “**pañcakāmaguṇikarāgassā**”ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakotṭhāsesu uppajjamāno rāgo “pañcakāmaguṇikarāgo”ti veditabbo. Koṭṭhāsavacano

1. Sandhāyabhāsitamattanti (Ka)

2. Kāyaduccaritādīni (Aṭṭhakathāyaṃ) Vi-Ṭṭha 1. 105 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

hettha guṇa-saddo “vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”ti-ādīsu¹ viya.

Akusalacittadvayasampayuttassāti

domanassasahagatacittadvayasampayuttassa. Mohassa

sabbākusalasādhāraṇattā āha “**sabbākusalasambhavassā**”ti. **Avasesānanti** sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṃ.

Jigucchati maññeti ahamabhijāto rūpavā paññavā kathaṃ nāma aññesaṃ abhivādanādim kareyyanti jigucchati viya, jigucchatīti vā sallakkhemi. Akusaladhamme jigucchamāno tesaṃ samaṅgibhāvampi jigucchatīti vuttaṃ “**akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā jigucchati**”ti.

Samāpattīti etasseva vevacanaṃ **samāpajjanā samaṅgibhāvoti**.

Maṇḍanaajātikoti maṇḍanakasabhāvo, maṇḍanakasīloti attho. **Jegucchitanti** jigucchanasīlataṃ.

Lokajeṭṭhakakammanti lokajeṭṭhakānaṃ kattabbakammaṃ, loke vā seṭṭhasammataṃ kammaṃ. **Tatrāti** tesu dvīsupi atthavikappesu. Padābhīhito attho **padattho**, byañjanatthoti vuttaṃ hoti. **Vinayaṃ vā arahatīti** etthaṃ vinayanaṃ **vinayo**, niggaṇṇhanti attho. Tenāha “**niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hoti**”ti. Nanu ca paṭhamaṃ vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca taddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṃ deseti”ti imasmim atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha “**vicitrā hi taddhitavutti**”ti. Vicitratā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmim yasmim atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti, tasmā yathā “mā saddamakāsī”ti vadanto “māsaddiko”ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

Kapaṇapurisoti guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvāti** tittadattādisaddesu viya “imasmim atthe ayaṃ nāma paccayo”ti evaṃ byañjanavicāraṃ akatvā, anipphannaṇapāṭipadikavasenāti vuttaṃ hoti.

“Devalokagabbhasampattiyā”ti vatvāpi ṭhapetvā bhummadeve sesadevesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṃ vivaritvā dassento āha **“devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṃvattati”**ti. **Assāti** abhivādanādisāmīkammaṃ.

1. Saṃ 1. 3 piṭṭhe.

Mātukucchismim paṭisandhiggahaṇe dosam dassentoti mātito

aparisuddhabhāvaṃ dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchimhi nibbattabhāve dosam dassetvā akkosanam viya bhagavato mātukucchismim paṭisandhiggahaṇe dosam dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo.

Gabbhatoti devalokappaṭisandhito. Tenevāha “**abhabbo devalokūpapattim pāpunītunti adhippāyo**”ti. “Hīno vā gabbho assāti apagabbho”ti imassa

viggahassa ekena pariyaṇena adhippāyaṃ dassento āha

“**devalokagabbhapaṭibāhirattā āyatim hīnagabbhapaṭilābhahāgi**”ti. Iti-

saddo hetu-attho. Yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhahāgi, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo. Puna tasseva viggahassa

“koddhavasena -pa- dassento”ti heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā

adhippāyaṃ dassento āha “**hīno vāssa mātukucchismim gabbhavāso ahoṣīti adhippāyo**”ti. **Gabbha**-saddo atthi mātukucchipariyāyo “gabbhe vasati māṇavo”ti-ādīsu¹ viya. Atthi mātukucchismim nibbattasattapariyāyo

“antamaso gabbhapātanam upādāyā”ti-ādīsu² viya. Tattha

mātukucchipariyāyaṃ gahetvā attham dassento āha “**anāgate**

gabbhaseyyā”ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā**. **Anuttarena maggenāti**

aggamaggena. Kammakilesānam maggena vihatattā āha “**viḥatakāraṇattā**”ti.

Itarā tissopīti aṇḍajasaṃsedaja-opapātikā. Ettha ca yadipi “apagabbho”ti

imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānam

sabbampi vattum vaṭṭatīti punabbhavābhiniḥbattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa **gabbha**-saddassa vasena viggahanānattam

dassento āha “**apicā**”ti-ādi. Imasmim pana vikappe gabbhaseyyā

punabbhavābhiniḥbattīti ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi

vadanti. Nanu ca “āyatim gabbhaseyyā pahīnā”ti vuttattā gabbhassa seyyā

eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha “**yathā cā**”ti-ādi. Atha

“abhinibbattī”ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇam kimatthanti āha

“**abhinibbatti ca nāmā**”ti-ādi. **Apunabbhavabhūtāti** khaṇe khaṇe

uppajjamānānam dhammānam abhinibbatti.

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

2. Vi 3. 134 piṭṭhe.

Dhammadhātunti ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassettaṃ adhivacanaṃ. **Paṭivijjhivāti** sacchikatvā, paṭilabhitvāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṃ hoti.

Desanāvilāsappatto hotīti rucivasena parivattetvā dassetuṃ samatthataṃ desanāvilāso, taṃ patto adhigatoti attho. **Karuṇāvipphāraṇti** sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādilakkhaṇameva puna upamāya vibhāvetvā dassento āha “**pathavīsamacittatan**”ti. Yathā pathavī suci-asucinikkhepacchedanābhedaṇādisu na vikampati, anurodhavirodhaṃ na pāpuṇāti, evaṃ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādisu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatanti** ettha akuppadhammo nāma phalasamāpattīti keci vadanti. “Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatāya akuppanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo”ti amhākaṃ khanti. **Jarāya anusaṇṇanti** jarāya paliveṭṭitaṃ. Brāhmaṇassa vuddhatāya āsannavuttimaraṇanti sambhāvanavasena “**ajja maritvā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Mahantena kho pana ussāhena**”ti “sādhū kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī”ti evaṃ sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṃ pure jātabhāvanti** anaññasādhāraṇaṃ purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo**, purejātabhāvo.

Pakkhe vidhunantāti patte cālentā. **Nikkhamantānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ, nikkhantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṃ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotaḥ, so jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhavyeyāti attho. **Sampaṭipādentoti** saṃsandento. Tibhūmapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto pavīṭṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭṭhitattāti āha “**avijjākosassa anto pavīṭṭhesu sattesū**”ti. **Aṇḍakosanti** bījakapālaṃ. **Lokasannivāseti** lokoyeva saṅgama samāgama nivāsanaṭṭhena lokasannivāso, sattanikāyo. **Sammāsambocinti** ettha **sammāti** aviparītatto, **sarṇ**-saddo sāmanti imamatthaṃ dīpeti, tasmā sammā

aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti **sammāsambodhīti** maggo vuccati. Tenāha “**sammā sāmañca bodhin**”ti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammāti** vā pasatthavacano, **sam-**saddo sundaravacanoti āha “**atha vā pasattham sundarañca bodhin**”ti.

Asabbaguṇadāyakattāti sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti hi **asabbaguṇadāyako**, asamatthasamāsoyaṃ¹ gamakattā yathā “asūriyapassāni mukhānī”ti. **Tisso vijjāti** upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathametaṃ yujjati “maggo tisso vijjā deti”ti? Nāyaṃ doso, satipi āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhiṃ tisso vijjā paripuṇṇā hontīti “maggo tisso vijjā deti”ti vuccati. **Cha abhiññāti** etthāpi eseṇa nayo. **Sāvakaṇāmaññanti** aggasāvakhehi paṭilabhitabbameva lokiyalokuttarañāṇaṃ.

Paccekaḥ bodhiññanti etthāpi imināva nayena attho vedītabbo.

Abbhaññāsinti jāniṃ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha “**paṭivijjhīti**”ti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha “**pattomhī**”ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayāṃ gantvāti āha “**adhigatomhī**”ti, santāne uppādanavasena paṭilabhanti attho.

Opammasamapaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Atthenāti** upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bodhisattabhūta bhagavato tividhānupassanākaraṇaṃ avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha “**yathā hi tassā kukkuṭiyā -pa- tividhānupassanākaraṇaṃ**”ti. “**Santāne**”ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa, bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhaguṇānaṃ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva “tathāgatassa kho etaṃ vāseṭṭha adhivacanaṃ dhammakāyo itipī”ti vacanato. **Avijjaṇḍakosassa tanubhāvoti** balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtaṃ kharabhāvāpatti

1. Ayuttasamāsoyaṃ (Sārattha-Ṭī 1. 352 piṭṭhe.)

hotīti tannivattanattham **“thaddhakharabhāvo”**ti vuttam.

Tikkhakharavippasannasūrabhāvoti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā**, anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akuṇṭhatā **kharabhāvo**. Tikkhopi hi ekacco saro lakkham patvā kuṇṭho hoti, na tathā idam. Satipi kharabhāve sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo**, satipi pasannabhāve antarā anosakkivā kilesapaccatthikānam suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo, evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñāṇameva gahitanti daṭṭhabbam. **Vipassanāñāṇassa aparīṇāmakāloti** vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvāpatti. Tadā ca sā maggañāṇagabbham dhārentī viya hotīti āha **“gabbhaggahaṇakālo”**ti. **Gabbham gaṇhāpetvāti** saṅkhārupekkhāya anantaram sikhāpatta-anulomavipassanāvasena maggaviṇṇāyanattham gabbham gaṇhāpetvā. **Abhiññāpakketi** lokiyābhiññāpakke. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosam padālītā. Potthakesu pana katthaci **“chābhiññāpakke”**ti likhanti, so apāḥhoti veditabbo.

Jeṭṭho seṭṭhoti vuddhatamattā jeṭṭho, sabbagaṇehi uttamattā pasatthamatoti seṭṭho.

Idāni **“āraddham kho pana me brāhmaṇa vīriyan”**ti-ādikāya desanāya anusandhim dassento āha **“evam bhagavā”**ti-ādi. Tattha **pubbabhāgato pabhuṭīti** bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Muṭṭhassatināti** vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenāti** sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḍa pasannā jātāti so padeso **“bodhimaṇḍo”**ti paññāto. **Paggahitanti** ārambham sithilam akatvā daḥaparakkamasāṅkhātussahanabhāvena gahitam. Tenāha **“asithilappavattitan”**ti. **Asallīnanti** asaṅkucitam kosajjasena saṅkocam anāpannam. **Upaṭṭhitāti** ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇam upagantvā ṭhitā. Tenāha **“ārammaṇābhimukhībhāvenā”**ti. Sammosassa viddhamsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammumuṭṭhā**. Kiñcāpi cittappassaddhivasena cittameva passaddham, kāyappassaddhivaseneva ca kāyo passaddho

hoti, tathāpi yasmā kāyappassaddhi uppajjamānā cittappassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ **“kāyacittappassaddhivasenā”**ti. Kāyappassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā vuttaṃ **“rūpakāyopi passaddhoyeva hoti”**ti.

So ca khoti so ca kho kāyo. Vigatadarathoti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitaṃ** nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātāṃ vikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ ṭhapitaṃ. Tenāha **“suṭṭhu ṭhapitaṃ”**ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha **“ekaggaṃ acalaṃ nipphandanaṃ”**ti. **Ettāvatāti** “āraddhaṃ kho paṇā”ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbabhāgappaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṃ, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṃ asati ñāyārambhādibhavo na siyā, tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbāṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva jhānassa pubbabhāgappaṭipadā kathitāti daṭṭhabbāṃ.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhāni nāmagottāni ca sabbāṃ pubbenivāsaṃtveva gahitanti āha **“kiṃ viditaṃ karoti? pubbenivāsaṃ”**ti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha **“sveva moho”**ti. **Obhāsakaraṇaṭṭhenāti** kātabbato karaṇaṃ. Obhāsova karaṇaṃ **obhāsakaraṇaṃ**. Attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasaraṃsāvacananti** paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatāti** etena vijānanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbāṃ. **“Kasmā? Yasmā vijjā uppannā”**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā. Paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā “tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppanno”ti imamatthaṃ atidisati. Kilesānaṃ

ātāpanapariṭāpanaṭṭhena vīriyaṃ **ātāpoti** āha “**vīriyātāpena ātāpino**”ti, vīriyavatoti attho. **Pesitattassāti** yathādhīppetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharatoti** aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassāti** sammappadhānamanuyuttassa.

Paccavekkhaṇāñānapariggahitanti na paṭhamadutiyañāṇadvayādhighamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassentoti** nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti.

Tikkhattuṃ jātoti iminā pana idaṃ dasseti—“ahaṃ brāhmaṇa paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa saha-jātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuddho mahallako, kimaṅgaṃ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṃ jāto”ti. **Pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇanti** atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvibhāvato ca pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇaṃ pakāsetvāti yojetabbaṃ. Tattha **atītaṃsañāṇanti** atītakkhandhāyatanadhātusaṅkhāte atīte koṭṭhāse appaṭihatañāṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassa ca dibbacakkhuvaseneva ijjanato dibbacakkhuno paribhaṇḍañāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyañāṇasiddhito vuttaṃ “**dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsañāṇa**”ti. Tattha **dibbacakkhunāti** saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ñāṇaṃ **paccuppannānāgataṃsañāṇaṃ**. Āsavakkhayañāṇādhigameneva sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇachañāṇadasabalañāṇa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṃ buddhaguṇānaṃ ijjanato vuttaṃ “**āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇa**”ti. Tenāha “**sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā**”ti.

Pītivipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. **Aññāṇanti** aññāṇassāti attho. Dhi-saddayogato hi sāmi-atthe etaṃ upayogavacanāṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Verañjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **santhāgāraṃ**¹ nāma ekā mahāsālāva, uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā”ti-ādinā tattha nisīditvā santham karonti, mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ “santhāgāraṃ”ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehe gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **santhāgāraṃ**. Tesam rājūnaṃ saha atthānusāsanaṃ agārantipi **santhāgāraṃ**. Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṃ kiccaṃ ekassa vasena na sijjhati², sabbesaṃ chando laddhuṃ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṃ “**saha atthānusāsanaṃ agāraṃ**”ti. Yasmā vā tattha sannipatitvā “imasmim kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmim kāle vapitun”ti-ādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ santharantītipi **santhāgāraṃ**.

Puttadāradhanādi-upakaraṇapariccāgo **pāramiyo**. Attano aṅgapariccāgo **upapāramiyo**. Attanova jīvitapariccāgo **paramatthapāramiyo**. Nātīnaṃ atthacariyā **ñātattthacariyā**. Lokassa atthacariyā **lokatthacariyā**.

Kammassakataññāvasena

anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena
khandhāyatanādi-paricayavasena lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhacariyā**³. Aṅganayanadhanarajjaputtadārapariccāgavasena **pañca mahāpariccāge pariccajantena**. Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesasabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca pañcamahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanavariccāgaggahaṇaṃ. Pariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃ visuṃ kataṃ. Pabbajjāva saṅkhepo.

Sattasu anupassanāsūti aniccānupassanā dukkhānupassanā
anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā
paṭinissaggānupassanāti imāsu sattasu anupassanāsu.

1. Ma-Ṭṭha 3. 11; Saṃ-Ṭṭha 3. 86 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

2. Na chijjati (Ka)

3. Buddhicariyā (Ka)

Anuviccekāraṇti aveccakaraṇaṃ. Dvīhi kāraṇehi aniyyānikasāsane ʈhitā attano sāvakattaṃ upagate paggaṇhanti, tāni dassetuṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttaṃ.

Anupubbim kathanti¹ anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, kā pana sāti? Dānādikathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesupī pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṇṇabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakaṇṇapattigāhakavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato kiriyādhammaṃ vatvā akiriyādhammavacanato bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ **sīlakathā** kathitā. “Taṇca sīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalaṃ”ti dassanattamaṃ, “imehi ca dānasīlamayehi paṇītapapaṇītataraḍibhedabhinnēhi puñṇakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādisu paṇītapapaṇītataraḍibhedabhinnā aparimeyyā dibbabhogasampattiyo laddhabbā”ti dassanattamaṃ tadanantaraṃ **saggakathā**. “Svāyaṃ saggo rāgādihi upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggo”ti dassanattamaṃ saggānantaraṃ **maggo**, maggaṇca kathentena tadadhigamūpāyasandassanattamaṃ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvāvīpariṇāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo**, “hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasamhitā”ti tesaṃ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūṭāti tattha **saṃkilesa**, sabbaso saṃkilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamatto **maggantīti** ettha **iti**-saddena ādi-atthēna dīpitoti veditaḍḍamaṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānaṃ nibbānupasaṃhitānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yaṃ hi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbaṃ dānādhīnanti pākaṭoyamattho. Yaṃ pana jhānavipassanāmaggaḍḍaḍḍanibbānappaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassapi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūlanti** yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanaṃ samujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusiḱā sampattiyo, yā ca cātumahārājikādigatā² dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi

1. Dī-Ṭī 2. 66 piṭṭhādisu passitaḍḍamaṃ.

2. Cātumahārājikacātumahārājāḍibhedā (Dī-Ṭī 2. 67 piṭṭhe.)

sampattiyo, tāsāṃ sabbāsaṃ idaṃ mūlakāraṇaṃ. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “bhogo”ti laddhanāmānaṃ piyamanāpiyarūpādīnaṃ tannissayānaṃ vā upabhogasukkhānaṃ patiṭṭhā niccalādhittānātāya. **Visamagatassāti** byasanappattassa. **Tānanti** rakkhā tato paripālanato. **Leṇanti** byasanehi paripātiyamānassa oliyanappadeso. **Gahīti** gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇanti** paṭisaraṇaṃ. **Avassayoti** vinipatitum adento nissayo. **Ārammaṇanti** olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasiḥāsanasadisanti

sabbaratanamayasattaṅgamahāsiḥāsanasadisanti. Evaṃ hissa mahagghaṃ hutvā sabbaso vinipatitum appadānaṭṭho dīpito hoti. **Mahāpathaviśadisanti** gatagataṭṭhāne patiṭṭhānassa labbhāpanato. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayoti āha “**ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisanti**”ti. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti** duggatidukkhataṭṭhānanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanaṭṭhenāti** lobhamacchariyādiṭṭhānattupaddavato samassāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenāti** dāliddiyabhayaṭṭhena paripālanataṭṭhena. **Maccheramalādīhīti** maccheralobhadosaṃmāda-issāmicchādīṭṭhivicikicchādīcittamalehi. **Anupalittaṭṭhenāti** anupakkiliṭṭhatāya. **Tesanti** maccheramalādīnaṃ. Tesāṃ eva **durāsadaṭṭhena**. **Asantāsanaṭṭhenāti** santāsaṃhetu-abhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatim. **Balavantaṭṭhenāti** mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena¹ balavā hoti, āyatim pana kāyabalādīhi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenāti** “vaḍḍhikāraṇaṃ”ti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṃ**.

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṃ dassetuṃ “**dānaṃ nāmetan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attānaṃ niyyātentenāti** etena “dānaphalaṃ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātikko bāhire vatthusmim pageva saṅgaṃ kareyya”ti ovādaṃ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṃsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento “**dānañhi**”ti-ādimāha.

1. Sampattipattabalena (Ka)

Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsāṃ parato cakkavattisampatti vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ “**sāvakapāramiññaṇaṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamataṃ dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesāṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresāṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako purisapuggalo pare hanti, paresāṃ vā santakaṃ haratīti aṭṭhānametanti āha “**dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkoti**”ti. **Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi** sobhāvisesāvahattā sīlassa. **Sīlapupphasadisāṃ pupphaṃ natthīti** etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthīti** ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpī”ti-ādikā¹ gāthā, “gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”ti-ādikā² jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā. Sīlaṃ hi sattānaṃ ābharaṇaṇceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṇca parassa dassanīyabhāvāvahaṇca. Tenāha “**sīlālaṅkārena hī**”ti-ādi.

Ayaṃ saggo labbhatīti idaṃ majjhimehi āradhāṃ sīlaṃ sandhāyāha. Tenevāha sakko devarājā—

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.

Majjhimeṇa ca devattaṃ, uttameṇa visujjhati”ti³.

Itthoti sukho. **Kantoti** kamaṇīyo. **Manāpoti** manavaḍḍhanako. Taṃ pana tassa itthādibhāvaṃ dassetuṃ “**niccamettha kīlā**”ti-ādi vuttaṃ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattatīti **ādīnavo**, paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathātathaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvoti** aseṭṭhehi sevitaḥ, seṭṭhehi na sevibhabbo nihīnabhāvo. **Samkilissananti** vibādhakatā upatāpakatā ca.

1. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

2. Khu 6. 6 piṭṭhe Jātake.

3. Khu 5. 183 piṭṭhe Jātake.

Nekkhamme ānisaṃsanti ettha “yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Apica nekkhammaṃ nāmetam asambādham asankiliṭṭham, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmāpariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādasaññāyā”ti-ādīnā nayena nekkhamme ānisaṃse pakāsesi. Pabbajjāyaṃ jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacittanti** kammaniyacittam heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā upari desanāya bhājanabhāvūpagamena kammakkhamacittam. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha “**arogacittam**”ti. Diṭṭhimānādīkilesavigamena **muducittam**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittam**. Sammāpaṭipattiyaṃ ulāravītipāmojjayogena **udaggacittam**. Tattha saddhāsampattiyaṃ **pasannacittam**. Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacittanti** kāmacchandavigamena arogacittam. **Muducittanti** byāpādivigamena mettāvasena akāṭhinacittam. **Vinīvaraṇacittanti** uddhaccakukkuccavigamena avikkhepato tena apihitacittam. **Udaggacittanti** thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittam. **Pasannacittanti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṃ attho vedītabbo.

Seyyathāpīti-ādīnā upamāvasena sīhassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādanaṃca dasseti. **Apagatakālakanti** vigatakālakam. **Sammadevāti** suṭṭhudeva. **Rajananti** nīlapītalohitādiraṅgajātām. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya, pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmīṃyeva āsaneti** tassamīyeva nisajjāyam. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhappaṭipadakhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajanti** apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajam. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena **vītamalam**. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajam**. Pañcavidhadussīlyamalavigamena **vītamalam**. **Tassa uppatti-ākāradassanattanti** kasmā vuttam, nanu maggañāṇam asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha “**tañhī**”ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantanti** asammohappaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ. Tenāha “**kiccavasenā**”ti. Tatridam upamāsaṃsandanaṃ—vatthaṃ viya cittam, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādīmalehi saṅkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilātalaṃ viya anupubbīkathā, udakaṃ viya saddhā,

udakena temetvā ūsagomayachārikakhārehi kālake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kālakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanam, raṅgajātam viya ariyamaggo, tena suddhavatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

“Diṭṭhadhammo”ti vatvā dassanam nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanattham **“pattadhammo”**ti vuttam. Patti nāma ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanattham **“viditadhammo”**ti vuttam. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesenapi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetum **“pariyogāḷhadhammo”**ti vuttam. Tenassa saccābhisambodhamyeva dīpeti. Maggañāṇam hi ekābhisamayavasena pariññādikiccam sādhentam nippadesena catusaccadhammam samantato ogāḷham nāma hoti. Tenāha **“diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”**ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappatibhayakantārasadisā soḷasavatthukā atthavatthukā ca tiṇṇā nittitiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathamkathā**ti pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinā kathamkathā. Sārajjakarānam pāpadhammānam pahīnattā tappaṭipakkhesu sīlādiguṇesu patiṭṭhitattā **vesārajjam** visāradabhāvaṃ veyyattiyam **patto**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na param pacceti, na cassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**.

Uddisitvā katanti attānam uddisitvā māraṇavasena katam nibbattitam maṃsam. **Paṭiccamanti** ettha kamma-saddo kammāsādhano atītakāliko cāti āha **“attānam paṭiccatan”**ti. **Nimittakammassetam adhivacanam** “paṭicca kammam phusati”ti-ādīsu¹ viya. **Nimittakammassāti** nimittabhāvena laddhabbakammassa. Karaṇavasena paṭiccamam ettha atthīti maṃsam **paṭiccamam** yathā buddhi buddham, tam etassa atthīti buddho. Sesamettha uttānameva.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātake.

3. Assājānīyasuttādivaṇṇanā

13-14. Tatiye **sāṭheyyānī**ti saṭṭattāni. Sesapadesupi eseva nayo. Tāni panassa sāṭheyyādīni kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtā lobhasahagatacittuppadassa pavatti-ākāravisesā. Tattha yassa kismiñcideva ṭhāne ṭhātukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā tattheva sappaṭibhayaṭṭhāneva ṭhassāmīti na hoti, vañcanādhippāyabhāvato ṭhātukāmaṭṭhāneyeva nikhātattambho viya cattāro pāde niccāletvā tiṭṭhati, ayaṃ **saṭho** nāma, imassa sāṭheyyassa pākāṭakaraṇaṃ. Tathā yassa kismiñcideva ṭhāne nivattitvā khandhagataṃ pātetukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā tattheva pāte ssāmītina hoti, pātetukāmaṭṭhāneyeva nivattitvā pātetī, ayaṃ **kūṭo** nāma. Yassa kālena vāmato, kālena dakkhiṇato, kālena ujumaggeneva ca gantukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā tattheva evaṃ karissāmīti na hoti, yadicchakaṃ gantukāmaṭṭhāneyeva kālena vāmato, kālena dakkhiṇato, kālena ujumaggaṃ gacchati, tathā leṇḍaṃ vā passāvaṃ vā vissajjetukāmassa idaṃ ṭhānaṃ susammaṭṭhaṃ ākiṇṇamanussaṃ ramaṇīyaṃ, imasmiṃ ṭhāne evarūpaṃ kātuṃ na yuttaṃ, purato gantvā paṭicchannaṭṭhāne karissāmīti na hoti, tattheva karoti, ayaṃ **jiṃho** nāma. Yassa pana kismiñci ṭhāne maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggāṃ ārohitukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā tattheva evaṃ karissāmīti na hoti, paṭimaggāṃ ārohitukāmaṭṭhāneyeva maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggāṃ ārohati, ayaṃ **vaṅko** nāma. Iti imaṃ catubbidhampi kiriyaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**yāni kho panassa tāni sāṭheyyāni -pa- āvikattā hoti**”ti. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Assājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Malasuttādivaṇṇanā

15-18. Pañcame¹ya kāci pariyatti vā sippaṃ vā yasmā asajjhāyantaṃ ananuyuñjantaṃ vinassati, niraṇṭaraṃ vā na upaṭṭhāti, tasmā “**asajjhāyamalā**

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 222 piṭṭhepi passitabbaṃ.

mantā”ti vuttaṃ. Yasmā pana gharāvāsaṃ vasantassa uṭṭhāyutṭhāya jīṇṇappaṭisaṅkharāṇādīni akarontassa gharaṃ nāma vinassati, tasmā **“anuṭṭhānamalā gharā”**ti vuttaṃ. Yasmā gihissa vā pabbajitassa vā kosajjavasena sarīrappaṭijagganaṃ vā parikkhārappaṭijagganaṃ vā akarontassa kāyo dubbaṇṇo hoti, tasmā **“malarṃ vaṇṇassa kosajjan”**ti vuttaṃ. Yasmā pana gāvo rakkhantassa pamādasena niddāyantassa vā kīḷantassa vā tā gāvo atitthapakkhandanādīhi vā vālamigacorādi-upaddavena vā paresaṃ sālikkhattādīni otaritvā khādanavasena vā vināsamāpajjanti, sayampi daṇḍaṃ vā paribhāsaṃ vā pāpuṇāti, pabbajitaṃ vā pana chadvārādīni arakkhantaṃ pamādasena kilesā otaritvā sāsaṇā cāventi, tasmā **“pamādo rakkhato malan”**ti vuttaṃ. So hissa vināsavahena malaṭṭhāniyattā **malan**.

Duccaritanti aticāro. Aticāriṇiṃ hi itthiṃ sāmikopi gehā nīharati, mātāpitūnaṃ santikaṃ gatampi **“tvaṃ kulassa aṅgarabhūtā¹, akkhihi** na datṭhabbā”ti taṃ mātāpitaraṃ nīharanti, sā anāthā vicarantī mahādukkhaṃ pāpuṇāti. Tenassā duccharitaṃ **“malan”**ti vuttaṃ. **Dadatoti** dāyakaṃ. Yassa hi khattakasaṇakāle **“imasmim khetto sampanne salākabhattādīni dassāmi”**ti cintetvāpi nipphanne sasse maccheraṃ uppajjitvā cāgacittaṃ nivāreti, so maccheravasena cāgacitte aviruhante manussasampatti dibbasampatti nibbānasampattīti tisso sampattiyo na labhati. Tena vuttaṃ **“maccheraṃ dadato malan”**ti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Pāpakā dhammā**ti akusala dhammā. Te pana idhaloke paraloke ca malameva. **Tatoti** heṭṭhā vuttamalato. **Malataranti** atirekamalaṃ. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Malasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pahārādasuttavaṇṇanā

19. Navame¹ **asurā**ti devā viya na suranti na kīḷanti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesāṃ paṭipakkhāti vā **asurā**,

1. Agāravabhūtā (Dhammapada-Ṭṭha 2. 223 piṭṭhe.)

2. Udāna-Ṭṭha 271; Sārattha-Ṭṭha 3. 428 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

vepacittipahārādādayo. Tesam bhavanam sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādāni nimminivā kīlantā abhiramanti. Sā tattha tesam abhirati ime guṇe disvāti āha “**ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramantī**”ti.

Yasmā lokiyā jambudīpo himavā tattha patitṭhitasamuddadahapabbatā tappabhavā nadiyoti etesu yaṃ yaṃ na manussagocaram, tattha sayam sammūlḥā aññepi sammohayanti, tasmā tattha sammohavidhamanattam “**ayaṃ tāva¹ jambudīpo**”ti-ādi āraddham. Dasasahassayojanaparimāṇo āyāmato vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Udakena ajjhotthaṭo** tadupabhogisattānam puññakkhayena. Sundaradassanam kūṭanti **sudassanakūṭam**, yaṃ loke “**hemakūṭam**”ti vuccati. **Mūlagandho** kālānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikāgandho** kapitthādi. **Rasagandho** sajjulasādi. **Pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakusumādi². **Phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesam gandhānam gandho. Sabbāni puthulato paññāsa yojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevā”ti vadanti.

Manoharasilātalānīti ratanamayattā³ manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisattānam sādharmaṇakammunāva suṭṭhu paṭiyattāni susaṇṭhitāni honti. Macchakacchapādāni udakam malam karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmalodakāni**. Tiriyato dīgham uggatakūṭanti “**tiracchānapabbatan**”ti āha. **Purimāni nāmagottānī**ti ettha nadī ninnagāti-ādikam gottam, gaṅgā yamunāti-ādikam nāmam.

Savamānāti sandamānā. **Pūrattanti** puṇṇabhāvo. **Masāragallam** “cittaphalikan”tipi vadanti. **Mahatam bhūtānanti** mahantānam sattānam. **Timī timiṅgalā timitimiṅgalā**ti tiso macchajātiyo. Timim gilanasamattā timiṅgalā. Timiṅca timiṅgalaṅca gilanasamattā timitimiṅgalāti vadanti.

1. Kira (Ma-Ṭṭha 3. 24 piṭṭhe), hi (Udāna-Ṭṭha 272 piṭṭhe.)

2. Nāgakuṅkumādi (Ka)

3. Otaṇaṭthāya (Ka)

Mama sāvakāti sotāpannādi ke ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṁvasatī**ti uposathakammādivasena saṁvāsam na karoti. **Ukkhipatī**ti apaneti. **Vimuttirasoti** kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanasampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimutti-atthā.

Ratanānīti ratijananaṭṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anappakam pītipāmojjam nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttam hetam—

“Yato yato sammāsati, khandhānam udayabbayam.
Labhatī pītipāmojjam, amataṁ tam vijānatan”¹ti.

Lokiyaratananibbattam² pana pītipāmojjam na tassa kalabhāgampi agghati. Apica—

Cittikataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanam.
Anomasattaparibhogam, ratananti pavuccati³.

Yadi ca cittikatādibhāvena ratanam nāma hoti, satipaṭṭhānādīnamyeva bhūtato ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānam hi so ānubhāvo, yaṁ sāvakā sāvakaṭṭhānam, paccekabuddhā paccekabodhiṇānam, sammāsambuddhā sammāsambodhim adhigacchanti āsannakāraṇattā. Āsannakāraṇam hi dānādi-upanissayoti evaṁ ratijananaṭṭhena cittikatādi-atthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānam sātisayo. Tena vuttam “**tatrimāni ratanāni, seyyathidaṁ. Cattāro satipaṭṭhānā**”^{ti}-ādi.

Tattha ārammaṇe okkantitvā upaṭṭhānaṭṭhena upaṭṭhānam, satieva upaṭṭhānanti **satipaṭṭhānam**. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttam “**cattāro satipaṭṭhānā**”^{ti}. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attasaññānam pahānato asubhadukkhāniccānattabhāvaggahaṇato ca nesaṁ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayam vā sammā padahati, pasattham sundaram vā padahantīti **sammappadhānam**, puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakaraṇato

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

2. Lokiyaratananimittam Udāna-Ṭṭha 275 piṭṭhe Sārattha-Ṭṭi 3. 431 piṭṭhe ca.

3. Di-Ṭṭha 2. 35; Saṁ 3. 190; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesupi.

sammappadhānaṃ, vīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Tampi anuppannuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanappahānavasena anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādanaṭṭhāpanavasena ca catukiccasādhakattā vuttaṃ “**cattāro sammappadhānā**”ti.

Ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādoti **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo paṭiṭṭhā adhigamupāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātānaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. Svāyaṃ iddhipādo yasmā chandādike cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattīyati, tasmā vuttaṃ “**cattāro iddhipādā**”ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhindriyaṃ**. Kosajjaṃ abhibhavitvā paggahalakkhaṇe, pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññānaṃ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññindriyaṃ**.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena ca **balāni** veditabbāni.

Satta bojjaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjaṅgā**. Yā hi esā dhammasāmaggi yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana kāmasukhattakilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhī-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭhahati, cattāri ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti “**bodhī**”ti vuccati, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “**bodhī**”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjaṅgā”ti¹. “Bodhāya saṃvattantīti bojjaṅgā”ti-ādinā² nāyenapi bojjaṅgattho veditabbo.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 296; Saṃ-Ṭṭha 3. 176; Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 203 piṭṭhesupi.

2. Khu 9. 302 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṁtaṁmaggavajjhehi kilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā, ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo. Sammādiṭṭhi-āḍiṇi aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Mārento kilese gacchati, nibbānatthikehi vā maggīyati, sayam vā nibbānam maggatīti maggoti evametesam satipaṭṭhānādīnam atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātāṁ sotāṁ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphalatṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannoti** sotāpattiphalassa attapaccakkhakarāṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmīti** sakideva imaṁ lokam paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmīti** paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokam anāgamanasīlo tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabījīti-evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṁyeva pabhedoti. Sesam vuttanayasadisameva.

Pahārādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

20. Dasame **tadahuposatheti**¹ tasmim uposathadivasabhūte ahaṇi. **Uposathakaraṇatthāyāti** ovādapātimokkham uddisitum. **Uddhastam aruṇanti** aruṇuggamanam. **Uddisatu bhante bhagavā bhikkhūnam pātimokkhanti** thero bhagavantam pātimokkhuddesam yāci tasmim kāle “na bhikkhave anuposathe uposatho kātabbo”²ti² sikkhāpadassa apaññattattā. Kasmā pana bhagavā tiyāmarattim vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkham anuddisitukāmo tassa vatthum pākaṭam kātum. **Addasāti** katham addasa? Attano cetopariyañāṇena tassam parisati bhikkhūnam cittāni parijānanto tassa dussīlassa cittam passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṁsamaṅgīpuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā “**addasā kho āyasmā**

1. Udāna-Ṭīha 268; Sārattha-Ṭī 3. 426 piṭṭhādīsu passitabbam.

2. Vi 3. 142 piṭṭhe. (Attato samānam)

mahāmoggallāno taṃ puggalaṃ dussīlan”ti-ādī vuttaṃ. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattaṃ paresaṃ cittaṃ cetopariyaññalābhī jānāti, evaṃ atītepi. **Majjhe bhikkhusaṃghassa nisinnanti** saṃghapariyāpanno viya bhikkhusaṃghassa anto nisinnaṃ. **Diṭṭhosīti** ayaṃ na pakatattoti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho, tasmā natthi te tava bhikkhūhi saddhim ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so saṃvāso tava natthi, tasmā uṭṭhehi āvusoti evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosīti anekavāraṃ vatvāpi “thero sayameva nibbinno¹ oramissati”ti vā, “idāni imesaṃ paṭipattiṃ jānissāmī”ti vā adhippāyena tuṇhī ahosi. **Bāhāyaṃ gahetvāti** “bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatiyaṃ ‘uṭṭhehi āvuso’ti ca vutto na vuṭṭhāti, idānissa nikkadḍhanakālo, mā saṃghassa uposathantarāyo ahosī”ti taṃ bāhāyaṃ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahi dvārakoṭṭhakā nikkhāmetvāti** dvārakoṭṭhakā dvārasālāto nikkhāmetvā. **Bahīti** pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṃ. Atha vā **bahidvārakoṭṭhakāti** bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato eva. Ubhayatthāpi vihārato bahikatvāti attho. **Sūcighaṭikaṃ datvāti** aggaḷasūciṇca uparighaṭikaṇca ādahitvā, suṭṭhutarāṃ kavāṭaṃ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmāti** iminā “aparissuddhā ānanda parisā”ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamaessati, acchariyamidanti dasseti. Idaṇca garahanacchariyamevāti veditabbaṃ.

Atha bhagavā cintesi “idāni bhikkhusaṃghe abbudo jāto, aparissuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca tathāgatā aparissuddhāya parisāya uposathaṃ karonti, pātimokkhaṃ uddisanti. Anuddisante ca bhikkhusaṃghassa uposatho pacchijjati. Yaṃnūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāneyyaṃ”ti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ “**atha kho bhagavā -pa- pātimokkhaṃ uddiseyyāthā**”ti. Tattha **na dānāhanti** idāni ahaṃ uposathaṃ

1. Nibbindanto (Ka)

na karissāmi, pātimokkham na uddisissāmīti paccekam **na**-kārena sambandho. Duvidham hi pātimokkham āṇāpātimokkham ovādapātimokkhanti. Tesu “suṇātu me bhante”ti-ādikam¹ āṇāpātimokkham. Tam sāvakaṃ uddisanti, na buddhā, yaṃ anvaddhamāsaṃ uddisīyati. “Khantī paramam -pa-. Sabbapāpassa akaraṇam -pa-. Anupavādo anupaghāto -pa- etaṃ buddhānasāsanam”ti² imā pana tisso gāthā ovādapātimokkham nāma. Tam buddhā uddisanti, na sāvakaṃ, channampi vassānam accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānam hi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānam pana paṭhamabodhiyaṃyeva. Tato param itaro. Tañca kho bhikkhūyeva uddisanti, na buddhā, tasmā amhākampi bhagavā vīsativassamattam imam ovādapātimokkham uddisitvā imam antarāyam disvā tato param na uddisi. **Aṭṭhānanti** akaraṇam. **Anavakāso**ti tasseeva vevacanam. Kāraṇam hi yathā tiṭṭhati ettha phalam tadāyattavuttitāyāti “ṭhānan”ti vuccati, evam “avakāso”ti vuccati. **Yanti** kiriyāparāmasanam.

Aṭṭhime bhikkhave mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyam aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmim dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti tam aparehipi sattahi acchariyabbhutadhammehi saddhim vibhajitvā dassetukāmo paṭhamam tāva tesam upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento satthā “aṭṭhime bhikkhave mahāsamudde”ti-ādimāha.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gahapativagga

1. Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā

21-27. Tatiyassa paṭhamadutiyesu natthi vattabham. Tatiye “hatthago”ti vattabbe **“hatthako”**ti vuttam. So hi rājapurisānam

1. Vi 3. 140 piṭṭhe.

2. Di 2. 42; Khu 1. 41, 127; Khu 10. 37 piṭṭhesu.

hatthato yakkhassa hattham, yakkhassa hatthato bhagavato hattham,
bhagavato hatthato puna rājapurisānam hattham gatattā nāmato **hatthako**
ālavakoti jāto. Tenāha “**Ālavakayakkhassa hatthato hatthehi**
sampaṭicchitattā hatthakoti laddhanāmo rājakumāro”ti. Catutthādīni
uttānatthāneva.

Paṭhama-uggasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyabalasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatā
asammohavasena kiccatō maggapaññāya suppaṭividdhā, vipassanāya
ārammaṇakaraṇavasena pīti dassento āha “**sahavipassanāya**
maggapaññāya”ti. **Ime kāmā**ti dvepi kāme vadati. Kilesavasena
uppañjamāno hi pariḷāho vatthukāmasannissayo vatthukāmaṇissayo vāti dvepi
sapaṇḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyāti “**aṅgārakāsūpamā**”ti vuttā. Anto vuccati
lāmakatṭhena taṇhā, byantaṃ vigatantaṃ bhūtaṃ **byantibhūtaṃ** āha
“**vigatantabhūtaṃ**”ti, nittaṇhanti attho.

Dutiyabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Akkhaṇasuttavaṇṇanā

29. Navame yasmā mahiddhikapetā devāsuraṇaṃ āvāhaṃ gacchanti,
vivāhaṃ na gacchanti, tasmā pettivisayeneva asurakāyo gahitoti veditabbo.
Petāsuraṃ pana petā evāti tesāṃ petehi saṅgaho avuttasiddhova.

Akkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā

30. Dasame **appicchassā**ti na icchassa. Abhāvattho hettha **appa-**saddo “appaḍaṃsamakasavātātāpā”ti-ādīsu¹ viya. Paccayesu appiccho **paccayappiccho**, cīvarādipaccayesu icchārahito. **Adhigamappicchoti** jhānādi-adhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** pariyattiyam bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅgappicchoti** dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgabhāvavibhāvane icchārahito. **Santaḡaṇaniguhānenā**ti attani saṃvijjamānānaṃ jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa dhutaṅgaguṇassa ca niguhānena chādanena. **Sampajjati**ti nipphajjati sijjhati. **No mahicchassā**ti mahatiyā icchāya samannāgatassa no sampajjati anudhammassapi anipphajjanato. **Pavivittassā**ti pakārehi vivittassa. Tenāha “**kāyacitta-upadhivivekehi vivittassā**”ti. **Ārambhavatthuvāsenā**ti bhāvanābhīyogavasena ekībhāvova kāyavivekoti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kammanti** yogakammaṃ.

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ saṅgaṇikā, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo**, tassa. Tenāha “**gaṇasaṅgaṇikāya cevā**”ti-ādi. **Āraddhavīriyassā**ti paggaḥitavīriyassa. Tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena “ayaṃ dhammo”ti vacanato. Esa nayo itaresupi. Vivaṭṭanissitamīyeva hi samādhānaṃ idhādhippetam, tathā paññāpi. Kammassakatapaññāya hi ṭhito kammavasena bhavesu nānappakāro anātthoti jānanto kammakkhayakaraṃ ñāṇaṃ abhipattheti, tadatthañca ussāhaṃ karoti. Mānādayo sattasantānaṃ² saṃsāre papañcenti vitthārentīti **papañcā**ti āha “**taṇhāmānādiṭṭhipapañcarahitattā**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 3. 268 piṭṭhe.

2. Sattānaṃ (Ka)

4. Dānavagga

1. Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa paṭhame āsajjāti yassa deti, tassa āgamanahetu¹ tena samāgamnimittam. **Bhayā**ti bhayahetu. Nanu bhayaṃ nāma laddhakāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaram, taṃ kasmā idha gahitanti? Nayidaṃ tādisaṃ vohārabhayādim² sandhāya vuttanti dassetuṃ “**ayaṃ adāyako akārako**”ti-ādi vuttam. **Adāsi** meti yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā dīyati, taṃ sandhāya vuttam. **Dassati** meti paccupakārāsīsa yaṃ dīyati, taṃ sandhāya vadati. **Sāhu dānanti** dānaṃ nāmetam paṇḍitapaññattanti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkāratthanti** upasobhanattham. Dānaṃ hi datvā ta paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayopi vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammaavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “**alaṅkāratthañceva parikkhāratthañca deti**”ti vuttam. Tenāha “**dānaṃ hi cittaṃ muduraṃ karoti**”ti-ādi. **Muducitto** hoti laddhā dāyake “iminā mayhaṃ saṅgaho kato”ti, dātāpi laddhari. Tena vuttam “**ubhinnampi cittaṃ muduraṃ karoti**”ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti, vase vattanti. **Adānaṃ dantadūsakanti** adānaṃ pubbe dantānaṃ assavānampi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. **Unnamanti** dāyakā piyaṃvadā ca paresaṃ garucittikāratthānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā dānena piyavācāya ca laddhasaṅgahāsaṅgahakānaṃ.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya suparisuddhatāya guṇavisesapaccayatāya ca. Dutiyādini uttānatthāneva.

Paṭhamadānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Āmodanahetu (Ka)

2. Corabhayādim (Ka)

5. Dānūpapattisuttavaṇṇanā

35. Pañcame **dānapaccayā**ti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. **Upapattiyoti** manussesu devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppajjitvā yathā upari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva cassa adhiṭṭhānanti āha “**tasseva vevacanan**”ti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti na hāpeti. **Vimuttanti** adhimuttam, ninnam poṇam pabbhāraṇti attho. **Vimuttanti** vā vissatṭham. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇibham majjhepi hīnamajjhimaggaṇṇassa labbhanatoti vuttam “**uttari abhāvitanti tato uparimaggaphalattāya abhāvitanti**”ti. **Samvattati** tathāpaṇihitam dānamayaṃ cittam. Yam pana pāliyam “**tañca kho**”ti-ādi vuttam, tam tatrupapattiyā vibandhakaradussīlyābhāvadassanaparam daṭṭhabbam, na dānamayassa puññassa kevalassa tam samvattanatādassanaparanti daṭṭhabbam. **Samucchinnaṇṇagassā**ti samucchinnaṇṇakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnaṇṇabhavarāgassa. Vītarāgaggahaṇena cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “**dānamattenevā**”ti-ādi. Yadi evaṃ dānam tattha kimatthiyanti āha “**dānam panā**”ti-ādi. **Dānena muducittoti** baddhāghāte veripuggalepi attano dānasampañchanena mudubhūtacitto.

Dānūpapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe puṇṇabhavaphalam nibbattenti, attano santānam punantīti vā puññāni ca tāni hetupaccayehi kattabbato kiriyā cāti puññakiriyā, tāyeva ca tesam tesam piyamanāpatādi-ānisaṃsānam vatthubhāvato **puññakiriyavatthūni**.

Anucchinnaṇṇabhavamūlassa anuggahavasena, pūjāvasena vā attano deyyadhammassa parassa pariccāgacetanā dīyati etenāti dānam, dānameva **dānamayaṃ**. Padapūraṇamattam maya-saddo. Cīvarādīsu catūsu paccayesu¹, annādīsu

1. Dī-Ṭṭha 3. 180 piṭṭhepi passitabham.

vā dasasu dānavatthūsu, rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu taṃ taṃ dentassa tesam uppadanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattacetanā **dānamayaṃ puñṇakiriyavatthu** nāma.

Niccasila-uposathasīlādivasena pañca aṭṭha dasa vā sīlāni samādiyantassa “sīlapūraṇattham pabbajissāmī”ti vihāram gacchantassa pabbajantassa, manoratham matthakam pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu suṭṭhū”ti āvajjentassa, saddhāya pātimokkham paripūrentassa, paññāya cīvarādiḷe paccaye paccavekkhantassa, satiyā āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni samvarantassa, vīriyena ājīvaṃ sodhentassa ca pavattacetanā sīlati, sīletīti vā **sīlamayaṃ puñṇakiriyavatthu** nāma.

Paṭisambhidāyaṃ¹ vuttena vipassanāmaggena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassantassa, sotam, Pa. Ghānam, Jivham, Kāyam, Pa. rūpe, Pa. dhamme, Pa. cakkhuviññāṇam, Pa. manoviññāṇam, Pa. cakkhusamphassam, Pa. manosamphassam, Pa. cakkhusamphassajam vedanam, Pa. manosamphassajam vedanam, Pa. jarāmarāṇam aniccato dukkhato anattato vipassantassa yācetanā, yā ca pathavīkasiṇādīsu sabbāsu aṭṭhattimsāya ārammaṇesu pavattā jhānacetanā, yā ca anavajjesu kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānesu paricayamanasikārādivasena pavattā cetanā, sabbā sā bhāveti etāyāti bhāvanāmayaṃ vuttanayena puñṇakiriyavatthu cāti **bhāvanāmayaṃ puñṇakiriyavatthu**.

Ekamekañcetta yathāraham pubbabhāgato paṭṭhāya karontassa kāyakammaṃ hoti. Tadattham vācam nicchārentassa vacīkammaṃ. Kāyaṅgam vācaṅgañca acopetvā manasā cintayantassa manokammaṃ. Annādīni dentassa cāpi “annadānādīni demī”ti vā, dānapāramim āvajjetvā vā dānakāle dānamayaṃ puñṇakiriyavatthu hoti. Yathā hi kevalam “annadānādīni demī”ti dānakāle dānamayaṃ puñṇakiriyavatthu hoti, evam “idaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū”ti dānapāramim āvajjetvā dānakālepi dānasīseva pavattitattā. Vattasīse ṭhatvā dadanto “etaṃ dānam nāma

mayhaṃ kulavaṃsahetu pavenicārittan”ti cārittasīsena vā dento cārittasīlattā sīlamayaṃ. Khayato vayato sammasanam paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayam puññakiriyavatthu hoti. Yathā hi deyyadhammapariccāgavasena vattamānāpi dānacetanā vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ puññakiriyavatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa aparabhāge cetanāya ca tathāpavattattā.

Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sappurisdānasuttādivaṇṇanā

37-38. Sattame **viceyyadetī**ti ettha dve vicinanāni dakkhiṇeyyavicinanam dakkhiṇāvicinanañca. Tesu vipannasīle ito bahiddhā pañcanavuti¹ pāsaṇḍabhede ca dakkhiṇeyye pahāya sīlādiguṇasampannānam sāsane pabbajitānam dānam **dakkhiṇeyyavicinanam** nāma. Lāmakalāmake paccaye apanetvā paṇitapaṇīte vicinitvā tesam dānam **dakkhiṇāvicinanam** nāma. Tenāha “**imassa dinnam mahapphalaṃ bhavissati**”ti-ādi. Atthame natthi vattabham.

Sappurisdānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Abhisandasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **puññābhisandā**ti puññanadiyo. **Kusalābhisandā**ti kusalanam pavāhā. **Sukhassāhārā**ti sukhapaccayā. Aggānīti nātattā **aggaññāni**. Cīrattam nātattā **rattaññāni**. Ariyānam sādhuṇam vaṃsānīti nātattā **vaṃsaññāni**. Porāṇānam ādipurisānam etānīti **porāṇāni**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇāni na khittāni chaḍḍitānīti **asamkiṇṇāni**. Ayañca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ etarahi anāgate cāti āha “**asamkiṇṇapubbāni na samkiyanti na samkiyissanti**”ti. Tato eva **appaṭikuttāni**. Na hi kadāci viññū samaṇabrāhmaṇā himsādipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇānam sattānam abhayaṃ detī**

sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattakāyassa bhayābhāvaṃ deti. **Averanti** verābhāvaṃ. **Abyābajjhanti** niddukkhatam. Evamettha saṅkhepato pālivaṇṇanā veditabbā. Dasame natthi vattabban.

Abhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uposathavagga

1. Saṅkhittūposathasuttādivaṇṇanā

41-48. Pañcamassa paṭhamādīsu natthi vattabban. Chaṭṭhe¹ pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgam, pañcaṅgameva pañcaṅgikam, tassa **pañcaṅgikassa**. Mahatī daddarī vīṇāvisesopi **ātata mevāti** “**cammapariyonaddhesū**”ti visesanam katam. **Ekatalatūriyam** kumbhathunadaddarikādi. **Ubhayatalam** bherimudiṅgādi. Cammapariyonaddham hutvā vinibaddham **ātata vitatam**. **Sabbaso pariyonaddham** nāma caturassa-ambanam paṇavādi ca. Gomukhī-ādīnampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vasādīti ādi**-saddena saṅkhādīnam saṅgaho. **Sammādīti** sammataḷakamsatāḷasilāsālākataḷādi. Tattha **sammataḷam** nāma dantamayataḷam. **Kamsatāḷam** lohamayam. Silāmayam ayopattena ca vādanataḷam **silāsālākataḷam**. **Sumucchitassāti** suṭṭhu paṭiyattassa. **Pamāṇeti** nātidaḷhanātisithilasaṅkhāte majjhime mucchanāpamāṇe. **Chekoti** paṭu paṭṭho. So cassa paṭubhāvo manoharoti āha “**sundaro**”ti. **Raṇjetunti** rāgam uppādetum. **Khamatevāti** rocateva. **Na nibbindatīti** na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbova hoti.

Bhattāram nātimaññatīti sāmikam muñcitvā aññam manasāpi na pattheti. **Uṭṭhāhikāti** uṭṭhānavīriyasampannā. **Analasāti** nikkosajjā. **Saṅgahitaparijjanāti** sammānanādīhi ceva chaṇḍīsu pesetabbapiyabhaṇḍādipaṇṇākārapesanādīhi ca saṅgahitaparijanā. Idha **parijano** nāma sāmikassa

1. Dī-Ṭī 2. 193; Saṃ-Ṭī 1. 225 piṭṭhesupi passitabban.

ceva attano ca ñātijano. **Sambhatanti** kasivaṇṇijjādīni katvā ābhatadhanam. Sattamatṭhamāni uttānatthāni.

Samkhittūposathasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame **idhalokavijayāyāti** idhalokavijjanatthāya abhibhavatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṃ anattamaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadattamaṃ sampādeti, so idhalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato sadatthasampādanato ca. Tenāha “**ayaṃ’sa loko āraddho hoti**”ti. (Pasamsāvahato tayidaṃ pasamsāvahanam kittisaddena idhaloke saddānam cittatosanaviddheyya bhāvāpādanena ca hotīti daṭṭhabbam.)¹ **Susamvihitakammantoti** yāgubhattapacanakālādīni anatikkamitvā tassa tassa sādhuṃ karaṇena suṭṭhu samvihitakammanto. **Paralokavijayāyāti** paralokassa vijjanatthāya abhibhavatthāya. Yo hi samparāyikaṃ anattamaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadattamaṃ sampādeti, so paralokavijayāya paṭipanno nāma hoti. Sesam sabbattha uttānameva.

Paṭhama-idhalokikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

1. () Etthantare pāṭho adhiko viya dissati.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Gotamīvagga

1. Gotamīsuttādivaṇṇanā

51-53. Chaṭṭhassa paṭhame¹ **gotamī**ti gottam. Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattiraṇṇo mahesī bhavissati. Sace puttaraṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatīyevassā pajā bhavissatī”ti byākarimso. Athassā “mahāpajāpatī”ti nāmaṃ akaṃso. Tenāha “**puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantattā evamladdhanāmā**”ti.

“Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ.

Samvegaṃ kittayissāmi, yathā samvijitaṃ mayā”ti²—

ādinā **attadaṇḍasuttaṃ kathesi**. Taṃtaṃpalobhanakiriya kāyavācāhi parakkamantiyo ukkaṇṭhantūti sāsanaṃ pesenti nāmāti katvā vuttaṃ “**sāsanaṃ pesetvā**”ti. **Kuṇāladahanti** kuṇāladaḥatīraṃ. **Anabhiratiṃ vinodetvā**ti itthīnaṃ dosadassanamukhena kāmānaṃ vokārasaṃkilesavibhāvanena anabhiratiṃ vinodetvā.

Āpādikāti samvaddhakā, tumhākaṃ hatthapādesu kiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggatīti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nahāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesī**ti nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharo, tasmim jāte mahāpajāpatī attano puttaraṃ dhātīnaṃ datvā sayaraṃ bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhamānā attano thaññaṃ pāyesi. Taṃ sandhāya thero evamāha. **Daharoti** taruṇo. **Yuvā**ti yobbaññe ṭhito. **Maṇḍanakajātiko**ti alaṅkārasabhāvo. Tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo. Koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto. Idha pana

1. Sārattha-Ṭī 3. 436 piṭṭhādīsu passitabbari.

2. Khu 1. 424; Khu 7. 315 piṭṭhesu.

daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto, tasmā evamāha.
Uppalādini maṇḍanakajātiko ca lokasammatattā vuttāni.

Mātugāmassa pabbajitattāti idam pañcavassasatato uddham aṭṭhatvā
pañcasuyeva vassasatesu saddhammaṭṭhitiyā kāraṇanidassanam.

Paṭisambhidāpabbhedappattakhīṇāsavavaseneva vuttanti ettha
paṭisambhidāppattakhīṇāsavaggahaṇena jhānānīpi gahitāneva honti. Na hi
nījjhānikānaṃ sabbappakārasampatti ijjatīti vadanti.

Sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassanti-ādinā ca yaṃ vuttaṃ, taṃ
khandhakabhāṇakānaṃ matena vuttanti vedittabbaṃ. **Vinayaṭṭhakathāyampi**¹
imināva nayena vuttaṃ.

Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ² pana “paṭisambhidāppattehi vassasahassaṃ
aṭṭhāsi, chaḷabhiññehi vassasahassaṃ, tevijjehi vassasahassaṃ,
sukkhavipassakehi vassasahassaṃ, pātimokkhena vassasahassaṃ aṭṭhāsi”ti
vuttaṃ. Idhāpi **sāsanantaradhānakathāyaṃ**³ “buddhānaṃ hi parinibbānato
vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṃ sakkonti, tato paraṃ cha
abhiññā, tato tāpi nibbattetuṃ asakkontā tisso vijjā nibbattenti, gacchante
gacchante kāle tāpi nibbattetuṃ asakkontā sukkhavipassakā honti. Eteneva
upāyena anāgāmino, sakadāgāmino, sotāpannā”ti vuttaṃ.

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāyaṃ⁴ pana “paṭhamabodhiyaṃ hi bhikkhū
paṭisambhidāppattā ahesuṃ. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṃ
na sakkhimsu, chaḷabhiññā ahesuṃ. Tato cha abhiññā pattuṃ asakkontā
tisso vijjā pāpuṇimsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṃ asakkontā
āsavakkhayamattaṃ pāpuṇissanti, tampi asakkontā anāgāmiphalaṃ, tampi
asakkontā sakadāgāmiphalaṃ, tasmīṃ asakkontā sotāpattiphalaṃ, gacchante
kāle sotāpattiphalaṃ pattuṃ na sakkhissantī”ti vuttaṃ. Yasmā cetāṃ
sabbaṃ aññamaññappaṭiviruddhaṃ, tasmā tesaṃ tesaṃ bhāṇakānaṃ
matameva ācariyena tattha tattha dassitanti gahetabbaṃ. Aññathā hi
ācariyasappaṭiviruddhappasaṅgo siyāti.

1. Vi-Ṭṭha 4. 127 piṭṭhe.

3. Am-Ṭṭha 1. 67 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 3. 83 piṭṭhe.

4. Saṃ-Ṭṭha 2. 187 piṭṭhe.

Tānīyevāti tānīyeva pañcavassasahassāni. Pariyattimūlakam sāsanti āha “**na hi pariyattiyā asati paṭivedho atthī**”ti-ādi. Pariyattiyā hi antarahitāya paṭipatti antaradhāyati, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kimkāraṇā? Ayaṃ hi pariyatti paṭipattiyā paccayo hoti, paṭipatti adhigamassa. Iti paṭipattitopi pariyattiyeva pamāṇam. Dutiyatatiyesu natthi vattabham.

Gotamīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā

54-55. Catutthe¹ **ekena bhoge bhuñjeyyā**ti ekena koṭṭhāsena bhoge bhuñjeyya, vinibhuñjeyya vāti attho. **Dvīhi kammanti** dvīhi koṭṭhāsehi kasivañijjādikammaṃ payojeyya. **Nidhāpeyyā**ti catutthakoṭṭhāsaṃ nidhetvā ṭhapeyya, nidahitvā bhūmigataṃ katvā ṭhapeyyāti attho. **Āpadāsu bhavissatī**ti kulānaṃ hi na sabbakālaṃ ekasadisāṃ vatthati, kadāci rāja-aggicoradubbhikkhādivasena āpadā uppajjanti, tasmā evaṃ āpadāsu uppannāsu bhavissatīti ekaṃ koṭṭhāsaṃ nidhāpeyyāti vuttaṃ. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu kataraṃ koṭṭhāsaṃ gahetvā kusalaṃ kātabbanti? “bhoge bhuñjeyyā”ti vuttakoṭṭhāsaṃ. Tato gaṇhitvā hi bhikkhūnampi kapaṇaddhikānampi dānaṃ dātabbam, pesakāraṇhāpitādīnampi vetanaṃ dātabbam. Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānavasena ceva adhivatthadevatādīnaṃ petabalivasena nhāpitādīnaṃ vetanavasena ca viniyogopi upayogo eva.

Apenti gacchanti, apentā vā etehīti apāyā, apāyā eva mukhāni dvārānīti **apāyamukhāni**. **Vināsadvārānī**ti etthāpi e seva nayo. Pañcame natthi vattabham.

Dīghajāṇusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭṭha 3. 134 piṭṭhepi passitabbam.

6. Bhayasuttādivaṇṇanā

56-58. Chaṭṭhe gabbhavāso idha uttarapadalopena gabbho vuttoti āha “gabbhoti gabbhavāso”ti. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

Bhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Puggalasuttādivaṇṇanā

59-60. Navame dānaṃ dadantānanti dakkhiṇeyyaṃ uddissadānaṃ dentānaṃ. Upadhī vipaccanti etena, upadhīsu vā vipaccati, upadhayo vā vipākā etassāti upadhivipākāṃ. Saṃghe dinnarā mahapphalanti ariyasaṃghe dinnarā vipphāraṭṭhānaṃ hoti, vipulaphalanti attho. Dasame natthi vattabbarā.

Puggalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Gotamīvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Bhūmicālavagga

1. Icchāsuttādivaṇṇanā

61-65. Sattamassa paṭhamādāni suviññeyyāni. Pañcame¹ abhibhavatīti abhibhu, parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanā etassāti abhibhāyatanāṃ, jhānaṃ. Abhibhavitabbarā vā ārammaṇasaṅkhātāni āyatanā etassāti abhibhāyatanāṃ. Atha vā ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanaṃca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttajjhānaṃ abhibhāyatanāṃ. Tenāha “abhibhavanakāraṇāni”ti-ādi. Tāni hīti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. “Puggalassa ñāṇuttariyatāyā”ti idaṃ ubhayatthāpi yojetabbarā. Kathaṃ? Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti. Ñāṇabaleneva hi ārammaṇābhibhavanāni viya paṭipakkhābhibhavopīti.

1. Dī-Ṭī 2. 159 piṭṭhādīsu passitabbarā.

Parikkammavasena ajjhattaṃ rūpasāññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. **Taṃ pana** ajjhattaparikkammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ **avisuddhameva hoti**, na bahiddhāparikkammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha “**avaḍḍhitānī**”ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idaṃ abhibhāyatanam vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha “**ñāṇuttariko puggalo**”ti. **Abhibhavitvā samāpajjati**ti ettha abhibhavanam samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantameva appanājhānuppādananti āha “**sahanimittuppādenevettha appanam pāpeti**”ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametam. Yo “**khippābhiñño**”ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmim nimitte. **Appanam pāpeti**ti bhāvanam appanam neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadana ntarañca bhavaṅgaparivāsena upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanam pāpeti”ti vadanti, taṃ tesam matimattam. Na hi pārivāsikakammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggaṭappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato param katipayabhavaṅgacittāvasāne appanam pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti”ti vutto. “Saha nimittuppādenā”ti ca adhippāyikamidam vacanam, na nītattham. Adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyam tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāya vasena jhānakkaṇe pavattam abhibhavanākāram gahetvā pavattoti daṭṭhabbam. **Abhidhammaṭṭhakathāyam**¹ pana “iminā panassa pubbabhogo kathito”ti vuttaṃ.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhe.

Antosamāpattiyaṃ tathā ābhogābhāve kasmā “jhānasaññāyapī”ti vuttanti āha “**abhibhavana -pa- atthī**”ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānī attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhiṃ pāpitānīti tathāvaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “**mahantānī**”ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhuñjanabhājane vaḍḍhitvā dinnam bhattam, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsenā jhānam vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā**. **Bahiddhāva uppannanti** bahiddhāvatthusmiṃyeva uppannam. **Abhidhamme**¹ pana “ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti evaṃ catunnam abhibhāyatanānam āgatattā **abhidhammatthakathāyaṃ** “kasmā pana yathā suddhante ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānīti-ādi vuttam, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññītāva vuttā”ti codanam katvā “ajjhatarūpānam anabhibhavanīyato”ti kāraṇam vatvā “tatha vā idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamatova vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni, ‘ajjhataṃ rūpasaññī’ti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattamevā”ti vuttam.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni “parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti vuttāni, tathā “appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī”ti. Atthi hi so pariyāyo “parittāni abhibhuyya, tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā”ti. Pariyāyakathā hi suddhantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visum vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti, tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhataṃ rūpasaññī”ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme**² pana nippariyāyadesanattā

1. Abhi 1. 55, 64 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 55, 65 piṭṭhesu.

vimokkhābhībhāyatanāni asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhībhāyatanāni kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetarṃ “ajjhataṃ rūpasāññī”ti āgatassa abhībhāyatanadvayassa abhidhamme abhībhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti¹ viññāyati. “Ajjhatarūpānaṃ anabhībhavanīyato”ti idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhataṃ rūpāni passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhā rūpāni passatī”ti, tassa kāraṇavacanāṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasāññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti.

Ajjhatarūpānaṃ anabhībhavanīyatā ca tesāṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā desanāvīlāso ca yathāvuttavavatthānavasena vedītabbo veneyyajjhāsayaavasena vijjamānapariyāyakathābhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti eteneva siddhattā na nīlādi-abhībhāyatanāni vattabbānīti ce? Taṃ na, nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhībhavanakāraṇattā. Na hi tesāṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā vā appamānatā vā abhībhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃ yaṃ caritassa imāni abhībhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ “imesu panā”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbasaṅgāhikavasenāti** nīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharmaṇavasena. **Vaṇṇavasenāti** sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenāti** passitabbatāvasena cakkhuviññāṇādiviññāṇavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenāti** sappabhāsātāya avabhāsanavasena.

Icchāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vimokkhasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe² **kenatṭhenāti** kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthāvato araṇīyato ñātabbato “attho”ti vuccati, so

1. Na katanti (Ka)

2. Dī-Ṭī 2. 118 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

eva ttha-kārassa ttha-kāraṃ katvā “aṭṭho”ti vutto. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti adhikaṃ savisesaṃ muccanaṭṭhena. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattahi, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānāṇāyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso. Yathā taṃ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi **vimokkho**. Tenāha “**ārammaṇe cā**”ti-ādi. **Ayaṃ panatthoti** ayaṃ adhimuccanaṭṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi**. Kevalo vimuttaṭṭho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭharūpaṃ hoti, yena viṣiṭṭhena rūpena “rūpī”ti vucceyya rūpīsaddassa atisaṃyathadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpassa vasena paṭiladdhajjhānaṃ idha paramatthato rūpibhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**ajjhattan**”ti-ādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “**nīlakasiṇādīni rūpānī**”ti. Rūpe kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññī, saññāsīsena jhānaṃ vadati. Tappaṭipakkhena **arūpasaññī**. Tenāha “**ajjhattaṃ na rūpasaññī**”ti-ādi.

Anto-appanāyaṃ “subhan”ti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena tathā adhimuttisiyāti dasseti. Evaṃ hettha tathāvattabbatāpatticodanā anavaṭṭhānā¹ hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu kattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho sambhavati, tasmā aṭṭhakathayaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahanti, te subhato adhimuccitvā pavattati, tasmā **paṭisambhidāmagge**² brahmavihārabhāvanā “subhavamokkho”ti vuttā. Tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyaṇena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

1. Samatthitā (Dī-Ṭī 2. 118 piṭṭhe.)

2. Khu 9. 235 piṭṭhe.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avasissati. **Vissatṭhattāti** yathāparicchinnaṃ nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

Vimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anariyavohārasuttavaṇṇanā

67. Sattame anariyānaṃ lāmakānaṃ vohāro **anariyavohāro**. **Diṭṭhavāditāti** diṭṭhaṃ mayāti evaṃ vāditā. Evaṃ sesesupi. Ettha ca taṃtaṃsamuṭṭhāpakacetanāvasena attho veditabbo. Tenāha “**yāhi cetanāhi**”ti-ādi.

Anariyavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parisāsuttavaṇṇanā

69. Navame¹ samāgantabbato, samāgacchatīti vā samāgamo, parisā. Bimbisārappamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo**. Sesadvayepi eseva nayo. Bimbisāra -pa- samāgamasadisāṃ khattiyaparīsanti yojanā. **Aññesu cakkavālesupi labbhateva** satthu khattiyaparīsādi-upasaṅkamaṇaṃ. Ādito tehi saddhiṃ satthu bhāsaṇaṃ² **ālāpo**, kathanappaṭikathanāṃ **sallāpo**. Dhammūpasamhitā pucchāpaṭipucchā **dhammasākacchā**. **Sanṭhānaṃ paṭicca kathitaṃ** sanṭhānapariyāyattā vaṇṇa-saddassa “mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti-ādīsu³ viya. **Tesanti** padaṃ ubhayapadāpekkhaṃ “tesampi lakkhaṇasaṇṭhānaṃ viya satthu sarīrasaṇṭhānaṃ tesāṃ kevalaṃ paññāyati evā”ti. Nāpi āmuttamaṇikuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā. **Chinnassarāti** dvidhā bhinnassarā. **Gaggarassarāti** jajjaritassarā. **Bhāsantaranti** tesāṃ sattānaṃ bhāsāto aññaṃ bhāsaṃ. **Vīmaṃsāti** cintanā. **Kimatthaṃ -pa- desetīti** idaṃ nanu attānaṃ jānāpetvā dhamme kathite tesāṃ

1. Dī-Ṭī 2. 158 piṭṭhepi passitabbaṃ. 2. Atthabhāsaṇaṃ (Ka) 3. Saṃ 1. 105 piṭṭhe.

sāṭisayo pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ? Yesaṃ attānaṃ ajānāpetvāva dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya sathā tathā karoti. Tattha payojanamāha “**vāsanatthāyā**”ti. **Evam sutopīti** evaṃ aviññādesako aviññātāgamanopi suto dhammo attano dhammasudhammatāyeva **anāgate paccayo hoti** suṇantassa.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhūmicālasuttavaṇṇanā

70. Dasame¹ **udenayakkhassa cetiyatṭhāneti** udenassa nāma yakkhassa āyatanabhāvena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittikataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṃ uddissa katavihāro. **Vuccatīti** purimavohārena “udenam cetiyan”ti vuccati. **Gotamakādīsopīti** “gotamakaṃ cetiyan”ti-ādīsopi. **Eseva nayoti** cetiyatṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. Tathā hi **sattambanti** kikissa rañño dhītarō satta kumāriyo saṃvegajātā gehato nikkhamitvā tattha padhānaṃ padahimsu, taṃ ṭhānaṃ “**sattambaṃ cetiyan**”ti vadanti. **Bahuputtakanti** ca bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmim adhivatthaṃ devataṃ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṃ ṭhānaṃ “**bahuputtakaṃ cetiyan**”ti paññāyittha. **Sārandadassa** nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ, **cāpālassa** nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ, iti sabbānevetāni buddhuppādato pubbadavatā pariggahetvā cetiyavohārena voharītāni, bhagavato vihare katepi tatheva sañjānanti. **Ramaṇīyāti** ettha vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiya sulabhapiṇḍatāya ramaṇīyabhāvo vedītabbo. Vihārānaṃ pana nagarato nātidūratāya naccāsannatāyagamanāgamanasampattiya anākiṇṇavihāratṭhānatāya chāyudakasampattiya pavivekapatirūpatāya ca ramaṇīyatā daṭṭhabbā.

Vaḍḍhitāti bhāvanāpāripūripasena paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānaṃ viya katāti**

1. Dī-Ṭī 2. 148; Saṃ-Ṭī 2. 503 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitāṃ yathārucci pavattati, evaṃ yathārucci pavattirahataṃ gamitā. **Paṭiṭṭhānaṭṭhena**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisayatāya¹ paṭiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha “**suvaḍḍhitā**”ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhāppattiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti “yassa kassaci”ti aniyamavacanena. **Niyametvā**ti “tathāgatassā”ti sarūpadassanena niyametvā. **Āyuppaṃāṇanti**² paramāyuppaṃāṇaṃ vadati. Kiṃ panettha paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnaṃpaṃāṇanti? Vuccate—yo tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tasmim tasmim bhavavisesa purimasiddhabhavaṃpatthanūpanissayavasena sarīravayavavaṇṇasaṇṭhānaṃpaṃāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmaṃvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇita-utubhojanādi-utu-ādipaccuppannapaccayūpatthambhito vipākappabandhassa ṭhitikālaniyamo, so yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano sahaṃjātānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhapanākāravuttitāya pavattanakāni rūpārūpaṃjīvitindriyāni yasmā na kevalaṃ tesaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenapi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Taṃ pana devānaṃ nerayikānaṃ uttarakurukānaṃca niyataparicchedaṃ. Uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva, avasiṭṭhamanussapetati racchānānaṃ pana ciraṭṭhitisāṃvattanikakamma-bahule kāle taṃkammasahitasantājanitasukkasōṇitapaccayānaṃ taṃmūlakānaṃca candasūriyasamavisamaṃparivattanādi janita-utu-āhārādisamavisamaṃpaccayānaṃca vasena ciraṃciraṃkālaṃ aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavaṃpatthanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu vaṇṇasaṇṭhānādivisesanīyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsu tāsu upapattīsu nibbattasattānaṃ yebhuyyena

1. Iddhivisadatāya (Ka) 2. Dī-Ṭī 1. 156; Sī-Ṭī Abhinava 1. 416 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

samappamāṇaṭṭhitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃparamataṃ
 ajjhosāya pavattitabhavapattanāvasena ādito paricchedaniyamo veditabbo.
 Yasmā pana kammaṃ tāsu tāsu upapattīsu yathā
 taṃtaṃupapattiniyatavaṇṇādinibbattane samattham, evaṃ
 niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane
 samattham na hoti, tasmā vuttam **“tasmim tasmim kāle yaṃ manussānaṃ
 āyuppaṃnam, taṃ paripuṇṇam karonto tiṭṭheyyā”**ti.

Mahāsīvatthero pana “mahābodhisattānaṃ carimabhava
 paṭisandhidāyino kammassa asaṅkhyeyyāyukatāsaṃvattanasamatthataṃ
 hadaye ṭhapetvā buddhānaṃ āyusaṅkhārassa
 parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṃ āgatā evāti imaṃ
 bhaddakappameva tiṭṭhoyyā”ti avoca. **Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyatīti** etena
 yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti
 atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kva ca nipatito”ti aññathā
 vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ.
 Tenāha **“yo pana vuccati -pa- niyāmitan”**ti.

Olārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanam hetam
 “tiṭṭhatu bhagavā kappan”ti sakalam kappam avaṭṭhānayaṇāya, yadidaṃ
 “yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”ti-ādinā aññāpadesena
 attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam
 avaṭṭhānasamatthatāvibhāvanam. **Obhāseti** pākaṭavacane¹. Pākaṭavacanam
 hetam, yadidaṃ pariyāyam muñcitvā ujukameva attano
 adhippāyavibhāvanam. **Pariyuṭṭhitacittoti** yathā kiñci atthānattham
 sallakkhetum na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā
 udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇam viya ahosīti vuttam
“ajjhotthatacitto”ti. **Aññoti** therato, ariyehi vā aññopi yo koci puthujjano.
 Puthujjanaggahaṇaṇcettha yathā sabbena sabbaṃ appahīnavipallāso mārena
 pariyuṭṭhitacitto kiñci atthānattham sallakkhetum na sakkoti, evaṃ thero
 bhagavatā katanimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanattham.
 Tenāha **“māro hī”**ti-ādi.

1. Pākaṭavacane (Ka) Udāna-Ṭṭha 295 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

Cattāro vipallāsāti asubhe “subhan”ti saññāvipallāso cittavipallāso dukkhe “sukhan”ti saññāvipallāso cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa. **Maddatīti** phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā. **Kim sakkhissati**, na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakassa kucchiṃ pavittḥhoti? Saccam pavittḥho, tañca kho attano ānubhāvadassanattam, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “kim sakkhissatī”ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhikatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu bhagavā kappan”ti sakalakappaṃ avaṭṭhānayācanāya “yassa kassaci ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avaṭṭhānasamatthataṃvasena saññuppādanam nimittam. Tathā pana pariyāyam muñcitvā ujukameva attano adhippāyavibhāvanam obhāso. **Jānantoyevāti** mārena pariyuṭṭhitabhāvam jānantoyeva. Attano aparādhahetuto sattānam soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokatanukaraṇattāhan**”ti. Kim pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattim pacchā jānātīti? Na jānātīti sabhāvena, buddhānubhāvena pana jānātīti.

Gaccha tvaṃ ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā ānanda gaccha tvaṃ yathārucitaṭṭhānam divāvihārāya. Tenāha “**yassa’dāni kālāni maññasī**”ti. **Anatthe niyojento** guṇamāraṇena **māreti**, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātam mārento viya hotīti “**māretīti māro**”ti vuttaṃ. Ati viya pāpatāya **pāpimā**. Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānam antakaraṇato **antako**. Sattānam anattābhāvaṃ paṭipattim na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāseṇa pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato param satta ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**”ti na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato

ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno sakkassa ca devarañño paṭiññātadhammadesanam bhagavantam ña tvā “idāni satte dhamma desanāya mama visayam samatikkamāpessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi “handa dānāham nam upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattam gamissati, mama ca manoratho ijjhissatī”ti. Evam pana cintetvā bhagavantam upasaṅkamitvā ekamantam ṭhito “parinibbātu dāni bhante bhagavā”ti-ādinā parinibbānam yāci. Tam sandhāya vuttam “**aṭṭhame sattāhe**”ti-ādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhārōssajjanadivasam sandhāyāha. **Bhagavā cassa** atibandhanādhippāyam jānantopi tam anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanam **paṭikkhipi**. Tenāha “**na tāvāhan**”ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccasampañivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītāti** maggavaseneva kilesānam samucchadavinayena vinītā. **Tathā visāradāti** ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjakarānam diṭṭhivicikicchādipāpadhammānam vigamena visāradabhāvam pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇam sambhavati, tam idha ukkaṭṭhaniddesena sutanti adhippetanti āha “**tepiṭakavasenā**”ti. Tiṇṇam piṭakānam samūho **tepiṭakam**, tīṇi vā piṭakāni tipiṭakam, tipiṭakameva **tepiṭakam**, tassa vasena. **Tamevāti** yam tam tepiṭakam sotabbabhāvena “sutan”ti vuttam, tameva. **Dhammanti** pariyattidhammam. **Dhārentīti** suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasam viya avinassantam katvā suppaṇṇasupavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvam dassetvā idāni paṭivedhadhammavasenapi tam dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttam. **Ariyadhammassāti** maggaphaladhammassa, navavidhassapi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtanti** adhigamāya anurūpadhammabhūtam. **Anucchavikappaṭipadanti** ca tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** tassā yathāvuttappaṭipadāya anurūpam abhisallekhitam appicchatādidhammam. **Caranāsīlāti** samādāya vattanasīlā. ANumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminī vipassanā. Tassā caranāsīlā. **Attano ācariyavādanti** attano ācariyassa sammāsambuddhassa vādam. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo**, bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare ugganḥāpessantīti attho. **Desessantīti** vācessanti, pāḷim sammā pabodhessantīti attho. **Paññāpessantīti** pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantīti** pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantīti** vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissantīti** vibhattaṃ karissanti. **Uttānīkarissantīti** anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissanti. **Sahadhammenāti** ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**sahetukena sakāraṇena vacanenā**”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo paṭiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessantī**”ti, navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca “paññāpessantī”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanaṇapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttaṃ hetuṃ **nettiyaṃ**² “dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanaṇa attho cā”ti.

Sikkhāttayasāṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhāttayasāṅgahaṃ. **Sakalaṃ sāsanabrahmacariyanti** anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddhanti** sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasena**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajjhānasukhavasena. **Vuddhippattanti** uḷārapaṇṭabhāvūpagamena sabbaso parivuddhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivaseṇa** abhiññāsampadāhi sāsanābhivuddhiyā matthakappattito. **Paṭiṭṭhitavasena**ti paṭiṭṭhānavaseṇa, paṭiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitanti **bāhujaññaṃ**. Tenāha “**mahājanābhisaṃmayavasena**”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthu vā puthuttaṃ pattanti **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbā -pa- pattaṃ**”ti. **Suṭṭhu pakāsanti** suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvāti ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaṇṇito dukkhabhāro mayā ettakaṃ kālāṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ hi cirataraṃ kālāṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi sammāsatiṃ yathātatham visaye suṭṭhu upaṭṭhitam katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhāraassa vahane payoanabhūtam attahitam tāva bodhimūle eva parisamāpitam, parahitam pana buddhaveneyyavinayam parisamāpitabham, tam idāni māsattayeneva parisamāpanam pāpuṇissati, ahampi visākhāpuṇṇamāyam parinibbāyissāmīti evam buddhañāṇena paricchinditvā sabbabhāgena nicchayam katvā. **Āyusaṅkhāram vissajjīti** āyuno jīvitassa abhisaṅkhārakam phalasamāpattidhammam na samāpajjissāmīti vissajji, tamvissajja naneva tena abhisaṅkharīyamānam jīvitasāṅkhāram “na pavattessāmī”ti vissajji. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampō**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantattam dassetuṃ “**tadākira -pa- kampitthā**”ti vuttam. Sā pana jātikkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinihāramahābhijāti-ādīsūpi kampittha, tadāpi tattikāya eva kampane kimkāraṇam? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahakaraṇam cassa dhammatāvasena veditabham. Tathā hi purimabuddhānampi tāvattakameva jātikkhettam ahosi. Tathā hi vuttam “dasasahassī lokadhātu, nissaddā hoti nirākulā -pa- mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī”ti ca ādi¹. Udaḥpariyantam katvā chappakārapavedhanena avītarāge bhīmsetīti bhīmsano, so eva **bhīmsanakoti** āha “**bhayajanako**”ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariyāyavacanamatam. Na cettha kāci bherī “dundubhī”ti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāśagato nigghosassaddo. Tenāha “**devo**”ti-ādi. **Devoti** megho. Tassa hi gajjabhāvena ākāśassa vassābhāvena sukkhagajjitasāññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha “**devo sukkhagajjitam gajjī**”ti.

Pīṭivegavissatṭhanti “evam cirataram kālam vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni na cirasseva nikkhipissāmī”ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pīṭivegavissatṭham udānam udānesi.

1. Khu 4. 313 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Evam pana udānenta ayampi attho sādhitō hotīti dassanattamā
aṭṭhakathāyaṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttam.

Tulīyatīti **tulanti** tula-saddo kammāsādhānoti dassetuṃ “**tulitan**”ti-ādi vuttam. Appānubhāvatāya **paricchinnam**. Tathā hi tam parito khaṇḍitabhāvena “parittan”ti vuccati. Paṭipakkhāvikkhambhanato dīghasāntānatāya vipulaphalatāya ca **na tulam** na paricchinnam. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggatam “atulan”ti vuttam, tāni kāraṇāni rūpāvacarato arūpassa sātisayāni vijjantīti arūpāvacaram “atulan”ti vuttam itaraṇca “tulan”ti. **Appavipākanti** tīsupi kammesu yaṃ tanuvipākam hīnam, tam tulam. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākam paṇītam, tam atulam. Yaṃ panettha majjhimam, tam hīnam ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsupi bhāgesu pakkhipitabham. Hīnattikavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayena vā appabāhuvipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha “**sambhavahetubhūtan**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca nirato. Savipākampi samānam pavattivipākamattadāyikamam savipākattāna sambhavam, na ca tam kāmādhivābhisaṅkhārakanti tato visesanattam “sambhavan”ti vatvā “**bhava saṅkhāran**”ti vuttam. **Ossajīti** ariyamaggena avassaji. **Kavacam viya** attabhāvam pariyonandhitvā ṭhitam attani sambhūtattā **attasambhavam** kilesaṇca abhindīti kilesabhedasahbhāvikkammossajjanam dassento tadubhayassa kāraṇamavoca “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttam, ettha avasajjanākāroti tam dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **tīrentoti** “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṃ”ti-ādinā² vīmaṃsanto. “**Tulento tīrento**”ti-ādinā saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**pañcakkhandhā**”ti-ādim vatvā bhavasāṅkhārassa avasajjanākāram sarūpato dasseti. **Evanti**-ādinā pana udānagāthavaṇṇanāyaṃ ādito vuttamattham nigamavasena dasseti.

Yanti³ karaṇe, adhikaraṇe vā paccattavacananti āha “**yena samayena, yasmiṃ vā samaye**”ti. **Ukkhepakavātāti** udakasandhārakavātāṃ upacchinditvā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 87 piṭṭhe.

2. Khu 9. 13 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

3. Dī-Ṭṭi 2. 154 piṭṭhādīsu passitabham.

ṭhitatṭhānato khepakavātā. **Saṭṭhi -pa- bahalanti** idaṃ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṃ, āyāmaṃvitthārato pana dasasahassacakkavāḷappamāṇaṃ koṭisatasahassacakkavāḷappamāṇampi¹ udakasandhārakavātaṃ upacchindatiyeva. **Ākāseti** pubbe vātena patiṭṭhitākāse. **Puna vātoti** ukkhepakavāte tathā katvā vigate udakasandhārakavāto puna **ābandhitvā gaṇhāti**, yathā taṃ udakaṃ na bhassati, evaṃ upatthambhentaṃ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṃ uggacchatīti** tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena uṭṭhāpitaṃ udakaṃ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevāti** antaranāraṇā hotiyeva. **Bahubhāvenāti** mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavī tadā oggacchati ca uggacchati ca, tasmā kampanaṃ na paññāyati.

Ijghanassāti icchitatthasijghanassa anubhavitabbassa issariyasampatti-ādikassa. **Parittāti** paṭiladdhamattā nātisubhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha “**dubbala**”ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇāti** paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā dalhatarā hotīti āha “**balavā**”ti. “**Parittā pathavīsaññā, appamāṇā āposaññā**”ti desanāmettamaṃ, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampā sukheneva ijghatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Samvejento vā** dibbasampattiyā pamattaṃ sakkāṃ devarājānaṃ, **vīmaṃsanto vā** tāvadeva samadhigataṃ attano iddhibalaṃ. So kirāyasmā² khuragge arahattaṃ patvā cintesi “atthi nu kho koci bhikkhu yena pabbajitadivaseyeva arahattaṃ patvā vejayanto pāsādo kampitapubbo”ti. Tato “natthi koci”ti nātvā “ahaṃ kampessāmī”ti abhiññābalena vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharivā kampetuṃ nāsakkihi. Atha naṃ sakkassa nāṭakīthiyo āhaṃsu “putta Saṃgharakkhita tvaṃ pūṭigandheneva sīsena vejayantaṃ kampetuṃ icchasi, suppatiṭṭhito tāta pāsādo, kathaṃ kampetuṃ sakkhissasī”ti.

Sāmaṇero “imā devatā mayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, ahaṃ kho pana ācariyaṃ nālatthaṃ, kahaṃ nu kho me ācariyo sāmuddikamahānāgattthero”ti āvajjetvā “mahāsamudde udakaleṇaṃ māpetvā

1. Idaṃ padaṃ Dī-Ṭī 2. 154 piṭṭhe natthi. 2. Dī-Ṭīha 2. 148 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

divāvihāraṃ nisinno”ti ñatvā tattha gantvā therāṃ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṃ thero “tāta Saṃgharakkhita asikkhitvāva yuddhaṃ pavittḥosi”ti vatvā “nāsakkhi tāta vejayantaṃ kampetun”ti pucchi. Ācariyaṃ bhante nālatthanti. Atha naṃ thero “tāta tumhādisse akampente añño ko kameppati, diṭṭhapubbaṃ te tāta udakapiṭṭhe gomayakhaṇḍaṃ pilavantaṃ, tāta kapallapūvaṃ paccantaṃ antantena paricchinnanti iminā opammena jānāhi”ti āha. So “vaṭṭissati bhante ettakenā”ti vatvā “pāsādena patiṭṭhitokāsaṃ udakaṃ hotū”ti adhiṭṭhāya vejayantābhimukho agamāsi. Devadhīro taṃ disvā “ekavāraṃ lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi eti”ti vadimsu. Sakko devarāja “mā mayhaṃ puttena saddhiṃ kathayittha, idāni tena ācariyo laddho khaṇena pāsādaṃ kameppati”ti āha. Sāmaṇero pi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikaṃ pahari, pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā “patiṭṭhātum dehi tāta pāsādassa, patiṭṭhātum dehi tāta pāsādassa”ti viravimsu. Sāmaṇero pāsādaṃ yathāṭṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānaṃ udānesi—

“Ajjevāhaṃ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ.

Ajja kampemi pāsādaṃ, aho buddhassuḷārataṃ.

Ajjevāhaṃ pabbajito -pa- aho dhammassuḷārataṃ.

Ajjevāhaṃ pabbajito -pa- aho saṃghassuḷārataṃ”ti.

“Dhammatā esā bhikkhave, yadā bodhisatto tusitakāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati”ti¹ vatvā “ayaṇca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhī”ti¹, tathā “dhammatā esā bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃhā nikkhamati”ti² vatvā “ayaṇca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhī”ti² ca mahāsattassa gabbhokkantiyaṃ abhijātiṇca dhammatāvasena mahāpadāne pathavīkampassa vuttattā itaresupī catūsu ṭhānesu pathavīkampe dhammatāvasenevāti atthato vuttametanti daṭṭhabbaṃ.

1. Dī 2. 10 piṭṭhe.

2. Dī 2. 13 piṭṭhe.

Yena pana bhagavā asīti-

Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsati koṭī sata sahaṣṣa saṅkhā

samāpattiyo samāpajji, antarantarā phalasamāpattisamāpajjanena tassa
pubbabhāge sātisayaṃ tikkhaṃ sūraṃ vipassanāññaṇaṇca pavattesi.
“yadatthaṇca mayā evaṃ sucirakālaṃ anaññasādhāraṇo paramukkaṃsagato
ñāṇasambhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me
sikhāpattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesaparinibbānadhātu ajja
samijjhatī”ti bhiyyo ativiya somanassappattassa bhagavato
pītivipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇaṇñāṇātisayo udapādi,
yassa samāpattibalasamupabrūhitassa ñāṇātisayassa ānubhāvaṃ sandhāya
idaṃ vuttaṃ “dveme pindapātā samasamaphalā samasamavipākā”ti

ādi¹, tasmā tassānubhāvena samabhihatā mahāpathavī akampittha, taṃ panassā tassam velāyaṃ ārodanākārappatti viya hotīti “**aṭṭhamo ārodanenā**”ti vuttam.

Idāni saṅkhepato vuttamattham vivaranto “**mātukucchirū okkamante**”ti-ādimāha. **Ayam panatthoti** “sādhukāradānavasenā”ti-ādinā vutta-attho. **Pathavīdevatāya vasenāti** ettha samuddadevatā viya mahāpathaviyā adhīdevatā kira nāma atthi, tādise kāraṇe sati tassā cittavasena ayam mahāpathavī saṅkampati sampakampati sampavedhati. Yathā vātavalāhakadevatānaṃ cittavasena vātā vāyanti, sītūṇha-abbhavassavalāhakadevatānaṃ cittavasena sītādayo bhavanti, tathā hi visākhapuṇṇamāyaṃ abhisambodhi-attham bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaṇaṭṭham upaṭṭhitam mārabalam vidhamitum—

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukham dukham.

Sāpi dānabalā mayham, sattakkhattum pakampathā”ti².

Vacanasamanantaram mahāpathavī bhijjivā saparisam māram parivattesi. **Etanti** sādhukāradānādi. Yadi pi natthi acetanattā, dhammatāvasena pana vuttanayena siyāti sakkā vattum. Dhammatā pana atthato dhammabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tayidaṃ sabbam vicāritameva. Evañca katvā—

“Ime dhamme sammāsato, sabhāvasarasalakkhaṇe.

Dhammatejēna vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti³—

ādivacanañca samatthitam hoti.

Ayam pana⁴ mahāpathavī aparesupi aṭṭhasu ṭhānesu akampittha mahābhiniikkhamane bodhimaṇḍūpasaṅkamane paṃsukūlaggaṇe paṃsukūladhovane kālakārāmasutte gotamakasutte vessantarajātake brahmajāleti. Tattha mahābhiniikkhamanabodhimaṇḍūpasaṅkamanesu vīriyabalena akampittha. Paṃsu kūlaggaṇe “dvisahassadīpaparivāre nāma cattāro mahādīpe pahāya pabbajitvā susānaṃ gantvā paṃsukūlam gaṇhantena dukkaram

1. Khu 1. 182, 183 piṭṭhesu.

3. Khu 4. 319 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Khu 4. 396 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

4. Dī-Ṭṭha 1. 120 piṭṭhepi passitabbaṃ.

bhagavatā katan”ti acchariyavegābhihatā akampittha.

Paṃsukūladhovanavessantaraajātakesu akālakampanena akampittha.

Kālakārāma¹ **gotamakasuttesu**² “ahaṃ sakkhī bhagavā”ti sakkhibhāvena akampittha. **Brahmajāle**³ pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu vijaṭetvā niggumbhaṃ katvā desiyamānesu sādhuṃkāradānavasena akampitthāti veditabbā.

Na kevalaṇca etesuyeva ṭhānesu pathavī akampittha, atha kho tisu saṅgahesupi mahāmahindattherassa imaṃ dīpaṃ āgantvā jotivane nisīditvā dhammaṃ desitadivasepi akampittha. Kalyāṇiyamahāvihāre ca piṇḍapātiyattherassa cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā tattheva nisīditvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā imaṃ suttantaṃ āradhassa suttapariyosāne udakapariyantaṃ katvā akampittha. Lohapāsādassa pācīna-ambalaṭṭhikaṭṭhānaṃ nāma ahosi, tattha nisīditvā dīghabhāṇakattherā brahmajālasuttaṃ ārabhiṃsu. Tesāṃ sajjhāyapariyosānepi udakapariyantameva katvā pathavī akampittha.

Yadi evaṃ “aṭṭhime ānanda hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā”ti kasmā aṭṭheva hetū vuttāti? Niyamahetubhāvato. Imeyeva hi aṭṭha hetū niyamanti, nāññe. Te hi kadāci sambhavantīti aniyamabhāvato na gaṇitā. Vuttaṃ hetuṃ nāgasenattherena **milindapañhe**⁴—

“Aṭṭhime bhikkhave hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyāti. Yaṃ vessantarena rañṇā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, taṇca pana akālikaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, tasmā agaṇitaṃ aṭṭhahi hetūhi.

Yathā mahārāja loke tayoyeva meghā gaṇīyanti vassiko hemantiko pāvusakoti. Yadi te muñcitvā añño megho pavassati, na so megho gaṇīyati sammatehi meghehi, akālameghotveva saṅkhaṃ gacchati, evameva kho mahārāja vessantarena rañṇā mahādāne

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

3. Dī 1. 1, 43 piṭṭhesu.

2. Am 1. 280 piṭṭhe.

4. Khu 11. 119 piṭṭhe.

dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikam etaṃ kadācuppattikam aṭṭhahi hetūhi vippamuttam, na taṃ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Yathā vā pana mahārāja himavantā pabbatā pañca nadisatāni sandanti, tesam mahārāja pañcannam nadisatānam daseva nadiyo nadigaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathidaṃ? Gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī sindhu sarassatī vetravatī vītaṃsā candabhāgātī. Avasesā nadiyo nadigaṇanāya agaṇitā. Kim kāraṇā? na tā nadiyo dhuvasalilā, evameva kho mahārāja vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikam etaṃ kadācuppattikam aṭṭhahi hetūhi vippamuttam, na taṃ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

Yathā vā pana mahārāja rañño satampi dvisatampi tisatampi amaccā honti, tesam chayeva janā amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathidaṃ? Senāpati purohito akkhadasso bhaṇḍāgāriko chattaggāhako khaggaggāhako, ete yeva amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Kimkāraṇā? Yuttattā rājaguṇehi. Avasesā agaṇitā, sabbe amaccātveva saṅkham gacchanti, evameva kho mahārāja vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikam etaṃ kadācuppattikam aṭṭhahi hetūhi vippamuttam, na taṃ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi”ti.

Bhūmicālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Yamakavagga

1. Saddhāsuttādivaṇṇanā

71-80. Aṭṭhamassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame kucchitam sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāram katvā. Yassa dhammassa

vasena puggalo “kusīto”ti vuccati, so kusitabhāvo idha kusita-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanasaddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan”ti, tasmā kusitabhāvavattthūnīti attho. Tenāha “**kosajjakāraṇānīti attho**”ti. Kammaṃ nāma samaṇasārappaṃ īdisanti āha “**cīvaravicāraṇādī**”ti. **Vīriyanti** padhānavīriyaṃ. Taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe kāyikantipi vattabbataṃ labhatīti āha “**duvidhampī**”ti. **Pattiyāti** pāpuṇanattthaṃ. **Osīdananti** bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācītaṃ nicītaṃ viyāti **māsācītaṃ**, taṃ maññe. Yasmā māsā tintā visesena garukā honti, tasmā “**yathā tintamāso**”ti-ādi vuttaṃ. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo.

Tesanti ārambhavatthūnaṃ. **Imināva nāyena**ti iminā kusītavattthūsu vutteneva nāyena “duvidhampi vīriyaṃ ārabhatī”ti-ādinā. **Idaṃ paṭhamanti** “idaṃ handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmī”ti, “evaṃ bhāvanāya abbhussahanaṃ paṭhamāṃ ārambhavatthū”ti-ādinā ca attho veditabbo. Yathā tathā paṭhamāṃ pavattaṃ abbhussahanaṃ hi upari vīriyārambhassa kāraṇaṃ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇasahitāni hi abbhussahanaṃ tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūnīti veditabbāni.

Saddhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

81-626. Sesāṃ uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Aṭṭhakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Navakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Sambodhivagga

1. Sambodhisuttādivaṇṇanā

1-2. Navakanipātassa paṭhamadutiyesu natthi vattabban.

3. Meghiyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye¹ **meghiyoti** tassa therassa nāmaṃ. **Upaṭṭhāko hotīti** paricārako hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṃ. Ekadā nāgasamalo, ekadā nāgito, ekadā upavāṇo, ekadā sunakkhatto, ekadā cundo samaṇuddeso, ekadā sāgato, ekadā meghiyo, tadāpi meghiyattherova upaṭṭhāko hoti. Tenāha “**tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hotī**”ti.

Kimikāḷāyāti kālakimīnaṃ bahulatāya “kimikāḷā”ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghāvihāra**nti ciraṇisaṃjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanattamaṃ vicaraṇaṃ. **Pāsādikanti** aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṃ pasādaṃ āvahaṭṭi pāsādikam. Sandacchāyatāya manuññabhūmibhāgatāya ca anto pavittānaṃ pītisomanassajananaṭṭhena cittaṃ rametīti **ramaṇīyaṃ**. **Alanti** pariyattaṃ, yuttantipi attho. **Padhānatthikassā**ti padhānena bhāvanānuyogena atthikassa. Yasmā so padhānakamme yutto padhānakammiko nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**padhānakammikassā**”ti. **Āgaccheyyāhanti** āgaccheyyaṃ ahaṃ. Therena kira pubbe taṃ ṭhānaṃ anuppaṭipāṭiyā pañca jāṭisatāni raññā eva satā anubhūtapubbaṃ uyyānaṃ ahosi, tenassa diṭṭhamatteyeva tattha viharitum cittaṃ nami.

1. Udāna-Ṭṭha 196 piṭṭhādīsopi passitabban.

Yāva aññoopi koci bhikkhu āgacchatīti añño kocipi bhikkhu mama santikaṃ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. “Koci bhikkhu dissatī”tipi pāṭho, “āgacchatū”tipi paṭhanti, tathā “dissatū”tipi. **Natthi kiñci uttari karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ katattā abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṃ uttari karaṇīyaṃ nāma natthi. **Catūsu saccesu catunnaṃ kiccānaṃ katattāti** idaṃ pana maggavasena labbhamānaṃ bhedaṃ anupekkhitvā vuttaṃ. **Atthi katassa paṭicayoti** mayhaṃ santāne nipphāditassa sīlādiddhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadatthaṃ puna vaḍḍhanasāṅkhāto paṭicayo atthi, icchitabboti attho.

Tividhanāṭakaparivāroti mahantitthiyo majjhimitthiyo atitaruṇitthiyoti evaṃ vadhūkumārīkakaññāvattathāhi tividhāhi nāṭakitthīhi parivuto. **Akusalavitakkehīti** yathāvuttehi kāmavitakkādīhi. Apare pana “tasmim vanasaṇḍe pupphaphalapallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṃ pakkhi-ādīnaṃ saddassavanena byāpādavitakko, leḍḍu-ādīhi tesāṃ viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko. ‘Idhevāhaṃ vaseyyan’ti tattha sāpekkhatāvasena vā kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesāṃ viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko tassa uppajjati”ti vadanti. Yathā tathā vā tassa micchāvitakkappavattiyeva acchariyakāraṇaṃ. **Acchariyaṃ vata bhoti** garaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ. Yathā āyasmā ānando bhagavato valiyagattaṃ disvā avoca “acchariyaṃ bhante abbhutaṃ bhante”ti¹. **Samparivāritāti** vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṃ dissati. “Anvāsatto”tipi pāṭho. Kasmā panassa bhagavā tattha gamanaṃ anujāni? “Ananuññātopi cāyaṃ maṃ ohāya gacchissateva, paricārakāmatāya maññe bhagavā gantuṃ na detīti cassa siyā aññathattaṃ, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā”ti anujāni.

Evaṃ tasmim attano pavattiṃ ārocetvā nisinne athassa bhagavā sappāyadhammaṃ desento “**aparipakkāya meghiya cetovimuttiyā**”ti-ādimāha. Tattha “**aparipakkāyā**”ti paripākaṃ appattāya.

1. Saṃ 3. 190 piṭṭhe.

Cetovimuttiyāti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbabhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchadavasena ceva paṭippassaddhivasena ca. Sāyaṃ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimutti-paripācanīyehi dhammehi āsaye paripācite sodhite vipassanāya maggagabbhaṃ gaṇhantiyā paripākaṃ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimutti-paripācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṃ visuddhikaraṇavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttaṃ hetuṃ—

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati.

Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati.

Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati.

Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati.

Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīraññācariyaṃ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati.

Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti”ti¹.

1. Khu 9. 198 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Aparehipi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti. Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā. Saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā anicce dukkhasaññā dukkhe anattasaññā pahānasaññā virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā, sīlasaṁvaro, abhisallekhatā, vīriyārambho, nibbedhikapāññāti. Tesu veneyyadamanakusalo satthā veneyyassa meghiyattherassa ajjhāsavavasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento “**pañca dhammā paripakkāya saṁvattanti**”ti vatvā te vitthārento “**idha meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hoti**”ti-ādimāha.

Tattha **kalyāṇamittoti** kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa sīlādiguṇasampanno “aghasa tātā hitassa vidhātā”ti evaṁ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvutthehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehi **kalyāṇasahāyo**. Kalyāṇapuggalesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko**. Padattayena kalyāṇamittasaṁsagge ādaraṁ uppādeti. **Ayaṁ** kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato sabbesaṅca kusalahammānaṁ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttatā **paṭhamo** anavajjadharmo avisuddhānaṁ saddhādīnaṁ visuddhikaraṇavasena **cetovimuttiyā paripakkāya saṁvattati**. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca “upaḍḍhamidaṁ bhante brahmacariyassa yadidaṁ kalyāṇamittatā”ti vadantaṁ dhammabhaṇḍāgārikaṁ “mā hevaṁ ānandā”ti dvikkhattuṁ paṭisedhetvā “sakalameva hidaṁ ānanda brahmacariyaṁ yadidaṁ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā”ti-ādisuttapadehi¹ veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṁ dhammajātaṁ. **Sīlavāti** ettha kenatthena sīlaṁ? Sīlanatthena sīlaṁ. Kimidaṁ sīlanaṁ nāma? Samādhānaṁ, kāyakammādīnaṁ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṁ, jhānādikusalahammānaṁ paṭiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīleti, sīlatīti vā sīlaṁ. Ayaṁ tāva saddalakkhaṇanayena sīlattho.

1. Saṁ 1. 88; Saṁ 3. 2 piṭṭhesu.

Apare pana “siraṭṭho sīlaṭṭho, sīlalaṭṭho sīlaṭṭho”ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇenti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti **sīlavā**, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṃ dassetuṃ “**pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pātimokkhanti** sikkhāpadasīlaṃ. Taṃ hi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**. Idamassa tasmim sīle patiṭṭhitabhāvaaparidīpanaṃ. **Viharatīti** tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa upari viśesānaṃ yogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya samaṅgibhāvaaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo—kilesānaṃ balavabhāvato pāpakiriyāya sukarabhāvato puñṇakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegukkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī. Maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīlo vā pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto “vimutto”ti vuccati. Vuttaṃ hi “cittavodānā visujjhantī”ti¹, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttan”ti² ca.

Atha vā avijjādihetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti. “Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti³ hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkhaṃ**.

1. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

2. Vi 3. 24 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttaṃ hi “cittena nīyatī loko, cittena parikassatī”¹. Tassa pātino makkho etenāti **pātimokkhaṃ**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesa. Vuttaṃ hi “taṇhā janeti purisaṃ”². Taṇhādutiyo puriso”³ ca ādi. Tato pātito makkhoti **pātimokkhaṃ**.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṃ hi “chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan”⁴. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito makkhoti **pātimokkhaṃ**. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pāti, saṃsāro. Tato makkhoti **pātimokkhaṃ**. Atha vā sabbalokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti makkho, patino makkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṃ**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena makkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṃ**. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhametan”⁵ vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ makkhetīti **pātimokkhaṃ**. Idaṃ hi sīlaṃ sayāṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitaṃ ca vikkhambhanavasena samucchedavasena accantaṃ makkheti mocetīti **pātimokkhaṃ**. Pati pati makkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ makkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkhaṃ**. Makkhoti vā nibbānaṃ, tassa makkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgova yathārahaṃ kilesanibbāpanato. Patimokkhoyeva **pātimokkhaṃ**. Atha vā makkhaṃ pati vattati, makkhābhīmukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva **pātimokkhanti** evaṃ tāva ettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

1. Saṃ 1. 36 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 34 piṭṭhe. 3. Aṃ 1. 316; Khu 1. 201, 268 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 304 piṭṭhe.

5. Vi 3. 141 piṭṭhe.

Saṁvarati pidahati etenāti saṁvaro, pātimokkhameva saṁvaroti pātimokkhasaṁvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca, tena pātimokkhasaṁvarena upeto samannāgato
pātimokkhasaṁvarasaṁvuto. Vuttaṁ hetam bhagavatā “iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto upagato sampanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṁvarasaṁvuto”ti¹.

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati iriyati vattati.
Ācāragocarasaṁpannoti veḷudānādīmichhājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṁ vajjetvā kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamoti evaṁ vuttabhikkhu sārappa-ācārasaṁpattiyā vesiyādi-agocaraṁ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṁ upasaṅkamitum yuttaṭṭhānasaṅkhātāgocaracaraṇena ca sampannattā ācāragocarasaṁpanno.

Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasaṁpanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samīñjitena pasāritena iriyāpathasaṁpanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyaṁ anuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṁ vuccati **ācārasaṁpanno**.

Gocaro pana upanissaya gocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvatthuguṇasaṁannāgato vuttalakkaṇo kalyāṇamitto, yaṁ nissāya assutaṁ suṇāti, sutam pariyodāpeti, kaṅkham vitarati, diṭṭhiṁ ujum karoti, cittaṁ pasādeti, yassa ca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṁ vuccati **upanissaya gocaro**.

Yo bhikkhu antaragharaṁ pavīṭṭho vīthiṁ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassī saṁvuto gacchati, na hatthiṁ olokento, na assaṁ, na

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe Vibhaṅge.

ratham, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokento, na uddham ullokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**.

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttaṃ hetam bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”¹. Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṃ vasenettha gocaro veditabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiyaṃ imāya ca gocarasampattiyaṃ samannāgatattā **ācāragocarasampanno**.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppanānesu assatiyā asaṇicca āpannasekhiya-akusalacittupādādibhedesuvajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadisam² katvā passati, yopi sabbalahukaṃ dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisam katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ anavasesaṃ samādiyivā sikkhati, vattati pūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṃ sallekhanīyā, tesaṃ tanubhāvāya pahānāya yuttarūpā. **Cetovigaraṇasappāyāti** cetaso paṭicchādakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakarāṇa cetovivaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā, samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭikaraṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādi-āvahaṇena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ “**ekantanibbidāyā**”^{ti}-ādi vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyāti** ekaṃseneva vaṭṭadukkhato nibbindanatthāya. **Virāgāya nirodhāyāti** tasseeva virajjanatthāya ca nirujjhanatthāya ca. **Upasamāyāti** sabbakilesavūpasamāya. **Abhiññāyāti**

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

2. Paramāṇumattaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasahasādhikayojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadisam (Ka) Itivuttaka-Tīha 293 piṭṭhe ceva Visuddhi-Tī 1. 46 piṭṭhe ca passitabbaṃ.

sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyāti** catumaggasambodhāya. **Nibbānāyāti** anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi nibbānaṃ vuttaṃ. Samathavipassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sijjhatīti dasseti.

Idāni taṃ kathaṃ vibhajitvā dassento “**appicchakathā**”ti-ādimāha. Tattha **appiccho**ti ni-iccho, tassa kathā **appicchakathā**, appicchabhāvappaṭisaṃyuttakathā vā **appicchakatā**. Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoṭi icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhena lābhena atitto uparūpari lābhaṃ icchanto **atriccho** nāma. Yaṃ sandhāya—

“Catubbhi aṭṭhājḥagamā, aṭṭhāhipi ca soḷasa.
Soḷasāhi ca bāttim̐sa, atricchaṃ cakkamāsado.
Icchāhatassa posassa, cakkam̐ bhamati matthake”ti¹ ca,
“Atricchaṃ atilobhena, atilobhamadena cā”ti² ca vuttaṃ.

Lābhasakkārasilokanikāmayamānāya asantaḡuṇasambhāvanādhippāyo **pāpiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “idhekacco assaddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, dussilo samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’ti icchatī”ti-ādi³.

Santaḡuṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho**, yaṃ sandhāya vuttaṃ “idhekacco saddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, sīlavā samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’ti icchatī”ti-ādi³. Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati—

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.
Sakaṇena paccaye dentu, tayopete atappayā”ti.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā vivajjetvā santaḡuṇaniguhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū **appiccho**. Attani vijjamānampi

1. Khu 5. 132 piṭṭhe Jātake.

2. Khu 5. 65 piṭṭhe Jātake.

3. Abhi 2. 364 piṭṭhe Vibhaṅge.

guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno “saddhoti maṃ jano jānātū”ti na icchati, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno “paññavāti maṃ jano jānātū”ti na icchati. Svāyaṃ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyatti-appiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṃ deyyadhammaṃ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaraṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho**. Yo attano bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **pariyatti-appiccho**. Yo pana sotāpannādisu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **adhigamappiccho**. Evametesaṃ appicchānaṃ yā appicchata, tassā saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokārānisaṃsavibhāvanavasena sappāṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā**.

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhi**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṃ paccayicchaṃ pahāya samaṃ tuṭṭhi santuṭṭhi, santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṃ—

“Atītaṃ nānubaddho so¹, nappajappamanāgataṃ.

Paccuppanna yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī”ti.

Sammā vā ñāyena bhagavatā anuññātaavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi, atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Kathaṃ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosi tividho. Evaṃ piṇḍapātādisu.

1. Nānusoṇṇaṃ (Udāna-Ṭṭha 207 piṭṭhe.)

Tatrāyaṃ pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa **cīvare yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhībhūto vā, garucīvaram pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **cīvare yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṃ¹ aññataram mahagghacīvaram bahūni vā labhitvā “idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ dubbalānaṃ appalābhīnaṃ hotū”ti tesam datvā attanā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā saṃghāṭiṃ katvā tesam vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **cīvare yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa **piṇḍapāte yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṃ paṇītaṃ pakativiruddhaṃ byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gālhaṃ rogābādhāṃ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **piṇḍapāte yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so “ayaṃ piṇḍapāto cirapabbajitānaṃ anurūpo”ti cīvaram viya tesam datvā tesam vā sesakaṃ attanā piṇḍāya caritvā missakāhāraṃ vā bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **piṇḍapāte yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhuno senāsanaṃ pāpuṇāti manāpaṃ vā amanāpaṃ vā antamaso tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṃ sundaratarāṃ pāpuṇāti, taṃ na gaṇhāti, ayamassa **senāsane yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, pakativiruddhaṃ vā so byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsuhoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti,

1. Paṭṭacīvarādīnaṃ (Ka)

ayamassa **senāsane yathābalasantoso**. Aparo sundaram senāsanam pattampi na sampatiṇṇhati “paṇītasenāsanam nāma pamādaṭṭhānan”ti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnam datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **senāsane yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjam labhati lūkham vā paṇītam vā, so teneva tussati, aññam na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayam **gilānapaccaye yathālābhasantoso**. Atha pana telena atthiko phāṇitam labhati, so yam labhati, so tam sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telena bhesajjam katvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa **gilānapaccaye yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahum telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjam labhati, so tam cīvarādīni viya cirapabbajitādīnam datvā tesam ābhatakena yena kenaci bhesajjam karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmim bhājane muttahrītakam, ekasmim catumadhuram ṭhapetvā “gaṇhatha bhante yadicchasi”ti vuccamāno “sacassa tesu aññātarenapi rogo vūpasammati, idam muttahrītakam nāma buddhādīhi vaṇṇitan”ti, “pūtimuttahesajjam nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvam ussāho karaṇīyo”ti¹ vacanam anussaranto catumadhuram paṭikkhipitvā muttahrītakena bhesajjam karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa **gilānapaccaye yathāsāruppasantoso**.

So evaṃpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttam “atthato itarītarapaccayasantoso”ti. Tassā santuṭṭhiyā saddhim sandassanādividhinā ānisaṃsavibhāvanavasena tappatipakkhassa atricchatādibhedassa icchācārassa ādinavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā**. Ito parāsupi kathāsu eseva nayo. Visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko

1. Vi 3. 133 piṭṭhe.

nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharati, evaṃ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttaṃ hetam “kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiraṭṭānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visāṅkhāragatānaṃ”¹. Vivekoyeva paviveko, paviveke paṭisaṃyuttā kathā **pavivekakathā**.

Asaṃsaggakathāti ettha savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañca saṃsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti “amukasmim̐ ṭhāne gāme vā nigame vā itthi abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”²ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretum, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇassavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṃsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthim abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretum, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasaṃsaggo** nāma. Disvā pana aññamaññaṃ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṃsaggo** nāma. Sañjagghanādi pi eteneva saṅgayhati. Attano pana santakaṃ yaṃ kiñci mātugāmassa datvā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅginīyādino paribhogavasena uppanno kilesasanthavo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthaggaḥādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṃsaggo** nāma.

Yopi cesa “gihīhi saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhito dukkhitesu dukkhito uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā voyogaṃ āpajjati”²

1. Khu 7. 122 piṭṭhe Mahāniddece.

2. Saṃ 2. 10; Khu 7. 302 piṭṭhesu.

evaṃ vutto ananulomiko gihisaṃsaggo nāma, yo ca sabrahmacārīhipi kilesupattihetubhūto saṃsaggo, taṃ sabbaṃ pahāya yvāyaṃ saṃsāre thiratarāṃ saṃvegasañkhāresu tibbaṃ bhayasaññaṃ sarīre paṭikkūlasaññaṃ sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṃ hirottappaṃ sabbakiriyaṃsu satisampajaññaṃ sabbaṃ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṃ sabbasaṃsaggappaṭipakkhatāya asaṃsaggo, tappaṭisaṃyuttā kathā **asaṃsaggakathā**.

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṃ, vidhinā īretabbaṃ pavattetabbanti vā vīriyaṃ, vīriyañca taṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya ārasanaṃ vīriyārambho. Svāyaṃ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu cāti tividho, sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannakilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇitum na deti, ṭhāne uppannaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ sayanaṃ pāpuṇitum na deti, tattha tattheva ajapadena daṇḍena kaṇhasappaṃ uppiḷetvā gaṇhanto viya tikhiṇena asinā amittaṃ gīvāya paharanto viya sīsaṃ ukkhipitum adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṃ vīriyārambho āradhavīriyassa vasena veditabbo, tappaṭisaṃyuttā kathā **vīriyārambhakathā**.

Sīlakathāti-ādīsu duvidhaṃ sīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha **lokiyaṃ** pātimokkhasaṃvarādi catupārisuddhisīlaṃ. **Lokuttaraṃ** maggaṣīlaṃ phalaṣīlaṃ. Tathā **samādhipi**. Vipassanāya pāḍakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo **lokiyo** samādhi, maggasampayutto panettha **lokuttaro** samādhi nāma. Tathā **paññāpi**. **Lokiyā** sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāññānaṃ. Visesto panettha vipassanāpañña gahetabbā. **Lokuttarā** maggapañña phalapañña ca. **Vimutti** ariyaphalavimutti nibbānaṃ. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṃ saṃvaṇṇenti. **Vimuttiññāḍassanampi** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṇaṃ. Iti imesaṃ sīlādīnaṃ saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokāra-ānisaṃsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṃ dussīlyādīnaṃ ādinavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṃyuttā kathā vā **sīlādikathā nāma**.

Ettha ca “attanā ca appiccho hoti, appicchakathaṇca paresaṃ kattā”¹,
 “santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītara-cīvarasantuṭṭhiyā ca
 vaṇṇavādī”² ca ādivacanato sayaṇca appicchatādiguṇasamannāgatena
 paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā. Yā idha
 abhisallekhikādhāvenā visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā.
 Kārakasēva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati
 “kalyāṇamittasetaṃ meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ -pa- akasiralābhī”³.

Evarūpiyāti īdisāya yathāvuttāya. **Nikāmalābhīti** yathicchitalābhī
 yathārucilābhī, sabbakālaṃ imaṃ kathaṃ sotuṃ vicāretuṇca yathāsukhaṃ
 labhanto. **Akicchalābhīti** nidukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggaḥitavīriyo. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyāti**
 akosallasambhūtaṭṭhena akusalānaṃ pāpadhammānaṃ pajahanatthāya.
Kusalānaṃ dhammānanti kucchitānaṃ salanādi-atthena anavajjaṭṭhena ca
 kusalānaṃ saḥavipassanānaṃ maggaphaladhammānaṃ. **Upasampadāyāti**
 sampādanāya attano santāne uppādanāya. **Thāmaṇvāti** ussolhisaṅkhātena
 vīriyathāmena samannāgato. **Daḥaparakkamoti** thiraparakkamo
 asithilavīriyo. **Anikkhittadhuroti** anorohitadhuro anosakkavīriyo.

Pañṇavāti vipassanāpañṇāya pañṇavā. **Udayatthagāminiyāti** pañcannaṃ
 khandhānaṃ udayaṇca vayaṇca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyāti**
 vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyāti**
 nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyāti** vaṭṭadukkhassa
 khepanato “dukkhakkhayo”⁴ti laddhanāmaṃ ariyamaggaṃ sammā hetunā
 nayena gacchantiyā. Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṃ vīriyaṃ pañṇā
 ca yogino ajjhattikaṃ aṅgaṃ, itaradvayaṃ bāhiraṃ aṅgaṃ. Tatthāpi⁴
 kalyāṇamittasannissayeneva sesaṃ catubbidhaṃ ijjhati,
 kalyāṇamittassevettha bahukārataṃ dassento satthā “**kalyāṇamittasetaṃ**
meghiya bhikkhuno pāṭikaṅkhaṇ”⁵ti-ādinā desanaṃ vaḍḍhesi. Tattha
pāṭikaṅkhanti ekaṃsena icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho. **Yanti**

1. Ma 1. 199; Am 3. 359 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 399; Khu 8. 249 piṭṭhesu.

3. Am 3. 169 piṭṭhe.

4. Tatthāpi (Udāna-Ṭṭha 212 piṭṭhe.)

kiriyaṇaparāmasanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—“sīlavā bhavissatī”ti ettha yadetam kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṃ sīlasampannattam, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṃ tassa paṭikaṅkham, avassambhāvī ekamseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatīti-ādīsupi eseva nayo.

Evam bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṃ anādiyitvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavisitvā tādisaṃ vippakāraṃ pattassa āyasmato meghiyaassa kalyāṇamittatādinaṃ sakalaṃ sāsanasampadaṃ dassetvā idānissa tattha ādaraajātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tassa tesaṃ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṃ pakāsetvā tato paraṃ arahattassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto “**tena ca pana meghiya bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā**”ti-ādīmāha. Tattha **tenā**ti evaṃ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasīlādiguṇasamannāgatena. Tenevāha “**imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāya**”ti. **Uttarī**ti āradhataruṇavipassanassa rāgādiparissayā ce uppajjeyyūṃ, tesaṃ visodhanatthaṃ tato uddham cattāro dhammā bhāvetabbā uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṃ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyā**ti kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamatto sālilāvakopamāya vibhāvetabbo. Evaṃbhūtaṃ bhāvanāvidhiṃ sandhāya vuttaṃ “asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā”ti. **Mettā**ti mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpādassa pahānāyā**ti vuttanayeneva uppannassa kopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyā**ti vuttanayeneva uppannānaṃ vitakkānaṃ pacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyā**ti “asmī”ti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchadanatthāya.

Aniccasaññinoti hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto tāvakālikato niccappaṭikkhepato ca “sabbe saṅkhārā aniccā”ti¹

1. Khu 1. 53; Khu 8. 128 piṭṭhesu.

pavatta-aniccānupassanāvasena aniccasaññino. **Anattasaññā saṅghātī** asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca “sabbe dhammā anattā”¹ti evaṃ pavatta-anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṅghahati atidaḥhaṃ patiṭṭhahati. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Tisu lakkhaṇesu hi ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ “aniccasaññino megghiya anattasaññā saṅghātī”ti. Anattalakkhaṇe sudiṭṭhe “asmī”ti uppajjanakamāno suppajahova hotīti āha “**anattasaññī asmimānasamugghātāṃ pāpuṇāti**”ti. **Diṭṭheva dhamme nibbānanti** diṭṭheva dhamme imasmiṃyeva attabhāve apaccayaparinibbānaṃ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo **visuddhimagge**² vuttanayena veditabbo.

Megghiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandakasuttādivaṇṇanā

4-5. Catutthe **āgamayamānoti** olokayamāno, buddho sahasā apavisitvā yāva sā kathā niṭṭhāti, tāva aṭṭhāsīti attho. Tenāha “**idamavocāti idam kathāvasānaṃ udikkhamāno**”ti. Aniccadukkhādivasena sabbadhammasantīraṇaṃ **adhipaññāvipassanāti** āha “**saṅkhārapariggahavipassanāñāṇassā**”ti. **Mānasanti** rāgopi cittampi arahattampi. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānasō”³ti ettha rāgo mānasāṃ. “Cittaṃ mano mānasā”⁴ti ettha cittaṃ. “Appattamānasō sekho, kālaṃ kayirā jane sutā”⁵ti ettha arahattaṃ. Idhāpi arahattameva adhippetāṃ. Tenāha “**appattamānasāti appatta-arahattā**”ti. Appattaṃ mānasāṃ arahattaṃ etehīti **appattamānasā**. Idāni citta-pari-yāyameva mānasasaddaṃ sandhāyāha “**arahattaṃ vā**”ti-ādi. Pañcamaṃ suviññeyyameva.

Nandakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 53; Khu 8. 128 piṭṭhesu.

2. Visuddhi 1. 173 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 122 piṭṭhe.

6. Sevanāsuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **jīvitasambhārā**ti jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbā**ti sammā ñāyena anavajja-uñchācariyādinā uddhamuddhamānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana samudānitā samāhatā nāma hontīti āha “**samāharitabbā**”ti. **Dukkhe**na **uppajjantī**ti sulabhuppādā na honti. Etena gocara-asappāyādibhāvaṃ dasseti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vā**ti bhummatthe upayogavacananti āha “**rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā**”ti. **Rattimye**va **pakkamitabbam** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato. **San̄khāpī**ti “yadatthamaham pabbajito, na metaṃ idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāham tadattham pabbajito, kiṃ me idha vāsenā”ti paṭisaṅkhāyapi. Tenāha “**sāmaññatthassa bhāvanāpāripūri-agamanam jānitvā**”ti. Anantaravāre **san̄khāpī**ti samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṃ jānitvā. **So puggalo anāpucchā pakkamitabbam, nānubandhitabboti** “so puggalo”ti padassa “nānubandhitabbo”ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhenapi so bhavati. **Tam puggalanti** so puggaloti paccattavacanam upayogavasena pariṇāmetvā tam puggalam anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthagasena hi vibhattipariṇāmoti. **Āpucchā pakkamitabbanti** ca kataññukataveditāya niyojanam. **Evarūpoti** yam nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi na parissayo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi, na pariccajittabboti dasseti “**sacepī**”ti-ādinā.

Sevanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sutavāsuttādivaṇṇanā

7-10. Sattame **abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇanti**-ādi desanāsīsameva, sotāpannādayopi pana abhabbāva, puthujjanakhīṇāsavānam nindāpasamsatthampi evaṃ vuttaṃ. Puthujjano nāma gārayho mātughātādīni karoti, khīṇāsavo pana pāsamsa kunthakipillikaghātādīnapi na karotīti. **Sannidhikārakam kāme paribhuñjitunti** yathā gihibhūto sannidhim katvā vatthukāme paribhuñjati, evaṃ tilataṇḍulasappinavanītādīni

sannidhiṃ katvā idāni paribhuñjituṃ abhabboti attho. Vatthukāme pana nidahitvā paribhuñjantā tannissitaṃ kilesakāmampi nidahitvā paribhuñjanti nāmāti āha “**vatthukāmakilesakāme**”ti. Nanu ca khīṇāsavasassa vasaṇatthāne tilataṇḍulādayo paññāyanti? Na pana te attano atthāya nidhenti, aphāsukapabbajitādīnaṃ atthāya nidhenti. Anāgāmiṃsa kathanti? Tassapi pañca kāmagaṇā sabbasova pahīnā, dhammena pana laddhaṃ vicāretvā paribhuñjati. Akappiyakāmagaṇe sandhāyetaṃ vuttaṃ, na mañcapīṭha-attharaṇapāvuraṇādisannissitaṃ. **Seyyathāpi pubbe agāriyabhūto**ti yathā pubbe gihibhūto paribhuñjati, evaṃ paribhuñjituṃ abhabbo. Agāramajjhe vasaṇtā hi sotāpannādayo yāvajīvaṃ gihibyañjanaṃ tiṭṭhanti. Khīṇāsavo pana arahattaṃ patvāva manussabhūto parinibbāti vā pabbajati vā. Cātumahārājikādīsu kāmāvacaradevesu muhuttampi na tiṭṭhati. Kasmā? Vivekaṭṭhānassa abhāvā. Bhummadevattabhāva pana ṭhito arahattaṃ patvāpi tiṭṭhati vivekaṭṭhānaṃ sambhāvā. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Sutavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhanādavagga

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame avāpurenti vivaranti dvāraṃ etenāti **avāpuraṇaṃ**. Rajaṃ haranti etenāti **rajoharaṇaṃ**. **Kaḷopihatthoti** vilīvamayaabhājanahattho, “cammamayabhājanahattho”ti ca vadanti. Chinnāni visāṇāni etassāti chinnavisāṇo, usabho ca so chinnavisāṇo cāti **usabhachinnavisāṇo**. Visesaṇaparo yaṃ samāso. **Ahikuṇapena vāti**-ādi atijegucchappaṭikūlakūṇapadassanattamaṃ vuttaṃ. **Kaṇṭhe āsattenāti** kenacideva paccatthikena ānetvā kaṇṭhe baddhena, omukkenāti attho. **Aṭṭo** āturo duggandhapīḷāya pīḷito. **Accayassa paṭiggaṇhanaṃ** vā adhivāsaṇaṃ. Evaṃ hi so kāraṇaṃ desiyamāne

tato vigato nāma hoti. Tenāha “**paṭiggaṇhatūti khamatū**”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sa-upādisesasuttavaṇṇanā

12. Dutiye bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha “**accharāsaṅghātamattampī**”ti.

Sa-upādisesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Koṭṭhikasuttavaṇṇanā

13. Tatiye diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tasmiṃ veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Tenāha “**imasmimyeva attabhāve**”ti. Catuppañcakkhandhaphalatāya saññābhavūpagaṃ kammaṃ **bahuvedanīyaṃ**. Ekakkhandhaphalattā asaññābhavūpagaṃ kammaṃ “**appavedanīyaṃ**”ti vuttaṃ. Keci pana “arūpāvacarakammaṃ bahukālaṃ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṃ, itaraṃ appavedanīyaṃ. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahuvedanīyaṃ, parittaṃ kammaṃ appavedanīyaṃ”ti vadanti. **Vedanīyanti** paccayantarasaṃvāye vipākuppādanasaṃmatthaṃ, na āradhaviṇṇaṃ. **Avedanīyanti** paccayavekallena vipaccitūṃ asaṃmatthaṃ ahoṣikammādhībhedaṃ.

Koṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samiddhisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **samiddhī**ti therassa kira attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhīveva saṅkhāto. Tenāha “**attabhāvasamiddhatāyā**”ti-ādi. **Rūpadhātu-ādisūti ādi**-saddena saddadhātu-ādiṃ saṅgaṇhāti.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gaṇḍasuttādivaṇṇanā

15-19. Pañcame **mātāpettikasambhavassāti** mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtassa.

Ucchādanadhammassāti ucchādetabbasabhāvassa. **Parimaddanadhammassāti** parimadditabbasabhāvassa. Ettha ca odanakummāsūpacaya-ucchādanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedanaviddhaṃsanapadehi hāni. Purimehi vā samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti evaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesarū suviññeyyameva. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Gaṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Velāmasuttavaṇṇanā

20. Dasame **sakuṇḍakabhattanti** sakuṇḍakaṃ uttaṇḍulabhattam. Parittehi sakuṇḍehi taṇḍulehipi saddhiṃ vipakkabhattam uttaṇḍulameva hoti. Biḷaṅgaṃ vuccati āraṇālaṃ, biḷaṅgato nibbattanato tadeva kañjiyato jātanti kañjiyaṃ, taṃ dutiyaṃ etassāti **biḷaṅgadutiyaṃ, taṃ kañjiyadutiyaṃ** vuttam. **Asakkaritvāti** deyyadhammampi puggalampi asakkaritvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṃ asampannakāro, puggalassa asakkaraṇaṃ agarukaraṇaṃ. Deyyadhammaṃ asakkaronto hi uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāraṃ deti, na sampannaṃ karoti. Puggalaṃ asakkaronto nisīdanaṭṭhānaṃ asammajjitvā yattha tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā dārakaṃ pesetvā deti. **Acittīkatvāti** na cittaṃ katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṃ citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti cittikaraṇaṃ sambhāvanakiriyā, tappaṭikkhepato acittikaraṇaṃ asambhāvanakiriyā. **Apaviddhanti** ucchiṭṭhādichadḍanīyadhammaṃ viya avakhittakaṃ. Yo hi chaḍḍetukāmo hutvā rogino sarīre odanādīni majjitvā vammike rogaṃ pakkhipanto viya deti, ayaṃ apaviddhaṃ deti nāma. **Anāgamanadiṭṭhikoti** “addhā imassa dānassa phalaṃ mama āgacchatī”ti evaṃ yassa kammassakatadiṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko. Ayaṃ pana na tādīsoti anāgamanadiṭṭhiko, phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ hutvā na detīti attho. Tenāha “**na kammaṇca phalaṇca saddahitvā detī**”ti.

Velāmoti ettha **mā**-saddo paṭisedhavadano,
 jātigottarūpabhogādiguṇānaṃ velā mariyādā natthi etasminti velāmo. Atha
 vā yathāvuttaguṇānaṃ velā mariyādā amati osānaṃ gacchati etasminti
velāmo, velaṃ vā mariyādaṃ amati gacchati atikkamatīti **velāmo**. Tenāha
 “**jātigotta -pa- evaṃladdhanāmo**”ti. Dīyatīti dānaṃ, dānavatthu. Taṃ
 aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggaṃ**. Dānaṃ vā gaṇhanti etthāti **dānaggaṃ**,
 evaṃ **bhattaggaṃ**, parivesanaṭṭhānaṃ. **Dukūlasandanānīti**
 rajatabhājanādinissite dukūle khīrassa sandanaṃ etesanti dukūlasandanāni.
Kaṃsūpadhāraṇānīti rajatamayadobhabhājanāni. Tenāha
 “**rajatamayakhīrapaṭicchakānī**”ti. Rajatamayāni khīrapaṭicchakāni
 khīrapaṭiggahabhājanāni etesanti **rajatamayakhīrapaṭicchakāni**. **Sodheyyāti**
 mahapphalabhāvakaraṇena visodheyya. Mahapphalabhāvappattiyā hi
 dakkhiṇā visujjhati nāma.

Maggenāgataṃ anivattanasaraṇanti iminā lokuttarasaraṇagamaṇaṃ
 dīpeti. **Apareti**-ādinā lokiyasaraṇagamaṇaṃ vuttaṃ. **Saraṇaṃ** nāma tiṇṇaṃ
 ratanānaṃ jīvitapariccāgamayaṃ puññaṃ sabbasampattim deti, tasmā
 mahapphalataranti adhippāyo. Idañca “sace tvaṃ yathā gahitaṃ saraṇaṃ na
 bhindissasi, evāhaṃ taṃ māremī”ti yadipi koci tiṇhena satthena jīvitā
 voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ buddhaṃ na buddhoti, dhammaṃ na
 dhammoti, saṃghaṃ na saṃghoti vadāmi”ti dāḥataraṃ katvā gahitassa
 vasena vuttaṃ. **Maggenāgataṃ** lokuttarasīlaṃ sandhāya vadati. **Apareti**-
 ādinā pana lokiyasīlaṃ vuttaṃ. Sabbesaṃ sattānaṃ
 jīvitadānādinihitadaṇḍatāya sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa
 mahapphalamahānisaṃsatā veditabbā.

Upasīṅghanamattanti ghāyanamattaṃ. **Gaddohanamattanti** pāḥantare
 godohanamattaṃ kālanti attho. So ca na sakalo godohanakkhaṇo adhippetoti
 dassetuṃ “**gāviyā ekavāraṃ thana-añchanamattan**”ti attho vutto.
Añchanamattanti ākaḍḍhanamattaṃ. Gāviyā thanaṃ gahetvā
 ekakhīrabinduduhanakālamattampi gadduhanamattanti vadanti. Ettakampi hi
 kālaṃ yo vasanagabbhapariveṇavihārūpacāraparicchedena vā aparimāṇasu

lokadhātūsu sabbasatte hitapharaṇaṃ mettacittaṃ bhāvetuṃ sakkoti, idaṃ tato yathāvuttadānādito mahapphalataraṃ.

Velāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīhanādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sattāvāsavagga

1. Tiṭṭhānasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **amamā**ti vatthābharaṇapānabhojanādīsupi mamattavirahitā. **Apariggahā**ti itthipariggahena apariggahā. Tesāṃ kira “ayaṃ mayhaṃ bhariyā”ti mamattaṃ na hoti, mātaraṃ vā bhaginiṃ vā disvā chandarāgo na uppajjati. Dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātuthanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesaṃ mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitāti keci.

Apicettha¹ uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha kira tesu tesu padasesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārasamā² manoramā rukkhā tesāṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādheti. Yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggaṃ tiṭṭhanti. Jalāsayāpi vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhaṃ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesāṃ atidīghādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitaṃ yāvatāyukaṃ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca nesaṃ kasivaṇijjādivasena āhārapariyeythivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha giṃhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇho

1. Sārattha-Ṭī 1. 273 piṭṭhādīsū passitabbaṃ.

2. Kūṭāgārupamā (Sārattha-Ṭī 1. 273 piṭṭhe.)

utu hoti, evameva sabbakālaṃ tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesaṃ koci upaghāto vihesā vā uppajjati. Akatṭhapākimeva sāliṃ akaṇaṃ athusāṃ suddhaṃ sugandhaṃ taṇḍulapphalaṃ paribhuñjanti. Taṃ bhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso soso kāso sāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati, na ca te khujjā vā vāmaṇā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikaḷaṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātitthulā nātikālā naccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandaṃ mukhī visālakkhī mudugattā sahitorū odātadantā gambhīraṇābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālomā subhagā utusukhasamphassā saṇhā sakhilā sukhasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti, purisā ca pañcavīsativassuddesikā viya. Na puttadāresu¹ rajjanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā viya yathāsakaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ, gabbhapariharaṇamūlakaṃ vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti. Rattakañcukato kañcanaapaṭimā viya dāraḷā mātukucchito amakkhitā eva semhādīnā sukheneva nikkhamanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā te vicaraṇakappadesaṃ ṭhapetvā anapekkhā yathārucci gacchati. Tesāṃ tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti. Tesāṃ kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dāraḷā yāpenti, evaṃ pana vaḍḍhentā katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dāraḷā purise. Kapparukkhato eva ca tesāṃ tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāviraḡavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudusukhasamphassāni vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti.

1. Na puttā mātādīsu (Sāratthaṭṭhi 1. 274 piṭṭhe.)

nānāvidharasmijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni
 anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni
 sīsūpagagīvūpagahatthūpagakaṭūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni
 kapparukkhato olambanti. Tathā
 vīṇāmudiṅgapaṇavasammatālasaṅkhavaṃsavetālaparivādinīvallakīpabhutikā
 tūriyabhaṇḍāpi tato tato olambanti. Tattha bahū phalarukkhā kumbhamattāni
 phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te sattāhampi
 khuppiṇāpāsāhi na bādhīyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā suppatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā
 nātisītā naccuṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ
 surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakikā kakkhaḷagacchalatā honti,
 akaṇṭakā pupphaphalasampannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva
 rasaṃ paggharanti, nahāyitukāmā ca nadititthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni
 ṭhapetvā nadiṃ otarivā nhatvā uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṃ upariṭṭhimaṃ
 vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesāṃ evaṃ hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti.
 Tato eva na tesāṃ koci viggaho vā vivādo vā. Sattāhikā eva ca nesaṃ
 kāmaratikīlā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukke sayitukāmā
 honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati. Mate ca satte disvā na rodanti na
 socanti. Tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca nesaṃ tathārūpā
 sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ
 vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā
 pettivisaṃ vā upapajjanti. Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena
 te devaloke nibbantāntī vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ
 āyuppaṃaṇaṃ, sabbametaṃ tesāṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti.

Tiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **esanataṇhāti**¹ bhogānaṃ pariyesanavasena pavattā taṇhā.
Esitataṇhāti pariyaṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā.

1. Dī-Ṭī 2. 98 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti **pariyesanā**, āsayato payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha “**taṇhāya sati hotī**”ti. **Rūpādi-ārammaṇappaṭilābho**ti savatthukānaṃ rūpādi ārammaṇānaṃ gavesanavasena paṭilābho. Yam¹ pana अपariyiṭṭhamyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammassa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha “**so hi pariyesanāya sati hotī**”ti.

Sukhavinicchayanti sukhaṃ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo. Sukhaṃ sabhāvato samudayato atthaṅgamato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañāṇaṃva sukhavinicchayaṃ. **Jaññāti** jāneyya. “Subhaṃ sukhaṃ”ti-ādikaṃ ārammaṇe abhūtākāraṃ vividhaṃ ninnabhāvena cinoti āropeṭīti **vinicchayo**, assādānupassanā taṇhā. Diṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṃ pana sutteti** sakkapañhasutte². Tattha hi “chando kho devānaminda vitakkanidāno”ti² āgataṃ. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Vitakkeneva vinicchinantīti** etena “vinicchinati etenāti vinicchayo”ti vinicchayasaddassa karaṇasādhanaṃ. **Ettakanti**-ādi vinicchayanākāradassanaṃ.

Chandanatṭhena chando, evaṃ rañjanaṭṭhena rāgoti **chandarāgo**. Svāyaṃ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha “**dubbalarāgassādhivacanan**”ti. **Ajjhosānanti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivesanaṃ. “Mayhaṃ idan”ti hi taṇhāgāyo yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha “**ahaṃ mamantī**”ti.

Balavasanniṭṭhānanti ca tesāṃ gāhānaṃ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānavasena abhiniviṭṭhassa attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṃ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṃ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena **parehi sādharāṇabhāvassa** asahamāno hoti puggalo, so dhammo **asahanatā**. **Evaṃ vacanatthaṃ vadanti** niruttinayena. Saddalakkhaṇena pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo

1. Gavesanavasena pavattiyam (Ka)

2. Dī 2. 221 piṭṭhe.

maccharo, tassa bhāvo, kammaṃ vā **macchariyaṃ**, maccharo dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṃ **ārakkhoti** āha “**dvāra -pa-sutthu rakkhaṇaṃ**”ti.

Attano phalaṃ karotīti karaṇaṃ, yaṃ kiñci kāraṇaṃ. Adhikaṃ karaṇanti **adhikaraṇaṃ**, visesakāraṇaṃ. Visesakāraṇaṃca bhogaṇaṃ ārakkhadaṇḍādānādi-anatthasambhavassāti vuttaṃ “**ārakkhādhikaraṇaṃ**”ti-ādi. **Paranisedhanatthanti** māraṇādinā paresaṃ vibādhanaṭṭhaṃ. Ādiyanti etenāti ādānaṃ, daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādāna**, daṇḍaṃ āharitvā paraviheṭṭhanacittuppādo. **Satthādānepi** eseṇa nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbo kalaho **vācākalaho**. Virujjhanavasena virūpaṃ gaṇhāti etenāti **viggaho**. Viruddhaṃ vadati etenāti **vivādo**. “Tuvaṃ tuvaṃ”ti agāravavacanasahacaraṇato **tuvaṃtuvaṃ**. Sabbepi te tathāpavattadosasahagatā cittuppādā veditabbā. Tenāha bhagavā “**aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti**”ti.

Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sattāvāsasuttādivaṇṇanā

24-25. Catutthe sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā**, nānattasaññi-ādibhedā sattānikāyā. Yasmāte te sattānivāsā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti. Samudāyācāro hi avayavassa yathā “rukkhe sākha”ti, tasmā “**sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho**”ti vuttaṃ. **Suddhāvāsāpi sattāvāso** “na so bhikkhave sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehi”ti¹ vacanato. Yadi evaṃ te kasmā idha na gahikāti tattha kāraṇamāha “**asabbakālikattā**”ti-ādi. Vehapphalā pana catuttheyeva sattāvāse bhajantīti daṭṭhabbaṃ. Pañcamaṃ uttānameva.

Sattāvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Silāyūpasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe pamāṇamajjhimaṣṣa purisaṣṣa catuvīsataṅguliko hattho **kukku**, “kakkū”tipi tasseeva nāmaṃ. **Aṭṭha kukkū upari nemassāti** aṭṭha hatthā āvāṣassa upari uggantvā ṭhitā bhaveyyuṃ. Sesamettha uttānameva.

Silāyūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamaverasuttavaṇṇanā

27. Sattame¹ **yato**ti yasmim kāle. Ayaṃ hi to-saddo dā-saddo viya idha kālavisayo, yadāti vuttaṃ hoti. **Bhayāni verānīti** bhīyate **bhayaṃ**, bhayena yogā, bhāyitabbena vā bhayaṃ eva verappasavaṭṭhena **veranti** ca laddhanāmā cetanādayo. Paṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattiyanti, ubhayesañca verāvahā, tato eva cete bhāyitabbā verasañjanakā nāmāti. Sotassa ariyamaggassa ādito pajjanaṃ paṭipatti adhiḡamo sotāpatti, tadatthāya tattha patiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni**. Duvidham² hi sotāpattiyaṅgaṃ sotāpatti-atthāya ca aṅgaṃ kārāṇaṃ, yaṃ sotāpattimaggappaṭilābhato pubbabhāge sotāpattippaṭilābhāya saṃvattati, “sappurisasamsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammapaṭipatti”ti³ evaṃ āgataṃ. Paṭiladdhaguṇassa ca sotāpattim patvā ṭhitassa aṅgaṃ, yaṃ “sotāpannassa aṅgaṃ”tipi vuccati “sotāpanno aṅgīyati ñāyati etenā”ti katvā, buddhe aveccappasādādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Idamidhādhippetam.

Khīṇanirayoti-ādīsu āyatim tattha anuppaṭṭhanatāya khīṇo nirayo mayhanti so ahaṃ khīṇanirayo. Esa nayo sabbattha. **Sotāpannoti** maggasotaṃ āpanno. **Avinipātadhammoti** na vinipātasabhāvo. **Niyatoti** paṭhamamaggasaṅkhātēna sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasaṅkhāto sambodhi param

1. Saṃ-Ṭī 2. 84 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Saṃ-Ṭī 2. 67 piṭṭhedīsu passitabbaṃ.

3. Dī 3. 190 piṭṭhe.

ayanam mayhanti soham sambodhiparāyaṇo, sambodhim avassam abhisambujjhanakoti attho.

Pāṇātipātapaccayāti pāṇātipātakammassa karaṇahetu. **Bhayaṃ veranti** atthato ekam. Veram vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato “bhayan”ti vuccati. Taṅca panetaṃ duvidham hoti bāhiraṃ ajjhantikanti. Ekena hi ekassa pitā mārīto hoti. So cinteti “etena kira me pitā mārīto, ahampi tamyeva māressāmī”ti nisitaṃ sattham ādāya carati. Yā tassa abbhantare uppannā veracetanā, idam **bāhiraṃ veram** nāma tassa verassa mūlabhūtaṃ verakārakapuggalato bahibhāvattā. Yā pana itarassa “ayaṃ kira maṃ māressāmīti carati, ahameva naṃ paṭhamataram māressāmī”ti cetanā uppajjati, idam **ajjhantikam veram** nāma. Idam tāva ubhayampi diṭṭhadhammikameva. Yā pana taṃ niraye uppannam disvā “etaṃ paharissāmī”ti jalitaṃ ayamuggaram gaṇhantassa nirayapālassa cetanā uppajjati, idamassa samparāyikam bāhiraṃ veram. Yā cassa “ayaṃ niddosaṃ maṃ paharissāmīti āgacchati, ahameva naṃ paṭhamataram paharissāmī”ti cetanā uppajjati, idamassa samparāyikam ajjhantaṃ veram. Yam panetaṃ bāhiraṃ veram, taṃ aṭṭhakathāsu “puggalaveran”ti vuccati. **Dukkham domanassanti** atthato ekameva. Yathā cettha, evaṃ sesesupi “iminā mama bhaṇḍam haṭam, mayham dāresu cārittaṃ āpannam, musā vatvā attho bhaggo, surāmadamattena idam nāma katan”ti-ādinā nayena verappavatti veditabbā.

Aveccappasādenāti adhigatena acalappasādena. **Ariyakante**hīti pañcahi sīlehi. Tāni hi ariyānam kantāni piyāni bhavanti, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti, tasmā “ariyakantāni”ti vuccanti. Sesamettha yaṃ vattabham siyā, taṃ sabbam **visuddhimagge anussatiniddese**¹ vuttanti veditabham.

Paṭhamaverasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi 1. 215 piṭṭhe.

9. Āghātavatthusuttavaṇṇanā

29. Navame vasati ettha phalaṃ tannimittatāya pavattatīti **vatthu**, kāraṇanti āha **“āghātavatthūnī”**ti. Kopo nāmāyaṃ yasmiṃ vatthusmiṃ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ **“bandhati”**ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjateva. Taṃ sandhāyāha **“āghātaṃ bandhati”**ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattaṇaṃ uppādanamevāti vuttaṃ **“uppādeti”**ti.

Āghātavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Āghātaṭṭhavinayasuttavaṇṇanā

30. Dasame **taṃ kutettha labbhāti** ettha **tanti** kiriyāparāmasanaṃ. Padaññhārena ca attho veditabboti **“taṃ anattacaraṇaṃ mā ahoṣī”**ti-ādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṃ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā. Te kassa ruciyā dukkhitā sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmim mayhaṃ anattacaraṇaṃ, taṃ kutettha labbhāti adhippāyo. Atha vā **taṃ kopakāraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetā, yadidaṃ khandhapañcakaṃ yaṃ “satto”ti vuccati, te saṅkhārā ittarakhaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyuraṃ** aññatra anattupattito.

Āghātaṭṭhavinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā

31. Ekādasame **anupubbanirodhāti** anupubbena anukkamena pavattettabbanirodhā. Tenāha **“anupaṭipāṭinirodhā”**ti.

Anupubbanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattāvāsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāvagga

1. Anupubbavīhārasuttavaṇṇanā

32. Catutthassa paṭhame anupubbato viharitabbāti **anupubbavīhārā**. **Anupaṭipāṭiyā**ti anukkamena. **Samāpajjitabbavīhārā**ti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavīhārā.

Anupubbavīhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anupubbavīhārasamāpattisuttādivaṇṇanā

33-34. Dutiye chātaraṃ vuccati taṇhādiṭṭhiyo kāmānaṃ pātabbato tāsāṃ vasena vattanato, tanninnattā natthi etesu chātanti **nicchātā**. Tenāha “**taṇhādiṭṭhicchātānaṃ**”ti-ādi. Tatiye natthi vattabbarā.

Anupubbavīhārasamāpattisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Gāvīupamāsuttavaṇṇanā

35. Catutthe **pabbatacārīnī**ti pakatiyā pabbate bahulacārīnī. **Akhettaññū**¹ agocaraññū. Samādhīparipanthānaṃ visodhanānabhiññatāya **bālo** Jhānassa paṇaḥbhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto**. Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū**. Sabbathāpi samāpattikosallābhāvena **akusalo**. Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo**. Abhāvanāya **abyatto**. Abahulīkārena **akhettaññū**. Sammadeva anadhiṭṭhānato **akusaloti** yojetabbarā. **Ubhato bhaṭṭhoti** ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaṇaṭāya na suppatiṭṭhitatāya sa-ussāhopi vināsato asāmatthiyato ca jhānadvayato parihīno.

Gāvīupamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 178 piṭṭhepi passitabbarā.

5. Jhānasuttavaṇṇanā

36. Pañcame **aniccatoti** iminā niccappaṭikkhepato tesaṃ aniccatamāha. Tato eva udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yaṃ hi niccaṃ na hoti, taṃ udayavayaparicchinnaṃ jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇataṃ ittarakkhaṇameva ca hoti. **Dukkhatoti** na sukhato. Iminā sukhappaṭikkhepato tesaṃ dukkhatamāha. Tato eva ca abhiṇhappaṭipīḷanato dukkhavattthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṇhappaṭipīḷanato nirantaradukkhātāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtā. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharato uppāḍajarābhaṅgehi uddhumātapakkabhijjanato ca **gaṇḍato**. Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca **sallato**. Avaḍḍhi-āvaṇanato aghavattthuto ca **aghato**. Aseribhāvajanato ābādhappaṭiṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmarāṇehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāminivāsikāravēdaka-adhiṭṭhāyakavirahato **suññato**. Atthappaṭikkhepaṭṭhena **anattato**. Rūpādīdhammāpi yathā na ettha attā atthīti **anattā**, evaṃ sayampi attā na hontīti **anattā**. Tenā abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti.

Lakkhaṇattayameva sukhāvaḥonetthaṃ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ “**yasmā aniccato**”ti-ādi vuttaṃ. **Antosamāpattiyanti** samāpattīnaṃ sahaḷātātāya samāpattīnaṃ abbhantare cittaṃ paṭisaṃharatīti tappaṭibaddhachandarāgādīkilesavikkhambhanena vipassanācittaṃ paṭisaṃharati. Tenāha “**moceti apanetī**”ti. **Savanavasena**ti “sabbasaṅkhārasamatho”ti-ādinā savanavasena. **Thutivasena**ti tatheva thomaṇāvasena guṇato saṅkittanavasena. **Pariyattivasena**ti tassa dhammassa pariyaḥpuṇanavasena. **Paññattivāsena**ti tadatthassa paññāpanavasena. Ārammaṇakaraṇavaseneva upasaṃharati maggacittaṃ, “etaṃ santaṃ”ti-ādi pana avadhāraṇanivattitattadassanaṃ. Yathā vipassanā “etaṃ santaṃ etaṃ paṇītan”ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati, evaṃ maggo nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbepi

visese asammohato paṭivijjhanto tattha cittaṃ upasaṃharati. Tenāha “**iminā pana ākārenā**”ti-ādi.

So tattha ṭhitoti so adandhavipassako yogī tattha tāya aniccādilakkhaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbasoti** sabbattha tassa tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotīti** heṭṭhimamaggāvahāsu eva samathavipassanāya chandarāgaṃ pahāya aggamaggāvahāsu nikantiṃ pariyādātuṃ asakkonto anāgāmitāyameva saṇṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa samatikkantattā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. **Anenāti** yoginā. **Taṃ atikkammāti** idaṃ yo paṭhamam pañcavokāra-ekavokārapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vissajjetvā tato arūpasamāpattim samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**idāni arūpaṃ sammasatī**”ti.

Jhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ānandasuttavaṇṇanā

37. Chaṭṭhe okāsaṃ avasaraṃ adhigacchati etenāti **okāsādhigamo**, maggaphalasukhādigamāya okāsabhāvato vā okāso, tassa adhigamo **okāsādhigamo**. Ettha ca dīghanikāyeneva¹ pana suttantadesanāyaṃ paṭhamajjhānaṃ, catutthajjhānaṃ, arahattamaggoti tayo okāsādhigamā āgatā. Tattha² paṭhamam jhānaṃ pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhatīti “**paṭhamo okāsādhigamo**”ti vuttaṃ. Catutthajjhānaṃ pana sukhadukkhaṃ vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhatīti **dutiyo okāsādhigamo**. Arahattamaggo sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhatīti “**tatiyo okāsādhigamo**”ti vutto. Idha pana vakkhamānāni tīṇi arūpajjhānāni sandhāya “**okāsādhigamo**”ti vuttaṃ. Tesamyeva ca gahaṇe kāraṇaṃ sayameva vakkhati.

1. Dī 2. 173 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 236-7 piṭṭhesu.

Sattānaṃ visuddhiṃ pāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhiijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhipāpanatthāya samatikkamanatthāya. Āyatim anuppajjanaṃ hi idha “samatikkamo”ti vuttaṃ. **Atthaṃ gamanatthāyāti** kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnāṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, samucchedabhāvo ariyamaggoti āha “**sahavipassanakassa maggassā**”ti. **Paccakkhakaraṇatthāyāti** attapaccakkhatāya. Parapaccayena vinā paccakkhakaraṇaṃ hi “sacchikiriyā”ti vuccati. **Asambhinnanti** pittasemhādīhi apalibuddhaṃ anupahataṃ.

Rāgānugato samādhi **abhinato** nāma hoti ārammaṇe abhimukhābhāvena pavattiyā, dosānugato pana **apanato** apagamanavasena pavattiyā, tadubhayappaṭikkhepena “**na cābhinato na cāpanato**”ti vuttanti āha “**rāgavasena**”ti-ādi. **Na sasaṅkhāraniggayhavāritagatoti** lokiyaajjhānacittāni viya na sasaṅkhārena sappayogena tadaṅgappahānavikkhambhanappahānavasena ca niggahetvā vāretvā ṭhito. Kiñcaraḥi kilesānaṃ chinnante uppanno. Tathābhūtaṃ phalasamādhiṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha “**na sasaṅkhārena -pa- chinnante uppanno**”ti.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

38. Sattame **lokāyatavādakā**ti āyatim hitaṃ loko na yatati na viruhati etenāti lokāyataṃ, vitaṇḍasatthaṃ. Taṃ hi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādentī, taṃ vadantīti **lokāyatavādakā**.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā¹, so eva “**daḷhadhammā**”ti vutto. Paṭisattuvidhamanattaṃ dhanuṃ gaṇhātīti **dhanuggaho**. So eva usum saraṃ asati khipatīti **issāso**. **Dvisahassathāmanti** lohādibhāraṃ vahitum samatthaṃ dvisahassathāmaṃ. Tenāha “**dvisahassathāmaṃ nāmā**”ti-ādi. **Daṇḍeti** dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇāti** dīghato yattakaṃ kaṇḍassa pamāṇaṃ,

1. Am-Ṭī 2. 302; Sam-Ṭī 1. 159 piṭṭhesupi passitabbari.

tatthake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropitesuyeve jiyādaṇḍesu so ce bhāro pathavito muccati, evaṃ idaṃ dvisahassathāmaṃ nāma dhanūti daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippoti** uggahitadhanusippo. **Katahatthoti** thiratarāṃ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasibhūto **katahattho** nāma hotīti āha “**ciṇṇavasibhāvo**”ti. Kataṃ rājakulādīsu upecca asanaṃ etena so **katūpāsanoti** āha “**rājakulādīsu dassitasippo**”ti. **Evaṃ katanti** evaṃ antosusirakaraṇādinā sallahukaṃ kattaṃ.

Lokāyaticasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devāsurasāṅgāmasuttādivaṇṇanā

39-40. Aṭṭhame **abhiyimsūti** kadā abhiyimsu? Yadā balavanto ahesuṃ, tadā. Tatrāyamanupubbikathā¹—sakko kira magadharatṭhe macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vatapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti. Taṃ balavakammānubhāvena sapariṣaṃ sesadevatā dasahi ṭhānehi adhigaṇhantaṃ disvā “āgantukadevaputtā āgatā”ti nevāsikā gandhapānaṃ sajjayimsu. Sakko sakaparasāya saññaṃ adāsi “mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivanākāramattameva dassethā”ti. Te tathā akaṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakhehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayimsu². Sakko “gaṇhatha puttahatāya putte”ti te pādesu gahetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejena tadanuvattakāpi sabbe tattheva patimsu. Te sineruvemajjhakāle saññaṃ labhitvā “tātā suraṃ na pivimha, suraṃ na pivimhā”ti āhaṃsu. Tato paṭṭhāya **asurā** nāma jātā. Atha nesaṃ kammappaccaya-utusamuṭṭhānaṃ sinerussa hetṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti. Sakko tesāṃ nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

1. Saṃ-Ṭṭha 1. 309; Sārattha-Ṭṭi 1. 270 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ. 2. Saṅkasāyimsu (Ka)

“Antarā dvinnam̐ ayujjhapurānam̐,
 Pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā.
 Uraga karoṭi payassa ca hārī,
 Madanayutā caturo ca mahatthā”ti¹.

Dve nagarāni hi yuddhena gahetum̐ asakkuṇṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni devanagaraṇca asuranagaraṇca. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaram̐ pavisitvā dvāre pidahite asurānam̐ sataṣaḥsampi kiñci kātum̐ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, athāsurehi palāyitvā asuranagarassa dvāre pidahite sakkānam̐ sataṣaḥsampi kiñci kātum̐ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesam̐ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena āraḁkhā ṭhapitā. Tattha **uragasaddena** nāgā gahitā. Te hi uḁake balavanto honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesam̐ āraḁkhā. **Karoṭisaddena** supaṇṇā gahitā. Tesam̐ kira karoṭi nāma pānabhojanam̐, tena tam̐ nāmar̐ labhiṃsu, dutiyālinde tesam̐ āraḁkhā. **Payassahārisaddena** kumbhaṇḁā gahitā, dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesam̐ āraḁkhā. **Madanayutasaddena** yakkhā gahitā. Visamacārino kirate yujjhasoṇḁā, catutthālinde tesam̐ āraḁkhā. **Caturo ca mahatthā**ti cattāro mahārājāno vuttā, pañcamālinde tesam̐ āraḁkhā, tasmā yaḁi asurā kupitāvilacittā devapuram̐ upayanti yujjhītum̐. Yam̐ girino paṭhamam̐ paribhaṇḁam̐, tam̐ uragā paṭibāhayanti. Evaṃ sesesu sesā.

Te pana asurā āyuvaṇṇayasa-issariyasampattīhi tāvatimsasadisāva, tasmā antarā attānam̐ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya “na idaṃ devanagaram̐, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkenāmhākam̐ suram̐ pāyetvā vañcitā, devanagaraṇca no gahitam̐, gacchāma, tena saddhim̐ yujjhissāmā”ti hatthi-assarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakam̐ dvidhā bhetvā uṭṭhahanti. Te deve vuṭṭhe

1. Sam-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhepi.

vammikamakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ āruhituṃ ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamāṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmīṃ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dāruṃeṇḍakayuddhaṃ viya aññaṃaññasantāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhivā te asurapuraṃyeva pavesetvā nivattanti. Yadā pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkivā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṃ ekatova hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampi ṇḍitānīpi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa taṃ pavattiṃ ārocenti. Sakko tesāṃ vacanaṃ sutvā diyaddhayaḥjanasatikāṃ vejayantarathaṃ āruya sayāṃ vā nikkhamati, ekaṃ puttaṃ vā peseti. Yadā devā puna apaccāgamanāya asure jiniṃsu, tadā sakko asure palāpetvā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṃ datvā vediyapāde vajirahatthā indapaṭimāyo ṭhapesi. Asurā kālena kālaṃ utṭhahivā paṭimāyo disvā “sakko appamatto tiṭṭhatī”ti tatova nivattanti. Idha pana yadā asurānaṃ jayo ahosi, devānaṃ parājayo, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “parājitā ca bhikkhave devā apayīmsuyeva uttarenābhimukhā, abhiyīmsu asurā”ti.

Dakkhiṇābhimukhā hutvāti cakkavālapabbatābhimukhā hutvā. Asurā kira devehi parājitā palāyantā cakkavālapabbatābhimukhaṃ gantvā cakkavālamahāsamuddapiṭṭhiyaṃ rajatapattavaṇṇe vālikāpuline yattha paṇṇakuṭiyo māpetvā isayo vasanti, tattha gantvā isīnaṃ assamapadena gacchantā “sakko imehi saddhiṃ mantetvā amhe nāseti, gaṇhatha puttahatāya putte”ti kupitā assamapadepānīyaghaṭacaṅkamanapaṇṇasālādīni viddhaṃsenti. Isayo araṇṇato phalāphalaṃ ādāya āgatā disvā puna dukkhena paṭipākatikāṃ karonti, tepi punappunaṃ tatheva parājitā gantvā vināsenti. Tena vuttaṃ “parājitā ca kho bhikkhave asurā apayīmsuyeva dakkhiṇenābhimukhā”ti. Navamaṃ uttānatthameva.

Devāsurasāṅgāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tapussasuttavaṇṇanā

41. Dasame **pakkhandatī**ti pavisati. **Pasīdatī**ti pasādaṃ abhiruciṃ āpajjati, paṭiṭṭhāti vumuccatīti attho. **Kathāpābhatanti** kathāya mūlaṃ. Mūlaṃ hi “pābhatan”ti vuccati. Yathāha—

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.
Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃ va sandhaman”ti¹.

Tenevāha “**kathāpābhatanti kathāmūlan**”ti. Vitakkaggahaṇeneva taṃsahacarito vicāropi gahito. Tenevettha bahuvacananiddeso katoti āha “**vitakkesūti vitakkavicāresū**”ti.

Tapussasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaññaavagga

1. Sambādhasuttādivaṇṇanā

42-51. Aṭṭhamassa paṭhame **udāyī**ti tayo therā udāyī nāma kāḷudāyī lāḷudāyī mahā-udāyīti, idha kāḷudāyī adhippetoti āha “**udāyīti kāḷudāyitthero**”ti. **Sambādheti** sampīḷitatanhāsaṃkilesādinā sa-uppīlanatāya paramasambādhe. Ativiya saṅkaraṭṭhānabhūto hi nīvaraṇasambādho adhippeto. **Okāso**ti jhānassetam nāmaṃ. Nīvaraṇasambādhabhāvena hi jhānaṃ idha “okāso”ti vuttam. **Paṭilīnanisabhoti** vā paṭilīno hutvā seṭṭho, paṭilīnaṃ vā seṭṭhoti **paṭilīnanisabho**. Paṭilīnā nāma pahīnamānā vuccanti mānussayavasena uṇṇatābhāvato. Yathāha “kathaṅca bhikkhave bhikkhu paṭilīno hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃgato āyatim anuppādadhammo”ti². Sesam sabbattha uttānameva.

Sambādhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Navakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

1. Khu 5. 2 piṭṭhe Jātake.

2. Am 1. 350; Khu 7. 172 piṭṭhesu.

Dasakanipāta

1. Paṭhamapaṇṇāsaka

1. Ānisaṃsavagga

1. Kimitthiyasuttavaṇṇanā

1. Dasakanipātassa paṭhame **avippaṭisārattānā**ti avippaṭisārappayojanāni. **Avippaṭisārānisaṃsānā**ti avippaṭisārudayāni. Etena avippaṭisāro nāma sīlassa udayamattam, saṃvaddhitassa rukkhassa chāyāpupphasadisam, añño eva paṇānena nipphādetabbo samādhi-ādiguṇoti dasseti. “Yāva maggāmaggañānadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā”ti hi vacanato upakkilesavimutta-udayabbayañāṇato param ayaṇca vipassanā virajjanti yogāvacaro viratto puriso viya bhariyāya saṅkhārato¹ etenāti virāgo.

Kimitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā

2-5. Dutīye saṃsāramahogghassa paratīrabhāvato yo nam adhigacchati, tam pāreti gametīti **pāraṃ**, nibbānaṃ. Tabbidūratāya natthi ettha pāraṇti **apāraṃ**, saṃsāro. Tenāha “**orimatīrabhūtā tebhūmakavaṭṭā**”ti-ādi. tatiyādīsu natthi vattabbaṃ.

Cetanākaraṇīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **santaṃ santanti appetvā nisinnassāti**-ādīsu santaṃ santaṃ paṇītaṃ paṇītaṇti-ādīni vadati. Iminā pana ākārena tam paṭivijjhivā

1. Virajjatto puriso viya bhaya-saṅkhārako (Ka)

tattha cittaṃ upasaṃharato phalasamāpattisaṅkhāto cittuppādo tathā pavattatīti veditabbo. Sesāṃ sabbattha uttānameva.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṃsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nāthavagga

1. Senāsanasuttādivaṇṇanā

11-14. Dutiyassa paṭhame **nātidūranti** gocaraṭṭhānato aḍḍhagāvutato orabhāgatāya nātidūraṃ. **Nāccāsannanti** pacchimena pamāṇena gocaraṭṭhānato pañcadhanusatikatāya na ati-āsannaṃ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannatāya gocaraṭṭhānapaṭiparissayādirahitamaggaṭāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṃ**. Divasabhāge mahājanasaṃkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṃ**. Abhāvattho hi ayaṃ **appa-saddo** “appiccho”ti-ādīsu viya. Rattiyaṃ manussasaddābhāvena **rattim appasaddaṃ**. Sabbadāpi janasannipātanigghosābhāvena **appanigghosaṃ**.

Appakasirenāti akasirena sukheneva. Sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyaṃ **therā**. Suttageyyādi bahu suttaṃ etesanti **bahussutā**. Tamuggahadhāraṇena¹ sammadeva garūnaṃ santike āgamitābhāvena ca āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā**. Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā**. Tesaṃ dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādhārā**. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati**. Atthaparipucchāya **paripaṇḥati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho**ti paripucchāparipaṇḥākāradassanaṃ. **Avivaṭaṇṇeva** pāṭiyā atthaṃ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti**. **Anuttānikataṇḍa** yuttivibhāvanena **uttānīmkaronti**. **Kaṅkhāthāṇiyesu dhammesu** saṃsayupattiyaṃ hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesesu yāthāvato vinicchayappadānena **kaṅkhaṃ paṭivinodenti**.

1. Vācuggatakaraṇena (Ka)

Ettha ca nātidūraṃ nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ, appaḍamsamakasavātā tapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmim kho pana senāsane viharantassa -pa- parikkhārāti ekaṃ, tasmim kho pana senāsane therā -pa- kaṅkhaṃ paṭivinodentīti ekaṃ. Evaṃ pañca aṅgāni veditabbāni. Dutiyādīni uttānatthāni.

Senāsanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Appamādasuttādivaṇṇanā

15-16. Pañcame **kārāpaka-appamādo** nāma “ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā upasampādetabbā”ti taṃtaṃparivajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esāti** appamādo. **Lokiyova** na lokuttaro. **Ayañcāti** ca **esāti** ca appamādameva vadati. **Tesanti** cātubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhakattenāti** paṭilābhāpanakattena.

Jaṅgalānanti jaṅgalacārīnaṃ. Jaṅgala-saddo cettha kharabhāvasāmaññaṃ pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha “**pathavītalacārīnaṃ**”ti. Padānaṃ vuccamānattā “**sapāḍakapāṇānaṃ**”ti visesetvā vuttaṃ. **Samodhānanti** antogadhabhāvaṃ. Tenāha “**odhānaṃ pakkhepan**”ti. “Upakkhepan”tipi paṭhanti, upanetvā pakkhipitabbanti attho. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā “āmalakiyā phalaṃ āmalakan”ti. **Mahātalasminti** uparipāsāde. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Appamādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamanāthasuttādivaṇṇanā

17-18. Sattame yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati āsīsa¹ abhibhavatīti nātho vuccati,

1. Īsaṭi (Ka)

te tassa nāthabhāvakarā dhammā **nāthakaraṇā**ti vuttāti āha “**attano sanāthabhāvakarā paṭiṭṭhakarāti attho**”ti. Tattha **attano paṭiṭṭhakarāti** yassa nāthabhāvakarā, tassa attano paṭiṭṭhāvidhāyino. Appaṭiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti paṭiṭṭhattho nātha-saddo. Kalyāṇaḡuṇayogato kalyāṇāti dassento “**sīlādiguṇasampannā**”ti āha. Mijjanalakkhaṇā mettā etassa atthīti **mitto**. So vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmattaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha “**tevassā**”ti. **Te eva** kalyāṇamittā **assa** bhikkhuno. **Saha ayanatoti** saha pavattanato. Asamodhāne cittaena, samodhāne pana cittaena ceva kāyena ca **sampavaṅko**. Sukhaṃ vaco etasmiṃ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco**. Tenāha “**sukhena vattabbo**”ti-ādi. **Khamoti** khanto. Tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ “**gāḷhenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vāmatoti** micchā, ayoniso vā gaṇhāti. **Paṭippharātīti** paṭaṇṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇaṃ gaṇhātīti** sammā, yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamaniyāyāti** tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammassa nipphādane samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyāti** vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato kāmo, dhammo. dhammo kāmo assāti **dhammakāmo**. **Dhammoti** pariyattidhammo adhippetoti āha “**tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho**”ti. Samudāharaṇaṃ kathanāṃ samudāhāro, piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro**. **Sayaṇcāti** ettha **ca**-saddena “sakkaccaṃ”ti padaṃ anukaḍḍhati, tena sayaṇca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo satta pakaraṇāni** “adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammo”ti katvā. **Vinayo**

ubhatovibhaṅgā vinayanato kāyavācānaṃ. **Abhivinayo khandhakaparivārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato.

Ābhisamācārikadhammapāripūrivāseneva hi
ādibrahmacariyakadhammapāripūrī. **Dhammo eva** piṭakadvayassapi
pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** “nibbānadhammassa
abhimukho”ti katvā. **Kilesavūpasamakaraṇaṃ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā
saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. **Uḷārapāmojjoti**
balavapāmojjo. **Kāraṇattheti** nimittatthe. Kusaladhammanimittaṃ hissa
vīriyārambho. Tenāha “**tesaṃ adhigamatthāyā**”ti. **Kusalesu dhammesūti** vā
nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasame
ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ”ti. Aṭṭhame natthi vattabbaṃ.

Paṭhamanāthasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā

19. Navame ariyānaṃ eva āvāsāti **ariyāvāsā**¹ anariyānaṃ tādisānaṃ
asambhavato. **Ariyāti** cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavāgahitā. Te ca
yasmā tehi sabbakālaṃ avijahitavāsā² eva, tasmā vuttaṃ “**te³ āvasimsu**
āvasanti āvasissanti”ti. Tattha **āvasimsūti** nissāya āvasimsu.
Pañcaṅgavippahīnatādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu
pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodana-esanā-osaṭṭhāni, “saṅkhāyekaṃ
paṭisevati, adhivāseti parivajjeti vinodeti”ti⁴ vuttesu apassenesu vinodanañca
maggakiccāneva, itare maggena ca samijjhantīti.

Paṭhama-ariyāvāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Duttiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā

20. Dasame kasmā pana bhagavā kurūsu viharanto imaṃ suttaṃ
abhāsīti āha “**yasmā**”ti-ādi. Kururaṭṭhaṃ kira tadā tannivāsisattānaṃ

1. Ariyānaṃ eva vāsāti ariyāvāsā (Ka) 2. Avirahitavāsā (Ka) 3. Ariyā eva (Ka)
4. Dī 3. 187; Ma 2. 127; Aṃ 3. 280 piṭṭhesu.

yonisomanasikāravantatādinaṃ yebhuyyena suppaṭipannatāya pubbe ca katapuññaṭābalena vā tadā utu-ādisampattiyuttameva ahosi. Keci pana “pubbe pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hoti. Bhagavato kāle sātisaṃ utusappāyādiyuttam raṭṭham ahosi”ti vadanti. Tattha bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena niccam kallasarīrā kallacittā ca honti, te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakatham paṭiggahetum samatthā paṭiccasamuppādanissitānaṃ gambhīrapaññānaṃ¹ kārakā honti. Tenāha “**kururaṭṭhavāsino bhikkhū gambhīrapaññākārakā**”ti-ādi².

Yuttappayuttāti satipaṭṭhānabhāvanāya yuttā ceva payuttā ca. Tasmiñhi³ janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisaṃyuttameva katham kathenti, udakatitthasuttakantaṭṭhānādisupi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthi “amma tvaṃ katarāṃ satipaṭṭhānabhāvanāṃ manasi karosī”ti pucchitā “na kiñci”ti vadati, taṃ garahanti “dhīratthu tava jīvitam, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā”ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi”ti ovaditvā aññatarāṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti. Yā pana “ahaṃ asukaṃ satipaṭṭhānaṃ nāma manasi karomī”ti vadati, tassā “sādhū sādhu”ti sādhu-kāraṃ datvā “tava jīvitam sujīvitam, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya sammāsambuddho uppanno”ti-ādihi pasamsanti. Na kevalaṇcetta manussajātikāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi.

Tatridaṃ vatthu—eko kira naṭako suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhuni-upassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu, “buddharakkhito”ti cassa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasaṃ purato nisinnaṃ disvā mahātherī āha “buddharakkhitā”ti. Kiṃ ayyebhi. Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti. Natthayyeti.

1. Gambhīrapaññānaṃ (?)

2. Gambhīrapaññākārakāti-ādi (?)

3. Dī-Ṭṭha 2. 334; Ma-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

Āvuso pabbajikānaṃ santike vasantena nāma viṣṣaṭṭha-attabhāvena bhavitum na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, “aṭṭhi aṭṭhī”ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhī”ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasam pātova toraṇagge nisīditvā bālātapaṃ tapamānaṃ eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So “kiri kirī”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitaṃ therī āha “buddharakkhita sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesī”ti. Ayye na aññaṃ cintesiṃ, “aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjaṃ gahetvā gacchati, katarasmim ṭhāne vippakirissatī”ti evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhū sādhū buddharakkhita anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikāraṃyuttā.

Dīghanikāyādīsu mahānidānādīnīti dīghanikāye mahānidānaṃ¹ satipaṭṭhānaṃ² majjhimanikāye satipaṭṭhānaṃ³ sāropamaṃ⁴ rukkhopamaṃ raṭṭhapālaṃ⁵ māgaṇḍiyaṃ⁶ āneñjasappāyanti⁷ evamādīni.

Ñāṇādayoti ñāṇaṇceva taṃsappayuttadhammā ca. Tenāha “**ñāṇanti vutte**”ti-ādi. **Ñāṇasappayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānīti** aṭṭhapi mahākiriyacittāni labbhanti “satatavihārā”ti vacanato ñāṇupattipaccayarahitakālepi pavattijotanato. **Dasa cittānīti** aṭṭha mahākiriyacittāni hasituppādavotṭhabbanacittehi saddhim dasa cittāni labbhanti. Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādharāṇāti. “Upekkhako viharatī”ti vacanato chaḷaṇgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ somanassaṃ kathaṃ labbhatīti āha “**āsevanavasena labbhatī**”ti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhānīṭṭhepi ārammaṇe majjhatto viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvavijahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ

1. Dī 2. 47 piṭṭhe. 2. Dī 2. 231 piṭṭhe. 3. Ma 1. 70 piṭṭhe. 4. Ma 1. 250 piṭṭhe.
5. Ma 2. 244 piṭṭhe. 6. Ma 2. 169 piṭṭhe. 7. Ma 3. 48 piṭṭhe.

ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhaṃvaggahaṇavasena api arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tena vuttaṃ “āsevanavasena labbhati”ti. **Ārakkhakiccaṃ sādheti** sativapullappattattā. **Caratoti**-ādinā niccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjūpagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. **Bhovādinoti** jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānī**ti tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni “idameva saccan”ti abhinivittāni diṭṭhisaccādīni. Tānapi hi “idameva saccan”ti gahaṇaṃ upādāya “saccānī”ti voharīyanti. Tenāha “idamevā”ti-ādi. **Nīhaṭānī**ti attano santānato nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassā**ti ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhiggāhassa. **Vissatṭhabhāvevacanānī**ti ariyamaggena sabbaso pariccāgabhaṇassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekallanti **avayā**ti āha “**anūnā**”ti, anavasesoti attho. **Esanā**ti kāmesanādayo. **Maggassa kiccaṇipphatti kathitā** rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato. **Paccavekkhaṇaphalaṃ kathitanti** paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānaṃ paccavekkhaṇaññanti.

Dutiya-ariyāvāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāvagga

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **visamaṭṭhānesū**ti papātādisu visamaṭṭhānesu. “**Aññehi asādhāraṇānī**”ti kasmā vuttaṃ, nanu cetāni sāvakaṇampi ekaccānaṃ uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānaññādīni, na tādisāni tadanñesaṃ kadācipi uppajjantīti aññehi

asādhāraṇānīti. Tenāha “**tathāgatasseva balānī**”ti. Imameva hi yathāvuttalesam apekkhivā tadabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Kāmaṃ ñāṇabalānaṃ ñāṇasambhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesam paccayo eva. Ñāṇasambhārassapi vā puññasambhārabhāvato “**puññussayasampattiya āgatānī**”ti vuttaṃ.

Pakatihatthikulanti¹ giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti** thāmamajjhimanāṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgataassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassāti** ca tathā heṭṭhā kathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabalanti** ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvīdhā ito uppajjantīti nārāyaṇaṃ, vajiraṃ, tasmā **nārāyanasaṅghātabalanti** vajirasaṅghātabalanti attho. Ñāṇabalaṃ pana pāḷiyaṃ āgatameva, na kāyabalaṃ viya aṭṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo.

Samyuttake² āgatāni tesattati ñāṇāni, **sattasattati** ñāṇānīti vuttaṃ, tattha³ pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsaṅka. Tesattati pana **paṭisambhidāmagge**⁴ sutamayādīni āgatāni dissanti, na samyuttake. **Aññānīpīti** etena **ñāṇavattuvibhaṅge**⁵ ekakādivasena vuttāni, aññattha ca “pubbante ñāṇaṃ”ti-ādinā⁶ brahmajālādīsu ca “tayidaṃ tathāgato pajānāti ‘imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṃ gahitānī’ti”-ādinā⁷ vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvappaṭivedhato sayaṅka akampiyaṃ puggalaṅka taṃsamaṅginaṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha “**akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā**”ti.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ**, seṭṭhaṭṭhānaṃ. Sabbaññutāpaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, pubbabuddhā. **Idaṃ panāti** buddhānaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovāti** avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatīti** anujānāti.

1. Saṃ-Ṭī 2. 54 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Mūlaṭī 2. 197 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

5. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 215 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

4. Khu 9. 1, 5 piṭṭhesu.

7. Dī 1. 16 piṭṭhādīsu.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhiñānāmi kho panāhaṃ sārīputta anekasataṃ khattiyaparisāṃ -pa- tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ sārīputta na samanupassāmi”¹ti vuttāsu aṭṭhasu parisāsu. **Abhītanādaṃ nadatīti** parato dassitañāṇayogena dasabalohanti abhītanādaṃ nadati.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa avabujjhanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍaññassa sotāpattiphalakkhaṇe pavattaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇapavatti tasveva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṃ viya.

Tiṭṭhatīti vuttaṃ, kiṃ bhūmiyaṃ puriso viya, notī āha “**tadāyattavuttitāyā**”ti. **Ṭhānanti** cettha attalābho dharamānatā ca, na gatinivattīti āha “**uppajjati ceva pavattati cā**”ti. Yattha panetaṃ dasabalañāṇaṃ vitthāritaṃ, taṃ dassento “**abhidhamme panā**”ti-ādimāha. Sesesupi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha “**samādiyitvā katānaṃ**”ti. **Kammameva vā kammamānānanti** etena **samādāna**saddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatīti** nirayādigatiyo. **Upadhīti** attabhāvo. **Kāloti** kammaṃ vipaccanārahakālo. **Payogoti** vipākupattiyā paccayabhūtā kiriya.

Agatigāmininti nibbānagāminiṃ. Vuttaṃ hi “nibbānañcāhaṃ sārīputta pajānāmi nibbānagāminiñca paṭipadan”²ti. Bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu kāmaṃ sabbesampi cetanā tasvevassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesaṃ nānākāraṃ. Tesu³ hi eko ādarena chandajāto karoti, eko “ehi tvampi karohi”ti parehi nippīlito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayaniyaṃ,

1. Ma 1. 104 piṭṭhe.

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 2. 436 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeaya “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayaniyaṃ, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattamānampi “esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye”ti jānāti. Tiracchānayaniyaṃ nibbattamānampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado”ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi “esa nijjhāmatāṇhiko bhavissati, esa khuppiṇasiko, esa paradattūpajīvī”ti jānāti. Tesu ca kammesu “idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, idaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissati”ti jānāti.

Tathā sakalagāmaṇīkesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmāṃ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sabbaṃ purimasadisāṃ, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeaya jānāti. “Iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke. Tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānarattīsu, esa tusittesu, esa yāmesu, esa tāvatimmesu, esa cātumahārājīkesu, esa bhummadevesū”ti-ādinaṃ tattha tattha hīnapañītasuvaṇṇadubbaṇṇa-appaparivāramahāparivāratādibhedāṃ taṃ taṃ visesaṃ āyūhanakkhaṇeaya jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuaya “iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpariggaheaya ṭhassati, esa arūpariggaheaya, esa nāmarūpariggaheaya, esa paccayariggaheaya, esa lakkhaṇārammaṇīkavipassanāyameva, esa paṭhamaphaleya, esa dutiyaphaleya, esa tatiyaphaleya, esa arahattaṃ pāpuṇissati”ti jānāti. Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi “imassa parikkammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissati”ti jānāti. Tenāha “**imassa cetanā**”ti-ādi.

Kāmanato kāmatabbato kāmappaṭisaṃyuttato ca dhātu **kāmadhātu**. **Ādi-**saddena byāpādadhāturūpadhātu-ādīnaṃ saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyā**ti visadisasabhāvatāya. **Khandhāyatanadhātulokanti** anekadhātum nānadhātum khandhalokaṃ āyatanalokaṃ dhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānātīti yojanā. “Ayaṃ rūpakkhandho nāma -pa- ayaṃ viññāṇakkhandho nāma. Tesupī ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Saṅkhārakkhandho. Viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho”ti evaṃ tāva khandhalokassa, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti-ādīnā āyatanalokassa, “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññādhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti-ādīnā dhātulokassa anekasabhāvaṃ nānāsabhāvaṃca pajānāti. Na kevalaṃ upādinnaṣaṅkhāralokasseva, atha kho anupādinnaṣaṅkhāralokassapī “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imassa phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharuṣaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hotī”ti-ādīnā pajānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

Nānādhimuttikatanti nānājjhāsayataṃ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo. So pana hīnapaṇītatāsāmaññena pāḷiyaṃ dvidhāva vuttopi hīnapaṇītādibhedena anekavidhoti āha **“hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvan”**ti. Tattha ye ye sattā yaṃyaṃadhimuttikā, te te taṃtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnaṃ dhātūnaṃ sabhāvo eso, yaṃ gūthādīhi eva saṃsandanti samenti, evaṃ hīnājjhāsayā dussīlādīheva saṃsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Taṃ nesaṃ nānādhimuttikataṃ bhagavā yathābhūtaṃ pajānātīti.

Vuddhim hāniñcāti paccayavisesena sāmattihiyato adhikataṃ anadhikatañca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese¹ “āsayam jānāti, anusayam jānāti”ti āsayādi jānanam kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayaḍḍikā honti, tesam jānanassa vibhāvanato. Evañca katvā indriyaparopariyatta āsayānusayañāṇanam visum asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇanam visum balavatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yattha sattā nivasanti, tam tesam nivāsaṭṭhānam, diṭṭhigataṃ vā yathābhūtañāṇam vā **āsayo, anusayo** appahīnabhāvena thāmagato kilesa. Tam pana bhagavā sattānam āsayam jānanto tesam tesam diṭṭhigatānam vipassanāmaggañāṇaṇca appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttaṃ hetam—

“Kāmaṃ sevantaṃyeva bhagavā jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmadhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammadhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaṃyeva jānāti. Byāpādam, abyāpādam, thinamiddham, ālokasaññaṃ sevantaṃyeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhadhimutto’ti”².

Paṭhamādīnam catunnam jhānānanti rūpāvacarānam paṭhamādīnam paccanīkajjhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhāpanaṭṭhena ca jhānānam. Catukkanayena hetam vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttatā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhi savitakkasavicāro nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto. Nayadvayepi uparītisu jhānesu samādhi avitakka-avicāro. Samāpattīsū paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyadhammanti** appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānam kāmādi-anupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyadhammanti** paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa

1. Abhi 2. 353; Khu 9. 117 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 118 piṭṭhe.

saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādīpakkkhandanaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyajjhānādīpakkkhandanāni hānabhāgiya visesabhāgiyā dhammāti dassitāni. Tehi pana jhānaṃ taṃsabhāvatā ca dhammasaddena vuttā.

Tasmāti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Vodānanti** paṇaṭasaṅkhātāṃ vodānaṃ. Taṃ hi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādī-adhigamassa paccayattā “vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Keci pana “nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāli natthi”ti vadanti. Te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti imāya **pāliya**¹ paṭisedhetabbā. Yo samāpattilābhī samāno eva “na lābhīmhi”ti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃ eva “na kammaṭṭhānaṃ”ti saññī hoti, so sampattiṃyeva samānaṃ “vipatti”ti paccetīti veditabbo.

Na tathā daṭṭhabbanti yathā paravādinā vuttaṃ, tathā na daṭṭhabbāṃ. **Sakasakakiccameva jānāti**ti thānāṭṭhānājānaṃ nādisakasakameva kiccaṃ kātuṃ jānāti, yathāsakameva visayaṃ paṭivijjhatīti attho. **Tampīti** tehi dasabalañāṇehi jānitabbampi. **Kammavipākantaramevāti** kammantarassa vipākantarameva jānāti. Cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminipapaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha “**kammaparicchedamevā**”ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇaṇca **dhātunānattakāraṇanti** ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Taṃ hi ñāṇaṃ tadubhayampi jānāti. “Imāya nāma dhātuyā ussannattā”ti-ādinā² tathā ceva samvaṇṇitaṃ. **Saccaparicchedamevāti** pariññābhisamayādivasena saccānaṃ paricchinnameva. **Appetuṃ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṃsadisāṃ, iddhividhañāṇamiva **vikubbituṃ**. Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiñāṇaṃ viya vā **appetuṃ vikubbituñca**. Yadihi hi jhānādīpakcavekkhaṇaṇāṃ sattaṃabalanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthīti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadhaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ jhānādīkiccaṃ viya nasa sabbaṃ balakiccaṃ kātuṃ sakkotīti dassetuṃ “**jhānaṃ hutvā appetuṃ, iddhi hutvā vikubbituñca na sakkoti**”ti vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti daṭṭhabbāṃ.

1. Abhi 8. 138 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 438 piṭṭhe.

Evam kiccavisesavasasenapi dasabalaññasabbaññutaññānavisesaṃ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasenapi taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Paṭipāṭiyā**ti ādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṃ ña tvā veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṃ niyatamicchādiṭṭhi. Kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayaññādhigamassa ṭhānaṃ, tabbhāvo aṭṭhānaṃ. Anadhigamassa pana tadubhayampi yathākkamaṃ aṭṭhānaṃ ṭhānañcāti tatha kāraṇaṃ dassento “**lokiya -pa-dassanato cā**”ti āha. Tattha lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhiti āsavakkhayaḍhigamassa ṭhānaṃ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmim sati na hoti, asati ca hoti. Etena tassā aṭṭhitiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṃ** veneyyasattānaṃ. **Dhātuvemattadassanatoti** kāmādhātu-ādīnaṃ pavattibhedadassanato, yadaggena dhātuvemattaṃ jānāti, tadaggena cariyādivisesampi jānāti. **Dhātuvemattadassanatoti** vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṃ anādiyitvāpi** santatimahāmattādīnaṃ viya. **Dibbacakkhānubhāvato pattabbenāti** ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṃ parikkammakaraṇaṃ nāma sāvakānaṃ, tañca kho ādikammikānaṃ, yato dibbacakkhu-ānubhāvato cetopariyaññāssa pattabbatā siyā. Buddhānaṃ pana yadipi āsavakkhayaññādhigamato pageva dibbacakkhuññādhigamo, tathāpi tathāparikkammakaraṇaṃ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhiññāttaye cetopariyaññānaṃ dibbacakkhuññādhigamena pattanti ca vattabbataṃ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Sihanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Adhivuttipadasuttādivaṇṇanā

22-24. Dutīye **adhivacanapadānanti** paññattipadānaṃ. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhisaddo uparibhāge. Vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ,

upādābhūtarūpādīnaṃ upari paññapiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Tassa padāni padaṭṭhānāni **adhivacanapadāni**. Tenāha “**tesaṃ ye**”ti-ādi. **Tesanti** adhvavanānaṃ. **Yeti** khandhādayo. Advhuttitāya **advhuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti**. Adhikaṃ hi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakati-ādiṃ drabyādiṃ jīvādiṃ kāyādiṃca abhūtaṃ atthaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. Tenāha “**atha vā**”ti-ādi. Tatiyacatutthāni suviññeyyāni.

Advhuttipadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kasiṇasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sakalaṭṭhenāti** nissesatṭhena. Anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṃ dhammānanti** taṃ kasiṇaṃ ārabha pavattanakadhammānaṃ. **Khettaṭṭhenāti** uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenāti** pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhanaṭṭhānaṃca, evameva taṃ taṃ jhānaṃ sampayuttadhammānanti. Yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. **Paricchinditvāti** idaṃ “uddhaṃ adho tiriyaṃ”ti etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena vā kāraṇenāti** tena tena upari-ādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha “**ālokaṃiva rūpadassanakāmo**”ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti. Adho ce, adho. Samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṃ pasāreti, evaṃ sabbakasiṇanti attho. **Ekassāti** pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhā vānupagamanatthanti** aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ. Na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavī-ādi. Na hi udakena ṭhitatṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedoti** āpokasiṇādīnaṃ saṅkaro. **Sabbatthāti** sabbesu sesakasiṇesu.

Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhi**”ti-ādi. Tattha **cetasā pharantoti** bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittaṃ hi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ. Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇa-appamāṇavasena viññāṇakasiṇanti vuttaṃ. Tathā hi taṃ viññāṇanti vuccati. **Kasiṇavasena**ti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhamadhotiriyatā veditabbā. Yattakaṃ hi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsaḥ bhāvanāvasena ākāsaṃ hotīti. Evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhamadhotiriyatā vuttāti āha “**kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā**”ti.

Kasiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kālīsuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **atthassa pattinti** ekantato hitānuppattiṃ. **Hadayassa santinti** paramacittūpasamaṃ¹. **Kilesasenanti** kāmagaṇasaṅkhātāṃ paṭhamāṃ kilesasenāṃ. Sā hi kilesasenā accharāsaṅghātasabhāvāpi paṭipatthayamānā piyāyitabba-icchitabbarūpasabhāvato piyarūpasātarūpā nāma attano kiccavasena. **Ahaṃ ekova jhāyantoti** ahaṃ gaṇasaṅgaṇikāya kilesasaṅgaṇikāya ca abhāvato eko asahāyo lakkhaṇūpanijjhānena jhāyanto. **Anubujjhinti** anukkamena maggapaṭipāṭiyā bujjhiṃ paṭivijjhiṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—piyarūpaṃ sātarūpaṃ senaṃ jinitvā ahaṃ ekova jhāyanto “atthassa pattim hadayassa santin”ti saṅkhaṃ gataṃ arahattasukhaṃ paṭivijjhiṃ, tasmā janena mittasanthavaṃ na karomi, teneva ca me kāraṇena kenaci saddhiṃ sakkhī na sampajjatīti. **Atthābhiniabbatesunti** itisaddalopenāyaṃ niddesoti āha “**atthoti gahetvā**”ti.

Kālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Hadayacittūpasamaṃ (Ka) Saṃ-Ṭī 1. 220 piṭṭhe passitabbaṃ.

7. Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā

27. Sattame **vuccethā**ti vucceyya. **Dutiyapade**pīti “anusāsaniyā vā anusāsaniṇ”ti evaṃ dutiyavākyepi. **Te kira** bhikkhū. **Na ceva sampāyissantī**ti na ceva sammadeva pakārehi gahessanti ñāpessanti. Tenāha “**sampādetvā kathetuṃ na sakkhissantī**”ti. Yasmā avisaye pañhaṃ pucchitā honti¹, tasmā vighātaṃ āpajjissantīti yojanā. **Aññathā ārāḍhanam nāma natthī**ti iminā sapaccayanāmarūpānaṃ yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānaṃ natthi, kuto pavedanāti dasseti. **Ārāḍhananti** yāthāvapavedanena cittassa paritosanaṃ.

Eko pañhoti eko pañhamaggo, ekaṃ pañhagavesananti attho. **Eko uddesoti** ekaṃ uddisanaṃ atthassa saṅkhittavacanāṃ. **Veyyākaraṇanti** niddisanaṃ atthassa vivaritvā kathanāṃ. **Hetunā**ti “antavantato anaccantikato tāvakālikato niccappaṭikkhepato”ti evamādinā nayena yathā ime saṅkhārā etarahi, evaṃ atīte anāgate ca aniccā saṅkhataṃ paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammāti atītānāgatesu nayena.

Sabbe sattāti anavasesā sattā. Te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento “**kāmabhavādisū**”ti-ādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā “urasilomo”ti āha “**āhārato ṭhiti etesanti āhārattṭhitikā**”ti. Tiṭṭhati etenāti vā ṭhiti, āhāro ṭhiti etesanti **āhārattṭhitikā**ti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhārattṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayaṭṭhitikāti attho. Paccayaṭṭhitikāti hettha āhārasaddo “ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”ti-ādīsu² viya. Evaṃ hi “sabbe sattā”ti iminā asaṅñhasattā pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhārattṭhitikāti nippariyāyato saṅkhāradhammo. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “āhārattṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo”ti³. Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso. Tenevāha “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno

1. Pañho pucchito (Ka)

2. Sam 3. 90 piṭṭhe.

3. Vi-Ṭṭha 1. 90; Visuddhi 1. 198 piṭṭhesu.

sammā pariyantadassāvī sammadattham abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āharaṭṭhitikā”ti. Yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmāññato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo.

Codako vuttampi attham yāthāvato appaṭivijjhamāno neyyattham suttapadam nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte ṭhatvā “**nanu cā**”ti-ādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhippetamattham pavedento “**na virujjhati**”ti vatvā “**tesaṃ hi jhānaṃ āhāro hoti**”ti āha. **Jhānanti** ekavokārabhavāvaham saññāya virajjanavasena pavattarūpāvacaracatutthajjhānaṃ. Pāliyaṃ pana “anāhārā”ti vacanam asaññabhava catunnaṃ āhārānaṃ atāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayāhārassa abhāvato. **Evaṃ santevī**ti idaṃ sāsane yesu dhammesu visesato āhārasaddo niruḷho, “āharaṭṭhitikā”ti ettha yadi teyeva gayhanti, abyāpitadosamāpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāliyā virodho āpannoti dassetuṃ āraddham. “**Na virujjhati**”ti yenādhippāyena vuttaṃ, taṃ vivaranto “**etasmīhi sutte**”ti-ādimāha. Kabaḷikārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambhenti, evaṃ phassādayo vedanādi-āharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāpe upatthambhakabhāvo ojādīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āharaṭṭhoti te eva **nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā**.

Idhāti imasmiṃ sutte pariyāyena paccayo āhāroti vutto, sabbo paccayadhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha “**sabbadhammānañhi**”ti-ādi. Tattha **sabbadhammānanti** sabbesaṃ saṅkhata dhammānaṃ. Idāni yathāvuttamattham suttenasamatthetuṃ “**tenevāhā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ayanti** paccayāhāro. **Nippariyāyāhāropi gahitova hoti**ti yāvataṃ sopi paccayabhāveneva janako upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti.

Tatthāti pariyāyāhāro nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu asaṇṇabhavave yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, pariyāyāhāro pana labbhateva. Idāni tamevatthaṃ vitthārato dassetum”**anuppanne hi buddhe**”ti-ādi vuttaṃ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato **“anuppanne buddhe”**ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattenti **“titthāyatane pabbajitā”**ti vuttaṃ. Titthiyā hi upapattiviseso vimuttisaṇṇino saṇṇāvirāgāvirāgesu ādinavānisamsadassinova hutvā asaṇṇasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikamma katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenevāha **“catutthajjhānaṃ nibbattetvā”**ti.

Kasmā¹ panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? vuccate, yatheva hi rūpapaṭibhāgabdhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabdhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikariyati, evaṃ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabdhūte kasiṇaviseso arūpavibhāvanena arūpavirāgabdhāvanā saṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamīyatīti. Ettha ca “saṇṇā rogo, saṇṇā gaṇḍo”ti-ādinā², “dhi cittaṃ, dhi vatetaṃ cittaṃ”ti-ādinā ca nayena arūpappavattiyā ādinavadassanena tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisāṅkharāṇaṃ arūpavirāgabdhāvanā. Rūpavirāgabdhāvanā³ pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi visesena paṭhamārūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnākāsakasiṇepī”ti vattabbaṃ, tassāpi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetaṃ, kesaṇci avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabdhāvanā virajjanīyadhammābhāvamattena parinipphannā, virajjānīyadhammaparibhāsabhūte ca visayaviseso pātubhavati, evaṃ arūpavirāgabdhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho. Titthiyeveva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya tesaṇca visayapathe sūpanibandhanasseva tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabdhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 167; Sī-Ṭī Abhinava 1. 436 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

2. Ma 3. 20 piṭṭhe.

3. Sā (Ka)

Kiñca vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇappaṭicchāyāva paṇṇatti ārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā **visuddhimagge**¹ pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamavacanañca samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūappaṭicchāyameva jhānassa gocarabhāvaṃ gacchatīti tassevaṃ arūpapaṭibhāgatā yuttāti vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Dhīti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhi cittanti** cittaṃ jigucchāmi. **Dhi vatetaṃ cittanti** etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. **Vatāti** sambhāvane. Tena jigucchanam sambhāvento vadati. **Nāmāti** ca sambhāvane eva. Tena cittassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṃse dassetuṃ “**cittañhī**”ti-ādi vuttaṃ. **Khantiṃ ruciṃ uppādetvāti** cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhūti imam diṭṭhinijjhānakkhantiṃ tattha ca abhiruciṃ uppādetvā. Tathā bhāvitassa jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiya **aparihīnajjhānā**. Titthāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha “**manussaloke**”ti. **Paṇihito ahoṣīti** maraṇassa āsannaḥ kālāle ṭhapito ahoṣi. Yadi ṭhānādīnā ākārena nibbatteyya kammabalena, yāva bheda tenevākārena tiṭṭheyyāti āha “**tena iriyāpathenā**”ti-ādi. **Evarūpānampīti** evam acetanānampi. **Pi-saddena** pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana acetanānam nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ dassento “**yathā**”ti-ādimāha. Tena na kevalamāgamoyeva, ayamettha yuttīti dasseti. **Tāva tiṭṭhantīti** ukkaṃsato pañca mahākappasatāni tiṭṭhanti.

Ye uṭṭhānavīriyena divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino**. Ye pana attano puññaphalameva upajīvanti, te **puññaphalūpajīvino**. Nerayikānam pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikakappanaṃ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttaṃ “**ye panda nerayikā -pa- jīvīti vuttā**”ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena manosañcetanā āhāroti vuttā, na yassa kassaci

1. Visuddhi 1. 122 piṭṭhe.

phalassāti adhippāyena “**kiṃ pañca āhārā atthī**”ti codeti. Ācariyo nipariyāyāhāre adhippete “siyā tava codanā avasarā, sā pana ettha anavasara”ti ca dassento “**pañca, na pañcāti idaṃ na vattabban**”ti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento “**nanu ‘paccayo āhāro’ti vuttametā**”ti āha. **Tasmāti** yassa kassaci paccayassa āhāroti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento “**yaṃ sandhāyā**”ti-ādimāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhārattṭhikataṃ dassetuṃ “**kabalim kārahāraṃ -pa- sādheti**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhappaṭisaṃvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ “**kheḷo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tayoti** tayo arūpāhārā kabalikārahārassa abhāvato. **Avasesānanti** asaṇṇasattehi avasesānaṃ kāmabhavādīsu nibbattasattānaṃ. Paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharāṇoti.

Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyamahāpañhasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame **evamṇāmake**ti kajaṅgalāti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake majjhimappadesassa mariyādabhūte nagare. “Nigame”tipi vadanti, “niculavane”tipi vadanti. Niculaṃ nāma ekā rukkhajāti, “nīparukkho”tipi vadanti. Tena sañchanno mahāvanasaṇḍo, tattha viharatīti attho. **Hetunā nayanāti** ca heṭṭhā vuttameva. Nanu ca “**eso ceva tassa attho**”ti kasmā vuttaṃ. Bhagavatā hi cattāroti-ādipañhabyākaraṇā cattāro āhārā pañcupādānakkhandhā cha ajjhattikāni āyatanāni satta viññāṇaṭṭhitiyo aṭṭha lokadhammā dassitā. Bhikkhuniyā pana cattāro satipaṭṭhānā pañcindriyāni cha nissāraṇīyā dhātuyo satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti dassitadhammā aññoyevattho bhikkhuniyā dassitoti codanaṃ sandhāyāha “**kiñcāpi**”ti-ādi. Navame natthi vattabbaṃ.

Dutiyamahāpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyakosalasuttavaṇṇanā

30. Dasame uggantvā yujjhati etāyāti **uyyodhikā**, satthappahārehi yujjhitassetam adhivacanam. Uggantvā yujjhanam vā **uyyodhiko**, satthappahāro. Tenāha “**yuddhato nivatto**”ti. **Upassutivasena yujjhitabbākāram ña tvāti** jetavane kira dattatthero dhanuggahatissattheroti dve mahallakattherā viharapaccante paṇṇasālāya vasanti. Tesu dhanuggahatissatthero pacchimayāme pabujjhitvā utthāya nisinno dattattheram āmantetvā “ayam te mahodaro kosalo bhuttabhattameva pūtim karoti, yuddhavicāraṇam pana kiñci na jānāti, parājītotveva vadāpeti”ti vatvā tena “kiṃ pana kātuṃ vaṭṭati”ti vutte “bhante yuddho nāma padumabyūho cakkabyūho sakaṭabyūhoti tayo byūhā honti, ajātasattu gaṇhitukāmena asukasmim nāma pabbatakucchismim dvīsu pabbatabhittīsu manusse ṭhapetvā purato dubbalam dassetvā pabbatantaram pavīṭṭhabhāvam jānitvā pavīṭṭhamaggaṃ rundhitvā purato ca pacchato ca ubhosu pabbatabhittīsu vaggitvā naditvā jālapakkhittamacchaṃ viya katvā sakkā gahetun”ti. Tasmim khaṇe “bhikkhūnam kathāsallāpaṃ suṇāthā”ti rañño pesitacarapurisā tam sutvā rañño ārocesuṃ. Tam sutvā rājā saṅgāmaḥherim paharāpetvā gantvā sakaṭabyūham katvā ajātasattum jīvaggāham gaṇhi. Tena vuttam “**upassutivase -pa- ajātasattum gaṇhī**”ti.

Doṇapākanti doṇataṇḍulānam pakkabhattam. **Doṇanti** catunālikānametamadhivacanam. **Manujassāti**¹ sattassa. **Tanukassāti** tanukā appikā assa puggalassa, bhuttapaccayā visabhāgavedanā na honti. **Sanīkanti** mandam mudukam, aparissayamevāti attho. **Jīratīti** paribhuttāhāro paccati. **Āyu pālayanti** nirogo avedano jīvitam rakkhanto. Atha vā **saṇikam jīratīti** so bhojane mattaññū puggalo parimitāhāratāya saṇikam cirena jīrati jaram¹ pāpuṇāti jīvitam pālayanto.

Imam ovadam adāsīti ekasmim kira² samaye rājā taṇḍuladoṇassa odanam tadupiyena sūpabyañjanena bhuñjati. So ekadivasam

1. Ciram (Ka) Sam-Tī 1. 185 piṭṭhe pana passitabbam.

2. Dhammapada-Tīha 2. 171 piṭṭhādīsupi passitabbam.

bhuttapātarāso bhattasammadam avinodetvā satthu santikaṃ gantvā kilantarūpo ito cito ca samparivattati, niddāya abhibhuyyamānopi lahukaṃ nipajjitum asakkonto ekamantaṃ nisīdi. Atha naṃ satthā āha “kiṃ mahārāja avissamitvāva āgatosī”ti. Āma bhante bhuttakālato paṭṭhāya me mahādukkhaṃ hotīti. Atha naṃ satthā “mahārāja atibahubhojīnaṃ etaṃ dukkhaṃ hotī”ti vatvā—

“Middhī yadā hoti mahagghaso ca,
Niddāyitā samparivattasāyī.
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho,
Punappunaṃ gabbhamupeti mando”ti¹—

imāya gāthāya ovaditvā “mahārāja bhojanaṃ nāma mattāya bhuñjitum vaṭṭati, mattabhojino hi sukhaṃ hotī”ti uttaripi puna ovadanto “manujassa sadā satīmato”ti² imaṃ gāthamāha.

Rājā pana gāthaṃ uggaṇhitum nāsakkhi, samīpe ṭhitaṃ pana bhāgiṇeyyaṃ sudassanaṃ nāma māṇavaṃ “imaṃ gāthaṃ uggaṇha tātā”ti āha. So taṃ gāthaṃ uggaṇhitvā “kiṃ karomi bhante”ti satthāraṃ pucchi. Atha naṃ satthā āha “māṇava imaṃ gāthaṃ naṭo viya pattapattatṭhāne³ mā avaca, rañño pātarāsaṃ bhuñjanaṭṭhāne ṭhatvā paṭhamapiṇḍādīsipi avatvā avasāne piṇḍe gahite vadeyyāsi, rājā sutvā bhattapiṇḍaṃ chaḍḍessati. Atha rañño hatthesu dhotesu pātiṃ apanetvā sitthāni gaṇetvā tadupiyaṃ byañjanaṃ ña tvā punadivase tāvatake taṇḍule hāreyyāsi. Pātarāse ca vatvā sāyamāse mā vadeyyāsi”ti. So “sādhū”ti paṭissuṇitvā taṃ divasaṃ rañño pātarāsaṃ bhutvā gatattā sāyamāse bhagavato anusitṭhīniyāmena gāthaṃ abhāsi. Rājā dasabalassa vacanaṃ saritvā bhattapiṇḍaṃ pātiyaṃyeva chaḍḍesi. Rañño hatthesu dhotesu pātiṃ apanetvā sitthāni gaṇetvā punadivase tattake taṇḍule harimsu, sopi māṇavo divase divase tathāgatassa santikaṃ gacchati. Dasabalassa vissāsiko ahosi. Atha naṃ ekadivasaṃ pucchi “rājā kittakaṃ bhuñcati”ti. So “nālikodanan”ti āha. Vaṭṭissati

1. Khu 1. 59; Khu 10. 30, 108 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 82 piṭṭhe.

3. Bhuttabhuttaṭṭhāne (Ka)

ettāvata purisabhāgo esa, ito paṭṭhāya gātham mā vadīti. Rājā tatheva saṇṭhāsi. Tena vuttam **“nālikodanaparamatāya saṇṭhāsi”**ti. Rattaññutāya vaḍḍhitam sīlam assa atthīti **vaḍḍhitasīlo**. Apothujjanikehi sīlehīti catupārisuddhisīlehi sīlam ariyam suddham. Tena vuttam **“ariyasīlo”**ti. Tadekam anavajjaṭṭhena kusalam. Tena vuttam **“kusalasīlo”**ti.

Dutiyakosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upālivagga

1. Upālisuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame¹ **atthavaseti** vuddhivise, sikkhāpadapaññattihetu adhigamanīye hitaviseseti attho. Atthoyeva vā **atthavaso**, dasa atthe dasa kāraṇānīti vuttam hoti. Atha vā attho phalam tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, hetūti evampettha attho daṭṭhabbo. “Ye mama sotabbam saddahātabbam maññissanti, tesam tam assa dīgharattam hitāya sukhāya”ti vuttattā **“yo ca tathāgatassa vacanam sampañicchatī, tassa tam dīgharattam hitāya sukhāya samvattatī”**ti vuttam. **Asampañicchane ādīnavanti** bhaddālisutte viya asampañicchane ādīnavam dassetvā. Sukhavihārābhāve saha jīvamānassa abhāvato saha jīvītāpi sukhavihāro vutto. **Sukhavihāro** nāma catunnam iriyāpathavihārānam phāsutā.

Maṅkutanti nittejatan. **Dhammenāti** ādīsu **dhammoti** bhūtam vatthu. **Vinayoti** codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsananti** ña ttisampadā ceva anussāvanasampadā ca.

Piyasīlānanti sikkhākāmānam. Tesam hi sīlam piyam hoti. Tenevāha **“sikkhāttayapāripūriyā ghaṭamānā”**ti. **Sandiddhamanāti** saṃsayam

1. Sārattha-ṭī 2. 33 piṭṭhādīsupi passitabham.

āpajjamanā. **Ubbaḷhā hontīti** pīḷitā honti. **Samṅhakammānīti** satipi uposathapavāraṇānaṃ saṅghakammabhāve gobalībaddaṇāyena uposathaṃ pavāraṇaṇca ṭhapetvā upasampadādisesaṃghakampānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Samaggānaṃ bhāvo **sāmaggi**.

“Nāhaṃ cunda diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi”¹ti¹ ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṇca abbaje.

Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikata”²ti²—

ettha tebhūmakāṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavippaṭṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā **āsavāti** āha “**asaṃvare ṭhiteṇa tasmimīyeva attabhāve pattabbā**”³ti-ādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṃ na ca pañṇapeyya, tato asaddhammappaṭisevana adinnādānapāṇātipātādi hetu ye uppajjeyyūṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittameva nirayādisu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anattā, te sandhāya idaṃ vuttaṃ “**diṭṭha dhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā**”⁴ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavādiṭṭhadhammikā. Tena vuttaṃ “**tasmimīyeva attabhāve pattabbā**”⁵ti. Sammukhā garahanaṃ **akitti**, parammukhā garahanaṃ **ayaso**. Atha vā sammukhā parammukhā garahanaṃ **akitti**, parivārahāni **ayasoti** veditabbaṃ. **Āgamanamaggathakanāyāti** āgamanadvārapidahanattāya. Samparetabbato pecca gantabbato **samparāyo**, paralokoti āha “**samparāye narakādisū**”⁶ti.

Methunādīni **rajjanaṭṭhānāni**. Pāṇātipātādīni **dussanaṭṭhānāni**.

Saṃvaravinayoti sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisāṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho saṃvaro. Yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānaṇca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti

1. Dī 3. 107 piṭṭhe.

2. Am 1. 348 piṭṭhe.

vuccati. **Pahānavinayoti** tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchadappahānaṃ paṭipassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidhaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati. **Samathavinayoti** satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayoti** sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato paññattivinayopi sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti. Sesamettha vuttatthameva.

Upālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Akkosavagga

1. Vivādasuttādivaṇṇanā

41-48. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Chaṭṭhe khaṇabhaṅguratāya na niccā na dhuvāti **aniccā**. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbātipi **aniccā**. Svāyaṃ nesaṃ aniccaṭṭho udayavayaparicchinnatāya vedītabboti āha “**hutvā abhāvino**”ti, uppajjitvā vinassakāti attho. **Sārarahitāti** niccasāradhuvasāra-attasāravirahitā. **Musāti** viśamvādanaṭṭhena musā, ekamsena asubhādisabhāvā te bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahanti, subhādiggahaṇassa paccayabhāvena satte viśamvādenti. Tenāha “**niccasubhasukhā viyā**”ti-ādi. **Na passanasabhāvāti** khaṇapabhaṅguratā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viya hutvā adassanapakatīkā. Ete hi khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṃ viya ca paññāyitvāpi katipāheneva supīnake diṭṭhā viya na paññāyanti. Sattamaṭṭhamāni suviññeyyāni.

Vivādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame punabbhavadānaṃ punabbhavo uttarapadalopena, punabbhavo sīlamassāti **ponobhaviko**, punabbhavadāyakoti attho. Tenāha “**punabbhavanibbattako**”ti. **Bhavasāṅkharapaṇakammanti** punabbhavanibbattanakakammaṃ. Dasame natthi vattabbaṃ.

Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsako niṭṭhito.

2. Dutiyapaṇṇāsaka

(6) 1. Sacittavagga

1. Sacittasuttādivaṇṇanā

51-60. Dutiyavaggassa paṭhamādīni uttānatthāni. Dasame pittaṃ samuṭṭhānametesanti **pittasamuṭṭhānā**, pittaṃ paccayāpittahetukāti attho. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseṇa nayo. **Sannipātikā**ti tiṇṇampi pittaḍḍhānaṃ kopena samuṭṭhitā. **Utupariṇāmajā**ti visabhāga-ututo jātā. Jaṅgaladesavāsīnaṃ hi anūpadese vasantānaṃ visabhāgo ca utu uppajjati, anūpadesevāsīnaṃ jaṅgaladeseti evaṃ parasamuddatīrādivasenapi¹ utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāti **utupariṇāmajā**. Attano pakaticariyānaṃ visayānaṃ visamaṃ kāyapariharaṇavasena jātā **visamaparihārajā**. Tenāha “**aticiraṭṭhānanisajjādīnā visamaparihārena jātā**”ti. **Ādi**-saddena mahābhāravahanasudhakoṭṭanādīnaṃ saṅgaho. Parassa upakkamato nibbattā **opakkamikā**. Bāhiraṃ paccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ kammavipākatova jātā **kammavipākajā**. Tatha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṃ, kammavipākajānaṃ pana sabbabhesajjānipi sabbaparittānipi nālaṃ paṭighātāya.

Sacittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Yamakavagga

1. Avijjāsuttādivaṇṇanā

61-67. Dutiyassa paṭhamādīni uttānatthāni. Sattame **naḷakapānaketi** evaṃnāmake nigame. Pubbe kira² amhākaṃ bodhisatto kapiyoniyaṃ

1. Malayasamuddatīrādivasenapi (Saṃ-Ṭṭha 3. 121 piṭṭhe.)

2. Jātaka-Ṭṭha 1. 186 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

nibbatto mahākāyo kapiṛājā hutvā anekasatavānarahassaparivuto pabbatapāde vicari, paññavā kho pana hoti mahāpañño. So parisam evaṃ ovadati “tātā imasmim pabbatapāde visaphalāni honti, amanussapariggahitā pokkharaṇikā nāma honti, tumhe pubbe khāditapubbāneva phalāni khādatha, pītapubbāneva pānīyāni pivatha, ettha vo paṭipucchitakiccaṃ natthī”ti. Te apītapubbariṃ disvā sahasāva apivītvā samantā paridhāvītvā mahāsattassa āgamanam olokayamānā nisīdimsu. Mahāsatto āgantvā “kiṃ tātā pānīyam na pivathā”ti āha. Tumhākaṃ āgamanam olokemāti. “Sādhu tātā”ti samantā padam pariyesamāno otiṇṇapadamyeva addasa, na uttiṇṇapadam. Adisvā “saparissayā”ti aññāsī. Tāvadeva ca tattha abhinibbatta-amanusso udakam dvedhā katvā uttīhāsi setamukho nīlakucchi rattahatthapādo mahādāṭhiko vantadāṭho virūpo bībhaccho udakarakkhaso. So evamāha “kasmā pānīyam na pivatha, madhuram udakam pivatha, kiṃ tumhe etassa vacanam suṇāthā”ti. Mahāsatto āha “tvam adhivattho amanusso”ti. Āmāhanti. “Tvam idha otiṇṇe labhasī”ti āha. Āma tumhe pana sabbe khādissāmīti. Na sakkhissasi yakkhāti. Pānīyam pana pivissathāti. Āma pivissāmīti. Evaṃ sante ekampi vānaram na muñcissanti. “Pānīyañca pivissāma, na ca te vasam gamissāmī”ti naḷam āharāpetvā koṭiyam gahetvā dhami. Sabbo ekacchiddo ahosi. Tīre nisīditvāva pānīyam pivi. Sesavānarānampi pāṭiyekkam naḷam āharāpetvā dhamitvā adāsī. Sabbete passantasseva pānīyam pivimsu. Vuttampi cetam—

“Disvā padamanuttiṇṇam, disvāno’taritam padam.

Naḷena vāriṃ pissāma, neva maṃ tvam vadhissasī”ti¹.

Tato paṭṭhāya yāva ajjadivasā tasmim thāne naḷā ekacchiddāva honti. Imasmim hi kappe kappapāṭṭhiyapāṭiḥāriyāni nāma cande sasalakkhaṇam², vaṭṭajātake³ saccakiriyapāṭṭhāne aggijālassa āgamanupacchedo, ghaṭikārassa mātāpitūnam vasanaṭṭhāne anovassanam⁴, pokkharaṇiyā tīre naḷanam ekacchiddabhāvoti. Iti sā pokkharaṇī naḷena pānīyassa pivitatā “naḷakapānakā”ti nāmarī labhi. Aparabhāge tam pokkharaṇim

1. Khu 5. 5 piṭṭhe Jātake.

3. Khu 5. 9 piṭṭhe.

2. Khu 5. 101 piṭṭhe.

4. Ma 2. 244 piṭṭhe.

nissāya nigamo patiṭṭhāsi, tassapi “naḷakapānan”tveva nāmaṃ jātaṃ. Taṃ pana sandhāya vuttaṃ “naḷakapāne”ti. **Palāsavaneti** kimsukavane.

Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ byāpanicchāyaṃ idaṃ āmeditavacananti dassetuṃ “**yaṃ yaṃ disaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Anuviloketvā**ti ettha anusaddo “pari”ti iminā samānatthoti āha “**tato tato viloketvā**”ti. **Kasmā āgilāyati** koṭisahassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo panassa “esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayappaṭipīḷitatāya dukkhā eva. Dukkhasabhāvesu tesu satthukāye dukkhuppattiyā¹ ayaṃ paccayo”ti dassetuṃ “**bhagavato**”ti-ādi vuttaṃ. **Piṭṭhivāto uppajji**, so ca kho pubbekatakammapaccayā. Etthāha “kiṃ pana taṃ kammaṃ, yena aparimāṇakālaṃ sakkaccaṃ upacitavipulapuññasambhāro satthā evarūpaṃ dukkhavipākamanubhavatī”ti? Vuccate—ayameva bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyaṃ mallaputto hutvā pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo carati. So ekadivasaṃ nibbuddhe vattamāne ekaṃ mallaputtaṃ gahetvā gāḷhataṃ nippīlesi. Tena kammena idāni buddho hutvāpi dukkhamanubhavi. Yathā cetāṃ, evaṃ ciñcamāṇavikāḍḍhinamitthīnaṃ yāni bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni, sabbāni pubbekatassa vipākāvasesāni, yāni kammapiḷotikānīti vuccanti. Vuttaṃ hetuṃ **apadāne**²—

“Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale.

Nānāratanaṇṇajjote, nānāgandhavanantare.

Mahatā bhikkhusaṃghena, pareto lokanāyako.

Āsīno byākārī tattha, pubbakammāni atthano.

Suṇātha bhikkhavo mayhaṃ, yaṃ kammaṃ pakataṃ mayā.

Pilotikassa kammaṃ, buddhattepi vipaccati.

1. Munāli nāmaṃ dhutto, pubbe aññāsu jātisu.

Paccekaḥ buddhaṃ surabhiṃ, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

1. Sabbakāyadukkhappattiyā (Ka)

2. Khu 3. 346 piṭṭhe.

Tena kammavipākena, niraye saṃsariṃ ciraṃ.
 Bahū vassasahassāni, dukkhaṃ vedesi vedanaṃ.
 Tena kammāvasesena, idha pacchimake bhava.
 Abbhakkhānaṃ mayā laddhaṃ, sundarikāya kāraṇā.

2. Sabbābhibhussa buddhassa, nando nāmāsi sāvako.
 Taṃ abbhakkhāya niraye, ciraṃ saṃsaritaṃ mayā.
 Dasa vassasahassāni, niraye saṃsariṃ ciraṃ.
 Manussabhāvaṃ laddhāhaṃ, abbhakkhānaṃ bahuṃ labhiṃ.
 Tena kammāvasesena, ciñcamāṇavikā mamaṃ.
 Abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato.
3. Brāhmaṇo sutavā āsiṃ, ahaṃ sakkatapūjito.
 Mahāvane pañcasate, mante vācesi māṇave.
 Tatthāgato isi bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko.
 Tañcāhaṃ āgataṃ disvā, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.
 Tatohaṃ avacaṃ sisse, kāmabhogī ayaṃ isi.
 Mayhampi bhāsamānassa, anumodimsu māṇavā.
 Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṃ kule kule.
 Mahājanassa āhaṃsu, kāmabhogī ayaṃ isi.
 Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime.
 Abbhakkhānaṃ labhuṃ sabbe, sundarikāya kāraṇā.
4. Vemātubhātaraṃ pubbe, dhanahetu haniṃ ahaṃ.
 Pakkhipiṃ giriduggasmiṃ, silāya ca apimsayiṃ.
 Tena kammavipākena, devadatto silaṃ khipi.
 Aṅguṭṭhaṃ pimsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.
5. Purehaṃ dāraṃ hutvā, kīḷamāno mahāpathe.
 Paccekabuddhaṃ disvāna, magge sakalikaṃ khipiṃ.

Tena kammavipākena, idha pacchimake bhava.
Vadhatthaṃ maṃ devadatto, abhimāre payojayi.

6. Hatthāroho pure āsiṃ, paccekamunimuttamaṃ.
Piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, āsādesiṃ gajenahaṃ.

Tena kammavipākena, bhanto nālāgirī gajo.
Giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.

7. Rājāhaṃ patthivo āsiṃ, sattiyā purisaṃ haniṃ.
Tena kammavipākena, niraye paccisaṃ bhusaṃ.
Kammuno tassa sesena, idāni sakalaṃ mama.
Pāde chaviṃ pakappesi, na hi kammaṃ vinassati.

8. Ahaṃ kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ kevaṭṭadārako.
Macchake ghātite disvā, janayiṃ somanassakaṃ.
Tena kammavipākena, sīsadukkhaṃ ahū mama.
Sabbe sakkā ca haññimsu, yadā hani viṭaṭūbho.

9. Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ.
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālāyo.
Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ.
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā.

10. Nibbuddhe vattamānamhi, mallaputtaṃ niheṭṭhayiṃ.
Tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṃ ahū mama.

11. Tikicchako ahaṃ āsiṃ, seṭṭhiputtaṃ virecayiṃ.
Tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.

12. Avacāhaṃ jotipālo, sugataṃ kassapaṃ tadā.
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
Tena kammavipākena, acarīṃ dukkaraṃ bahuṃ.
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇiṃ.

Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ.

Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito.

Puñṇapāparikkhīṇo, sabbasantāpavajjito.

Asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.

Evam jino viyākāsi, bhikkhusaṃghassa aggato.

Sabbābhiññābalappatto, anotatte mahāsare”ti¹.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamakathāvatthusuttādivaṇṇanā

69-70. Navame² duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthāti niyyānikā. Vacīduccaritasamkilesato niyyātīti vā ikārassa rassattaṃ, yakārassa ca kakāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā**. **Tiracchānabhūtaṃ** tirokaraṇabhūtaṃ. **Gehassitakathāti** gehappaṭisaṃyuttā.

Kammaṭṭhānabhāveti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve.

Saha atthenāti **sāttakam**, hitappaṭisaṃyuttanti attho. “Surākathā”tipi pāṭhoti āha “**surākathanti pāliyaṃ panā**”ti. Sā panesā kathā “evarūpā navasurā pītā ratijananī hoti”ti assādavasena na vaṭṭati, ādīnavavasena pana “ummattakasaṃvattanikā”ti-ādīnā nayena vaṭṭati. Tenāha “**anekavidhaṃ -pa- ādīnavavasena vaṭṭati**”ti. **Visikhāti** gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**sūrāsamatthā**”ti ca “**saddhā pasannā**”ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsikathā vā**”ti.

1. Khu 3. 350 piṭṭhe Apadāne.

2. Dī-Ṭī 1. 128; Sī-Ṭī Abhinava 1. 366; Saṃ-Ṭī 2. 539 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

Rājakathādipurimakathāya, lokakkhāyikādipacchimakathāya vā vinimuttā purima pacchimakathā **vimuttā**. Uppattiṭṭhitisaṃhārādivasena lokam akkhāyatīti **lokakkhāyikā**. **Asukena nāmāti** pajāpatinā brahmunā, issarena vā. **Vitaṇḍasallāpakathāti** “aṭṭhīnam setattā setoti na vattabbo, pattānam kālattā kāloti pana vattabbo”ti evamādikā. **Ādi-saddena** “selapupphalakāni viya jīvidāvirapārayattivisālā natthi yaṃ yo koci tiriyāmānā katattā”¹ti evamādinam saṅgaho daṭṭhabbo. **Sāgaradevenāti** sāgaraputtarājūhi. **Khatoti** etaṃ ekavacanam tehi paccekam khatattā “sāgaradevena khatattā”ti vuttam. Sahamuddā samuddoti vutto. Bhavati vaddhati etenāti **bhavo**. Bhavābhavā hontīti **itibhavābhavakathā**. Ettha ca **bhavoti** sassatam, **abhavoti** ucchedam. **Bhavoti** vuddhi, **abhavoti** hāni. **Bhavoti** kāmasukham, **abhavoti** attakilamathoti iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhim bāttimsa tiracchānakathā nāma honti. Atha vā pāḷiyam sarūpato anāgatāpi araṇṇapabbatanadīpikathā itisaddena saṅgaṇhitvā bāttimsa tiracchānakathā vuttā. Dasame natthi vattabham.

Paṭhamakathāvatthusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Ākaṅkhavagga

1. Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā

71-74. Tatiyassa paṭhame sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyā ca **paripuṇṇasīlā**. Samādānato paṭṭhāya avicchindanato **sīlasamaṅgino**. **Ettāvatā kirāti**² **kira-saddo** arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. **Sampannasīlāti** anāmaṭṭhavisesaṃ sāmāññato sīlasaṅkhepena gahitam. Taṅca catubbidhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlam uddisitvā**”ti āha.

1. Ettha ākārapāṭho viññūhi sodhetabbo.

2. Am-Ti 2. 34 piṭṭhe passitabham.

Tatthāti catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīlanti**¹ padhānasīlaṃ. **Ubhayatthā**ti uddesaniddese. Idha niddese viya uddeseṇi pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto “sampannasīlā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇaṃ hi pāliyaṃ pātimokkhasaṃvaravasena āgataṃ. Tenāha “**pātimokkhasaṃvaroyevā**”ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhataṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇi**ti indriyasaṃvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthi**ti sīlapariyāyena tesaṃ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā pātimokkhasaṃvaroti ācariyassa sammukhattā appaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “**ananujānanto**”ti.

Chadvārarakkhāmattakamevāti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaresupi eseva nayo. **Paccayuppatimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenāti** iminā indriyasaṃvarādīni tiṇi padhānassa sīlassa parivāravasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **soti** pātimokkhasaṃvaro. **Sesānī**ti indriyasaṃvarādīni. **Tassevāti** “sampannasīlā”ti ettha yaṃ sīlaṃ vuttaṃ, tasseva. **Sampannapātimokkhāti** ettha pātimokkhaggahaṇena vevacanaṃ vatvā **taṃ vitthāretvā -pa- ādimāha**. Yathā aññatthāpi “idha bhikkhu sīlavā hoti”ti puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṃ sīlaṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati”ti² niddiṭṭhaṃ. **Kasmā āraddhanti** desanāya kāraṇapucchā. **Sīlānisamsadassana tthanti** payojananiddeso. “Sīlānisamsadassanatthan”ti hi ettha byatirekato yaṃ sīlānisamsassa adassanaṃ, taṃ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti? Veneyyānaṃ sīlānisamsassa adassanatoti atthato

1. Saṃ-Tī 2. 484 piṭṭhādīsu passitabbhaṃ.

2. Abhi 2. 253 piṭṭhe jhānavibhaṅge.

āpanno eva hoti. Tenāha “**sacepī**”ti-ādi. **Sīlānisamsadassanatthanti** pana imassa atthaṃ vivarituṃ “**tesan**”ti-ādi vuttaṃ. **Ānisamsoti** udayo. “Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati”ti-ādīsu¹ pana vipākaphalampi “ānisamsa”ti vuttaṃ. **Ko visesoti** ko phalaviseso. **Kā vaḍḍhīti** ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṃ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantako ānisamsakittanaṃ icchitabbamevāti dassetuṃ “**appeva nāmā**”ti-ādimāha.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṃ ekantato abhinanditabbaṃ hotīti āha “**piyacakkhūhi sampassitabbo**”ti. Pītisamuṭṭhānappasannasommarūpapariggahaṃ hi cakkhu “piyacakkhū”ti vuccati. **Tesanti** sabrahmacārīnaṃ. **Manavaḍḍhanakoti** pītimanassa paribrūhanato uparūpari pīticittasseva uppādanako. **Garuṭṭhāniyoti** garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṃ jānātīti** ñāṇena jānitabbaṃ jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayam, ayaṃ pana jānanto eva jānāti. **Passaṃ passatīti** dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṃ passati, passanto eva vā passati. **Evaṃ sambhāvanīyoti** evaṃ viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo. **Sīlesvevassa paripūrakārīti** sīlesu paripūrakārī eva bhaveyyāti. Evaṃ uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ hi iminā padena uparisikkhādvayaṃ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṃ phalena dassetuṃ “**ajjhattan**”ti-ādi vuttaṃ. Vipassanādhīṭṭhānasamādhisaṃvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṃ akhaṇḍādibhāvamattaṃ. Vuttaṃ hetam “yāni kho pana tāni akhaṇḍāni -pa- samādhisaṃvattanikāni”ti. Evañca katvā uparisikkhādvayaṃ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṃ siddhaṃ hoti. Sīlānurakkhakā hi cित्तेkaggaṭāsāṅkhārapariggahā. **Anūnenāti** akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. **Ākārenāti** karaṇena sampādanena.

1. Di 3. 197; Am 2. 222; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

Ajjhattanti vā **attanoti** vā ekaṃ ekatthaṃ, byañjanameva nānaṃ. Bhummatthe cetaṃ, “**samathan**”ti upayogavacanāṃ “anū”ti iminā upasaggena yoge siddhanti āha “**attano cittasamathe yutto**”ti. Tattha **cittasamathe**ti cittassa samādhāne. **Yuttoti** aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbaṃ jhānabhāvanāya ananuyutto, so taṃ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṃ āpajjati, so taṃ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṃ upasampajja viharati, so anirākatajjhānoti dassento “**bahi anīhaṭajjhāno**”ti-ādimāha. Nīharaṇavināsatthaṃ hi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. “Thambhaṃ niraṃkatvā nivātavutti”ti-ādīsu¹ cassa payogo daṭṭhabbo.

Sattavidhāya anupassanāyāti ettha aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti imā sattavidhā anupassanā. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena cittavivekaṃ paribrūhento yathānusiṭṭhapaṭipattiyā lokaṃ sāsanañca attano viśesādhigamaṭṭhānabhūtaṃ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesā dhiṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṃ atthato taṃ brūhento nāma hotīti vuttaṃ “**brūhetā suññāgārānaṃ**”ti. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. Ekabhūmakādipāsāde kurumānopi pana neva suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabbo. Suññāgāraggahaṇena cettha araṇṇarukkhamūlādi sabbaṃ padhānānuyogakkhamaṃ senāsanaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Ettāvatā yathā taṇhāvicaritadesanā paṭhamaṃ taṇhāvasenā āraddhāpi taṇhāpadaṭṭhānattā mānadiṭṭhīnaṃ mānadiṭṭhiyo osaritvā kamena papañcattayadesanā² jātā, evamayaṃ desanā paṭhamaṃ adhisīlasikkhāvasena āraddhāpi sīlapadaṭṭhānattā samathavipassanānaṃ samathavipassanāyo osaritvā kamena sikkhāttayadesanā jātāti veditabbā. Ettha hi “sīlesvevassa paripūrakārī”ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā, “ajjhattaṃ cetosamathamānuyutto anirākatajjhāno”ti ettāvatā adhiccittasikkhā, “vipassanāya samannāgato”ti ettāvatā adhipaññāsikkhā. “Brūhetā suññāgārānaṃ”ti iminā pana samathavasena

1. Khu 1. 327 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Sikkhāttayadesanā (Ka) Ma-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe pana passitabbā.

suññāgāravaḍḍhane adhicitasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhāti
 evaṃ dvepi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca “ajjhattaṃ
 cetosamathamanyutto anirākatajjhāno”ti imehi padehi sīlānurakkhikā eva
 cittekaggatā kathitā, “vipassanāyā”ti iminā padena sīlānurakkhiko
 saṅkhārapariggaho.

Kathaṃ cittekaggatā sīlamanurakkhati? Yassa hi cittekaggatā natthi, so
 byādhimhi uppanne vihaññati, so byādhivihato vikkhittacitto sīlaṃ
 vināsetvāpi byādhivūpasamaṃ kattā hoti. Yassa pana cittekaggatā atthi, so
 taṃ byādhidukkhaṃ vikkhambhetvā samāpattiṃ samāpajjati,
 samāpannakkhaṇe dukkhaṃ dūragataṃ¹ hoti, balavataraṃ sukhamuppajjati.
 Evaṃ cittekaggatā sīlamanurakkhati. Kathaṃ saṅkhārapariggaho
 sīlamanurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho natthi, tassa “mama rūpaṃ
 mama viññāṇaṃ”ti attabhāve balavamamattaṃ hoti, so tathārūpesu
 dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sīlaṃ nāsetvāpi attabhāvaṃ posetā
 hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṃ
 vā sineho vā na hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu
 sacepissa antāni bahi nikkhamanti, sacepi ussussati visussati,
 khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhāpi sahassadhāpi, neva sīlaṃ vināsetvā
 attabhāvaṃ posetā hoti. Evaṃ saṅkhārapariggaho sīlaṃ anurakkhati.

“Brūhetā suññāgārānaṃ”ti iminā pana tasseva ubhayassa brūhanā
 vaḍḍhanā sātaccakiriyā dassitā. Evaṃ bhagavā yasmā “sābrahmacārīnaṃ
 piyo cassaṃ -pa- bhāvanīyo cā”ti ime cattāro dhamme ākaṅkhaṇṭa
 natthaññāṃ kiñci kātabbāṃ, aññadatthu sīlādiguṇasamannāgateneva
 bhavitabbāṃ. Īdiso hi sābrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo.
 Vuttampi hetam—

“Sīladassanasampannaṃ, dhammaṭṭhaṃ saccavedinaṃ.

Attano kamma kubbānaṃ, taṃ jano kurute piyaṃ”ti².

Tasmā “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sābrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ
 -pa- sīlesvevassa paripūrakārī -pa- suññāgārānaṃ”ti vatvā idāni yasmā

1. Durāpagataṃ (Ma-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe.)

2. Khu 1. 45 piṭṭhe Dhammapade.

paccayalābhādiṃ patthayantenapi idameva karaṇīyaṃ, na aññaṃ kiñci, tasmā “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu lābhī assan”ti-ādimāha. **Lābhī assanti** lābhāsāya saṃvarasīlaparipūraṇaṃ pāliyaṃ āgataṃ. Kimīdisaṃ bhagavā anujānātīti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṃ anujānātī, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṃ vuttanti dassento “**na bhagavā**”ti-ādimāha. Tattha **ghāsesanaṃ chinnakatho, na vācaṃ payuttaṃ bhaṇeti** chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṃ ghāsesanaṃ vācaṃ na bhaṇe na katheyyāti attho. **Puggalajjhāsayavasenā**ti saṅkhepato vuttamattham vivaranto “**yesaṃ hī**”ti-ādimāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṃso **rasānisaṃso**.

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayadānavasena pavattakārā. **Mahapphalā mahānisaṃsā**ti ubhayametam atthato ekaṃ, byañjanaṃeva nānaṃ. “Pañcime gahapatayo ānisaṃsā”ti-ādīsu¹ hi ānisaṃsasaddo phalapariyāyopi hoti. Mahantaṃ vā lokiyasukhaṃ phalanti pasavantīti **mahapphalā**, mahato lokuttarasukhassa paccayā hontīti **mahānisaṃsā**. Tenāha “**lokiyasukhena phalabhūtenā**”ti-ādi.

Peccabhavaṃ gatāti petūpapattivasena nibbattiṃ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriya kālana katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṃ “**kālakatā**”ti. Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā**. Te ñātiyonisambandhena āvāhavivāhasambandhavasena sambaddhā **ñātī**. **Sālohitā**ti yonisambandhavasena. **Ekalohitabaddhā**ti ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Pasannacittoti** pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniyaṃ uppannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṃ. **Mahānisaṃsameva hotī**ti tassa tathāsīlasampannattāti adhippāyo.

Ajjhottharītāti madditā. **Na ca maṃ arati saheyyā**ti maṃ ca arati na abhibhaveyya na maddeyya na ajjhotthareyya. **Uppannanti** jātaṃ nibbattaṃ. Sīlādiguṇayutto hi aratiñca ratiñca sahati ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati, tasmā īdisamattānaṃ icchantenapi sīlādiguṇayutteneva

1. Vi 3. 322 piṭṭhe.

bhavitabbanti dasseti. **Cittutrāso** bhāyatīti **bhayaṃ**, **ārammaṇaṃ** bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. Taṃ duvidhampi bhayaṃ bheravañca sahati abhibhavatīti **bhayabheravasaho**. Sīlādiguṇayutto hi bhayabheravaṃ sahati ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati ariyakoṭiyavāsī¹ mahādattatthero viya.

Thero kira maggaṃ paṭipanno aññatarāṃ pāsādikāṃ araññaṃ disvā “idhevajja samaṇadhammaṃ katvā gamissāmī”ti maggā okkamma aññatarasmim rukkhamūle saṅghāṭim paññapetvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Rukkhadevatāya dārakā therassa sīlatejena sakabhāvena saṅṭhātum asakkontā vissaramakaṃsu. Devatāpi sakalarukkhaṃ cālesi. Thero acalova nisīdi. Sā devatā dhūmāyi pajjali. Neva sakkhi therāṃ cāletum. Tato upāsakavaṇṇenāgantvā vanditvā aṭṭhāsī. “Ko eso”ti vuttā “ahaṃ bhante tasmim rukkhe adhivatthā devatā”ti avoca. Tvaṃ ete vikāre akāsīti. Āma bhanteti. “Kasmā”ti ca vuttā āha “tumahākaṃ bhante sīlatejena dārakā sakabhāvena saṅṭhātum asakkontā vissaramakaṃsu, sāhaṃ tumhe palāpetum evamakāsin”ti. Thero āha “atha kasmā ‘idha bhante mā vasatha, mayhaṃ aphāsukan’ti paṭikacceva nāvacāsi, idāni pana mā maṃ kiñci avaca, ‘ariyakoṭiyamahādatto amanussabhayena gato’ti vacanato lajjāmi, tenāhaṃ idheva vasissam, tvaṃ pana ajjekadivasam yattha katthaci vasāhī”ti. Evaṃ sīlādiguṇayutto bhayabheravasaho hoti, tasmā īdisamattānaṃ icchantenapi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti. Dutiyādīni uttānatthāni.

Ākaṅkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Migasālāsuttādivaṇṇanā

75-80. Pañcame **imassa hi puggalassa sīlavirahitassa paññā sīlaṃ paridhovatīti** akhaṇḍādibhāvāpādanena sīlaṃ ādimajjhapariyosānesu

1. Sāṭiyakoṭivāsī (Ka)

paññāya suvisodhitaṃ karoti. Yassa hi abbhantare sīlasaṃvaro natthi, ugghaṭitaññutāya pana cātuppadikagāthāpariyosāne paññāya sīlaṃ dhovitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ paññāya sīlaṃ dhovati nāma seyyathāpi santatimahāmatto.

Sīlavāpana paññaṃ dhovati. Yassa¹ hi puthujjanassa sīlaṃ saṭṭhi-asītivassāni akhaṇḍaṃ hoti, so maraṇakālepi sabbakilese ghātetvā sīlena paññaṃ dhovitvā arahattaṃ gaṇhāti kandasasālapariveṇe mahāsaṭṭhivassatthero viya. There kira maraṇamañce nipajjitvā balavavedanāya nitthunante tissamahārājā “theraṃ passissāmī”ti gantvā pariveṇadvāre ṭhito taṃ saddaṃ sutvā pucchi “kassa saddo ayaṃ”ti. Therassa nitthunanasaddoti. “Pabbajjāya saṭṭhivassena vedanāpariggahamattampi na kataṃ, idāni na taṃ vandissāmī”ti nivattitvā mahābodhiṃ vanditum gato. Tato upaṭṭhākadaharo therā āha “kim no bhante lajjāpetha, saddhopi rājā vipaṭṭisārī hutvā ‘na vandissāmī’ti gato”ti. Kasmā āvusoti. Tumhākaṃ nitthunanasaddaṃ sutvāti. “Tena hi me okāsaṃ karoṭhā”ti vatvā vedanaṃ vikkhambhetvā arahattaṃ patvā daharassa saññaṃ adāsi “gacchāvuso idāni rājānaṃ amhe vandāpehi”ti. Daharo gantvā “idāni kira therā vandathā”ti āha. Rājā susumārāpatitena therā vandanto “nāhaṃ ayyassa arahattaṃ vandāmi, puthujjanabhūmiyaṃ pana ṭhatvā rakkhitasīlameva vandāmi”ti āha. Evaṃ sīlena paññaṃ dhovati nāma. Sesāṃ vuttameva. Chaṭṭhādīsu natthi vattabbaṃ.

Migasālāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākaṅkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Theravagga

1. Vāhanasuttādivaṇṇanā

81-88. Catutthassa paṭhame **vimariyādīkatena**ti nimmarīyādīkatena. **Cetasā**ti evaṃvidhena cittaena viharati. Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa rūpādike ārabha

1. Dī-Ṭṭha 1. 260 piṭṭhepi passitabbaṃ.

rāgādayo uppajjeyyūṃ, kilesamariyādā tena katā bhaveyya. Tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā natthi. Sace panassa rūpādidhamme āvajjentassa ekacce āpāthaṃ nāgaccheyyūṃ, evamassa ārammaṇamariyādā bhaveyya. Te panassa dhamme āvajjentassa āpāthaṃ anāgatadhammo nāma natthi ārammaṇamariyādāpi natthi. Idha pana kilesamariyādā adhippetāti āha “**kilesamariyādāṃ bhinditvā**”ti-ādi. Tatiyādisu natthi vattabbaṃ.

Vāhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kokālikasuttādivaṇṇanā

89-90. Navame¹ kokālikanāmakā dve bhikkhū. Tato idhādhippetāṃ niddhāretvā dassetuṃ “**koyaṃ kokāliko**”ti pucchā. Suttassa aṭṭhuppattim dassetuṃ “**kasmā ca upasaṅkamī**”ti pucchā. **Ayaṃ kirāti**-ādi yathākkamaṃ tāsāṃ vissajjanaṃ. Vivekavāsaṃ vasitukāmatā appicchatāya ca **mā no kassaci -pa- vasimsu. Āghātaṃ uppādesi** attano icchāvighātanato. **Therā bhikkhusaṃghassa niyyādayimsu** payuttavācāya akatattā therehi ca adāpitattā. **Pubbepi -pa- maññeti** iminā therānaṃ kohaṇṇe ṭhitabhāvaṃ āsaṅkati avaṇe vaṇaṃ passanto viya, suparisuddhe ādāsatale jallaṃ² uṭṭhāpento viya ca.

Aparajjhivāti bhagavato sammukhā “pāpabhikkhū jātā”ti vatvā. **Mahāsāvajjadassanattanti** mahāsāvajjabhāvadassanattaṃ, ayameva vā pāṭho. **Māhevanti** mā evamāha, mā evaṃ bhaṇi. Saddhāya ayo uppādo saddhāyo, taṃ āvahaṭṭi **saddhāyikoti** āha “**saddhāya āgamakaro**”ti. **Saddhāyikoti** vā saddhāya ayitabbo, saddheyyoti attho. Tenāha “**saddhātabbavacano vā**”ti.

Pīlakā nāma bāhirato paṭṭhāya aṭṭhīni bhindanti, imā pana paṭhamānyeva aṭṭhīni bhinditvā uggatā. Tenāha “**aṭṭhīni bhinditvā uggatāhi pīlakāhi**”ti. **Taruṇabeluvamattiyoti** taruṇabillaphalamattiyoti. **Visagilitoti**

1. Saṃ-Ṭī 1. 247 piṭṭhādisupi passitabbaṃ.

2. Lekhaṃ (Saṃ-Ṭī 1. 247 piṭṭhe.)

khittapaharaṇo. Tañcabaḷisaṃ visasamaññā loke. Ārakkhadevatānaṃ saddaṃ sutvāti padaṃ ānetvā sambandho.

Brahmaloketi suddhāvāsalohe. **Varākotī** anuggahavacanametam. Hīnapariyāyoti keci. **Piyasīlāti** iminā etasmim atthe niruttinayena pesalāti padasiddhīti dasseti. **Kabarakkhīnīti** byādhibalena paribhinnavaṇṇatāya kabarabhūtāni akkhīni. **Yattakanti** bhagavato vacanaṃ aññathā karontena yattakaṃ tayā aparaddhaṃ, tassa pamāṇaṃ natthīti attho. Yasmā anāgāmino nāma pahīnakāmacchandabyāpādā honti, tvañca diṭṭhikāmacchandabyāpādavasena idhāgato, tasmā yāvañca te idaṃ aparaddhanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Adiṭṭhippattoti appattadiṭṭhiko. **Gilitaviso viya** visaṃ gilitvā ṭhito viya. **Kuṭṭhārisadisā** mūlapacchindanaṭṭhena. **Uttamattheti** arahatte. **Khīṇāsavoti vadati** Sunakkhatto viya acelaṃ korakkhattiyaṃ. **Yo** aggasāvako viya **pasamsitabbo khīṇāsavo**, taṃ “dussīlo ayan”ti vadati. **Vicinātīti** ācinoti pasavati. Pasamsiyaṇindā tāva sampannaguṇaparidhamśanavasena pavattiyā sāvajjatāya kaṭukavipākā, nindiyappasamsā pana kathaṃ tāya samavipākāti? Tattha avijjamānaguṇasamāropanena attano paresaṇca micchāpaṭipattihetubhāvato pasamsiyena tassa samabhāvakaraṇato ca. Lokepi hi asūraṃ sūrena samaṃ karonto gārayho hoti, pageva dūppaṭipannaṃ suppaṭipannaṃ samaṃ karontoti.

Sakena dhanenāti attano sāpateyyena. **Ayaṃ appamattako aparādhō** diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca tassa. **Ayaṃ mahantataro kali** katūpacitassa¹ samparāyikattā appatikārattā ca.

Nirabbudoti gaṇanāviseso esoti āha “**nirabbudagaṇanāyā**”ti, satasahassaṃ nirabbudānanti attho. **Yamariyagarahī nirayaṃ upetīti** ettha yathāvutta-āyuppannānaṃ pākatikavasena ariyūpavādinā vuttanti vedittabbaṃ. Aggasāvakānaṃ pana guṇamahantatāya tatopi ativiya mahantataramevāti vadanti.

1. Katūpacitattā (Ka) Saṃ-Ṭī 1. 246 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

Atha kho brahmā sahampatīti ko ayaṃ brahmā, kasmā ca pana bhagavantam upasaṅkamitvā etadavocāti? Ayaṃ kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma bhikkhu anāgāmī hutvā suddhāvāsesu uppanno, tattha sahampati brahmāti sañjānanti. So panāham bhagavantam upasaṅkamitvā “padumanirayaṃ kittessāmi, tato bhagavā bhikkhūnaṃ ārocessati, athānusandhikusalā bhikkhū tatthāyuppannānaṃ pucchissanti, bhagavā ācikkhanto ariyūpavāde ādīnavaṃ pakāsessatī”ti iminā kāraṇena bhagavantam upasaṅkamitvā etadavoca.

Magadharaṭṭhe saṃvohāratho **māgadhako pattho**, tena. **Paccitabbatṭhānassā**ti nirayadukkhena paccitabbappadesassa etaṃ abbudoti nāmaṃ. **Vassagaṇanā**ti ekato paṭṭhāya dasaguṇitaṃ abbuda-āyumi tato aparaṃ vīsatiaguṇitaṃ nirabbudādīsu vassagaṇanā veditabbā. Ayañca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarāti vuttaṃ “**na taṃ sukaraṃ saṅkhātun**”ti. Keci pana “tattha tattha paridevanānattena kammakāraṇanānattenapi imāni nāmāni laddhāni”ti vadanti, apare “sītanarakā ete”ti. **Sabbatthā**ti ababādīsu padumapariyosānesu sabbesu nirayesu. **Esa nayoti** heṭṭhimato uparimassa vīsatiaguṇitaṃ atidisati. Dasame natthi vattabbaṃ.

Kokālikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Upālivagga

1. Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā

91-94. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Catutthe tapanam santapanam kāyassa khedanam tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassim**. Yasmā tathābhūto tapanissito, tapo vā tannissito, tasmā āha “**tapanissitakan**”ti. Lūkham pharusam sādhusammatacāravirahato na pasādanīyam ājīvati vattatīti lūkhājīvī, taṃ **lūkhājivim**. **Upakkosatī**ti

uppaṇḍeti, upahasana vasena paribhāsati. **Upavadatī**ti avaññāpubbakam apavadati. Tenāha “**hīleti vambheti**”ti.

Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uttiyasuttavaṇṇanā

95. Pañcame paccante bhavam **paccantimarū**. Pākārassa thirabhāvam uddhamuddham pāpetīti **uddhāpam**, pākāramūlam. **Ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnam saṅgaho veditabbo. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyam katvā bhagavā attānam dasseti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanam samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso paṇḍitoti vuccati, tam **paṇḍiccanti** āha “**paṇḍiccena samannāgato**”ti. Tam tam itikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyam**. Medhati sammoham hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Thāne thāne uppatti etissā atthīti **thānuppattikā**, thānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anusamīyānamaggo. Pākārabhāgā sandhātābbā etthāti **pākārasandhi**, pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi itṭhakānam vigamena evam vuccatīti āha “**dvinnam itṭhakānam apagataṭṭhānan**”ti. **Chinnatṭhānanti** chinnabhinnappadeso, chiddaṭṭhānam vā. Tam hi vivaranti vuccati.

Uttiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kokanudasuttādivaṇṇanā

96. Chaṭṭhe **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānam** ārammaṇaṭṭhena “rūpam attato samanupassatī”ti-ādivacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānam** upanissayādibhāvena pavattanato. yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānam adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi¹. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānam**.

1. Abhi 1. 208 piṭṭhe.

Yathā cāha “tadapi phassapaccayā¹ phussa phussa paṭisaṃvediyantī”ti² ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttaṃ hetam “saññānidānā hi papañcasankhā³, pathavito saññatvā”ti⁴ ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttampi cetam “takkaṇca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammamāhū”ti⁵, “takkī hoti vīmaṃsī”ti⁶ ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Tenāha bhagavā “tassevaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti-ādi⁷.

Yā diṭṭhīti idāni vuccamānānaṃ aṭṭhārasannaṃ padānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadaṃ. Diṭṭhiyeva **diṭṭhigataṃ** gūthagataṃ viya, diṭṭhīsu vā gataṃ idaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhīsu antogadhattatīpi **diṭṭhigataṃ**, diṭṭhiyā vā gataṃ **diṭṭhigataṃ**. Idaṃ hi “atthi me attā”ti-ādi diṭṭhiyā gamanamattameva, natthettha attā vā nicco vā kocīti vuttaṃ hoti. Sā cāyaṃ diṭṭhi dunniggamanaṭṭhena **gahanaṃ**. Duratikkamaṭṭhena sappaṭibhayaṭṭhena ca **kantāro** dubbhikkhakantāra vālakantārādayo viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena, vilomanatṭhena vā **visūkaṃ**. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa vā gahaṇato virūpaṃ phanditanti **vipphanditaṃ**. Bandhanaṭṭhena **saṃyojanaṃ**. Diṭṭhiyeva anto tudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca sallanti **diṭṭhisallaṃ**. Diṭṭhiyeva pīlākaraṇaṭṭhena sambādhoti **diṭṭhisambādho**. Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho**. Diṭṭhiyeva dummocanīyaṭṭhena bandhananti **diṭṭhibandhanaṃ**. Diṭṭhiyeva duruttaraṇaṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto**. Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ santāpetitī **diṭṭhisantāpo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ anudahatīti **diṭṭhiparilāho**. Diṭṭhiyeva kilesakāyaṃ ganthetīti **diṭṭhigantho**. Diṭṭhiyeva bhusaṃ ādiyati **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭheyeva “saccan”ti-ādivasena abhinivisati **diṭṭhābhiniveso**. Diṭṭheyeva “idaṃ paran”ti āmasati, parato vā āmasatīti **diṭṭhiparāmāso**. Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, kāraṇaṃ. Samuṭṭhānassa bhāvo samuṭṭhānaṭṭho, tena **samuṭṭhānaṭṭhena**, kāraṇabhāvenāti attho. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṃ.

Kokanudasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 38 piṭṭhe.

2. Dī 1. 41 piṭṭhe.

3. Khu 1. 414; Khu 7. 216 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 1 piṭṭhe.

5. Khu 1. 416; Khu 7. 228 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 15 piṭṭhe.

7. Ma 1. 10 piṭṭhe.

9. Upālisuttādivaṇṇanā

99-100. Navame ajjhogāhetvā adhippetamattham sambhavitum sādhetum dukkhāni **durabhisambhavāni**. Aṭṭhakathāyaṃ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetum “**sambhavitum dukkhāni dussahāni**”ti vuttam. **Araññavanapatthānī**ti araṇṇalakkhaṇappattāni vanasaṇḍāni. Vanapatthasaddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araṇṇaggahaṇam. **Pavivekanti** pakārato, pakārehi vā vivecanam, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādi-iriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanam, gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi nipajjatopi ekasseva pavatti. Teneva hi vivecetabbānam vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā “pavivekan”ti ekavacanena vuttam. **Dukkaram pavivekanti** vā pavivekam kattum na sukhanti attho. **Ekibhāveti** ekattabhāve. **Dvayamdvayārāmoti** dvinnam dvinnam bhāvābhirato. **Haranti viyāti** saṃharanti viya vighātuppādanena. Tenāha “**ghasanti viyā**”ti, bhayasantāsuppādanena khāditum āgatā yakkharakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassāti** aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇamigādisaddehīti** vāteritānam tiṇapaṇṇādīnam migapakkhi-ādīnañca bhīsanakehi bheravehi saddehi. **Vividhehi ca** aññehi khāṇu-ādīhi yakkhādi-ākārehi upaṭṭhitehi **bhīsanakehi**. Ghaṭena kīlā **ghaṭikāti** eke. Dasamam uttānameva.

Upālisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

3. Tatiyapaṇṇāsaka

(11) 1. Samaṇasaññāvagga

1. Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā

101-112. Tatiyassa paṭhamādīni uttānāni. Chaṭṭhe **nijjarakāraṇānī**ti pajahanakāraṇāni. Imasmiṃ maggo kathīyatīti katvā **“ayaṃ heṭṭhā -pa- puna gahitā”**ti vuttaṃ. Kiñcāpi nijjiṇṇā micchādīṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādīṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti na samucchedappahānadassanattaraṃ puna gahitā, evaṃ micchāsāṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnaṭṭāya idha puna gahitāti ayamatto **“micchāsāṅkappassā”**ti-ādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti **“evaṃ sabbapadesu yojetabbo”**ti iminā. **Ettha cāti** “sammāvimuttipaccayā ca aneke kusala dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī”ti etasmiṃ pālīpade. Ettha ca samucchedavasena ca paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammānaṃ sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti**. Tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchantīti maggasampayuttānīpi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanāpāripūri nāmāti. **Abhinandanatṭhenāti** ativiya sinehanatṭhena. Idaṃ hi somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvato sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantati-ādhipateyyatṭhenāti** vipākasantānassa jīvane adhipatibhāvena. **Evanti-ādi** vuttasseva atthassa nigamaṇaṃ. Sattamādīni uttānatthāni.

Samaṇasaññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇasaññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Paccorohaṇivagga

1. Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā

113-6. Dutiyassa paṭhamadutiyāni uttānatthāni. Tatiye **jānaṃ jānātīti** sabbaññutaññāpēna jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti eva. Na hi

padesañāṇe t̥hito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkat̥thaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jānan”ti iminā niravasesaṃ ñe yyajātaṃ pariggayhat̥tī tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ, pakaraṇavasena “bhagavā”ti saddantarāsannidhānena ca ayamatto vibhāvetabbo. **Passitabbameva passat̥tī** dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānat̥tī** yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passatiyevātī attho. **Cakkhu viya bhūtoti** dassanapariṇāyakat̥thena cakkhu viya bhūto. Yathā hi cakkhu sattānaṃ dassanattamaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanaṭopi dassanakkappaṇāyakat̥thena cakkhu viya bhūto, paññācakkhumayattā vā sayambhuñāṇena paññācakkhum bhūto pattoti vā cakkhubhūto.

Ñāṇasabhāvoti viditakaraṇat̥thena ñāṇasabhāvo. Aviparītasabhāvat̥thena pariyaṭti dhammapavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto**. Tenāha “**dhammasabhāvo**”ti. Dhammā vā bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti **dhammabhūto**. Set̥ṭhat̥thena brahmabhūtoti āha “**set̥ṭhasabhāvo**”ti. Atha vā brahmā vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanato, taṅca sayambhuñāṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadat̥tī **vattā**. Ciraṃ saccappaṭivedhaṃ pavattento vadat̥tī **pavattā**. **Atthaṃ nīharitvāti** dukkhādi-atthaṃ tatthāpi pīlanādi-atthaṃ uddharitvā. Paramattaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā **ninnetā**. Amatādhigamapaṭipattidesanāya amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadāt̥tī **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammaṇaṃ tadāyattabhāvato **dhammasāmī**. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Paṭhama-adhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgāravasuttādivaṇṇanā

117-154. Pañcame **appakāti** thokā, na bahū. **Athāyaṃ itarā pajātiyā** panāyaṃ avasesā pajā sakkāyadiṭṭhitirameva anudhāvati, ayameva bahutarāti attho. **Sammadakkhāte**ti sammā akkhāte sukathite. **Dhammeti** tava desanāddhamme. **Dhammānuvattinoti** taṃ dhammaṃ sutvā tadanucchavikaṃ paṭipadaṃ pūretvā maggaphalasacchikaraṇena dhammānuvattino. **Maccuno ṭhānabhūtaṃ** kilesamārasaṅkhātassa maccuno nivāsaṭṭhānabhūtaṃ. **Suduttaraṃ taritvā pāramessantīti** ye janā dhammānuvattino, te etaṃ suduttaraṃ duratikkamaṃ māradheyyaṃ taritvā atikkamitvā nibbānapāraṃ gamissanti.

Kaṇhaṃ dhammaṃ vippahāyāti kāyaduccaritādibhedaṃ akusalaṃ dhammaṃ jahitvā. **Sukkaṃ bhāvēthāti** paṇḍito bhikkhu abhinikkhamanato paṭṭhāya yāva arahattamaggā kāyasucaritādibhedaṃ sukkaṃ dhammaṃ bhāveyya. **Okā anokamāgammāti** okaṃ vuccati ālayo, anokaṃ vuccati anālayo. Ālayato nikkhamitvā anālayasaṅkhātāṃ nibbānaṃ paṭicca ārabha.

Tatrābhiratimiccheyyāti yasmim anālayasaṅkhāte viveke nibbāne imehi sattehi durabhiramaṃ, tatrābhiratimiccheyya. **Duvidhepi kāmeti** vatthukāmakilesakāme. **Cittaklesehīti** pañcahi nīvaraṇehi **attānaṃ pariyodapeyya** vodāpeyya, parisodheyyāti attho.

Sambodhiyaṅgesūti sambojjhaṅgesu. **Sammā cittaṃ subhāvitanti** sammā hetunā nayena cittaṃ suṭṭhu bhāvitaṃ vaḍḍhitaṃ. **Jutimantoti** ānubhāvavanto, arahattamaggañāṇajutiyā khandhādibhede dhamme jotetvā ṭhitāti attho. **Te loke parinibbutāti** te imasmim khandhādiloke parinibbutā nāma arahattappattito paṭṭhāya kilesavaṭṭassa khepitattā sa-upādisesena, carimacittanirodhena khandhavaṭṭassa khepitattā anupādisesena cāti dvīhi parinibbānehi parinibbutā, anupādāno viya padīpo apaṇṇattikabhāvaṃ gatāti attho.

Ito paraṃ yāva tatiyo paṇṇāsako, tāva uttānatthameva.

Saṅgāravasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsako niṭṭhito.

4. Catutthapaṇṇāsaka

155-166. Catutthassa paṭhamavaggo uttānatthoyeva.

1. Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā

167-210. Dutiye ca paṭhamādīni uttānatthāni. Dasame **pacchābhūmivāsinoti** paccantadesavāsino. **Sevālamālikāti** pātova udakaṃ orohitvā sevālañceva uppalādīni ca gahetvā attano udakasuddhikabhāvajānanatthañceva “lokassa ca udakena suddhi hotī”ti imassa atthassa jānanatthañca mālaṃ katvā pilandhanakā. **Udakorohakāti** pāto majjhanhe sāyanhe ca udaka-orohaṇakā. Tenāha “**sāyatatiyakam udakorohaṇānuyogamanuyuttā**”ti. Ekādasamādīni uttānatthāni. Catutthe paṇṇāsake natthi vattabbaṃ.

Brāhmaṇapaccorohaṇīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsako niṭṭhito.

(21) 1. Karajakāyavagga

1. Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā

211-746. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Navame yasmim santāne kāmāvacarakammaṃ mahaggatakammañca katūpacitaṃ vipākadāne laddhāvasaraṃ hutvā ṭhitaṃ, tesu kāmāvacarakammaṃ itaraṃ nīharitvā sayam tattha ṭhatvā¹ attano vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ dātuṃ sakkoti garubhāvato. Tenāha “**taṃ mahogho parittaṃ udakaṃ viyā**”ti-ādi. Ito paraṃ sabbattha uttānameva.

Paṭhamanirayasaggasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Dasakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

1. Ohīyitvā (Saṃ-Ṭī 2. 382 piṭṭhe.)

Ekādasakanipāta

1. Nissayavagga

1. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

1-10. Ekādasakanipātassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Dasame **janitasminti** kammakilesehi nibbatte, jane etasminti vā **janetasmim**, manussesūti attho. Tenāha “**ye gottapaṭisārino**”ti. Janitasmim-saddo eva vā i-kārassa e-kāraṃ katvā “janetasmin”ti vutto. **Janitasminti** ca janasminti attho veditabbo. Janitasminti sāmāññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭho**ti ayaṃ lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṃ “**ye gottapaṭisārino**”ti vuttaṃ. **Paṭisaranṭi**ti “ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo”ti paṭi paṭi attano gottam anussaranti paṭijānanti vāti attho.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anussativagga

1. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

11-14. Dutiyassa paṭhamādīni uttānatthāni. Tatiye **kabaḷikārāhārabhakkhānanti** kabaḷikārāhārūpajīvīnaṃ. Ko pana devānaṃ āhāro, kā āhāraṇelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro. Sā heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavaseneva divase divase bhuñjanti. Keci pana “biḷārapadappamāṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesamyeva

divasavasena satta divase yāpanasamattho hotī”ti vadanti.

Asamayavimuttiyā vimuttoti maggavimokkkena vimutto. Aṭṭhannaṃ hi samāpattīnaṃ samāpajjanassa samayopi atthi tassa asamayopi, maggavimokkkena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āradhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādanantassa bhuñjantassa ca maggaphalappaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṃ. Iti maggavimokkkena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti maggavimokkho asamayavimutti nāma. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mettāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **sesajanāti** mettāya cetovimuttiyā alābhino.

Samparivattamānāti dakkhiṇeneva passena asayitvā sabbaso parivattamānā.

Kākacchamānāti ghurughurupassāsavasena vissaraṃ karontā. **Sukhaṃ**

supatīti ettha duvidhā supanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā

kiriyaṃmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tatthāyaṃ

ubhayatthāpi sukhaveva supati. Yasmā saṇikaṃ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni

samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṃ samāpanno

viya hoti. Tenāha “**evaṃ asupitvā**”ti-ādi.

Niddākāle sukhaṃ alabhitvā dukkhena suttattā eva paṭibujjhanakāle

sarīrakhedena nitthunanaṃ vijambhanaṃ ito cito ca viparivattanaṃ hotīti

āha “**nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti**”ti.

Ayaṃ pana sukkena suttattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādivirahitova

paṭibujjhati. Tena vuttaṃ “**evaṃ appaṭibujjhitvā**”ti-ādi. Sukhappaṭibodho ca

sarīravikārābhāvenāti āha “**sukhaṃ nibbikāraṇa**”ti.

Bhaddakameva supinaṃ passatīti idaṃ anubhūtapubbavasena

devatūpasamhāravasena cassa bhaddakameva supinaṃ hoti, na pāpakanti

katvā vuttaṃ. Tenāha “**cetiyaṃ vandanto viyā**”ti-ādi.

Dhātukkabhahetukampi cassa bahulaṃ bhaddakameva siyā yebhuyyena

cittajarūpānugunātāya utu-āhārajarūpanaṃ.

Ure āmukkamuttāhāro viyāti gīvāha bandhitvā ure lambitamuttāhāro viyāti kehici tam ekāvalivasena vuttam siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro amsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Visākhathero viyāti¹ so kira pāṭaliputte kuṭumbiyo ahosi. So tattheva vasamāno assosi “tambapaṇṇidīpo kira cetiyamālālaṅkato kāsāvapajjoto, icchiticchi taṭṭhāneyevettha sakkā nisīditum vā nipajjitum vā, utusappāyaṁ senāsanasappāyaṁ puggalasappāyaṁ dhammassavanasappāyanti sabbamettha sulabhan”ti. So attano bhogakkhandham puttadārassa niyyātetvā dussante baddhena ekakahāpaṇeneva gharā nikkhamitvā samuddatīre nāvaṁ udikkhamāno ekaṁ māsam vasi. So vohārakusalatāya imasmiṁ ṭhāne bhaṇḍam kiṇitvā asukasmiṁ vikkiṇanto dhammikāya vaṇijjāya tenevantaramāseṇa sahaṣsam abhisamhari. Iti anupubbena mahāvihāram gantvā pabbajjam yācati. So pabbājanatthāya sīmam nīto tam sahaṣsatthavikaṁ ovaṭṭikantarena bhūmiyaṁ pātesi. “Kimetan”ti ca vutte “kahāpaṇasahaṣsam bhante”ti vatvā “upāsaka pabbajitakālato paṭṭhāya na sakkā vicāretum, idāneva nam vicārehi”ti vutte “visākhassa pabbajjaṭṭhānam āgatā mā rittahatthā gamimsū”ti muñcitvā sīmāmālake vikkiritvā pabbajitvā upasampanno. So pañcavasso hutvā dvemātikā paguṇā katvā attano sappāyaṁ kammaṭṭhānam gahetvā ekekasmim vihare cattāro cattāro māse samapavattavāsam vasamāno cari. Evaṁ caramāno—

Vanantare ṭhito thero, visākho gajjamānako.

Attano guṇamesanto, imamattham abhāsatha—

“Yāvatā upasampanno, yāvatā idha māgato.

Etthantare khalitam natthi, aho lābho te mārisā”ti².

So cittalapabbatavihāram gacchanto dvedhāpatham patvā “ayaṁ nu kho maggo, udāhu ayan”ti cintayanto aṭṭhāsi. Athassa pabbate adhivatthā

1. Visuddhi 1. 305 piṭṭhepi vitthāro āgato.

2. Visuddhi 1. 106 piṭṭhepi.

devatā hatthaṃ pasāretvā “eso maggo”ti dasseti. So cittalapabbatavihāraṃ gantvā tattha cattāro māse vasitvā “paccūse gamissāmī”ti cintetvā nipajji. Caṅkamasīse maṇilarukkhe adhivatthā devatā sopānaphalake nisīditvā parodi. Thero “ko eso”ti āha. Ahaṃ bhante maṇiliyāti. Kissa rodasīti. Tumhākaṃ gamanaṃ paṭiccāti. Mayi idha vasante tumhākaṃ ko guṇoti. Tumhesu bhante idha vasantesu amanussā aññaṃaññaṃ mettaṃ paṭilabhanti, te dāni tumhesu gatesu kalahaṃ karissanti, duṭṭhullampi kathayissantīti. Thero “sace mayi idha vasante tumhākaṃ phāsuvihāro hoti, sundaran”ti vatvā aññepi cattāro māse tattheva vasitvā puna tatheva gamanacittaṃ uppādesi. Devatāpi puna tatheva parodi. Eteneva upāyena thero tattheva vasitvā tattheva parinibbāyīti. Evaṃ mettāvihārī bhikkhu amanussānaṃ piyo hoti.

Balavapiyacittatāyāti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṃ na kamati, pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti. **Khippameva cittaṃ samādhiyati**, kenaci paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippameva samādhiyati, “āsavānaṃ khayāyā”ti keci. Sesaṃ suviññeyyameva. Ettha ca kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasupanādayo ānisaṃsā labbhanti. Yathāha—

“Sukhaṃ supanti munayo, ajjhantaṃ susamāhitā.

Suppabuddhaṃ pabujjhanti, sadā gotamasāvaka”ti¹ ca ādi.

Tathāpime ānisaṃsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṃ ujuvipaccanīkabhāvato brahmavihārānaṃ. Tenevāha “nissaraṇaṃ hetāṃ āvuso byāpādassa, yadidaṃ mettācetovimuttī”ti-ādi². Byāpādādivasena ca sattānaṃ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihāresu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Mettāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 370 piṭṭhepi.

2. Dī 3. 205; Am 2. 257 piṭṭhesu.

6. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **beluvagāmaketi** vesāliyā dakkhiṇapasse avidūre beluvagāmako nāma atthi, taṃ gocaragāmaṃ katvāti attho. **Sārappattakulagaṇanāyāti** mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame** **ṭhāneti** aññe aññeti dasagaṇanatṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavoti **aṭṭhakanāgaro**. **Kukkuṭārāmoti** pāṭaliputte kukkuṭārāmo, na kosambiyam.

Pakatatthappaṭiniddeso ta-saddoti tassa “bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhim āgamanīyapaṭipadāya atthabhāvene va dassento “**yo so -pa-abhisambuddho**”ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ visayavisesa pavattidassanatthaṃ asādhāraṇaṇāṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññūtaññāṇamaṃsacakkhuvaseṇa paṭivedhadesanāṇāṇavasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento “**tesaṃ tesaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā** āsayānusayañāṇena, **sabbaññeyyadhammaṃ passatā** sabbaññūtānāvaraṇaṇāṇehi. **Pubbenivāsādīhīti** pubbenivāsasavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyāti** ariyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatāti** desetabbadhammānaṃ desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānaṃ āsayānusayacaritādhimutti-ādibhedam dhammaṃ desanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā sāsanaṃ vā paccatthikānaṃ aññatitthiyānaṃ. Tesaṃ pana hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjhupekkhaṇaṃ. Kesivinayasuttañcetttha nidassanaṃ. Tathā **ṭhānatṭhānādīni jānatā**. Yathākammūpage satte **passatā**. Savāsanānamāsavānaṃ khīṇattā **arahatā**. Abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**.

Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā**. Kāyakammādivasena tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇanuparivattito nisammakāritāya **passatā**. Davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā**.

Chandādīnaṃ ahānīhetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññūtāya **sammāsambuddhenā**ti evaṃ dasabala-aṭṭhārasa-āveṇīkabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

Abhisāṅkhatanti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhuyya kataṃ. Svāssa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharāṇenāti āha “**uppāditan**”ti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṃ pāḷiyāṃ “abhisāṅkhatāṃ abhisāñcetaṃ”ti vuttanti “**cetayitaṃ kappayitaṃ**”ti atthamāha. **Abhisāṅkhatāṃ abhisāñcetaṃ**ti ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhaṃsanabhāvaṃ ulliṅgeti. Yaṃ hi ahutvā sambhavati, taṃ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyāṃ “**yaṃ kho panā**”ti-ādi. **Samathavipassanādhamme** **ṭhitoti** ettha samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanaṃ paṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṃ anulomaññaṃ pāpetā hutvā vipassanādhamme ṭhito. Samathavipassanāsāṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo**. Nandanaṭṭhena **nandī**. Tattha sukhumā apekkhā vuttā, yā nikantīti vuccati.

Evaṃ santeti evaṃ yathārutavaseneva imassa suttapadassa atthe gaḥetabbe sati. **Samathavipassanāsu chandarāgo kattabboti** anāgāmiphalaṃ anibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṃ tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsāṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdha-anāgāmiphalaṃ laddhabbattā. Tathā sati tena anāgāmiphalaṃ laddhabbameva hoti. Tenāha “**anāgāmiphalaṃ paṭiladdhaṃ**¹ **bhavissati**”ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso**.

Aññāpi kāci sugatīyoti vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatīyoti** asurakāyamāha.

Appaṃ yācītena bahuṃ dentena uḷārapurisena viya ekaṃ dhammaṃ pucchītena “āyampi ekadhammo”ti kathitattā ekādasapi dhammā pucchāvasena ekadhammo nāma jāto² paccekāṃ vākyaparisamāpanāyena. **Pucchāvasenā**ti “atthi nu kho bhante ānanda tena -pa- sammāsambuddhena ekadhammo sammadakkhāto”ti

1. Paṭividdhaṃ Ma-Ṭṭha 3. 10 piṭṭhe.

2. Kato (Aṭṭhakathāyaṃ)

evaṃ pavattapucchāvasena. **Amatuppatti-atthenā**ti amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānipi kammaṭṭhānāni ekarasāpi amatādhigamassa paṭipattiyāti attho. Evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalaabhūmīti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbāti. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasatām**. Sesamettha uttānameva.

Atṭhakanāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gopālasuttavaṇṇanā

17. Sattame **tisso kathā**ti tisso atṭhakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṃ padaṃ nālaṃ mūlaṃ etissāti evaṃsaññitā **ekanālikā**. Ekekaṃ vā padaṃ nālaṃ atthaniggamanamaggo etissāti **ekanālikā**. Tenāha “**ekekassa padassa atthakathanan**”ti. Cattāro aṃsā bhāgā atthasallakkhaṇūpāyā etissāti **caturassā**. Tenāha “**catukkaṃ bandhitvā kathanan**”ti. Niyamato nisinnassa āraddhassa vatto saṃvatto etissā atthāti **nisinnavattikā**, yathāraddhassa atthassa visum visum pariyosāpikāti attho. Tenāha “**paṇḍitagopālakaṃ dassetvā**”ti-ādi. Ekekassapi padassa piṇḍatthadassanavasena bahūnaṃ padānaṃ ekajjhaṃ atthaṃ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā ayaṃ sabbattha labbhati. **Catukkaṃ bandhitvā**ti kaṇhapakkhe upamopameyyadvayaṃ, tathā sukkapakkheti idaṃ catukkaṃ yojetvā. Ayaṃ edisesu eva suttasu labbhati. **Pariyosānagamananti** keci tāva āhu “kaṇhapakkhe upamaṃ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva upameyyasamapaṭipādanatthāti upameyyatthaṃ āharitvā saṃkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhavibhāvanatthāyāti sukkapakkhampi upamopameyyavibhāgena āharitvā suttatthassa pariyosāpanaṃ. Kaṇhapakkhe upameyyaṃ dassetvā pariyosānagamanādīsupi eseva nayo”ti. Apare pana “kaṇhapakkhe sukkapakkhe ca taṃtaṃupamūpameyyatthānaṃ visum visum pariyosāpetvāva kathanam pariyosānagamanan”ti vadanti. **Ayanti** nisinnavattikā. **Idhāti** imasmiṃ gopālakasutte. **Sabbācariyānaṃ āciṇṇāti** sabbehipi pubbācariyehi ācaritā saṃvaṇṇitā, tathā ceva pālī pavattāti.

Aṅgiyanti avayavabhāvena ñāyantīti **aṅgāni**, koṭṭhāsā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha “**aṅgehīti agunakoṭṭhāsehi**”ti.

Gomaṇḍalanti gosamūhaṃ. **Pariharitunti** rakkhituṃ. Taṃ pana pariharaṇaṃ pariggahetvā vicaraṇanti āha “**pariggahetvā vicaritun**”ti. **Vaḍḍhinti** gunnaṃ bahubhāvaṃ bahugorasatāsaṅkhātaṃ parivuddhiṃ. “Ettakamidan”ti rūpīyatīti **rūpaṃ**, parimāṇaparicchedopi sarīrarūpampīti āha “**gaṇanato vā vaṇṇato vā**”ti. **Na parisesati** vinaṭṭhabhāvasseva ajānanato. **Ñilāti** ettha **iti-**saddo ādi-attho. Tena setasabalādivaṇṇaṃ saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyaṇaṃ gāvīsu kataṃ **dhanulakkhaṇaṃ**. Kumārabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sattilakkhaṇaṃ**. Issarabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sūlalakkhaṇanti** yojanā. **Ādi-**saddena rāmaṇasudevagaṇādīnaṃ gāvīsu kataṃ pharasucakkādīlakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti.

Ñilamakkhikāti piṅgalamakkhikā, khuddakamakkhikā eva vā. Saṭati rujati etāyāti sāṭikā, samvaḍḍhā sāṭikā **āsāṭikā**. Tenāha “**vaḍḍhanti**”ti-ādi. **Hāretāti** apanetā.

Vākenāti vākaṭṭhena. **Cīrakenāti** pilotikena. **Antovasseti** vassakālassa abbhantare. **Niggāhanti** susumārādiggāharahitaṃ. **Pīṭanti** pāṇiyassa pīṭabhāvaṃ. Sīhabyagghādīparissayena **sāsaṅko sappatibhaya**.

Pañca ahāni etassāti pañcāhiko, so eva vāroti **pañcāhikavāro**. Evaṃ **sattāhikavāro**pi veditabbo. **Ciṇṇaṭṭhānanti** caritaṭṭhānaṃ gocaraggahitaṭṭhānaṃ.

Piṭiṭṭhānanti pitarā kātabbaṭṭhānaṃ, pitarā kātabbakiccanti attho. **Yathāruciṃ gahetvā gacchantīti** gunnaṃ ruci-anurūpaṃ gocarabhūmiṃ vā nadipāraṃ vā gahetvā gacchanti. **Gobhattanti** kappāsaṭṭhikādīmissaṃ gobhuñjitabbaṃ bhattaṃ. Bhattaggahaṇeneva yāgupi saṅgahitā.

Dvīhākārehīti vuttaṃ ākāradvayaṃ dassetuṃ “**gaṇanato vā samuṭṭhānato vā**”ti vuttaṃ. **Evaṃ pāliyaṃ āgatāti** “upacayo santatī”ti jātiṃ dvidhā bhinditvā hadayavatthum aggahetvā dasāyatanāni

pañcadasa sukhumarūpānīti evaṃ **rūpakaṇḍapāḷiyam**¹ āgatā. **Pañcavīsati rūpakotṭhāsāti** salakkhaṇato aññaṃaññaṃsaṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakotṭhāsāti** vā visum visum appavattitvā kalāpabhāveneva pavattanato rūpakalāpā. **Kotṭhāsāti** ca aṃsā avayavāti attho. **Kotṭhanti** vā sarīraṃ, tassa aṃsā kesādayo kotṭhāsāti aññepi avayavā kotṭhāsā viya kotṭhāsā.

Seyyathāpīti-ādi upamāsaṃsandanaṃ. Tattha **rūpaṃ pariggahetvāti** yathāvuttaṃ rūpaṃ salakkhaṇato ñāṇena pariggaṇhitvā. **Arūpaṃ vavatthapetvāti** taṃ rūpaṃ nissāya ārammaṇaṃ katvā pavattamāne vedanādi ke cattāro khandhe arūpanti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṃ pariggahetvāti** puna tattha yaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, taṃ rūpaṃ. Tadaññaṃ arūpaṃ. Ubhayavinimuttaṃ kiñci natthi attā vā attaniyaṃ vāti evaṃ rūpārūpaṃ pariggahetvā. Tadubhayaṃca avijjādinā paccayena sapaccayanti **paccayaṃ sallakkhetvā**, aniccatādilakkhaṇaṃ āropetvā yo kalāpasammasanādikkamena kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti, so na vaḍḍhatīti yojanā.

Ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṃ sobhāyatanaṃ ghāṇāyatanaṃ jivhāyatanaṃ kāyāyatanaṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyanti aṭṭhavidhaṃ kammavasena, kāyaviññatti vacīviññattīti idaṃ dvayaṃ cittavasenāti ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ. Saddāyatanaṃ mekaṃ utucittavasena **dvisamuṭṭhānaṃ**. Rūpassa lahutā mudutā kammaññatāti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhāravasena **tisamuṭṭhānaṃ**. Rūpāyatanaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ ākāśadhātu āpodhātu kabalīkāro āhāroti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhārakammavasena **catusamuṭṭhānaṃ**. Upacayo santati jaratā rūpassa aniccatāti ettakaṃ rūpaṃ **na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti**. **Samuṭṭhānato rūpaṃ ajānantoti**-ādīsu vattabbaṃ “gaṇanato rūpaṃ ajānanto”ti-ādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṃ duccharitakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttaṃ hetuṃ “tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Duccintitacintī hoti dubbhāsitaḥāsī

1. Abhi 1. 172 piṭṭhe.

dukkatākammakārī. Imāni kho -pa- lakkhaṇāni”ti¹. Attanā kataṃ sucaritakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, paṇḍito. Vuttampi cetāṃ “tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Sucintitacintī hoti subhāsikabhāsī sukatakammakārī. Imāni kho -pa- paṇḍitalakkhaṇāni”ti². Tenāha “**kusalākusalakammaṃ paṇḍitabālalakkhaṇaṃ**”ti.

Bāle vajjetvā paṇḍite na sevatiti yaṃ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṃ atthakāmena kātabbhaṃ, taṃ na karoti. Tathābhūtaṃ ca ayamādīnavoti dassetuṃ puna “**bāle vajjetvā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yaṃ bhagavatā “idaṃ vo kappatī”ti anuññātaṃ, tadanulomañce, taṃ **kappiyaṃ**. Yaṃ “idaṃ vona kappatī”ti paṭikkhittaṃ, tadanulomañce, taṃ **akappiyaṃ**. Yaṃ kosallasambhūtaṃ, taṃ **kusalaṃ**, appaṭipakkaṃ **akusalaṃ**. Tadeva **sāvajjaṃ**, kusalaṃ **anavajjaṃ**. Āpattito ādito dve āpattikkhandhā **garukaṃ**, tadanñāṃ **lahukaṃ**. Dhammato mahāsāvajjaṃ **garukaṃ**, appasāvajjaṃ **lahukaṃ**. Sappaṭikāraṃ **satekicchaṃ**, appaṭikāraṃ **atekicchaṃ**. Dhammatānugataṃ **kāraṇaṃ**, itaraṃ **akāraṇaṃ**. Taṃ ajānantoti kappiyākappiyaṃ garukalahukaṃ satekicchātekecchaṃ ajānanto suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkoti, kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ kāraṇākāraṇaṃ ajānanto khandhādīsu akusalatāya rūpārūpapariggahampi kātuṃ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha “**kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti**”ti.

Govaṇasadiṣe attabhāve uppajjitvā tattha dukkhupattihetuto micchāvitakkā āsāṭikā viyāti āsāṭikāti āha “**akusalavitakkaṃ āsāṭikaṃ ahāretvā**”ti.

“Gaṇḍoti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ”ti³ vacanato chahi vaṇamukhehi vissandamānayūso gaṇḍo viya pilotikākhaṇḍena chadvārehi vissandamānakilesāsuci-attabhāvavaṇo satisaṃvarena pidahitabbo, ayaṃ pana evaṃ na karotīti āha “**yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ saṃvaraṃ na sampādeti**”ti.

1. Ma 3. 201; Aṃ 1. 100 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 208; Aṃ 1. 101 piṭṭhesu.

3. Saṃ 2. 304; Aṃ 3. 114, 191 piṭṭhesu.

Yathā dhūmo indhanam nissāya uppajjamāno saṅho sukhumo tam tam vivaram anupavissa byāpento sattānam ḍamsamakasāḍiparissayam vinodeti, aggijālāsamuṭṭhānassapubbaṅgamo hoti, evam dhammadesanāññāssa indhanabhūtam rūpārūpadhammajātam nissāya uppajjamānā saṅhā sukhumā tam tam khandhantaram āyatanantarañca anupavissa byāpeti, sattānam micchāvitakkāḍiparissayam vinodeti, ñāṇaggijālāsamuṭṭhāpanassa pubbaṅgamo hoti, tasmā dhūmo viyāti **dhūmoti āha “gopālako dhūmam viya dhammadesanādhūmam na karoti”**ti. Attano santikam upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhammakathā **upanisinnakakathā**. Katassa dānādipuññassa anumodanakathā **anumodanā**. Tatoti dhammakathādīnam akaraṇato. **“Bahussuto guṇavāti na jānanti”**ti kasmā vuttam, nanu attano jānāpanattham dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccam na kātabbameva, suddhāsayena pana dhamme kathite tassa guṇajānanam sandhāyetaṃ vuttam. Tenāha bhagavā—

“Nābhāsamānam jānanti, missam bālehi paṇḍitam.

Bhāsaye jotaye dhammam, paggaṇhe isinam dhajan”ti.

Taranti otaranti etthāti **tittham**, naditaḷākādīnam nahānapānādi-attham otaraṇaṭṭhānam. Yathā pana tam udakena otiṇṇasattānam sarīramalam pavāheti, parissamam vinodeti, visuddhim uppādeti, evam bahussutā attano samīpam otiṇṇasattānam dhammodakena cittamalam pavāhenti, parissamam vinodenti, visuddhim uppādenti, tasmā te tittham viyāti **tittham**. Tenāha **“titthabhūte bahussutabhikkhū”**ti. **Byañjanam katham ropetabbanti** bhante idaṃ byañjanam ayaṃ saddo katham imasmim atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. “Nirūpetabban”ti vā pāṭho, nirūpetabban ayaṃ sabhāvanirutti kathamettha niruḷhāti adhippāyo. **Imassa bhāsitaṃ ko atthoti saddattham pucchati. Imasmim thāneti imasmim pālippadese. Pālīkim vadatīti bhāvattham pucchati, attho kim dīpetīti bhāvattham vā saṅketattham vā. Na paripucchatīti** vimaticchedanapucchāvasena sabbaso puccham na karoti. **Na paripaṇhatīti** pari pari attano ñātuṃ iccham na ācikkhati na vibhāveti. Tenāha **“na jānāpeti”**ti. Teti bahussutabhikkhū. Vivaraṇam nāma atthassa

vibhajitvā kathananti āha **“bhājetvā na desentī”**ti. **Anuttānīkatanti** ñāṇena apākaṭīkatam̐ guyham̐ paṭicchannam̐. **Na uttānīm̐ karontīti** sinerupādamūle vālikam̐ uddharanto viya pathavīsandhārodakam̐ vivaritvā dassento viya ca uttānam̐ na karontī.

Evam̐ yassa dhammassa vasena bahussutā **“titthan”**ti vuttā pariyāyato. Idāni tameva dhammam̐ nippariyāyato **“titthan”**ti dassetum̐ **“yathā vā”**ti-ādi vuttam̐. Dhammo hi taranti otaranti etena nibbānam̐ nāma taḷākanti **“titthan”**ti vuccati. Tenāha bhagavā Sumedhabhūto—

“Evam̐ kilesamaladhovaṃ, vijjante amatantaḷe.

Na gavesati tam̐ taḷākam̐, na doso amatantaḷe”ti¹.

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇākāram̐ ajānanto **“dhammatittham̐ na jānātī”**ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītam̐ apītaṇca gorūpaṃ na jānāti na vindati. Avindanto hi **“na labhatī”**ti vutto. **“Ānisaṃsaṃ na vindatī”**ti vatvā tassa avindanākāram̐ dassento **“dhammassavanaggaṃ gantvā”**ti-ādimāha.

Ayam̐ lokuttaroti padaṃ sandhāyāha **“ariyan”**ti. Paccāsattiñāyena anantarassa hi vippaṭisedho vā. Ariyasaddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgikanti** ca visum̐ ekajjham̐ ca aṭṭhaṅgikam̐ upādāya gahetabbam̐, aṭṭhaṅgatā bāhullato ca. Evaṇca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhāneti-ādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanācittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohaviddham̐sanavasena pavattā nibbānārammaṇā lokuttarātī evam̐ **“ime lokiyā, ime lokuttarā”**ti yathābhūtam̐ nappajānātī.

Anavasesam̐ duhatīti paṭiggahaṇe mattam̐ ajānanto kismiñci dāyake saddhāhāniyā kismiñci paccayahāniyā anavasesam̐ duhati. Vācāya abhihāro **vācābhihāro**. Paccayānam̐ abhihāro **paccayābhihāro**.

1. Khu 4. 307 piṭṭhe Buddhavaṃse.

“**Ime amhesu garucittikāraṃ na karontī**”ti iminā navakānaṃ bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattiyā abhāvaṃ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato, tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṃ, tena therānaṃ tesu anuggahābhāvaṃ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā anuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṃ vā anuggahaṃ karonti. Tenāha “**navake bhikkhū**”ti-ādi. **Dhammakathābandhanti** paveṇi-āgataṃ pakiṇṇakadhammakathāmaggaṃ. Saccasattappaṭisandhipaccayākārappaṭisaṃyuttaṃ suññatādīpanaṃ **gulhaganthaṃ. Vuttavipallāsavasena**ti “na rūpaññū”ti-ādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavasena aggahaṇavasena. **Yojetvā**ti “rūpaññū hotīti gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṃ jānāti”ti-ādinā, “tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hotī”ti-ādinā ca atthaṃ yojetvā. **Veditabboti** tasmim tasmim pade yathārahaṃ attho veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Gopālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Ekādasakanipātavaṇṇanāya

Anuttānatthadīpanā samattā.

Niṭṭhitā ca manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Anuttānatthapadavaṇṇanā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Mahā-aṭṭhakathāya sāranti aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya sāram.
Ekūnasatṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato mattasaddaggahaṇaṃ.
Mūlaṭṭhakathāsāranti pubbe vutta-aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya sārameva
 anunigamavasena vadati. Atha vā **mūlaṭṭhakathāsāranti** porāṇaṭṭhakathāsu
 atthasāram. Tenedaṃ dasseti—aṅguttaramahā-aṭṭhakathāya atthasāram
 ādāya imaṃ manorathapūraṇiṃ karonto sesamahānikāyānampi
 mūlaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṃ atthasāram ādāya evamakāsinti.
Mahāvihārādhivāsīnanti ca idaṃ purimacchimapadehi saddhiṃ
 sambandhitabbaṃ “mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayaṇṭi,
 mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāsāram ādāya”ti. **Tenāti** puññaena. **Hotu**
sabbo sukhī lokoti kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ
 bodhittayādhigamavasena sampattena nibbānasukhena sukhī sukhito hotūti
 sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā samattāva, sabbaso vaṇṇanā ayaṃ.

Vīsatiyā sahassehi, ganthehi parimāṇato.

Porāṇānaṃ kathāmagga-sāramettha yato ṭhitaṃ.

Tasmā **sāratthamañjūsā**, iti nāmena vissutā.

Ajjhesito narindena, sohaṃ **parakkamabāhunā**.

Saddhammaṭṭhitikāmena, sāsanujjotakārinā.

Teneva kārīte ramme, pāsādasatamaṇḍite.

Nānādumagaṇākiṇṇe, bhāvanābhiraṭālaye.

Sītalūdakasampanne, vasaṃ **jetavane** imaṃ.

Atthabyañjanasampannaṃ, akāsiṃ sādhusammataṃ.

Yaṃ siddhaṃ iminā puññaṃ, yaṃ caññaṃ pasutaṃ mayā.

Etena puññaakammena, dutiye attasambhave.

Tāvatiṃse pamodento, sīlācāraguṇe rato.

Alaggo pañcakāmesu, patvāna paṭhamaṃ phalaṃ.

Antime attabhāvamhi, metteyyaṃ munipuṅgavaṃ.

Lokaggapuggalaṃ nāthaṃ, sabbasattahite rataṃ.

Disvāna tassa dhīrassa, sutvā saddhammadesanaṃ.

Adhigantvā phalaṃ aggaṃ, sobheyyaṃ jinasāsaṃ.

Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva imaṃ paṇaṃ.

Niratā puñṇakammesu, jotentu jinasāsaṃ.

Ime ca paṇino sabbe, sabbadā nirupaddavā.

Niccaṃ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṃ padanti.

Aṅguttaraṭṭhā samattā.

Aṅguttaraṭṭikāya tatiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaniṭṭhagāmī	157	Aṭṭhakanāgaro	361
Akasiralābhī	281	Aḍḍharattaṁ	136
Akicchālābhī	281	Aṇḍakosaṁ	215
Akitti	330	Atikkantaṁanusikāya	83
Akiriyaṁ	212	Atipātayissanti	161
Akutobhaya	24	Atipātova	37
Akkhitto	45	Atītaṁsaññaṁ	219
Akhaṇḍāni	135	Atekiccho	135
Akhettaññū	297	Attattho	58
Agatigāminim	314	Attānupekkhī	41
Aggaññāni	239	Atthaññū	43, 191
Aggaḥitadhammaggaṇaṁ	165	Attharaso	362
Aggikkhandhaṁ	195	Atthavase	329
Aggo	56	Atthavaso	60, 329
Aṅgāni	72, 364	Adantadamaṇaṁ	236
Acittikatvā	50	Aduṭṭhacitto	203
Accantaniṭṭho	178	Addhabhuttā	159
Accantayogakkhemī	179	Adhikaraṇaṁ	293
Accayena	189	Adhikaraṇāni	199
Acchandiko	146	Adhikuṭṭanaṭṭhena	30
Ajjhupekkhati	146	Adhigatamānena	38
Ajjhottharitā	344	Adhippayāso	206
Ajjhomucchito	21	Adhivāsanakkhanti	76
Añchanamattaṁ	288	Adhisayitāni	194
Aññā	38	Anattā	298
Aññāṇaṁ	219	Anatthajanano	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Ananuvajjā	72	Anūnena	341
Anabhibhūto	183	Anelakam	60
Anayo	161	Anokam	355
Anariyam	105	Anonaddhena	103
Anariyavohāro	250	Antako	254
Analasā	240	Antarato	186
Anavajjā	72	Antarāparinibbāyī	156
Anavayo	46	Antopūtikassa	196
Anāgāmī	231	Antovasse	364
Anikkhittadhuro	281	Apagamanakusalo	145
Aniccā	331	Aparappaccayā	97
Anicchitam	161	Aparappaccayo	225
Aniyyānikattā	338	Apariggahā	289
Anissaravikappī	41	Aparihāniyā	163
Anukampāya	162	Apaviddham	50, 287
Anugato	51	Apāyamukhāni	244
Anujīvino	26	Apāyo	87
Anuttaram	43	Apāram	305
Anudahanaṭṭhena	30	Apunabbhavabhūtā	214
Anudhammabhūtam	255	Apūtini	135
Anudhammā	255	Appakasirena	306
Anupariyāyapatho	190, 350	Appicchakathā	275
Anupalittaṭṭhena	222	Appaṭikūlasaṇṇī	49
Anupubbanirodhā	296	Appaṭivānacitto	17
Anupubbavihārā	297	Appaṭivānī	99
Anupharaṇānubhāvo	193	Appaṭisamo	215
Anuviccakāram	221	Appatissayo	3
Anusaṭam	215	Appatissavo	3
Anussatiṭṭhānāni	88	Appanigghosam	306
Anussarati	84	Abbhaññāsīm	216

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abyatto	297	Avātātapahatāni	135
Abyābajjhaṃ	240	Avāpuraṇaṃ	285
Abyābajjhaparamatāya	128	Avippaṭṭisāratthāni	305
Abhavo	339	Avirādhitam	161
Abhiceto	54	Avirulhidhammattā	211
Abhijānāmi	182	Averaṃ	240
Abhiññāpāragū	111	Asaṃkiṇṇāni	239
Abhido	135	Asakkaccaṃ	50
Abhibhāyatanam	245	Asajjamāno	82
Abhibhū	183	Asaddhammā	35
Abhisāṅkhatam	27	Asanam	161
Abhisallekhikā	274	Asanthavavissāsī	41
Amatapariyosānā	27	Asambhinnaṃ	300
Amatogadhā	27	Asammuṭṭhā	217
Amanāpā	46	Asallīnam	217
Amanussaduṭṭhāni	130	Asahatthā	50
Amarāvitakko	132	Asātānam	46
Amarisaṇatthe	52	Asitam	2
Ammakā	113	Asitassa	17
Ayasabhāvaṃ	186	Asucisukham	14
Ayaso	330	Asurā	227
Ayosaṅkunā	196	Assako	114
Arahatā	361	Assāsarahitā	188
Ariyāya	281	Ahaṅkāro	173
Arīnam	361		
Alabhantāpi	93	[Ā]	
Avakkipitvā	144	Ākārena	341
Avayā	312	Ākulā	159
Avassayo	222	Āgatāgamā	116, 306
Avassutassa	196	Āgamanakusalo	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[I]	
Āgamayamāno	283	Iddhānubhāvena	261
Āghātaṭṭivīṇayā	51	Iddhipādo	230
Ācariyo	255	Iddhividham	82
Ātatavitataṃ	240	Issattham	57
Ātappam	76	Issāso	300
Ātāpino	219	Issukī	106
Ādittam	195	[U]	
Ādīnavo	223	Ukkhipati	229
Ādhānaggāhī	107	Ukkhipāpentā	164
Ādheyyamukho	47	Ukkhipitvā	144
Ānisaṃso	341	Uggacchati	259
Ānubhāvo	161	Uggacchana-udako	12
Āpādikā	242	Uggatuggatā	190
Ābādhiko	51, 97	Ucchādanadhammassa	287
Ābhassarūpago	183	Uṭṭhānam	19
Ābhisamācārikam	142	Uṇhassa	126
Āraññakesu	165	Utupariṇāmajā	333
Āraddhavīriyo	114	Udakapappaṭakena	51
Ārāmato	17	Udaggacittam	224
Ārogyamado	25	Udarāvadehakam	56
Āvaraṇato	161	Udānam	60
Āvaraṇā	22	Uddhamṣoto	157
Āvaranti	22	Uddhāpam	350
Āvi	39	Upakkosati	349
Āviñchanti	211	Upadhi	141, 314
Āsabham	4, 140	Upadhivipākam	245
Āsabhim	210	Upanāhī	106
Āsāṭikā	364	Upanijjhāyati	174
Āhāraṭṭhitikā	322	Upanisā	116

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[O]	
Upapattiyo	237	Okappanaṃ	23
Upayanti	21	Okā	355
Upavādakā	86	Okāsādhigamo	101, 299
Upavāyatu	172	Okkhāyamāne	195
Upasaṃharanti	61	Otāro	24
Upasamāya	274	Ottappati	1
Upasiṅghanamattaṃ	288	Ottappī	114
Upahaccaparinibbāyī	157	Opakkamikā	333
Upāyāya	35	Obhāsakaraṇaṃ	218
Upekkhaṃ	114	Orabbhikā	122
Ubbhidodako	12	Orabbhiko	98
Ubbhinna-udako	12	Orambhāgiyāni	28
Ummujjaṃ	82	Osīdanaṃ	265
Uyyodhikā	327	Osīdamāne	159
Urattāliṃ	139	Ossaji	258
Urabbhā	172	Ohitabhāro	115
[E]		[Ka]	
Ekanālikā	363	Kaṃsatālaṃ	240
Ekapiṇḍapātaṃ	98	Kaṭaggāho	114
Ekalohitabaddhā	344	Kaṭukānaṃ	46
Ekasūrā	190	Kaṇṭakataṭṭhānaṃ	130
Ekodi	114	Kaṇho	254
Evamgotto	84	Kathāpābhataṃ	304
Evamnāmo	84	Kadariyo	177
Evamvaṇṇo	85	Kantati	193
Esanataṇhā	291	Kantanakavāto	193
Esanā	312	Kantassa	182
Esitatanhā	291	Kantāro	351
		Kapaṇapuriso	213

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kappaṭṭho	135	Kuhako	34
Kappayavho	208	Kūṭaṅgamā	117
Kabyaṃ	31	Kūṭaninnā	117
Kamaṇīyā	139	Koṭṭhāgāraṃ	45
Kammaṃ	235	Koṭṭhāsā	365
Kammadāyādo	25	Kodhanaṃ	186
Kammalakkaṇo	365	Kodhapareto	186
Kammavipākajā	333	Kodhena	106
Kammārāmatā	36	Korakajāto	193
Karajakāyo	12	[Kha]	
Karaṇīyāni	178	Khajjamānānaṃ	195
Karuṇāvipphāraṃ	215	Khaṇittim	10
Kallacittaṃ	224	Khaṇḍaṃ	94
Kallitakusalo	101	Khato	339
Kalyāṇamitto	270	Khamo	308
Kalyāṇasampavaṅko	270	Khayavirāgo	179
Kavitā	31	Kharā	186
Kasambujātassa	196	Kharānaṃ	46
Kākacchamānā	358	Khārakajāto	193
Kāyakalaho	293	Khuddakamadhu	60
Kāyaduccaritaṃ	86	Khemaṃ	204
Kālo	141	[Ga]	
Kāveyyaṃ	31	Gaggarassarā	250
Kāsikacandanaṃ	132	Gaṇo	142
Kilesasenaṃ	321	Gati	141, 222
Kukku	294	Gabbhato	214
Kuṭumalajāto	193	Gabbhaseyyā	214
Kudhito	59	Garukaraṇā	95
Kusalī	204		
Kusīto	264		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Garuṭṭhāniyo	341
Gahaṇī	45
Gahanaṃ	351
Gahitasajjhāyakaraṇaṃ	165
Gāmaṇiko	26
Giṇṇakāvasatho	98
Gobhattaṃ	364

[Gha]

Ghaṇṣeyya	196
Ghaṭṭeyya	24
Gharadāsayodhā	190
Ghāteti	205

[Ca]

Cakkavattivattaṃ	44
Cakkavattī	183
Cakkhundriyaṃ	124
Caṇṇakāre	154
Candappabhā	205
Caraṇasīlā	255
Calakā	190
Ciṇṇaṭṭhānaṃ	364
Cīrakena	364
Cetasovinibandhā	77
Cetovimutti	9
Codayamānena	52

[Cha]

Chamāsikaṃ	204
Cheko	240

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ja]

Jaṅgalānaṃ	307
Jaṅghāvihāraṃ	267
Jaṇṇā	292
Janitasmim	357
Janetasmim	357
Jātim	84
Jātibhūmiyaṃ	118
Jātimaraṇasaṅkhayo	100
Jānatā	361
Jālakajāto	193
Jīrati	327
Jīvitasambhārā	284
Jegucchitaṃ	213
Jeṭṭhakasīlaṃ	340

[Ña - Tha]

Ñāṇadassanaṃ	23
Ñāṇasabhāvo	354
Ñātattacariyā	220
Ñātibyasaṇaṃ	161
Ñāyo	102
Ṭhānuppatti	46
Ṭhānuppattikā	350

[Ta]

Takkaro	41
Tathāgatabalāni	140
Tadahuposathe	231
Tanubhāvo	195
Taruṇapīti	10

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tāṇaṃ	222	Dānamayaṃ	237
Tāḷacchiggaḷena	161	Dāliddiyaṃ	114
Tiṇṇavicikicchā	97	Diṭṭhadhammavedanīyaṃ	286
Titthaṃ	367	Diṭṭhadhammikā	330
Tibbā	130	Diṭṭhadhammo	54
Tibbānaṃ	46	Diṭṭhavāditā	250
Tiracchānabhūtaṃ	338	Diṭṭhābhiniveso	351
Tirokuṭṭaṃ	174	Diṭṭhigantho	351
Tīrento	258	Diṭṭhipapāto	351
Tepīṭakaṃ	255	Diṭṭhiparāmāso	351
Teladhotāya	196	Diṭṭhipariḷāho	351
[Tha]		Diṭṭhisantāpo	351
Thāmaṇā	281	Diṭṭhisambādho	351
Thirabhāvappattā	164	Diṭṭhisallaṃ	351
Thirabhāvappatto	35	Diṭṭhupādānaṃ	351
Thullakumāriyo	39	Dibbā	83
Thūṇaṃ	121	Dīgharattaṃ	182
Therā	116, 306	Duggati	87
[Da]		Duccaritaṃ	227
Dakkhiṇā	107	Duppañño	146
Dakkhiṇeyyo	172	Duppaṭinissaggī	107
Daṇḍaṃ	159	Dubbaṇṇe	86
Daṇḍa-ukkāya	169	Durabhisambhavāni	352
Daṇḍādānaṃ	293	Dussīlassa	196
Daṇḍe	43, 300	Devabheriyo	257
Davāya	126	Devo	257
Daharo	242	Doṇapākaṃ	327
Daḷhapaṇakkamo	281	Dovacassatā	100
Dānaggaṃ	288	Dvayaṃdvayasamāpattiṃ	173
		Dvayaṃdvayārāmo	352

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhanuggahā	190	Nijjarakāraṇāni	353
Dhanuggaho	300	Niddosā	95
Dhanulakkhaṇaṁ	364	Niddhamatha	208
Dhammacakkaṁ	43	Nidhāpeyya	244
Dhammaññū	191	Ninnetā	354
Dhammadharā	116	Nipako	114
Dhammabhūto	354	Nipaccakārārahaṁ	209
Dhammarājā	183, 184	Nippaṭibhāno	21
Dhammavedaṁ	89	Nippesiko	35
Dhammasāmī	354	Nippeso	35
Dhammānūsārī	153	Nibbānāya	275
Dhammikā	90	Nibbidā	116
Dhammiko	183, 184	Nimujjaṁ	82
Dhātukopena	261	Nimittaggāho	124
Dhumātattā	103	Niyato	294
[Na]		Niyyāti	41
Nantakaṁ	51	Niraggaḷo	205
Nandī	362	Nirabbudaṁ	204
Namuci	254	Nirayo	87
Nāccāsannaṁ	306	Nisinnavattikā	363
Nātidūraṁ	306	Nissaraṇaṁ	74
Nikāmalābhī	281	Nihīnaṁ	105
Nikāmeti	173	Nīcavuttiṁ	18
Nikkhantaṁ	101	Nīlamakkhikā	364
Nikkhante	99	Nīvaraṇā	22
Niggāhaṁ	364	Nīvārayanti	22
Nicchātā	297	Nīhaṭāni	312
		Nekkhammasukhassa	14
		Nemittiko	34

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pakkhandati	304	Paṇīte	86
Pakkhandanti	190	Paṇītena	142
Paggahitaṃ	217	Paṇḍakā	39
Paggahitavīriyo	2	Patitakkhandho	21
Paccanubhoti	82	Patitapalāso	192
Paccantimaṃ	189, 350	Patimānesi	210
Paccayābhīhāro	368	Patissatā	208
Paccupaṭṭhitāya	203	Pathantaṃ	176
Paccorasmim	196	Pathabyo	185
Pañcaṅgikassa	240	Pathavībhīnivesā	117
Pañcāhikavāro	364	Padahanabhāvo	23
Paññāpubbaṅgamaṃ	153	Padhānatthikassa	267
Paññāvāhī	153	Pannaddhajo	28
Paññāvimutto	151	Pabbatacārīnī	297
Paññīndriyaṃ	230	Pabhijjanasabhāvaṃ	7
Paññūpavicārā	117	Pamattabandhu	254
Paṭikūle	49	Pamukhanādaṃ	140
Paṭighātāya	126	Payogo	141
Paṭicarati	207	Parakkamanasabhāvo	108
Paṭippassaddhiladdhena	142	Paralokavijayāya	241
Paṭippassambhanti	195	Parāmasati	83
Paṭilābhakattena	307	Parāyaṇaṃ	222
Paṭilīnaniṣabho	304	Parikkhatā	170
Paṭisaṅkhā	124	Parikhā	27
Paṭisaranti	357	Paricca	28
Paṭisevati	126	Pariññāpāragū	111
Paṭihaṅkhāmi	127	Pariṇāmaṃ	194
Paṇakena	59	Pariṇāmakālo	194
Paṇidhāya	77	Parittena	168
Paṇītādhimuttiko	146	Paridevo	102

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Parimaddanadhammassa	287	Pāpasahāyā	165
Paripaṇḥati	116	Pāpimā	254
Paripuṇṇaṁ	145	Pāraṁ	305
Paripuṇṇasīlā	339	Pāricariyakkhamā	160
Pariyantakārī	165	Pāsanti	204
Pariyāpādentī	29	Pāsādikaṁ	267
Pariyāyo	138	Pāseti	204
Pariyesanā	292	Piṇḍadāyaka	190
Parisaññū	192	Piṇḍapātaṁ	126
Parisuddhāya	24	Pitāmahayugā	45
Parilāho	74	Pititṭhānaṁ	364
Palāsavane	335	Pittasamuṭṭhānā	333
Pavivekaṁ	352	Piyajātikā	139
Pasatthappasattho	60	Piyavādinīyo	16
Pasannacittaṁ	224	Piyasamudāhāro	308
Pasayhakārassa	160	Piyasīlānaṁ	329
Pasīdati	304	Piyassa	182
Passatā	361	Piyo	341
Pahānapāragū	111	Piṇitaṁ	19
Paḷāsī	34, 106	Pītaṁ	364
Pākaṭo	35	Pītivegavissaṭṭhaṁ	257
Pākārasandhi	350	Puggalaparoparaññū	192
Pāṭikaṅkhaṁ	281	Pucimando	208
Pātimokkhaṁ	271, 272	Puñṇakiriyavatthūni	237
Pātheyyaṁ	191	Puñṇatejēna	261
Pāpadhammassa	196	Puñṇattho	54
Pāpamittatā	100	Puttasambādhasayanaṁ	132
Pāpamittā	165	Puthubhūtaṁ	256
Pāpasampavaṅkā	165	Puthū	21
Pāpicchā	165	Pubbakoṭṭhako	109

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pubbuṭṭhāyiniyo	16	Byādiṇṇakālo	23
Pubbenivāsaṃ	84	Byābhaṅgī	2
Pūrattam	228	Brahmakāyikā	168
Pesitattassa	219	Brahmacariyānuggahāya	127
Pesitatto	199	Brahmapārisajjā	168
Pothujjanikaṃ	105	Brahmapurohitā	168
Ponobhavikā	27	Brahmabhūto	354
Porāṇāni	239	Brāhmaṇena	43
Posikā	242	[Bha]	
[Pha]		Bhato	18
Phāsuvihāro	127	Bhayaṃ	345
Phuṭṭhantaṃ	151	Bhayabheravasaho	345
Pheṇuddehakaṃ	196	Bhayā	236
[Ba]		Bhavo	339
Balamhi	43	Bhāvanāpāragū	111
Balavārammaṇe	55	Bhāsantaraṃ	250
Baliṃ	159	Bhimsanako	257
Bahuputtakaṃ	251	Bhūnahaccāni	186
Bahubheravaṃ	21	Bhogādhippāyā	117
Bahuvedanīyaṃ	286	Bhogānaṃ	222
Bahussutā	116	[Ma]	
Bāhujaññaṃ	256	Makkhī	34, 106
Bāḷhagilāno	51	Maṅkutaṃ	329
Biḷaṅgadutiyaṃ	287	Macchariyaṃ	293
Buddhacariyā	220	Maccharī	107
Bojjhaṅgā	230	Macchavilope	14, 185
Bodhimaṇḍe	217	Maṇḍakhetṭe	135
Byantibhūtaṃ	234	Maṇḍanakajātiko	242

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Maṇḍanāya	126	Mitto	308
Maṇḍabhūmi	14	Muttaṃ	101
Maṇḍalamālā	103	Muducittaṃ	224
Mattaññū	191	Musā	331
Madāya	126	Mūlaṃ	208
Manavaḍḍhanakā	139	Mūlasantānakāni	118
Manavaḍḍhanako	341	Mettaṃ	89
Manāpacāriṇiyo	16	Mettacittaṃ	182
Manujassa	327	Mettāvata	147
Manussadhammo	22	Medhāvī	46, 350
Manomayaṃ	20	[Ya]	
Manoharasilātalāni	228	Yathākammūpage	86
Mantapadaṃ	57	Yasassī	35
Mantādhīṭṭhānā	117	Yuttaṃ	2
Mantāyaṃ	197	Yutto	342
Mandahasitaṃ	54	Yuvā	242
Mamaṅkāro	173	Yoggācariyo	14
Mamāyanavacanaṃ	90	Yodhājīvā	29
Mahaccā	21	Yoni	145
Mahapphalā	344	[Ra]	
Mahāgovindo	118	Rajjantānaṃ	210
Mahātalasmiṃ	307	Rañjetuṃ	240
Mahānisaṃsā	27	Ratanāni	229
Mahābrahmā	183	Rattaññāni	239
Mahiccho	275	Rattaññū	35
Mātāpettikasambhavassa	287	Ratharakkhā	190
Mālāgandhavilepanaṃ	133	Ramaṇīyaṃ	267
Māsācittaṃ	265	Ramaṇīyā	251
Micchādiṭṭhi	107		
Micchādiṭṭhikā	86		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rasānisaṃso	344	Vaḍḍhi-atthe	46
Rāgapariyuṭṭhitam	88	Vaḍḍhikālo	195
Rāgapareto	30	Vaḍḍhitā	95, 251
Rāgavinayo	107	Vaḍḍheti	102
Rāgo	362	Vatthu	296
Rājā	183	Vasavattī	183
Rājiddhiyā	161	Vākena	364
Rāsikataṃ	57	Vācākalaho	293
Rūpaṃ	364	Vācāpeyyaṃ	204
Reṇuvaṭṭi	193	Vācābhīhāro	368
Rogasamasāsī	155	Vājikā	161
[La]		Vāmato	308
Lapako	34	Vālarajjuyā	196
Lahusaṃ	197	Vigatadaratho	218
Lābho	121	Viggaho	293
Lāmakabhāvo	223	Vighātakarā	125
Luñcitvā	104	Vighāto	74
Lūkhājīvim	349	Viceyya	239
Leṇaṃ	222	Vijitāvī	184
Lokajeṭṭhakakammaṃ	213	Vijjābhāgiyā	106
Lokatthacariyā	220	Viññuppasatthāni	94
Lokāyatavādakā	300	Viññūnaṃ	72
Lolo	47	Vittim	173
[Va]		Vidhūnantā	215
Vaṃsaññāni	239	Vinayadharā	116
Vajjīdhammaṃ	159	Vinipāto	87
Vatṭissati	93	Vinipātikā	167
Vaḍḍhim	364	Vinīlakam	104
		Vinīvaraṇacittam	224
		Vinodanam	132

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vipajjeyya	99
Vipphanditaṁ	351
Vipphārikataro	168
Vimuccanaṁ	74
Vimuttā	339
Vimuttikathā	37
Vimuttiraso	229
Virajaṁ	224
Virāgūpasamhitā	144
Virāgo	116
Vivaṭena	103
Vivādo	293
Vivekaṭṭho	199
Visaṁyutto	28
Visamagatassa	222
Visāradā	255
Visuddhāya	83
Visūkaṁ	351
Vissaṭṭhupasevī	41
Vissarati	169
Vissāso	24
Vihimsūparatiyā	127
Vītamalaṁ	224
Vīmaṁsā	250
Vīriyārambhakathā	280
Vuṭṭhitaṁ	101
Vuṭṭhito	97
Vuddhippattaṁ	256
Veyyattiyaṁ	46, 350
Veyyābādhikānaṁ	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Velāmo	288
Vesārajjappattā	97
Vesiyāgocarō	39
Vehapphalā	169
Vocaritā	152
[Sa]	
Saṁkilissanaṁ	223
Saṁkīḷati	174
Saṁkelāyati	174
Saṁyojanaṁ	351
Saṁvasati	229
Sa-upaniso	170
Sakadāgāmī	231
Sakuṇḍakabhattaṁ	287
Sakkāyo	28, 135
Sakkāraṁ	160
Sakkāro	121
Sakkhibhabbataṁ	143
Saggo	87
Saṅgaṇikā	142
Sajālikā	190
Sajotibhūtaṁ	196
Sajjhāyitaṁ	57
Sañjagghati	174
Saṭṭho	107
Saṇikaṁ	327
Satakkakū	15
Satipaṭṭhānaṁ	229
Sato	114

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sattabharitaṃ	204	Sampajjalitaṃ	195
Sattāvāsā	293	Sampaṭicchanakavāto	193
Sattilakkhaṇaṃ	364	Sampaṭipādentō	215
Satthakavātā	30	Samparāyo	330
Satrayāgo	205	Samparivattakaṃ	77
Saddhā	21	Sampalimaṭṭhaṃ	124
Saddhāyiko	347	Sampahaṃseti	146
Saddhāvimutto	152	Sampiyeneva	56
Saddhindriyaṃ	230	Sambādhe	101
Santuṭṭhi	276	Sambukā	133
Santhāgāraṃ	220	Sambodhasukhaṃ	14
Sandiṭṭhikaṃ	16	Sambodhāya	275
Sandiṭṭhiparāmāsī	187	Sambodhiparāyaṇo	294
Sannipātabheriyā	159	Sambhataṃ	241
Sabbatthikā	121	Sambhavo	100, 258
Sabbapāliphullo	193	Sammaṃ	204
Samaṅgibhūtaṃ	174	Sammataḷaṃ	240
Samaṇena	43	Sammappadhānaṃ	229
Samadhosi	121	Sammāsambuddhena	361
Samannāgatā	86	Sarati	169
Samappitaṃ	174	Saraparittāṇaṃ	190
Samabharito	14	Savanasamaṃsaggo	31
Samādānāni	141	Savanti	21
Samānadiṭṭhibhāvaṃ	95	Savamānā	228
Samāpattipāragū	111	Sasaṅkhārāparinibbāyī	157
Samiddhi	286	Sahabyatā	17
Samuggatena	103	Sahitaṃ	178
Samudācaranti	144	Sākacchā	8, 9
Samupabyūḷhaṃ	57	Sāgaradevena	339
Sampajjati	235		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sājīvo	27	Suvaco	308
Sāṭṭheyyāni	226	Suvaṇṇe	86
Sāttakam	338	Sūciḡhaṭṭikam	232
Sādiyati	173	Sūrā	184
Sāpateyyam	26	Sūlalakkhaṇam	364
Sāmaggī	330	Sekhapaṇṇattisīlam	142
Sārarahitā	331	Setakā	51
Sārādāni	135	Senāsanam	128
Sāhasikakammam	185	Selantam	176
Sikkhāsamādānam	158	Sevālamālikā	356
Sippiyo	133	Soko	102
Sirī	191	Soraccam	76
Siloko	121	Soraccena	18
Sītassa	126	Snehaparetā	12
Sītibhāvaṃ	146	Snehānugatā	12
Sīlamayaṃ	238		
Sīlavā	271	[Ha]	
Sīlasaṇṇāmena	108	Hatthācariyā	190
Sīlasamaṅgino	339	Hatthārohā	190
Sīlasāmaṇṇagato	94	Hatthibandhā	190
Sukāraṇam	54	Hatthivejjā	190
Sukkhadaṇḍako	9	Hatthisāriputto	133
Sukhavinicchayaṃ	292	Haritantaṃ	176
Sukhasayitāni	135	Hānabhāgiyā	144
Sugati	87	Hāretā	364
Suṇkam	159	Hirikopīnam	126
Sudassanakūṭam	228	Hirimano	114
Supaṭiyattāni	228	Hirīyati	1
Suppaṭividdham	23	Hīne	86
Subhakiṇhā	169		